

ISSN 1563-0307
Индекс 75876; 25876

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Психология және социология сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия психологии и социологии

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

KazNU BULLETIN

Psychology and sociology series

№2 (57)

Алматы
«Қазақ университеті»
2016

ХАБАРШЫ

ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ СОЦИОЛОГИЯ СЕРИЯСЫ
№2 (57)

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Күәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Бурханова Дана (Қазақстан)
+7 708 590 85 95

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Жаманбалаева Ш.Е. ғылыми редактор,
социол.ғ.д., профессор
Аймағанбетова О.Х. бас редактордың
орынбасары, психол.ғ.д., профессор
Бурханова Д.К. жауапты хатшы, PhD докторы
Әбдірайымова Г.С. социол.ғ.д., профессор
Қалымбетова Э.К. психол.ғ.к., доцент
Әбдікерова Г.О. социол.ғ.д., профессор
Ахтаева Н.С. психол.ғ.д., профессор
Дүйсенбеков Д.Д. психол.ғ.д., профессор
Шеденова Н.У. социол.ғ.д., доцент
Қылышбаева Б.Н. социол.ғ.д., доцент

Қабакова М.П. психол.ғ.к., профессор м.а.
Қамзанова А.Т. PhD докторы, доцент м.а.
Серікжанова С.С. PhD докторы, доцент м.а.
Сафдар С. (Канада, Гэльф университеті)
PhD доктор, доцент
Балихар Сангера. (Ұлыбритания,
Кент университеті) PhD доктор, профессор
Виктор Агаджанян. (АҚШ, Аризона университеті)
PhD докторы, профессор
Фей Сан. PhD докторы, профессор (АҚШ)
Ечевская О.Г. социол.ғ.к., доцент (Ресей)
Гаутам Н. Ядама (АҚШ) PhD докторы,
профессор (Вашингтон университеті, АҚШ).

**КАЗАҚ
УНИВЕРСИТЕТІ
Б А С П А Ү Й І**

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гульмира Шаққозова
Телефон: +77017242911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гүлмира Бекбердиева,
Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айша Калиева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші

Мөлдір Өміртайқызы
Телефон: +7(727)377-34-11
E-mail: Moldir.Omirtaikyzy@kaznu.kz

ИБ №9819

Басуға 24.06.2016 жылы қол қойылды.
Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 13,3 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.
Тапсырыс №1643. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2016

1-бөлім
ПСИХОЛОГИЯ

Раздел 1
ПСИХОЛОГИЯ

Section 1
PSYCHOLOGY

Aimaganbetova O.H.,
Faizullina A.K., Adilova E.T.

Peculiarities of intra-cultural study of ethnic identity in marginal students

This article presents the results of the application of intra-cultural study of ethnic identity of marginals. Modern Kazakhstan is not a simple connection of different ethnic cultures but represents their complex relationship and interpenetration. In this regard, the intra-cultural study of ethnic identity is one of the most promising ways of theoretical and empirical synthesis – and of particular value to the multicultural Kazakhstan. The object of study: ethnic identity of marginals typical for students of Kazakhstan. Subject of research: intra – cultural characteristics of marginals' ethnic identity in the conditions of multiethnic state. Methods: for empirical research there was used methodical elaboration «Types of ethnic identity». The reliability of the results was provided by using standard methods of mathematical statistics SPSS Statistics17. The study showed that for the marginals it is characterized by the dominance of positive ethnic identity, which determines the level of standards of ethnic identity (71%). In both samples there is observed relatively high level of ethnic indifference, believing that one's people are no better and no worse than others (27%). The lowest intensity among students of both samples belonged to ethnonihilism – leveling of the ethnic factor (1%) and ethnocentrism (1%), which manifests itself as a form of xenophobia. For the most part of the students of both samples it is characteristic the rate of ethnic identity, that is, the love of his people and at the same time respect to the language and culture of others. The second highest level of intensity belongs to the marginal hypoidentity (27%) and in the control group – hyperidentity (11%). In third place on the intensity degree of the representatives of marginalized groups is hyperidentity, which is characteristic of 2% to 10% of the students in the control group is characteristic hypoidentity. The study also showed that 87% are characterized by low marginal need for ethnic identity, and only 13% by the highest. In the control group we received the opposite result: a high need for ethnic identity is characteristic for 83%, and the low demand for – 17% of students.

Key words: intra-cultural research, marginals, students, ethnic identity, types of ethnic identity.

Аймағанбетова О.Х.,
Файзуллина А.К., Әдилова Э.Т.

Маргинал-студенттерде ішкі- мәдени зерттеулердегі этнос- тық бірдейліктің ерекшеліктері

Бұл мақалада маргиналдардың қолданбалы ішкі-мәдени зерттеулерде өткізілген этностық бірдейлік нәтижелері берілген. Эмпирикалық зерттеулерді жүргізуге әдіснамалық шығарылым қолданылды: «этностық бірдейлік типтері» (Г.У. Солдатова, С.В. Рыжова). Алынған нәтижелердің анықтығы сандық математикалық стандартталған SPSS Statistics17 әдістермен қамтамасыз етілген. Жүргізілген зерттеудің көрсетуі бойынша маргиналдарға позитивті этностық бірдейлік тән, этностық бірдейлікті анықтайтын нормалар деңгейі (71% және 79% сәйкес), этностық салғырттық деңгейі біршама жоғары (27% және 10%), өздерінің халықтары басқа халықтан кем емес деп санаушылар. Маргинал топтарда шкала бойынша айтарлықтай корреляция берілген: «оң этностық бірдейлік» және «этнофанатизм» (0,485**), «оң этностық бірдейлік» және «этностық бірдейлік аффективті компонент» (-0,391*), «оң этностық бірдейлік» және «этностық енжарлық» (-0,428*), «этностық бірдейлікке жоғары қажеттілік» және «этностық бірдейлікке төменгі қажеттілік» (-0,589**), «этностық бірдейлікке жоғары қажеттілік» және «этностық бірдейліктің когнитивті компоненті» (0,399*).

Түйін сөздер: ішкі-мәдени зерттеулер, маргинал, студенттік жастар, этностық бірдейлік, этностық бірдейліктің түрлері.

Аймағанбетова О.Х.,
Файзуллина А.К., Әдилова Э.Т.

Особенности интра-культурного исследования этнической идентичности у студентов-маргиналов

В данной статье изложены результаты проведенного прикладного интра-культурного исследования этнической идентичности маргиналов. Для проведения эмпирического исследования была использована методическая разработка «Типы этнической идентичности» (Г. У. Солдатова, С. В. Рыжова), которая проводилась на двух выборках. Достоверность полученных результатов обеспечивалась применением стандартных методов математической статистики SPSS Statistics17. Проведенное исследование показало, что для студентов-маргиналов характерно доминирование позитивной этнической идентичности, определяющей уровень нормы этнической идентичности (71% и 79%).

В группе маргиналов обнаружены значимые корреляция по шкале «позитивная этническая идентичность» и «этнофанатизм» (0,485**), «позитивная этническая идентичность» и «аффективный компонент этнической идентичности» (-0,391*), «позитивная этническая идентичность» и «этническая индифферентность» (-0,428*), «высокая потребность в этнической идентичности» и «низкая потребность в этнической идентичности» (-0,589**), «высокая потребность в этнической идентичности» и «когнитивный компонент этнической идентичности» (0,399*).

Ключевые слова: интра-культурное исследование, маргиналы, студенческая молодежь, этническая идентичность, типы этнической идентичности.

**PECULIARITIES
OF INTRA-CULTURAL
STUDY OF ETHNIC
IDENTITY IN MARGINAL
STUDENTS**

Modern multi-ethnic Kazakhstan is not a simple mix of different ethnic cultures it is their complicated relationship and interpenetration. According to recent data, our country is a home to approximately 130 ethnic groups. Spatial coexistence of cultural diversity has led to overcoming insularity of traditional cultures and ethnic stereotypes. Cultures cease to be isolated; there is a constant process of interaction that includes interpenetration and mix of different ethnoses and their cultures. In an interview with the newspaper "Kazakhstan truth" famous professor M. Tatimov says: «Take, for example, a huge amount of miscegenation that take place in our country. Demographic behavior of the population of Eastern and European approaches get closer and elaborate general and more rational type of behavior. In my opinion, this is the golden mean, which will help for solving many problems, both demographic and democratic» [1]. We are all marginalized due to a case of living in a multicultural country, it is explained by definition of term marginality as simultaneous affiliation to two ethnic groups, that generate dual ethnic identity and consequence of prolonged human habitation among representatives of other ethnic communities and it depends on whether that ethnic environment is friendly/peaceful or not. Marginality is suitable to the descendants of ethnic miscegenation, as well as to ethnic minorities, which included to other ethnic environment. Ethnic identity remains a major problem of psychological studies. Today, actuality of this problem is connected with both the global changes in the world and sweeping transformation of Kazakh society. Therefore, studies of ethnic features of marginal are relevant today. In this regard intra-cultural study is one of the most perspective ways for theoretical and empirical synthesis, which is significant for multiethnic and multicultural Kazakhstan.

The main aim of a research is intra-cultural investigation of marginal's ethnic identity features (on the example of students) in poly-ethnic society.

This aim is actualized by fulfilling **the main objectives**, which are given below:

To prosecute marginal's ethnic identity intra-cultural research.

To generalize results and make up a conclusion, invent practical recommendations on reckoning marginal's ethnic identity features in.

Object of the research: marginal's ethnic identity, which is present in students of RK. Modern cohort of Kazakh students is a generation, whose socialization takes place in an atmosphere of mixing cultures and moral accents changing. They need to adapt not only to professional activity's conditions, but also to social and especially to ethno-cultural and ethno-social ambiance, which has an impact on their personality formation. **Subject of the research:** intra-cultural features of marginal's ethnic identity in poly-ethnic state. **At the defining of a research hypothesis we came to conjecture, that marginal's ethnic identity has its' own intra-cultural features.** **Sample description** Experimental and empirical work was performed on a base of al-Farabi Kazakh National University Faculties. One hundred students took part in research survey: 50 of them were biological marginals and 50 students – control group, who were not from mixed families.

Respondents were students (premature period of adulthood). At choosing students as an object of an empirical research we came from a thought that students as a social group, firstly, are part of a society and subject of different relationships. Secondly, they actively formed new manufacturing, domestic and information society culture. Thirdly, an age-specific feature is a necessity of life strategy choice not only in inter-personal, but also in an inter-group and inter-ethnic interaction.

The volume of a sample was 100 students – 48 boys and 52 girls. An average age of a tested was 22. 4 years old. According to the results of a test, participants were divided onto 2 groups on an ethnic feature: First group – 50 students – marginal representatives; Second group – 50 students – a control group, representatives of not mixed families.

Research methods and techniques.

Techniques' battery gathering was performed according to the investigation's aim and objectives. The techniques' complex, which we chose, consisted of standardized techniques. They are stable, valid and homogeneous: «Ethnic identity types» (G. U. Soldatova, S. V. Ryzhova). Results' veracity was attained by mathematical statistic's standard techniques SPSS Statistics 17.0 usage.

Ethnic identity types (G. U. Soldatova, S. V. Ryzhova)

That technique allows diagnosing ethnic consciousness and its transformation in inter-ethnic tension conditions. One of ethnic identity transformation indexes – ethnic intolerance growth. Tolerance/intolerance is the main problem of interethnic relationships in inter-nation tension conditions. It is the main psychological argument

at questionnaire construction. Respondent's ethnic tolerance index assessed by: 'negativism' level of ethnic groups, threshold of emotional reaction in out-ethnic surrounding, expressiveness of aggressive reactions to other groups.

Types of identity with various quality and a degree of expressiveness of ethnic tolerance are allocated on the basis of a wide range of a scale of ethnocentrism, beginning from denying's identity when the negativism and intolerance in relation to own ethnic group is located, and finishing national fanaticism – by deification of intolerance and the maximum degree of negativism in relation to other ethnic groups.

The questionnaire contains six scales which conform to following types of ethnic identity.

1. Ethno-nihilism – one of hypo-identity forms, representing a withdrawal from own ethnic group and searches of stable socially-psychological niches not by ethnic criterion.

2. Ethnic indifference – the washing out of ethnic identity expressed in uncertainty of an ethnic accessory and ethnicity irrelevance.

3. Norm (positive ethnic identity) – is a combination of the positive attitude to own people to the positive attitude to other people. In a poly-ethnic society positive ethnic identity has character of norm and is peculiar to vast majority. It specifies such optimum balance of tolerance in relation to own and to foreign ethnic groups which allows to consider it, on the one hand, as a condition of independence and stable existence of an ethnic group, on the other hand, as a condition of peace intercultural interoperability in the poly-ethnic world.

Strengthening the disruptiveness in interethnic attitudes is caused by transformations of ethnic consciousness as hyper-identity which conforms in a questionnaire to three scales:

4. Ethno-egoism – the given identity type may be expressed in the harmless form at a verbal level as result of perception through a construct prism 'my nation \', but can assume, for example, intensity and irritation in dialogue with representatives of other ethnic groups or a recognition behind people of the right to solve problems for 'another's' account.

5. An ethno-isolationism – conviction in the superiority of people, a recognition of an indispensability 'clarifications' national culture, a uncooperative altitude to the interethnic marriage unions, xenophobia.

6. Ethno-fanaticism – readiness to go on any actions in the name of anyhow understood ethnic interests, down to ethnic 'cleanings', refusal to other people in the right of use of resources and social

privileges, a recognition of a priority of the ethnic rights of people above human rights, the justification of any victims in struggle for well-being of people.

Ethno egoism, ethno isolationism and ethno fanaticism represent steps of ethnic identity hyperbolization meaning occurrence of interethnic attitudes' discrimination forms. In interethnic interoperability hyper-identity is shown in various forms of ethnic intolerance: from the irritation arising as reaction to presence of members of other groups, before upholding policy of restriction of their rights and possibilities, aggressive and violent actions against other group and even a genocide.

As a result of a set of expert assessments and flight researches 30 judgments –indicators, interpreting the end of a phrase have been selected: 'I am a person who ... ' Indicators reflect the attitude to own and to other ethnic groups in various situations of interethnic interoperability [2].

Procedure of the research

Empirical research for confirming our basic hypothesis was spent in Almaty city in 2014-2015. In general 100 students of Al-Farabi Kazakh National University took part in this research – research captured 50 students – marginal representatives and 50 students – representatives from not mixed families.

From the analysis of theoretical sources we understand an urgency of research subject today. At the same time, the insufficient level of scrutiny of the given problem is marked – there is no precise concept about marginal ethnic identity. In this connection the objective of empirical research is revealing features of marginal ethnic identity (on an example of students) in conditions of a poly-ethnic society.

For a goal achievement it is necessary to solve several problems:

1. To generate groups: 1) biological marginal representatives; 2) control group (not marginal).

2. To create a diagnostic toolkit for marginal ethnic identity features research.

3. To lead marginal ethnic identity features experimental intra-cultural research.

4. To analyze the results of a research;

5. To generalize the received results and to state conclusions, to develop practical recommendations under the account of marginal ethnic identity features. Research included some consecutive stages, each of which had not only independent value, but at the same time was a basis for carrying out of a following investigation stage.

Investigation stages:

At the first investigation stage before solving the first problem, namely to generate groups we have

developed the questionnaire. Students were offered to answer questions:

1. First name, Last name, age

2. Nationality of father

3. Nationality of mother

4. I think my ethnos is

As a result of questioning biological marginal have been revealed, i. e. those students at which father and mother belong to different ethnic groups. The group of marginals became the basic one. And group of students at which parents from one ethnic group became a control group.

On the second stage an empirical research of marginal carried out to reveal feature of ethnic identity, for this purpose were used following psychodiagnostic procedures: Ethnic identity types (G. U. Soldatova, S. V. Ryzhova).

The second step of the second stage of our research was in estimate of crude points and creation of code tables in the Excel program. During data processing, for conservation of the research reliability, incorrectly filled questionnaires (the basic mistakes – the passed questions, it is not specified an ethnic accessory of the examinee) were eliminated.

The third stage of our research consisted in mathematical processing the received data. Received by diagnostic procedures, the data file has been shown in the summary table and has undergone to mathematical processing by statistical package SPSS, version 17. 0. Data processing passed in three stages:

1 stage – descriptive statistics: an average arithmetic and percentage parity;

2 stage – comparison and revealing of variables distinctions between two groups;

3 stage – the correlation analysis inside marginal group.

The final step of research consisted in the analysis and discussion of the results. Primary results are in conclusions under the second chapter.

Results and data interpretation

At the first stage we have analyzed mini-questionnaires of marginal examinees. The major part of marginal students is representatives of Kazakh – Russian families – about 70%. And most often met: father – Kazakh, and mother – Russian. 25% from marginal were from Russian-Korean, Kazakh-Ukrainian, Tatar-Russian families. Also there were unusual to our society interethnic marriages – the Bengalese and Kazakh, Armenian and Korean. Marginal who have mixed up more than three ethnos, for example: Azerbaijani, Kazakh, Dungan,

Ukrainian. But they made only 5%. On a question «I think my ethnos is» 80% of marginal answered, as ethnos of the father, and as ethnos of mother is identical. And 18% marked an ethnic accessory on the father. And 2% answered – to any.

Also one interesting supervision from questionnaires: marginal students from families where are not present the Kazakh ethnos (for example, Tatar-Russian family), answering a question «I think my ethnos is» wrote also Kazakh (for example, both to Tatar, and to Russian, and the Kazakh ethnos). Kazakhstan is a unique, multinational republic.

Having counted crude data on the procedures which have been directed on revealing socially-psychological indicators we have received data file for the further processing. The second stage in data processing is in percentage parity and an average arithmetic comparison. Obtained results are the characteristic for all samples of examinees, with a differentiation on groups in conformity with the basic hypothesis. We shall describe received results in details.

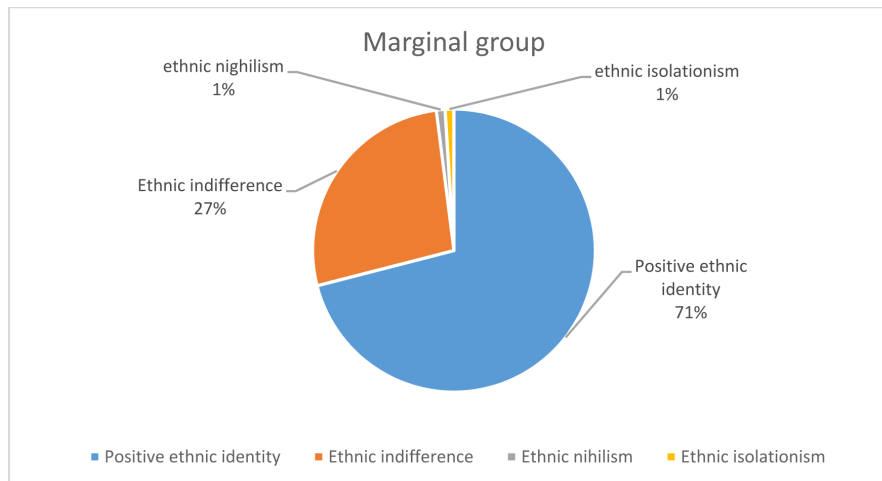
In the list of individual definitions on social-class, professional, age, sexual, confessional and to

other criteria the ethnic accessory is on a prominent place. The demand for ethnic identity, as well as for well-being, security, concerns to base, vital. By definition of G. Soldatova[2] identification on ethnos has three components: an ethnic accessory, an indispensability in positive ethnic identity and an ethnic security that defines aspiration of the individual to status definiteness.

Similar aspiration E. Fromm [3] names the psychological mechanism «flight from freedom», defining motives of attachment, status motives (motives of self-esteem and dignity), archetypical motives (motives of a security). Briefly speaking, ethnic identity is very important for self-identification of the individual.

Understanding own “I” occurs through “foreign”; self-determination comes as a result of opposite concepts impact. As a result of process of interaction with «foreign» culture forms the individual attitude to it. This is caused by national-specific distinctions, lacunas of the cultural form.

Methodical development is applied to our respondents’ ethnic identity typology analysis «Types of ethnic identity» (G. U. Soldatova, S. V. Ryzhova).

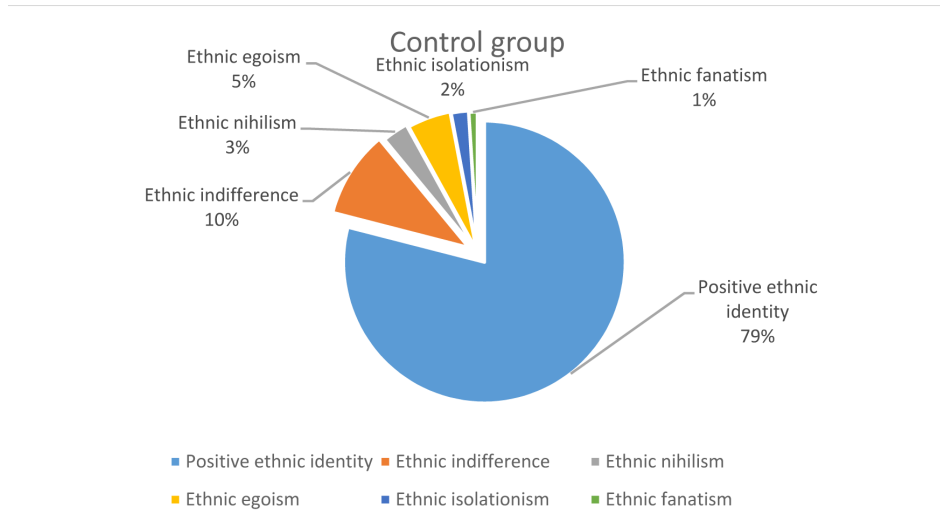
Picture 1 – Ethnic identity types distribution in marginal group

The received results show that for sample students of al-Farabi Kazakh National University domination of the positive ethnic identity defining a level of norm of ethnic identity (71% and 79% accordingly) is typical, the rather high level of ethnic indifference (27% and 10%), considering, that his nation is not better and is not worse than other nations.

The least expressiveness among students have received such type of ethnic identity as ethno-nihilism (1% and 3%) – leveling of the ethnic factor in a social life and ethno-isolationism (1% and 2%) which is shown as one of forms of the xenophobia, approving principles of purism (“cleanliness” of ethnos).

It is important to emphasize, that such type of ethnic identity as ethnic fanaticism (the radical form putting interests of “own” nation above the rights of the individual) in our sample in marginal group has

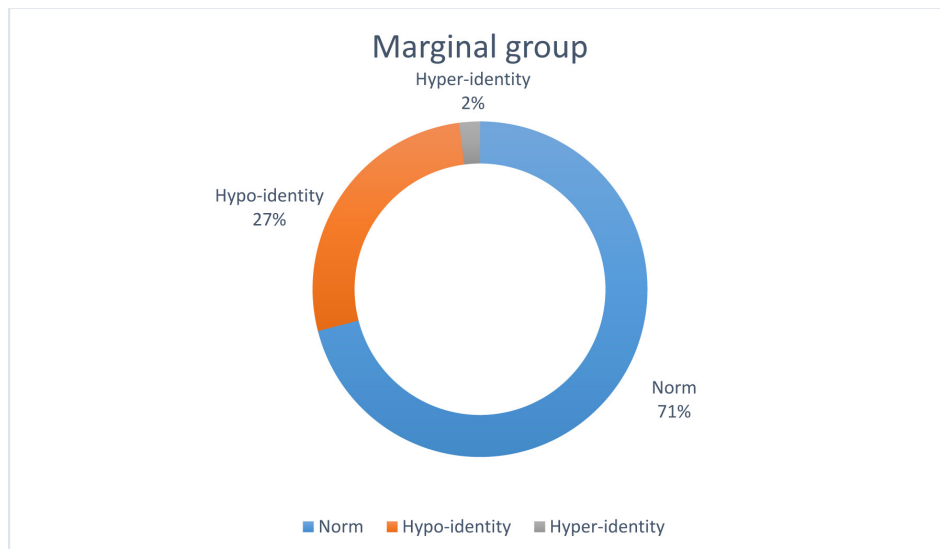
not been presented, and in control group of 1%, that is probably connected with occurring socialization in an atmosphere of mixture of cultures, that has positively affected on formation of their person.

Picture 2 – Ethnic identity types distribution in the control group

Further we have generalized the obtained data as ethnic identity and according to a technique, have considered distribution of

ethnic identity on three directions – norm of ethnic identity, hypo-identity and hyper-identity.

Picture 3 – Ethnic identity levels distribution in marginal group

The received results are presented in picture 3 and 4. From the presented pictures it is visible,

that the level of norm of ethnic identity is typical for 71% of students in marginal group and for 79%

of students in control group. For a major part of students in both samples the norm of ethnic identity that is love to people and at the same time respect of language and culture of others is typical.

Then, on the second place of expressiveness degree in marginal group prevails hypo-identity – 27% of students and in control group – hyper-identity – 11% of students. And, consequently, on the third place on expressiveness among marginal group students – hyper-identity – 2%,

and at students of control group – hypo-identity – 10%.

At the same time a quarter of students in both samples with ethnic indifference say that many of them do not try to direct the attention to ethnic problems and prefer to stand aside of ethno-political problems. The second quarter of students have the extreme form of expressiveness of positive ethnic identity – hyper-identity which dominates over hierarchy of individual social identities and it is accompanied by ethno-centrist stereotypes.

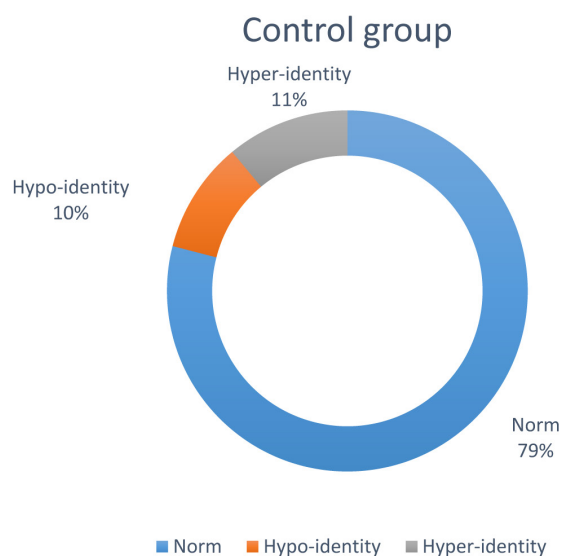

Figure 4 – Ethnic identity levels distribution in control group

The received results coordinated with N. A. Alpeisova's data which says about increasing the level of identity norm among students. According to research of the author, there are dynamic group

transformations of ethnic identity types and levels that lead to the strengthening of interethnic interoperability when disintegrating tendencies are counterbalanced by the integrating [4].

References

- 1 Aimaganbetova O.H. Socio-psychological research of inter-ethnic tensions in the multiethnic society // Proceedings of the international scientific-practical conference «Kazakhstan's chairmanship in the OSCE: The main aspects of the work on information support». – Almaty: Ministry of Culture and Information, 2009. – P. 33-42.
- 2 Soldatova H.U. Psychology of interethnic tension. – M.: The meaning, 2012.
- 3 Fromm E. Escape from Freedom. – M.: AST, 2015.
- 4 Alpeisova N.A. Cross-cultural study of inter-ethnic tensions in a multi-ethnic state: Abstract of Cand. psych. sciences. – Almaty, 2010. – 24 p.

Новый сайт Вестника КазНУ.
Серия Психологии и Социологии в системе
Open Journal Systems

ВЕСТНИК КАЗНУ СЕРИЯ ПСИХОЛОГИИ И СОЦИОЛОГИИ

РАЗМЕР ШРИФТА <input type="button" value="A-"/> <input type="button" value="A"/> <input type="button" value="A+"/>	ГЛАВНАЯ О НАС ВХОД РЕГИСТРАЦИЯ ПОИСК ТЕКУЩИЙ ВЫПУСК АРХИВЫ	КОНТЕНТ ЖУРНАЛА Поиск <input type="text"/> Область поиска <input type="text" value="Все"/> <input type="button" value="↓"/> <input type="button" value="Найти"/>
КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА бизнес высшее образование глобализация жастар интеграция компетентность культура модель МОЛОДЕЖЬ мотивация образование развитие семья социализация социальная защита социальная работа средний класс стресс университет ценности ценностные ориентации	Главная > Архивы > Том 55, № 4 (2015) ТОМ 55, № 4 (2015) ВЕСТНИК КАЗНУ. СЕРИЯ ПСИХОЛОГИИ И СОЦИОЛОГИИ	Просматривать По выпускам По авторам По названию
УВЕДОМЛЕНИЯ Просмотреть Подписаться	СОДЕРЖАНИЕ ПСИХОЛОГИЯ Қарттармен әлеуметтік жұмыс кезінде орын алатын бірқатар психологиялық мәселелер. Некоторые психологические проблемы в социальной работе с лицами пожилого возраста. N. S. Akhtayeva, Sh. K. Tolendi Қазақ әдет-ғұрыптарының күйзеліске әсер етуі. Влияние казахских народных обычаев и традиций на стресс. N. S. Akhtayeva, B. E. Smagulov	ПОЛЬЗОВАТЕЛЬ Имя пользователя <input type="text"/> Пароль <input type="password"/> ☐ Запомнить меня <input type="button" value="Войти в систему"/> OPEN JOURNAL SYSTEMS Помощь
ЯЗЫК Выбрать язык <input type="button" value="Русский"/> <input type="button" value="English"/>	PDF	

<http://bulletin-psysock.kaznu.kz/index.php/1-psy>

На сайте доступен архив журнала с 2010 года,
а также можно скачать полнотекстовые статьи в формате PDF

Алимбаева Р.Т., Айтқұлова А.Б.,
Шорманбаева Д.Г.,
Кабакова М.П.

**Отношение казахстанской
молодежи к феномену
полигинии**

Alimbaeva R.T., Aitkulova A.B.,
Shormanbayeva D.G.,
Kabakova M.P.

**Attitude of youth in kazakhstan
to the polygyny phenomenon**

Алимбаева Р.Т., Айтқұлова А.Б.,
Шорманбаева Д.Г.,
Кабакова М.П.

**Қазақстан жастарының
полигиния феноменіне
қатынасы**

В статье поднимается проблема полигинии в Казахстане. Авторы пытаются дать объяснение полигинии как социально-психологическому феномену действительности. Проводится теоретический анализ проблемы, начиная с появления данного феномена до сегодняшних дней. Целью данного исследования было выявление отношения казахстанской молодежи к полигинии как социально-психологическому феномену. Практически все респонденты, участвовавшие в исследовании, были против многоженства. Казахстанская молодежь считает, что данное явление характерно больше для восточных стран и запрещено в Казахстане, при этом только материально обеспеченные люди могут позволить себе иметь несколько жен.

В ходе исследования была выявлена точка зрения казахстанской молодежи на полигинию как на социально-психологический феномен. Данная проблема требует дальнейшего рассмотрения в психологическом, религиозном и других аспектах.

Ключевые слова: формы брака, полигиния, отношение к феномену полигинии, казахстанская молодежь.

Polygyny problem in Kazakhstan is considered in the article. The authors try to explain polygyny as socio-psychological phenomenon of the reality. Theoretical analysis of the problem is conducted since emergence of the phenomenon up today. Polygyny as a socio-psychological phenomenon can be considered as one of the features of public life in the Arab world and all Muslim countries, but it attracts public attention, not only in the East but in the West. Why is the question of polygamy became urgent today? In our society, as in the West, polygamy was officially banned, but informally it exists. The question of polygyny is actively discussing at almost all levels, in Kazakhstan, some politicians periodically raise the issue of adopting a law on the legalization of polygamy. This formulation of the problem identified, our research interest. The empirical data of socio-psychological survey among young people is submitted. The study of Karaganda students participated, who were of different nationalities and religions. Objective: to reveal the attitude of Kazakhstani youth to the phenomenon of polygyny. When interpreting the data, it was revealed views on the issue of polygyny among girls and boys. Almost all of the respondents who participated in the study were against polygamy. The girls believe that the polygamous family – it is humiliating and insulting to women that do not take into account their rights and desires. According to them, in a polygamous family does not love. For girls it was important to feel loved, and only a man. Boys emit positive aspects of polygamy, they point to the possibility of having another partner in a sexual relationship.

During the survey was revealed the point of view of young people in Kazakhstan about polygyny as socio-psychological phenomenon. The theme requires further consideration in psychological, religious and other aspects.

Key words: forms of marriage, polygyny, related to the phenomenon of polygyny, the youth in Kazakhstan.

Мақалада Қазақстандағы полигиния мәселесі қарастырылады. Авторлар полигинияны шындықтың әлеуметтік-психологиялық феномені ретінде түсіндіруге тырысады. Мәселенің пайда болғаннан бастап қазірге дейінгі кезеңіне теориялық талдау жасалған. Полигиния әлеуметтік-психологиялық құбылыс, ол көбіне араб әлемі мен мұсылман елдері қоғамдық өмірінің ерекшелігі ретінде қаралады, алайда ол тек Шығыста ғана емес, сонымен қатар Батыста да кеңінен жұртшылықтың көңілін аударуда. Неліктен полигиния мәселесі тап бүгін өзекті болды? Біздің қоғамда Батыста сияқты, полигиния ресми түрде тыйым салынған, бірақ бейресми түрде ол бар. Полигиния мәселесін жастар ғана емес, біздің еліміздің кейбір саясаткерлері де осы мәселе туралы заң қабылдауды мезгіл-мезгіл көтереді. Бұл мәселе біздің зерттеуге деген қызығушылығымызды арттырды. Жас қыздар мен ұлдар араларындағы жүргізілген әлеуметтік-психологиялық сұрақнаманың эмпириялық нәтижелері көрсетілген. Зерттеуге Қарағанды қаласының студенттері қатысты, олар әр түрлі ұлт пен діни сенімдердің өкілдері. Мақсаты Қазақстан жастарының полигиния феноменіне қатынасын зерттеу. Полигинияға респонденттердің барлығы қарсы болды.

Зерттеу барысында Қазақстан жастарының полигинияға әлеуметтік-психологиялық феномені ретіндегі пікірлері анықталады. Бұл мәселе психологиялық, діни және басқа аспектілерді әрі қарай қарастыруды талап етеді.

Түйін сөздер: неке формалары, полигиния, полигиния феноменіне қатынасы, Қазақстан жастары.

¹ Карагандинский государственный университет имени Е.А. Букетова,
Республика Казахстан, г. Караганда

² Карагандинский государственный технический университет,
Республика Казахстан, г. Караганда

³ Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы

*E-mail: alimbaeva_21@mail.ru

ОТНОШЕНИЕ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ К ФЕНОМЕНУ ПОЛИГИНИИ

Проблема брака и семьи в настоящее время остается чрезвычайно актуальной для множества наук, в том числе и для психологии.

Семья – малая социальная группа общества, важнейшая форма организации личного быта, основанная на супружеском союзе и родственных связях, т.е. на многосторонних отношениях между мужем и женой, родителями и детьми, братьями и сестрами, и другими родственниками, живущими вместе и ведущими общее хозяйство.

На сегодняшний день существует множество классификаций видов брака по различным критериям. Размер брачной группы служит основанием для разделения форм брака на две большие категории:

1) моногамия (брачный союз одного мужчины и одной женщины);

2) полигамия (брачный союз более чем двух партнеров). В полигамии выделяют полигинию (брачный союз одного мужчины с несколькими женщинами) [1].

На сегодняшний день вопрос полигинии активно обсуждают почти на всех уровнях, в Казахстане некоторые политики периодически поднимают вопрос о принятии закона о легализации многоженства. Данная постановка проблемы определила наш исследовательский интерес.

Многоженство – традиционный социальный институт, овященный нормами исламской религии. Хотя и глубоко укорененный, он на протяжении последнего столетия подвергался интенсивному воздействию мощных трансформационных процессов. В советское время многоженство было безоговорочно запрещено, что привело не к полному его исчезновению, а к изменениям форм и самого содержания полигамных брачно-семейных отношений. В постсоветский период тенденция к их трансформации еще более усиливается [2]. Многоженство становится ресурсом выживания не только для женщин, но и для мужчин; можно сказать, что расширился социальный круг, в котором оно востребовано, и в этом заключается один из главных ответов на вопрос, почему оно обрело «второе дыхание» в наши дни.

Казалось бы, это социально-психологическое явление можно рассматривать как одну из особенностей общественной жизни арабского мира и всех мусульманских стран, однако оно привлекает широкое внимание общественности не только на Востоке, но и на Западе. Вокруг этого явления разгорелось немало дискуссий. Представителей самых разных социальных слоев современного общества интересуют многие вопросы. К примеру, что такое многоженство: социальная болезнь или фактор решения многих семейных и общественных проблем? Готово ли общество принять это явление, и как смотрят на полигамию мужчины и женщины? Какова психологическая ситуация в полигамных семьях, в частности детей?

Почему вопрос о многоженстве стал актуальным именно сегодня? В нашем обществе, как и на Западе, полигамия формально запрещена, но неформально она существует. В результате – социальные, психологические и физиологические проблемы у мужчин и женщин. Современные проблемы, возникающие в отношениях между супругами, все негативнее сказываются на нравственно-психологическом климате не только в самих семьях, но и в обществе. Доказательство тому – увеличение числа психических расстройств у мужчин и женщин в результате ссор и разногласий, а также ухудшение взаимоотношений между полами (к примеру, увеличение преступлений на бытовой почве) [3].

По данным психологических исследований, полигамию нельзя рассматривать как порождение мусульманского общества и нельзя считать явлением, связанным только с исламской культурой. Хотя многоженство разрешено в Шариате и регламентировано нормами, обозначенными в Коране и Сунне, однако оно существует и в некоторых христианских общинах (например, у мормонов). Согласно статистике, в арабских странах многоженство не приобрело широкой популярности. Так, в Египте только 4% всех браков полигамные, в Сирии и Ираке – 5% и лишь в государствах Персидского залива – 8% [4].

Очень неоднозначное отношение к многоженству существует даже в самом арабском мире – от полного его принятия в регионе Персидского залива и частичного одобрения в Египте до полного формального запрета в Тунисе. Отношение общества к таким бракам противоречивое и неоднозначное даже в такой стране, как Судан, где официальные власти открыто при-

зывают людей к многоженству и пропагандируют полигамию.

Согласно проведенным исследованиям, одна из главных причин полигамии – это особенность мужской психики. Так, мужчины по своей природе подсознательно стремятся к обладанию несколькими женщинами. Последние эксперименты указывают на наличие у них генов, которые побуждают их к многочисленным связям с противоположным полом вне брака. Такие связи наиболее распространены в тех странах, где многоженство запрещено как в юридическом, так и в религиозном плане, что и объясняет распространенность супружеских измен в западном обществе [5].

Для изучения феномена полигинии в казахстанском обществе и выявления отношения к нему молодежи мы провели социально-психологический опрос методом анкетирования.

В исследовании приняло участие 90 респондентов, из них 53 девушки и 37 юношей в возрасте от 17 до 22 лет. В качестве респондентов выступали студенты факультетов философии и психологии, физкультуры и спорта, Карагандинского государственного университета им. Е.А. Букетова. Респонденты, участвовавшие в исследовании, были разных национальностей и вероисповеданий.

Анкета состоит из 11 пунктов и направлена на выявление отношения респондентов к феномену многоженства и на общие знания о нем, что явилось целью данного исследования.

1. Первый пункт анкеты представлялся в виде двух утверждений: Я за/против многоженство (-а).

Респонденту предлагалось выбрать одно, наиболее предпочитаемое им, утверждение. В ходе обработки анкет выявилось, что 94% из общего числа респондентов выступали против многоженства, из них 30% – юношей и 64% – девушек. Оставшиеся 6% были за многоженство: 4% юношей и 2% девушек (рисунок 1).

2. Во втором пункте анкеты респондентам предлагалось выразить своё мнение по поводу того, почему хорошо/плохо, когда много жен?

Здесь мнения девушек и юношей кардинально разделились. Большинство юношей в многоженстве выделяли с их точки зрения такой положительный аспект – как разнообразная и интересная сексуальная жизнь с несколькими женами, уделение большего внимания, заботы и ласки мужчине. 2% юношей отметили, что многоженство улучшит демографический рост населения.

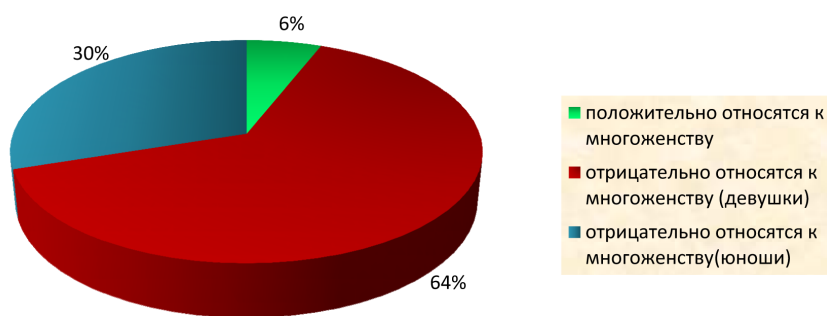

Рисунок 1 – Процентный показатель отношения к феномену полигамии у девушек и юношей

Из 30% юношей, выступавших против многоженства, лишь 14% отметили его положительные стороны, остальные 16% не видели в этом никаких положительных моментов, считая, что иметь много жен – это неприемлемо, должна быть одна жена.

2% юношей, выступающих за многоженство, выделили те же положительные аспекты, что и большинство, остальные же 2% не выделили ни положительных, ни отрицательных сторон многоженства, хотя выступали за него.

Из 30% юношей, выступавших против, 22% юношей, в качестве отрицательного момента в многоженстве выделяют большие материальные затраты. Если бы им позволяло материальное положение, они бы, скорее всего, не отказались от нескольких жен.

52% девушек не выделили никаких «плюсов» в многоженстве и лишь 12% выделили положительные моменты многоженства для мужчины (те же плюсы, которые отмечали юноши), тем не менее, девушки не указали положительных сторон для женщин. Таким образом, они рассматривали положительные стороны с позиции мужчин, а не женщин.

48% девушек отметили отрицательные моменты многоженства, считая, что это недопустимо в нашем обществе, это унижает женщину и ущемляет ее права. Женщина, по их мнению, должна быть единственная и любимая, при этом они упомянули о том, что никогда не согласились бы на роль второй или третьей жены, это было бы оскорбительно и дико для них. По их мнению, в полигамных семьях нет места любви, при этом 2% девушек отметили, что дети, рождающиеся в таких семьях, растут в неблагоприятной обстановке, что негативным образом влияет на их психическое здоровье. Мужчина

не может уделять много времени и должного внимания каждой отдельной жене и каждому ребенку, также полноценно участвовать в процессе воспитания детей.

Женщин в таких семьях они воспринимают как рабынь, которые должны вести домашнее хозяйство и ничего более.

Полигамная семья, по их мнению – это неполноценная и изуродованная семья, где нет любви.

Остальные 8% девушек не отметили ни положительных, ни отрицательных сторон многоженства.

3. В третьем пункте анкеты на вопрос о том, что им известно о многоженстве, 50% респондентов ответили, что они ничего не знают о нем. Остальные 50% респондентов отмечали лишь то, что многоженство распространено в восточных странах и запрещено в Казахстане. Также они отметили то, что издревле, богатые и властные люди могли себе позволить иметь несколько жен. Более им ничего не было известно.

4. Четвертый пункт анкеты был представлен в виде вопроса о том, знают ли респонденты, в каких государствах есть многоженство?

Общий процент респондентов, не знающих об этом абсолютно ничего, составляет – 30% (8% – юношей и 22% – девушек). Остальные 70% (44% – девушки, 26% – юноши) респондентов имеют общее представление об этом, предполагают, что это могут быть восточные страны (где исповедуют ислам).

5. В пятом пункте данной анкеты предлагалось выразить свое мнение по поводу того, реальна ли в настоящее время ситуация проживания всех жен в одном доме.

56% девушек считают, что данная ситуация невозможна в нашем государстве, а 10% до-

пускают такую возможность, считают, что это вполне реально. 2% девушек, выступавших за многоженство, считают это нереальным в настоящее время.

24% респондентов – юношей, считают это невозможным в наше время, остальные 10% юношей считают, что эта ситуация вполне реальна.

Мнения 4% юношей, поддерживающих многоженство, разделились поровну: одна половина считает ситуацию проживания всех жен вместе в настоящее время реальной, другая половина – недопустимой.

6. Шестой пункт анкеты был в виде вопроса о том, осведомлены ли они, с какого возраста мужчине (по исламскому шариату) разрешалось иметь вторую жену, на что все респонденты – 100%, однозначно ответили, что им это неизвестно.

7. Следующий, седьмой пункт данной анкеты был представлен в виде вопроса о том, одинаковы ли права и обязанности жен в полигамных семьях?

Итак, мнения по этому вопросу у всех разделились: 68% респондентов (48% – девушек, 10% – юношей) считают, что жены в таких семьях имеют разные права и обязанности. Первая жена, которая считается «старшей», имеет некоторые привилегии по отношению к остальным, «младшим» женам, имеет право распоряжаться ими, приказывать, учить, наставлять и т.п.

14% респондентов (8% – юношей, 6% – девушек) не знают об этом ничего.

Оставшиеся 18% (8% – юношей, 10% – девушек) думают, что в таких семьях у всех жен есть одинаковые права и обязанности, они все равны между собой.

8. В восьмом пункте на вопрос, знают ли они о том, защищаются ли юридически права вторых/третьих жен и их детей (например: имеют ли они право на наследование имущества)?

38% респондентов (из них 28% – девушек, и 10% – юношей, в т.ч. 2% выступавших за многоженство) не знают об этом ничего, 32% – не сомневаются в том, что их права в обязательном порядке соблюдаются и защищаются (28% – девушек, в т.ч. и 2% выступавших за многоженство, и 18% – юношей, из которых 2% поддерживающих многоженство). Остальные 11% респондентов (5% – девушек и 6% – юношей) – убеждены в том, что юридически они беззащитны.

9. Девятый пункт анкеты представляется в виде вопроса о том, знают ли они, при соблюдении каких условий (по исламскому шариату) мужчине дозволено многоженство?

82% респондентов (50% – девушек, выступавших против и 2% – выступавших за мно-

гоженство; 26% – юношей, выступавших против и 4%, выступавших за многоженство) не знали, при каких именно условиях мужчине позволялось многоженство.

18% респондентов (14% – девушек; 4% – юношей) предполагали, что при условии того, что мужчина способен обеспечить всех жен одинаково, не обделяя при этом ни одну из них, он может позволить себе многоженство.

10. Десятый пункт анкеты представлен вопросом о том, известны ли им случаи многоженства или одновременного сожителства с двумя и более женщинами в их окружении (возможно среди друзей, родственников и знакомых)?

Из общего числа респондентов лишь 8% из них были известны случаи многоженства в их окружении.

92% респондентам случаи многоженства были не известны.

11. И завершающий пункт анкеты, одиннадцатый, представлен в виде вопроса о том, а хотелось бы им, чтобы их отец имел еще несколько жен (помимо матери)?

96% респондентам не хотелось бы, чтобы у их отца было несколько жен.

2% юношей, приветствующих многоженство, хотели бы чтобы так было.

Остальные 2% юношей, ответили «все равно», т.е. остаются равнодушными к этому.

При анализе данных анкет можно четко увидеть, что мнения по поводу многоженства у девушек и юношей не разделились. Практически все респонденты, участвовавшие в исследовании, были против многоженства.

Различия состояли в том, что девушки свой выбор мотивировали тем, что полигамная семья – это унижительно и оскорбительно для женщин, где абсолютно не учитываются их права и желания. По их мнению, в полигамной семье не может быть любви. Для девушек важно чувствовать себя любимой и единственной у мужчины.

В то время как юноши главной причиной своего выбора указали на большие материальные расходы. Для них проблема материального обеспечения являлась главным и единственным аргументом против многоженства. Тем не менее, выделяя положительные, с их точки зрения, стороны полигамии, они указывали на разнообразие в сексуальных отношениях. Если у девушек любовь между супругами является наиболее важным критерием любой семьи, то для юношей взаимная любовь и уважение супругов не определялись как основа семьи.

Все респонденты связывали многоженство с мусульманскими странами, с исламской религией, что является ошибочным представлением. Следует также отметить, что в большинстве мусульманских стран многоженство представляет собой довольно редкое явление, а количественная разница между мужчинами и женщинами в стране не столь велика. Можно с уверенностью сказать, что полигамные браки в мусульманском мире гораздо более редки, чем внебрачные связи на Западе. Иными словами, мужчины в мусульманских странах сегодня оказываются на практике гораздо более моногамными, чем на Западе.

Большинство респондентов, в том числе и тот небольшой процент респондентов, выступавших за многоженство, считают, что в наше время и в нашем государстве невозможна ситуация многоженства, при котором все четыре жены живут в одном доме. Это является безнравственным и неприемлемым для нашего современного общества. Большинству из них не были известны

случаи многоженства в их окружении. Никто из респондентов не выделил и не упомянул о том, как чувствует себя ребенок в такой семье, полноценно ли он развивается в психологическом плане. Однако, никому из респондентов не хотелось бы оказаться в полигамной семье, быть детьми многоженцев.

Итак, независимо от вероисповедания респондентов, большинство из них имело только лишь поверхностное, нечеткое представление о многоженстве, как таковом. Однако при этом не имело представления о правовых, юридических и психологических аспектах многоженства, что немаловажно для здорового, адекватного восприятия данного социально-психологического феномена.

Считаем, что для дальнейшего углубленного исследования проблемы полигинии необходим комплексный подход в изучении всех религиозных, социальных, психологических и юридических аспектов данного вопроса.

Литература

- 1 Шнейдер Л.Б. Семейная психология: учебное пособие для вузов. – 2-е изд. – М.: Академический проспект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. – С. 23.
- 2 Леви Д.А. Семейная психотерапия. История, теория, практика. – СПб.: Питер, 1993. – 345 с.
- 3 Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. – СПб.: Питер, 2001. – 656 с.
- 4 Гидденс Э. Социология. – 2-е изд., полн. перераб. и доп. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 632 с.
- 5 Голод С.И. Семья и брак: историко-социологический анализ. – СПб.: Петрополис, 1998. – 272 с.

References

- 1 Schneider L.B. Family Psychology: Textbook for high schools. – 2-nd ed. – М.: Academic Avenue; Ekaterinburg: Business Book, 2006. – 23 pp.
- 2 Levy D.A. Family therapy. History, Theory, Practice – SPb.: Peter, 1993. – 345p.
- 3 Eidemiller E.G., Yustitskis V. Psychology and Psychotherapy of the family – SPb.: Peter, 2001. – 656 p.
- 4 Giddens E. Sociology – 2-nd ed, full of revised. and ext. – М.: Editorial URSS, 2005. – 632 p.
- 5 GolodS. I. Family and marriage: historical and sociological analysis. – SPb.: Petropolis, 1998. – 272 p.

Алимбаева Р.Т., Лазарева Е.А.,
Кабакова М.П.

Агрессивное поведение современного подростка

В статье поднимается проблема агрессивности казахстанских подростков. Авторы пытаются дать объяснение причин агрессивного поведения подростка. Приведены результаты эмпирического исследования, целью которого было изучение агрессивного поведения современных подростков. Все подобранные методики проводились с испытуемыми в индивидуальном порядке, анонимно. Результаты исследования обрабатывались стандартным способом. Для достоверности результатов исследования была использована ранговая корреляция Спирмена.

В ходе исследования получены результаты, которые показали, что у современных подростков присутствует вербальная агрессия, выражающаяся в том, что они используют в речи словесные оскорбления, угрозы, проклятия. В то же время подростки испытывают чувство вины, их мучают угрызания совести, они убеждены в том, что они плохие люди, что они несут зло окружающим. Данная проблема требует дальнейшего рассмотрения в гендерном, кросс-культурном и других аспектах.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное поведение, современные подростки, ситуативная и личностная тревожность.

Alimbaeva R.T., Lazareva E.A.,
Kabakova M.P.

Aggressive behavior of modern teenagers

The problem of the Kazakh youth aggressiveness raises the article. The authors try to explain the causes of aggressive behavior of teenagers. Despite the developed of this problem in the psychology of aggressive behavior of teenagers relevance today is not still exhausted. The aggression of adolescence has a special place and it is connected with the age of the crisis. Some authors believe that the cause of aggressive behavior of teenagers is dysfunctional family. One of the reason of aggressive behavior among teenagers is disrupted relationships between parents, between parents and children. If a teenager is faced with physical violence, he will be physically aggressive toward others. Also if in the family there is psychological violence, teen will have a tendency to manifest verbal and indirect aggression. The following factors as friends, classmates, who has aggressive reaction in their can behavior provoke aggressive behavior of teen, as well as such factors as the media, television, the Internet, where the violent scenes are shown.

The growth of aggressive tendencies among teenagers reflects one of the most pressing problems of our society, and this formulation of the problem identified our research interest.

There was shown the results of empirical research. The aim of this study was to investigate aggressive behavior of modern teenagers. All selected methods of research were implied to each participate individually, anonymously. Results of the study were worked out in a standard way. In the study, the following results were obtained, which showed that modern teenagers present verbal aggression, which is reflected in the fact that they use in speech verbal abuse, threats, curses. At the same time young people have a sense of guilt, his remorse, they are convinced that he is a bad person, that he is the evil people around. Adolescence is characterized by the manifestation of negativism, where he was in the manner of behavior shows their protest against the rules, and resistance, which can be manifested both passive and active form. The teenager is very touchy; he envies and hates the people around them for their actions. This problem requires further consideration in gender, cross-cultural and other aspects.

Key words: aggression, aggressive behavior, modern teenagers, situational and personal anxiety.

Алимбаева Р.Т., Лазарева Е.А.,
Кабакова М.П.

Заманауи жасөспірімнің агрессивті жүріс-тұрыстары

Мақалада қазақстандық жасөспірімдердің агрессивтілік мәселесі көтеріліп отыр. Авторлар жасөспірімнің агрессивті жүріс-тұрысының себептерін түсіндіруге тырысады. Аталған тақырыптың психологиядағы жеткілікті деңгейде қарастырылғанына қарамастан жасөспірімнің агрессивті жүріс-тұрысы мәселесінің өзектілігі талданады. Жасөспірімдік кезеңдегі агрессивті тенденциялардың өсуі қазіргі заманғы қоғамның өткір мәселесіне айналып отыр.

Зерттеу барысында мынадай нәтижелер алынды: заманауи жеткіншектерде вербалды агрессия байқалады, ол көбінесе сөзбен балағаттау, жәбірлеу, қарғау түрінде көрінеді. Екінші жағынан, жеткіншектер кінәлі сезімін сезінеді, олар өздерінің жаман адам екендеріне және де қоршаған ортаға жаманшылық әкелетіндеріне сенімділік танытады. Бұл мәселе гендерлік, кросс-мәдени және де басқа аспектілері жағынан әрі қарай қарастыруды талап етеді.

Түйін сөздер: агрессия, агрессивті жүріс-тұрыс, заманауи жеткіншектер, ситуативті және тұлғалық үрейлік.

АГРЕССИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ СОВРЕМЕННОГО ПОДРОСТКА

Социальные кризисные процессы, происходящие в современном обществе, влияют на психологию людей, порождая тревожность и напряженность, озлобленность, жестокость, насилие и агрессию.

Однако нельзя сказать, что феномен агрессии характерен исключительно для последних десятилетий. Агрессия как поведенческое действие индивида и социальный феномен сопровождает человечество на протяжении всей его истории. Многие авторы научных исследований сходятся во мнении, что агрессия обеспечивает реализацию защитных механизмов, что агрессия нужна для самозащиты индивида в неоднозначных ситуациях, что способность к агрессии есть неотъемлемое свойство личности. Несмотря на то, что агрессия уже давно является объектом исследования в различных областях человеческого познания (психологии, философии, политологии, психиатрии, социологии и др.), актуальность изучения проблемы агрессии не исчерпана и на сегодняшний день. Непрерывающийся поток локальных конфликтов, уверенно растущий уровень преступности, бесконечные войны, насилие и терроризм в настоящее время обостряют дискуссии о природе агрессии. Подобная неустойчивая, напряженная социальная, идеологическая и экономическая ситуация обуславливает увеличение различных отклонений в поведении и личностном развитии наших растущих детей и подростков. Подростки участвуют в военизированных формированиях, политических организациях, экстремистских группировках, в рэкрете.

Агрессия в подростковом возрасте занимает особое место. Специфической особенностью подростковой агрессивности является его зависимость от группы сверстников на фоне крушения авторитета взрослых. В данном возрасте быть агрессивным часто означает «Казаться или быть сильным» [1].

Причины агрессии подростка, возможно, необходимо искать в семье. На появление агрессивного поведения влияют степень сплоченности семьи, близости между родителями и ребенком, характер взаимоотношений между братьями и сестрами, а также стиль семейного руководства. Дети, у которых в семье сильный разлад, чьи родители отчуждены и холодны, они более склонны к агрессивному поведению [2].

Формы проявления агрессии в семейных отношениях весьма разнообразны и включают в себя прямое физическое насилие или психологическое, которое включает холодность, оскорбления, негативные оценки, подавление личности, эмоциональное неприятие подростка. Члены семьи могут демонстрировать агрессивное поведение сами или подкреплять нежелательные действия подростка. Наказание детей может способствовать как подавлению агрессии, так и ее стимуляции, включая овладение формами агрессивных действий. Подростки получают сведения об агрессии из общения со сверстниками. Они учатся вести себя агрессивно, наблюдая за поведением других детей (например, одноклассников). Однако те, кто очень агрессивен, скорее всего, окажутся отверженными большинством в классе. С другой стороны, эти агрессивные дети могут найти друзей среди других агрессивных сверстников [3].

Таким образом, становление агрессивного поведения у подростков – сложный процесс, в котором участвуют многие факторы. Агрессивное поведение определяется влиянием семьи, сверстников, а также средствами массовой информации. Дети учатся агрессивному поведению как посредством прямых подкреплений, так и путем наблюдения агрессивных действий. Сочетание неблагоприятных биологических, психологических, семейных и других социально-психологических факторов искажает образ жизни подростков.

Данные современной науки убеждают, что агрессивный подросток – это, прежде всего обычный ребенок, которому свойственна нормальная наследственность. Черты, качества агрессивности он приобретает под воздействием ошибок, недоработок, упущений в воспитательной работе, сложностей в окружающей его среде. Агрессивность в личностных характеристиках подростка формируется в основном как форма протеста против непонимания взрослых, из-за неудовлетворенности своим положением в обществе, что проявляется в соответствующем поведении. На агрессивное поведение подростка могут оказывать и устойчивые характеристики личности, такие как темперамент, например, возбудимость, способствующие формированию таких черт характера, как вспыльчивость, раздражительность, неумение держать себя. Подросток пытается дать выход внутреннему напряжению.

Рост агрессивных тенденций в подростковой среде отражает одну из острейших проблем нашего общества, где за последние годы растет

молодежная преступность, особенно преступность среди подростков. При этом тревожит факт увеличения числа преступлений против личности, влекущие за собой тяжкие повреждения. Участились случаи групповых драк подростков, которые носят ожесточенный характер. В подростковой жизни нередко встречаются формы насильственного поведения, определяемого в терминах «задиристость», «драчливость», «озлобленность», «жестокость», «враждебность».

Вышеназванные проблемы определили наш исследовательский интерес, который заключался в изучении агрессивного поведения современного подростка.

Выборка испытуемых: в исследовании приняли участие 48 лиц подросткового возраста, из них 19 девочек и 29 мальчиков в возрасте от 14 до 16 лет, все испытуемые являются жителями г. Караганды.

В ходе исследования испытуемые самостоятельно заполняли методики исследования. Все подобранные методики проводились с испытуемыми в индивидуальном порядке, анонимно. Результаты исследования обрабатывались стандартным способом: испытуемые, набравшие максимальные баллы, попадали в группу агрессивных подростков, испытуемые, набравшие минимальные баллы, попадали в группу неагрессивных подростков.

На первом этапе исследования была проведена диагностика состояния агрессии с помощью опросника Басса–Дарки. Целью применения данного опросника было выявление реакции агрессивности у лиц подросткового возраста [4].

На рисунке 1 показаны полученные результаты по следующим видам реакции агрессивности.

Из приведенной диаграммы мы видим, что подростки в большинстве склонны проявлять вербальную агрессию. Анализ результатов по шкале вербальной агрессии выявил, что 33% исследуемых подростков склонны к словесному выражению негативных эмоций, чувств и намерений. Показатель реакции по данной шкале, выявляет то, что у этих исследуемых имеется постоянная готовность использовать в речи унижающие и обидчивые выражения, а также использовать в словесных ответах проклятия и угрозы.

Полученные данные по физической агрессии, которые составляют 4%, показывают, что подростки готовы применять физическую силу против другого лица, не задумываясь о ее последствиях и целесообразности, действуют при этом импульсивно.

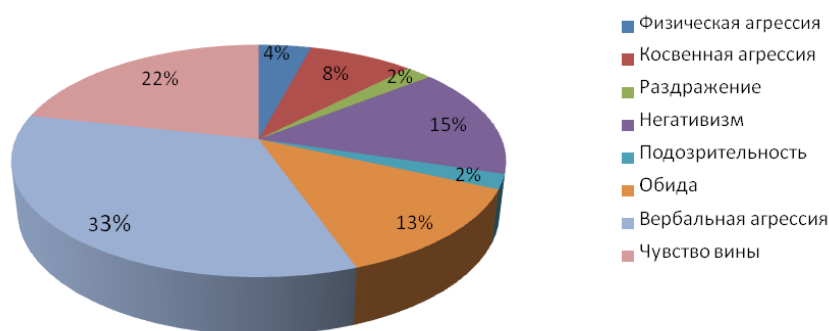

Рисунок 1 – Показатели реакции агрессивности подростков

Анализ уровня косвенной агрессивности показывает, что 8% подростков неосознанно или окольным путем направляют свою агрессию на окружающих. Данные по уровню раздражительности у лиц подросткового возраста показывают, что 2% испытуемых имеют готовность к проявлению негативных чувств при малейшем возбуждении. Они могут проявлять грубость и вспыльчивость к окружающим даже в случае отсутствия провоцирующего фактора и зачастую недовольны своим положением, обстоятельствами, поведением и поступками окружающих.

Анализ результатов по шкале негативизм показал, что 15% подростков были предрасположены к проявлению оппозиционной манеры в поведении от пассивного сопротивления до активной борьбы против установившихся каких-либо норм, обычаев и законов. Данные по шкале подозрительности показывают, что 2% испытуемых проявляют недоверие и осторожность по отношению к окружающим, вплоть до того убеждения, что окружающие планируют и приносят им вред.

Анализ результатов по проявлению обиды показал, что 13% подростков испытывают зависть и ненависть к окружающим за действительные и вымышленные действия. Они склонны осуждать других в собственных неудачах, не готовы признавать свою ответственность за поступки и их последствия. Подозрительные люди социально порицаемы, поскольку обижают окружающих сомнениями в их честности. 22% обследуемых испытывают чувство вины, ощущают угрызения совести, считают себя плохими.

Таким образом, у подростков в возрасте от 14 до 16 лет были выявлены такие виды реакции, как вербальная агрессия, негативизм и чувство

вины, которые в дальнейшем могут повлиять на личностное развитие и поведение подростка.

Индекс враждебности включает в себя шкалы «Обида» и «Подозрительность». Враждебность подразумевается как реакция, которая развивает негативные оценки и негативные чувства людей и событий.

Полученные результаты по индексу враждебности представлены у 15% подростков, которые испытывают враждебность, трудности в общении с окружающими, а также недоверие к взрослым. Подросток зачастую не осознает, что с ним происходит, не может разобраться в своих чувствах, это приводит к уходу в себя, взрыву эмоций, нежеланию общаться с другими.

Индекс агрессивности включает в себя шкалы «Физическая агрессия», «Вербальная агрессия» и «Раздражительность».

Анализ данных показывает, что у 39% испытуемых имеется высокий показатель по индексу агрессивности. Агрессивные подростки вызывают беспокойство у родителей, становятся инициаторами в конфликтных ситуациях со сверстниками, вызывают массу хлопот в учебных учреждениях. Агрессивное поведение в подростковом возрасте характеризуется наличием деструктивных тенденций в структуре межличностных отношений. Индекс агрессивности среди подростков выше индекса враждебности, но при этом выявляется тревожная картина: больше половины испытуемых испытывают сильные негативные эмоции, которые не могут не влиять на развитие личности.

Исходя из полученных результатов по методике, были выявлены три группы испытуемых по уровню агрессивности: подростки с проявлением высокой степени агрессивности, под-

ростки с низкой агрессивностью и подростки с нормальной агрессивностью.

Мы предположили, что агрессивное поведение современного подростка зависит от уровня тревожности как устойчивой характеристики человека. С этой целью мы использовали шкалы реактивной (ситуативной) и личностной тревожности Ч.Д. Спилберга – Ю.Л. Ханина. Количественный анализ результатов показал, что 50% подростков имеют высокую ситуативную тревожность, то есть эти подростки испытывают напряжение, беспокойство, нервозность, озабоченность. Как известно высокая ситуативная тревожность вызывает нарушение внимания, иногда тонкой координации. 2% исследуемых подростков имеют низкую тревожность, и оставшиеся

48% имеют умеренную ситуативную тревожность.

Результаты исследования показывают, что 56% обследованных подростков испытывают высокую личностную тревожность. Эти подростки склонны воспринимать большой круг ситуаций как угрожающие, реагируя состоянием тревоги. Известно, что высокая личностная тревожность прямо коррелирует с наличием невротического конфликта, эмоциональными, невротическими срывами. 44% подростков имеют умеренную личностную тревожность. Такие подростки воспринимают большой круг ситуаций адекватно, справляясь с положением, не проявляя тревожность, нервозность.

Распределение тревожности по степени агрессивности приведено в таблице 1.

Таблица 1 – Показатели ситуативной и личностной тревожности по трем группам проявления агрессивности

Показатели Степень агрессивности	Среднеарифметическое значение		Стандартное отклонение	
	Ситуативная тревожность	Личностная тревожность	Ситуативная тревожность	Личностная тревожность
Высокая	37,3	47,5	4,8	9,3
Низкая	43,7	47,1	6,5	8,8
Нормальная	48,08	45,8	7,01	5,1

Из приведенных данных таблицы видно, что высокой личностной тревожностью обладают подростки с высокой и низкой степенью агрессивности. При вычислении стандартного отклонения личностная тревожность выше у подростков с высокой степенью агрессивности, чем у подростков, обладающих низкой и нормальной степенью агрессивности. Показатель ситуативной тревожности выше у подростков с нормальной агрессивностью. В группе подростков с высокой степенью агрессивности наблюдается проявление фрустрированности. Фрустрированность как форма проявления подверженности психологическому стрессу есть состояние переживания подростком воображаемой или объективно существующей неудачи. Объективная или субъективная непреодолимость жизненных затруднений вызывает отрицательные эмоции и повышение тревожности. Одной из возможных реакций при этом является агрессия, питаемая всей обстановкой фрустрации, гневом,

ненавистью или отчаянием человека. Таким образом, у подростка формируется личностная агрессивность как готовность к агрессивному поведению.

Анализируя полученные данные, можно сделать вывод, что у подростков преобладает высокий уровень ситуативной и личностной тревожности. Это является следствием неуверенности, высокой впечатлительности и ранимости, переживания, невозможностью принять решения, напряженностью, озабоченностью.

Для определения тесноты (силы) и направления корреляционной связи между двумя признаками в каждой отдельно взятой группе нами использовался коэффициент ранговой корреляции r_s Спирмена.

Статистически значимые связи обнаружены между следующими переменными:

– между подростками с проявлением нормальной степени агрессивности и ситуативной тревожностью;

– между подростками с личностной тревожностью и высокой, а также низкой степенью агрессивности.

Таким образом, агрессивное поведение современного подростка детерминировано личностной тревожностью, которая характеризуется склонностью воспринимать некоторые ситуации как угрожающие и соответственно реагировать

на них. Особенностью данного возраста является то, что подростки более чувствительны к различным социальным деформациям и ошибкам в воспитании. Поэтому профилактика и предупреждение агрессивного поведения современного подростка становится не только социально значимыми, но и психологически необходимыми.

Литература

- 1 Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с.
- 2 Бандура А., Уолтер Р. Подростковая агрессия. – М.: Апрель-пресс, 2000. – 507 с.
- 3 Кукаркина Е., Шапиро А. Трудные подростки. Возможности изменений для родителей, детей и семей в целом. – М., 2000. – 273 с.
- 4 Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов. – М.: Эксмо, 2007. – 416 с.

References

- 1 Rean A.A. Human psychology from birth to death. – SPb.: prime-EVROZNAK, 2002. – 656 p.
- 2 Bandura A., Walters R. Teenage aggression. – M.: April-press, 2000. – 507 p.
- 3 Kukarkina E, Shapiro A. Difficult teens. Possibilities change for parents, children and families as a whole. – M., 2000. – 273 p.
- 4 Karelin A. Great Encyclopedia of psychological tests. – M.: Eksmo, 2007. – 416 p.

Ахметова А.Т., Камзанова А.Т.

Психологические особенности обучения ментальной арифметике

В данной статье изложены результаты психологического исследования влияния ментальной арифметики на оперативную память детей. Так же приведены сведения о подобных исследованиях зарубежных учёных. Очень важным является тот факт, что исследований, подобных изложенному в данной статье, не проводилось на территории нашей Республики, или результаты таковых не были представлены в широком доступе. По этой причине в настоящее время данный метод требует не только апробации, но и верификации своей эффективности на казахстанской выборке. В качестве исследовательской задачи авторами была определена попытка оценить и проанализировать различия в полученных данных двух указанных групп, в два временных отрезка (этапа). Были проведены такие методики, как 10 слов А.Р. Лурии, Опосредованное запоминание А.Н. Леонтьева IV серия, тест Тулуз-Пьерона (модификация корректурной пробы для детей младшего школьного возраста), методика на выявление уровня самооценки Дембо-Рубинштейн в модификации Яншина проективная методика «Не существующее животное» М.З. Дукаревич. Результаты исследования равно важны и для возрастной психологии и для педагогической. Работа имеет междисциплинарный характер, написана на стыке психологии и педагогики. Статистический анализ данных психологических методик проводился в программе SPSS15 с целью выявления значимых различий психологических показателей оперативной памяти детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: ментальная арифметика, память, оперативная память, когнитивные навыки.

Akhmetova A.T., Kamzanova A.T.

Psychological features of mental arithmetics' learning

This article presents research results of psychological features of mental arithmetics' impact on children's memory. It also provides information on similar studies of foreign scientists. The studies that are described in this article are very important. In addition, such kind of research not conducted on the territory of our republic, or the results have not been presented to wide availability. Because of this reason, today, this method requires not only the validation, but also verification of its effectiveness at Kazakhstani sample. Moreover, because of increasing of private organizations' number, which offer training services for mental arithmetic, and try to justify of improving cognitive abilities of students by foreign colleagues studies conducted in the last century. In this regard, the study was conducted, which included 60 participants, aged from 6 to 9 years old (primary school age) who were divided into 2 groups. The experimental group consisted of children engaged in mental arithmetic for 3 months. The control group consisted of kids who had never trained mental arithmetic. The study was conducted in two phases, the first phase of the study corresponds to the first week of training the experimental group, the second stage corresponds to the end of the first level of training, that is three months after the start of mental arithmetic classes. The research problem which is identified by the authors evaluate and analyze by two groups' data. Methods of the research are 10 words A.R. Luria, indirect memorizing A.N. Leontiev IV series, Toulouse Pieroni test (modification of proofreading tests for primary school children), method of Dembo-Rubinstein in the modification Yan'shin, and projective technique of M.Z. Dukarevich. The study results are equally important for the psychology and pedagogy. Research has an interdisciplinary character, written at the intersection of psychology and pedagogy. Statistical methods of psychological analysis of the data was carried out in SPSS15 program to identify significant differences in psychological indicators among primary school children. The study showed that mental arithmetic method has a positive impact on cognitive skills. Additionally, analysis of the 10 words of A.R. Luria detected requires a long-term study of qualitative differences between control and experimental groups in order to define mental arithmetics' impact on cognitive abilities of junior classes' pupils.

Key words: mental arithmetic, memory, operative memory, cognitive skills.

Ахметова А.Т., Камзанова А.Т.

Менталды арифметиканы оқытудағы психологиялық ерекшеліктер

Бұл мақалада менталды арифметиканың есте сақтау процесіне әсері қандай болатыны туралы зерттеулер нәтижесі көрсетілген. Балалардың есте сақтау процесі және менталды арифметиканың әсері туралы нәтижелері сарапталады. Ең маңыздысы бұл тұрғыдағы зерттеулер Республикамыз көлемінде бұрын-соңды өткізілмеген болатын әрі нәтижелер назарларымызға ұсынылмаған еді. Сол себепті бұл әдіс-тәсілдер өзінің пайда көрсеткіштерін көрсетуді қазақстандық нұсқада талап етеді. Өте маңыздысы менталды арифметикаға назар аударып, қолға алып жатқан жеке мекемелер саны да артуда. Осыған орай, 60 тәжірибеге ниетті адамдармен осы зерттеу орын алған болатын (6 мен 9 жас аралығы), үш ай бойы 2 группаға бөлінген зерттеушілер менталды арифметикамен айналысты. Зерттеу нәтижесі жас ерекшелік психологиясы үшін және педагогика үшін маңызды. Пәнаралық бұл зерттеу психология мен педагогикаға тән. Статистикалық анализ SPSS 15 арқылы айырмашылықты тапты. Когнитивті процеске, яғни есте сақтау үшін менталды арифметика септігін тигізетіні анықталды.

Түйін сөздер: менталдық арифметика, жад, жұмыс жады, танымдық дағды.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ МЕНТАЛЬНОЙ АРИФМЕТИКЕ

Введение

Ментальная арифметика представляет собой обучающую программу устного вычисления с применением счетов (соробан, абак). В 1993 г. она стартовала в Азии, а сегодня во всем мире насчитывается более 5 тысяч центров Ментальной арифметики.

Известно, что школьникам, особенно в младших классах, более понятны, интересны и увлекательны те познания, которые даются не чисто словесно-теоретически, а на основе или в ходе соответствующей предметной деятельности. При этом занятия не только проходят заметно веселее, часто превращаясь в увлекательную игру, но и знания и навыки в их ходе быстрее и лучше усваиваются. Учитывая это, в Японии многие виды обучения в начальной школе и детских садах основаны на деятельностном подходе.

Школы соробана работают в Южной Корее, Бразилии, на Тайване, в Лос-Анджелесе, на Гавайях [1].

Исследование в Тайване показало, что в то время как большинство детей приобретают умеренный уровень мастерства в работе на счетах, некоторые дети (около 15 процентов учащихся школы, в которой проводилось это исследование) выбирают участия во внешкольных учебных программах по обучению счетам. Эти дети, примерно через год обучения, развивают то, что называется «интеллектуальные счета».

Сообщается, что дети, достигшие этого этапа подготовки, в состоянии выполнять расчеты в уме, вначале сформировав визуальный образ счет, а затем передвигая кости на интеллектуальных счетах именно так, как они делают это на реальном счетах. Используя этот метод, они способны очень быстро и точно вычислять в уме. Например, в более раннем исследовании (Стиглер 1984) было установлено, что специалисты – учащиеся пятого класса – были способны складывать в уме пять трехзначных чисел примерно за три секунды.

Несмотря на то, что в нашей стране подобных исследований не проводилось, занятия по подобной программе ведутся очень активно и даже организуются Республиканс-

кие соревнования. Например, в олимпиаде, прошедшей в мае 2015 года в Астане, приняли участие более 500 детей из разных регионов страны. Третьего места удостоились 50 учащихся, 36 стали вторыми. А вот победителями – 14 участников. Им выпала честь защищать Казахстан на международных соревнованиях, которые пройдут в конце года в Малайзии [2].

Именно отсутствие каких-либо исследований на казахстанской выборке побудило нас выяснить, каких результатов могут достичь дети младшего школьного возраста, обучающиеся по программе ментальной арифметики. Возрастная особенность младших школьников – сравнительная слабость произвольного внимания. Значительно лучше развито у них непроизвольное внимание. Слабость произвольного внимания – одна из основных причин школьных трудностей: неуспеваемости и плохой дисциплины [3].

Организуя специальную деятельность с сигналами (например, их счет), словесное предписание вносит фактор новизны и тем самым способствует удержанию объекта в поле внимания до завершения действия с ним, т. е. сохранению контроля за протекающим действием.

К такой специфической деятельности можно отнести произведение расчётов с помощью счётной доски, работа с которой может способствовать развитию произвольного внимания в более раннем возрасте. Не менее важным фактором здесь является имеющийся уровень памяти и её развитие, которому так же способствует подобная деятельность. Ведущие виды памяти у младших школьников – эмоциональная и образная. Дети быстрее и прочнее запоминают все яркое, интересное, все то, что вызывает эмоциональный отклик. Ещё не умея складывать и вычитать на бумаге, дети учатся делать это на счётах. При достаточной подготовке счёты словно переносятся в мозг ребёнка, и ему для вычислений даже более сложных, чем сложение и вычитание уже не понадобятся ни бумага, ни калькулятор.

Основная часть

В проведённом нами исследовании мы измеряли уровень развития когнитивных процессов детей, обучающихся ментальной арифметике,

и детей, не обучающихся ментальной арифметике. В работе были использованы методики 10 слов А.Р. Лурии, опосредованное запоминание А.Н. Леонтьева, тест Тулуз-Пьерона (модификация корректурной пробы для детей), методика на выявление уровня самооценки Дембо-Рубинштейн в модификации Яньшина и проективную методику «Не существующее животное». В данной статье отражены результаты только одной методики в виду большого объема данных, полученных в ходе психологического исследования.

Характеристика выборки испытуемых.

Экспериментальная и контрольная группы испытуемых были уравновешены по возрастному и социально-образовательному признакам: возраст испытуемых двух выборок варьировал от 6 до 9 лет. Общее количество испытуемых 60 человек: в экспериментальной группе – 27 человек, в контрольной группе – 33 человека. Выбор такого количества испытуемых экспериментальной группы обосновывается ограниченным количеством лиц, занимающихся ментальной арифметикой в школе SUMATO (г. Алматы) на протяжении 3 месяцев (начальная группа). В контрольной группе принимали участие школьники начальных классов гимназии №51 г. Алматы.

Статистические методы анализа данных.

Количественный анализ данных психологических методик проводился с помощью непараметрических критериев в SPSS 15.

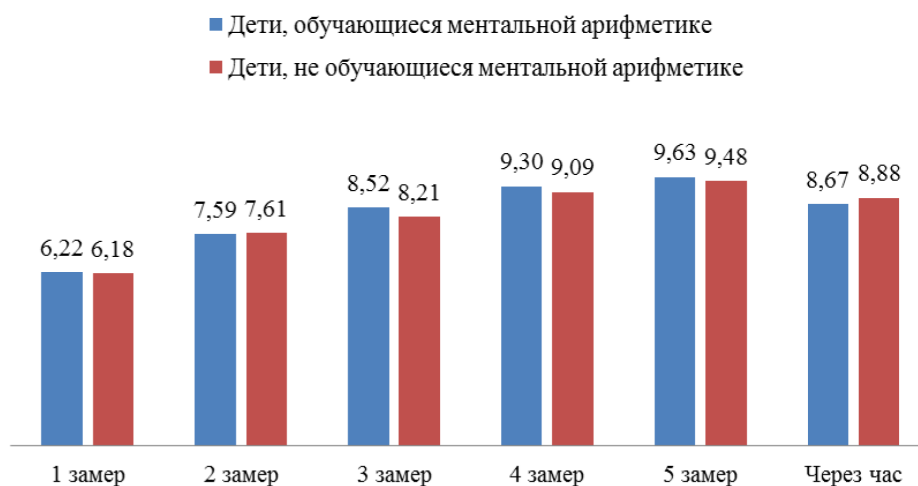
Результаты и обсуждение.

С целью выявления достоверности различий между двумя группами психологического исследования был проведен статистический анализ в программе SPSS 15. Необходимо отметить, что эмпирическая часть исследования включает в себя два этапа проведения. Первый этап представляет собой проведение вышеназванных методик у учащихся младшего звена, никогда не посещавших уроки ментальной арифметики, а так же у детей, только начинающих курс ментальной арифметики – замер 1. Второй этап повторяет первый, за исключением того, что дети из экспериментальной группы уже окончили первую ступень обучения ментальной арифметике. В ниже представленных таблицах 1, 2 отражены результаты по методике 10 слов А.Р. Лурии, а также показатели статистической обработки данных, полученных по упомянутой методике.

Таблица 1 – Выявление различий между экспериментальной и контрольной группами по методике 10 слов.

Замеры до начала занятий ментальной арифметикой экспериментальной группы в сравнении с контрольной группой	Замеры по методике 10 слов	уровень значимости различий по критерию U-Манна-Уитни
	1 замер	0,975
	2 замер	0,891
	3 замер	0,252
	4 замер	0,527
	5 замер	0,545
	замер через 1 час	0, 595
Замеры после начала занятий ментальной арифметикой экспериментальной группы в сравнении с контрольной группой	Замеры по методике 10 слов	уровень значимости различий по критерию U-Манна-Уитни
	1 замер	0,039*
	2 замер	0,596
	3 замер	0,479
	4 замер	0,460
	5 замер	0,401
	замер через 1 час	0,597

Методика 10 слов

Рисунок 1 – Замеры до начала занятий ментальной арифметикой экспериментальной группы в сравнении с контрольной группой по методике 10 слов

Как видно из таблицы 1, до начала занятий по ментальной арифметике не выявлено значимых различий между двумя выборками, что указывает на схожие первоначальные данные по

параметру «оперативная память». Это, в свою очередь, логично указывает на относительную однородность исследуемых выборок. В ходе статистической обработки данных второго этапа

были выявлены значимые различия только по первому замеру методики 10 слов ($p < 0,05$). В виду того, что данные первого замера по методике 10 слов не являются основополагающими в выводе о количественных показателях оперативной памяти учащихся можно предположить, что ментальная арифметика в целом не значимо, но улучшает данный вид памяти, так как согласно

рисункам № 1,2 прослеживается определённая динамика повышения объема памяти. Данный факт можно объяснить тем, что родители в большей мере обращались к услугам школы по ментальной арифметике с целью улучшения когнитивных способностей и повышения потенциала развития своих детей, неуспевающих по школьной программе (см. рисунки № 1,2).

Методика 10 слов

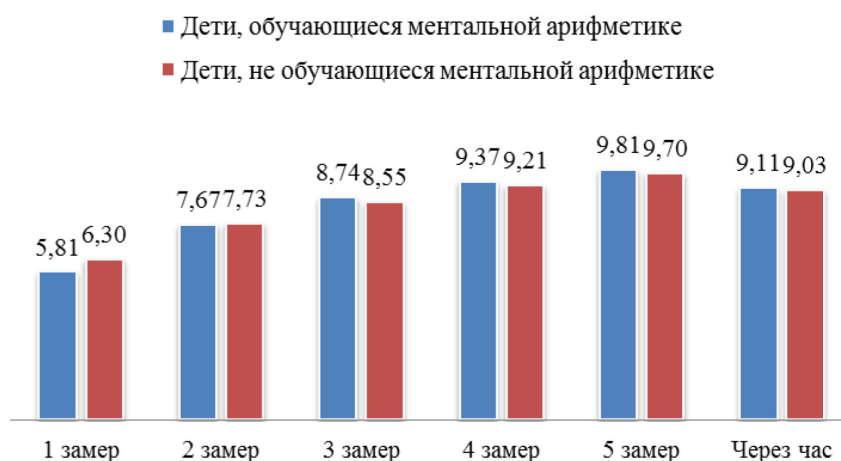

Рисунок 2 – Замеры после начала занятий ментальной арифметикой экспериментальной группы в сравнении с контрольной группой по методике 10 слов

Таблица 2 – Выявление значимости сдвигов внутри экспериментальной и контрольной группах по методике 10 слов.

Сдвиги данных в экспериментальной группе	Замеры по методике 10 слов	уровень значимости сдвигов по критерию знаков
	1 замер	
2 замер		0,527
3 замер		0,058
4 замер		0,317
5 замер		0,096
замер через 1 час		0,001*
Сдвиги данных в контрольной группе	Замеры по методике 10 слов	уровень значимости сдвигов по критерию знаков
	1 замер	0,248
	2 замер	0,317
	3 замер	0,012*
	4 замер	0,157
	5 замер	0,053
	замер через 1 час	0,025*

Как показывают данные таблицы 2, прослеживаются значимые изменения в динамике первого и последнего замеров по методике 10 слов в экспериментальной группе ($p < 0,05$). При этом показательными являются данные последнего замера по указанной методике. А именно, испытуемые экспериментальной группы показали больший прогресс в запоминании слов по сравнению с контрольной группой с 8,67 до 9,11 пунктов, тогда как в контрольной группе эти данные сдвинулись с 8,88 до 9,03 пунктов соответственно (см. рисунки № 3,4). Это свидетельствует, возможно, о том,

что занятие ментальной арифметикой развивает в частности и оперативную память посредством работы с числовыми и наглядными компонентами, требующими запоминания расположения косточек на счётах и их цифровое значение. Данный замер, с одной стороны, может служить для родителей индикатором прогресса потенциала развития учеников школы по ментальной арифметике, а с другой – указывает на некоторую степень эффективности ментальной арифметики с целью улучшения когнитивных способностей детей, неуспевающих по школьной программе.

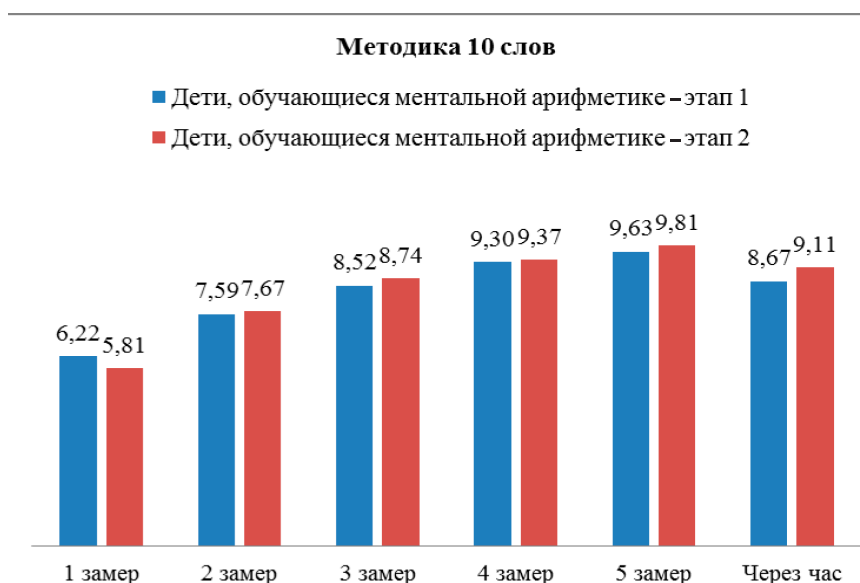

Рисунок 3 – Сравнительные данные по первому и второму замерам в экспериментальной группе по методике 10 слов

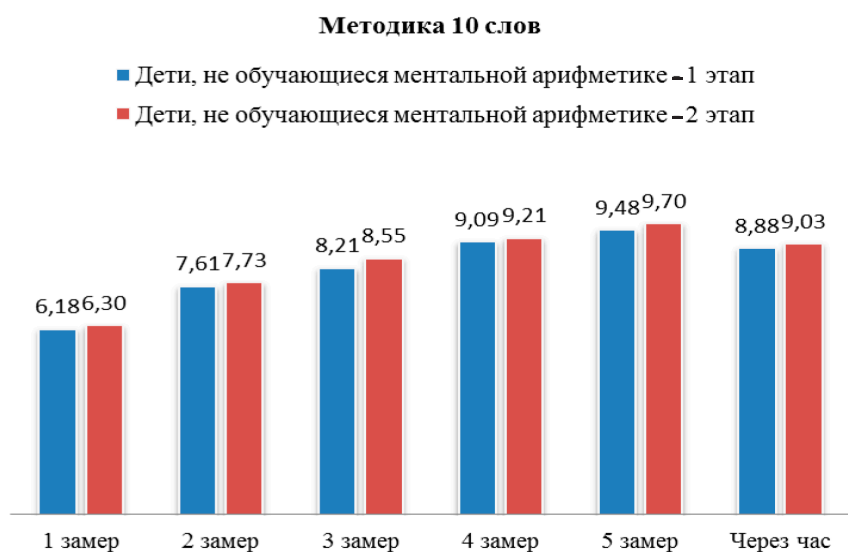

Рисунок 4 – Сравнительные данные по первому и второму замерам в контрольной группе по методике 10 слов

Заключение

Таким образом, данные по одной только методике 10 слов частично подтвердили наши предположения об эффективности ментальной арифметики с целью улучшения когнитивных

способностей детей, что, возможно, объясняется тем, что обучение ментальной арифметике не даёт краткосрочных результатов. Для более качественного улучшения когнитивных навыков, мы считаем, необходим более длительный период обучения по данной методике.

Литература

- 1 Дмитрий Гончар. Соробан – японский деревянный компьютер // журнал Оригами. – 2001. – г. № 1 (27). 51(091).
- 2 <http://khabar.kz/ru/news/obshchestvo/item/22117-kazakhstanskije-shkolniki-sostyazalis-v-mentalnoj-arifmetike>
- 3 Божович Л.И. Проблемы формирования личности. – М. – Воронеж, 1995. ISBN 5872240864
- 4 Черемошкина Л.В. Психология памяти. – М.: Академия, 2002. – 368 с.

References

- 1 Dmitrij Gonchar. Soroban – japonskij derevjannyj komp'juter // zhurnal Origami. – 2001. – g. № 1 (27). 51(091).
- 2 <http://khabar.kz/ru/news/obshchestvo/item/22117-kazakhstanskije-shkolniki-sostyazalis-v-mentalnoj-arifmetike>
- 3 Bozhovich L.I. Problemy formirovanija lichnosti. – M. – Voronezh, 1995. ISBN 5872240864
- 4 Cheremoshkina L.V. Psihologija pamjati. – M.: Akademija, 2002. – 368 s.

ВЕСТНИК КАЗНУ СЕРИЯ ПСИХОЛОГИИ И СОЦИОЛОГИИ

РАЗМЕР ШРИФТА [A] [A] [A]	ГЛАВНАЯ О НАС ВХОД РЕГИСТРАЦИЯ ПОИСК ТЕКУЩИЙ ВЫПУСК АРХИВЫ	КОНТЕНТ ЖУРНАЛА Поиск Область поиска Все Найти
КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА бизнес: высшее образование глобализация жастар интеграция компетентность культура модель МОЛОДЕЖЬ мотивация образование развитие семья социализация социальная защита социальная работа средний класс стресс университет Ценности ценностные ориентации	<i>Главная > Архивы > Том 55, № 4 (2015)</i> ТОМ 55, № 4 (2015) ВЕСТНИК КАЗНУ. СЕРИЯ ПСИХОЛОГИИ И СОЦИОЛОГИИ	Просматривать По выпускам По авторам По названию
УВЕДОМЛЕНИЯ Просмотреть Подписаться	СОДЕРЖАНИЕ ПСИХОЛОГИЯ Қарттармен әлеуметтік жұмыс кезінде орын алатын бірқатар психологиялық мәселелер. Некоторые психологические проблемы в социальной работе с лицами пожилого возраста. N. S. Akhtaeva, Sh. K. Tolendi Қазақ әдет-ғұрыптарының күйзеліске әсер етуі. Влияние казахских народных обычаев и традиций на стресс. N. S. Akhtayeva, B. E. Smagulov	ПОЛЬЗОВАТЕЛЬ Имя пользователя Пароль ☐ Запомнить меня Войти в систему OPEN JOURNAL SYSTEMS Помощь
ЯЗЫК Выбрать язык	PDF	

<http://bulletin-psysoc.kaznu.kz/index.php/1-psy>

Сайтта 2010 ж. бастап журналдың архивіне қолжетімділік бар және де мақаланың толық нұсқасын PDF форматында жүктеуге болады

Ахтаева Н.С., Шерова Қ.Т.

**Мүмкіндігі шектеулі баласы
бар отбасылардың
негізгі әлеуметтік-
психологиялық мәселелері**

Мақала қоғамымыздағы ең ауқымды мәселелердің бірі мүгедек балалардың жағдайына байланысты жазылды. Бүгінде әр түрлі себептермен шарананың мүгедек атанып дүниеге келіп жатқаны мемлекетімізді алаңдатып отырған маңызды мәселе. Көп жағдайда бұл адамдардың өмірге бейімделіп кетуі екіталай. Орын алып отырған қателіктердің бір ұшы ата-анаға барып тисе, бір ұшы жалпы адамзат баласының қоғамымыздың бұл әлжуаз топ өкілдерін қалыпты тұлға ретінде қабылдамауына тікелей байланысты болып отыр.

Мақаланың негізгі мақсаты – мүмкіндігі шектеулі баласы бар отбасыларда болып жататын әр түрлі мәселелерді анықтап, педагогикалық, психологиялық және медициналық бағытта зерттеулер жүргізу, сонымен қатар, дұрыс кеңес беруді ұйымдастырып, осындай қиын мәселелердің оңды шешімін табудың бір-неше жолдарын көрсету.

Мақаланың өзіндік ерекшелігі – зерттеу жұмысы барысында мүгедек адамдарға психологиялық, биологиялық тұрғыдан сипаттама беріле отырып, қоғам мүшелерінің мүгедек адамдарды шеттететіні ашық түрде айтылады. Зерттеу жұмысында әлеуметтік сала мамандарының біліктілік тәжірибесін пайдалана отырып, мүгедек адамдарға мемлекет тарапынан қолдау көрсету жүйесінің ауқымын кеңейту жұмыстың өзектілігі ретінде орын алады. Мақала психология мамандығы мен әлеуметтік сала бойынша оқитын бакалаврларға, психология және әлеуметтік сала мамандарына және басқа да гуманитарлық бағытта білім алатын оқушыларға арналған.

Түйін сөздер: мүмкіндігі шектеулі балалар, эмоциялық ауытқушылық, депрессиялық жағдай, психикалық ауытқушылық, отбасындағы реабилитациялық белсенділік, отбасындағы реабилитациялық мәдениет, патологиялық жағдай, коммуникативтік шектеу.

Akhtaeva N.S., Sherova K.T.

**The main problems that happen
in families, which have children
with disabilities**

This article has written about, today's one of the biggest problems in our society is circumstances of handicapped children. Nowadays, many children before birthing of to this life. To that influeted variety type of reasons. It is a significant issues to our society. In most cases adapting to our society to these people is not unlikely. Problem, that took place is the one sights to the parents errors taking place in loading of humanity that representatives of vulnerable groups in society as a normal person is directly related to the decline. It is directly related by not accepting society to at those group of people. The issues of handicapped children, impossible explain whithout their family, home, friends. That is why it has written, adapting disabled children to our society is directly depends on variety types of technologies.

For example, we all know that the majority of people with disabilities who are unable to walk , just beyond the simple actions: the city will not be able to walk by themself; disable to go thierself to hospitals, pharmacies, shops and cinemas, etc. canno go without help other people. Those with, whom they do not intervene to reduce the abilities of children with disabilities from childhood habits, inhibit the development of an intellectual point of view. Family, the most basic form the social environment of the child. However, in some cases, family members may abuse against children with disabilities. Because the financial support of the family, leisure and social activities will show a lot of restrictions. Therefore, their family's low mood also could influense growing up habit of children. The main purpose of this article is determine several type of problems in hadlecapped child's families and inquest research area of sociological, psychological etc , maximal support and giving advices to their parents. To suggest several kind of solutions of issues.

A distinctive feature of article is through defining the main issues of disabilities people, who has physical disability, psychological and biological, tells clearly aspects of removals. Using the opinions of sociological expert's arguments suggested supports from the government. Article is for, who are studying for a degree psychology and social psychology and social and other specialists in the humanitarian sphere.

Key words: children with disabilities, emotional disorders, depression, mental disorders, rehabilitation activity, rehabilitation culture, pathological state, limitations of communication.

Ахтаева Н.С., Шерова К.Т.

**Социально-психологические
проблемы семей, имеющих
детей с ограниченными
возможностями**

В статье рассматривается одна из актуальнейших проблем современного общества – проблема детей с ограниченными возможностями и их успешная адаптация в современном мире. Известно, что успешность адаптации детей с ограниченными возможностями немислима без соответствующей социальной среды, семьи, специальных интернатов, а также определенной материально-социальной базой. Авторами статьи сделана попытка поиска путей социально-психологического обеспечения жизнедеятельности детей с ограниченными возможностями. В работе ясно обозначены конкретные жизненные ситуации, возникающие в процессе общения с такой категорией детей, некоторые отчуждения общества и отдельных родителей от собственных детей.

Ключевые слова: дети с ограниченными возможностями, эмоциональные расстройства, депрессивное состояние, психические расстройства, реабилитационная активность семьи, реабилитационная культура семьи, патологическое состояние, коммуникативное ограничение.

**МҮМКІНДІГІ
ШЕКТЕУЛІ БАЛАСЫ
БАР ОТБАСЫЛАРДЫҢ
НЕГІЗГІ ӘЛЕУМЕТТІК-
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ
МӘСЕЛелЕРІ**

Мүмкіндігі шектеулі баласы бар отбасылардың негізгі мәселелері

«Қайтер едік, өмірге келмегенде,
Көнеміз ғой, қайтеміз көнбегенде?!
Төземіз ғой, қайтеміз төзбегенде,
Көлден тамшы бұйырмас шөлдегенде...»

Кез келген отбасы үшін баланың өмірге келуі – ұзақ күткен өте қуанышты кезең болып табылады. Бөбектеріне үлкен үміт артып, бақытты болашақ жайлы өз армандарын қалыптастырады. Бірақ дамуында кемістігі бар бала туылғанда, айтылған көрініс мүлде басқаша сипат алып жатады. Ең біріншіден, көп ата-аналар өз балаларынан бас тартады. Сонда шыр етіп жерге түскен минутынан өмірдің осындай қасіретіне тап болған күнәсіз бүлдіршіндеріне олардан басқа кім қолдау көрсетеді деп ойламайды ма? Өзінің туған әке-шешесіне керек болмаған бала кімге керек? Бұл періштелеріміз өмірге қандай болып келетінін өздері таңдамайды ғой, өз отбасына керек болмайтындай не жазықтары бар екен?

XX ғасырдың аяғынан бастап осы күнге дейінгі үрейлі мәселе – балалардың денсаулығының нашарлауы, соның ішінде мүмкіндігі шектеулі жандар санының күрт өсуі. Аурудың сипатына қарай немесе дамуында ауытқушылықтың түрлі болуына байланысты осындай жандарды келесідей категорияларға бөліп қарастырамыз: соқыр, саңырау, ақыл есі дұрыс қалыптаспаған, мылқау, сал және т.б.

Қазақстандағы мүгедектер санының жылдан жылға қарқынды өсіп бара жатқанын төмендегі 1991-2005 жылдар аралығындағы көрсеткіштерден көруге болады [1].

Дамуында ауыр ауытқулары бар бала туылған отбасы психикалық зақым алады. Р.Ф. Майрамынның зерттеуі бойынша баланың ақыл-ой кемтарлығы туралы мәлімет аналардың 65,7%-ы үшін ауыр эмоциялық ауытқушылық туғызып, өзіне қол жұмсау ниеті мен әрекетке баруға итермелеп, күйзелістік есеңгеруі мен бұзылуына әкеледі. Ақырында психикалық күйзеліс психосоматикалық бұзылудың пайда болуына соқтырады. Уақыт өте келе бұл жағдай күшейе түседі: өсіп жатқан баланың қамын жеу көбейіп, үрейлену өседі [2].

	1991	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Мүгедектер саны	317115	345150	383703	388711	391650	391311	396669	404780
I топ	30617	40298	41770	42354	42504	40010	39154	36803
II топ	148372	193837	181137	181163	182839	183942	186922	187157
III топ	84324	78965	110990	116101	118585	120397	123610	127703
16 жасқа дейінгі мүгедектер	22468	32000	49806	49093	47722	47002	46983	47590
Балалары бар мүгедек әйелдер	-	-	2504	2230	2279	10807	10372	1420

Барлық санаттағы мүгедектердің мүгедектік топтары бойынша саны

О.К. Агавелянның зерттеулері бойынша кемтарлығы бар балалардың туылуы міндетті түрде ата-ананың күйзелісіне соқтырады, бұл күйзелістің даму қарқыны төрт негізгі фазалардан тұрады:

1. Бірінші фазасы абдырау, шарасыздық, үрейлену жағдайымен сипатталады. «Неліктен бұл жағдай менің басымда орын алды?» сауалы үнемі соңынан қалмайды. Көбіне ата-ана орын алған жағдайды қабылдауға дайын емес. Өз кінәсы мен олқылығы туралы сезім пайда болады. Есеңгіреу жағдайы негативизмге (кейбір қияли ауру адамдардың қарама-қарсы теріс әрекеті) айналуы мүмкін. Алдымен алынған есеңгіреу жағдайы «ата-ананың нақты психологиялық қорғаныс қалыптастырып, қайсыбір эмоционалдық тұрақтылыққа жетуіне біраз уақытты қажет етеді. Орынды тұңғыш реакция – есеңгіреу – бір аптадан өмірінің соңына дейін созылуы мүмкін: бәрі ата-ананың психологиялық зақымды жеңе алуына байланысты. Бір ана өзінің маманмен ашық сөйлесуінен кейін үйге қайтар жолда көлік астына түсу туралы ойдың бірнеше рет орын алғандығы туралы айтады. Қасында туысының болғандығы жақсы болған, қайғыдан қан жұтқан жас ананың осы қадамға баруына өз анасы жол бермеген.

2. Аса ауыр диагноз туралы хабардан алынған есеңгіреуден кейінгі ата-ана реакциясы – диагнозды теріске шығару. Қорғаныс қызметін атқаратын ата-ананың мойындамау кезеңі – психологиялық жағдайдың екінші кезеңі болып табылады. Бұл үмітін жоғалтпау үшін әрі дағдылы өмірін өзгертегін шындық жағдайында тұрақтылықты сақтап қалуға бағытталған. Ол – эмоционалдық жабырқау мен үрейден құтылу үшін жасалған еріксіз әрекет. Орын алған жағдайды теріске шығару – «Бұлай болуы мүм-

кін емес», «Бұл – дәрігердің қателігі», «Басқа кім болса да, тек қана менің балам емес» деген сияқты эмоционалдық тепе-теңдікке жетудің алғашқы шарттары. Негативизм мен теріске шығару, негізінен, ата-ананың диагнозды қабылдап, оның мәнін жарым-жартылай түсініп, терең мұңға батуына дейінгі уақытша құбылыс.

3. Мұндай депрессиялық жағдай шындықты мойындаумен байланысты «созылмалы мұң» атанған үшінші фазаны сипаттайды. Бұл синдром ата-ананың үнемі бала қажеттіліктеріне тәуелділігінен, жағымды өзгерістердің болмауынан, психикалық әрі физикалық кемістігінің әсерінен басқа адамдармен қарым-қатынас жасай алмауынан, туған адамының мүгедектігін мойындаудан туындаған ауыр қайғының нәтижесі болып табылады. Бала анасы өз сезімі туралы айтуға дайын болса, әкесі өз жұмысбастылығын сылтау етіп әңгімелесуден қашатындығын атап өту керек. Әйелдер басқалармен қарым-қатынасын кеңейткісі келеді. Күйеуі мен әйелі мәселені талқылап, «сырқат баланы тәрбиелеуге және «үлкендердің үйден тыс» жұмыстарына байланысты міндеттерін бөлісу қажет.

Егер ерлі-зайыптылар орын алған қайғыны жеңе алмаса, олардың қарым-қатынасы зиян шегуі мүмкін. Отбасы алдында үнемі кінәліні іздеу, ауыртпалық, түсініспеушілік, өз сезімін айта алмау сияқты біраз мәселелер туындайды. Мұның бәрі отбасының ажырасуына әкеледі.

Отбасы өмірінің бұл кезеңінде диагноз өмір шындығы болып табылады. Ата-ананың өздерін кінәлі сезінуі басылмайды. Кінә – баласы бір нәрсеге ұшыраған кез-келген ата-ана сезінетін сезім: «Мен дұрыс қарамадым», «Болған жағдайға мен кәнілімін». Аурудың генетикалық түрде пайда болуы мүмкін болған жағдайда өзін баланың ауыр дертке шалдығуына себепші болғандығынан

кінәлі сезінеді. Кейбір жағдайларда өзін кінәлау сезімі күшті болғандықтан, өз кінәсін басқаға аударуға дайын. Отбасы жағдайында – жұбайының мойнына. Өзін кінәлау сезімі диагнозды мойындау не теріске шығару жолдарын іздеуге әкеледі. Бұл кез келген әдіспен лажсыз жағдайды меңгеру әрекеті болып табылады.

Дәлел ретінде келесі оқиғаны келтіруге болады: Максимнің анасы барлық медициналық қорытындыларды теріске шығарып, түрлі тәуіптер мен емшілерге барады, ал Андрейдің анасы «Қолымнан келгеннің бәрін жасамадым деп өзін кінәламау үшін, барлық мүмкіндікті пайдалануым қажет» деп дәрігерлерге де, экстрасенстерге де қаралады. Кейбір ата-аналар диагнозды мойындайды, бірақ баланың даму мүмкіндігіне ақталмайтын оптимистік көзқараспен қарайды. Олар емдеу баланы толыққанды жағдайға әкеледі деп сенеді. Осылай пайда болған отбасылық аңыздар шынайы жағдайды бұрмалап, емдеу жұмыстарына кедергі тудырады. Отбасы баланың, сондай-ақ ата-ананың бейімделуіне бағытталған қажетті баға жетпес уақытты өткізіп алады.

Психолог егер ата-ана өз қайғысын, тоқырауын сезінбей, өзара сөйлесіп не басқалармен бөліспесе, өз баласының жағдайын қабылдау процесіне кедергі келтіретінін ескеруі керек. Нақты сезімдерді уайымдауға рұқсат бермеу мәселені шешпейді. Шешілмеген эмоционалдық шиеленіс ерте ме, кеш пе қиындық туғызады. Оның әсері жойқын болуы мүмкін.

4. Төртінші кезең – қайғысына алаңдаудың азаюы, қоршаған ортаға қызығушылығының артуы, болашаққа бағытталған мәселелерді белсенді шешуге дайындылығымен сипатталатын толыққанды бейімделу кезеңі. Ата-ана жадайды дұрыс бағалай алады. Бұл кезеңде отбасын сақтап қалу үшін отбасының әр мүшесінің мүмкіндігін пайдалануға күш салуы маңызды. Отбасы мүшелерінің өз өмірін баланың дамуы мен өміріне толықтай бағынышты етуге тырыспауы өте маңызды. Отбасының әр ересек және жас мүшесінің тұлғалық дамуы баланың ауыр жағдайына қарамастан жалғасуы қажет.

Егер отбасында дені сау балалар болса, олар қараусыз қалып, ата-ана жылулығы мен сүйіспеншілігінен кеміс қалмауы керек. Олардың ерте есеюіне тура келеді, үй шаруасын орындап, сырқат бауырына күтім жасайды. Ата-анасы дені сау баланың өз жеке өмірі мен қызығушылықтары, қарым-қатынасына құқылы екендігін ескеруі керек. Олар отбасының сырқат мүшесіне таңылмай, өз мүмкіндіктерін жүзеге асыруы керек [3].

М.М. Семаго (1992) еңбектерінде кемтар туған балалары бар отбасыларымен кеңес жүргізу мәселесі қаралып, сондай-ақ бір мүшесі мүгедек отбасылардың қажеттілігі мен функционалдық ерекшелігін жан-жақты бағалаудың ақпараттық-болжаушылық кешенін ұйымдастыру туралы айтылады.

Р.Ф. Майрамян, М.М. Семаго дамуында ауыр ауытқулары бар баланың туылуына байланысты туындаған күйзелістен шыға алмаған отбасылардың ажырасу ықтималдығы жоғары екендігін көрсетеді. Р.Ф. Майрамянның мәліметі бойынша, ақыл-ой кемтарлығымен туылған балалары бар отбасылардың 24,5%-ы ерлі-зайыптылардың ауру баланың туылуына байланысты бір-бірін айыптау кесірінен ажырасады [2].

Отандық ғалымдар ішінде бұл мәселені қарастыру жөнінен К.Л. Белопольская алғы орында, оның еңбектерінде мұндай санатты отбасыларға кеңес беруді ұйымдастыру мазмұнындағы түбегейлі тәсілдемелер анықталған.

Дамуында ауытқуы бар балалы отбасылар субъективті, сонымен қатар, объективті себептермен шартталған бір ғана емес, біршама күйзелістер топтамасынан өтуіне тура келеді. Бұл жағдай ата-ана тарапынан кейде шарықтау, кейде құлдырау жағдайымен байланыстырылады. Жаксы психологиялық және әлеуметтік қолдауы бар отбасылар мұндай күзелістік жағдайдан оңайырақ шығады.

Төмендегі отбасылық күйзелісті кезеңге бөлу сырқат баланың жас ерекшелігіне негізделген:

Бірінші кезең баланың сырқат екендігін жете түсіну, нақты диагнозын білу, эмоционалды дағдылану, отбасының басқа мүшелерінің білуімен байланысты болады. Ауру сипаты ата-ананың сырқат жөнінде білген кезінде анықталады. Генетикалық ауытқулар (Даун синдромы) бала туылғаннан кейін белгілі болса, ал басқалары (кереңдік, мылқаулық және т.б.) бала өспейінше анықталмайды. Одан басқа отбасы бала мүгедектігінің қайғылы жағдай не ауыр дерт салдарынан болуымен бетпе-бет келуі мүмкін.

Ауыр әрі созылмалы диагноздың расталуы көптеген жағдайда күйзеліске соқтырып, отбасы бар күшін жинақтауға кіріседі. Алғашқы реакциясы есеңгіреу, түңілу, күйзеліс болуы мүмкін. Бұл кезеңде медиктермен тығыз қарым-қатынас қарқынды болады. Сондай-ақ басқа туыстарымен қарым-қатынастың мазмұны мен түрі маңызды, әсіресе, үлкен кісілермен.

Екінші кезең баланың алғашқы бір-екі жасындағы даму ерекшелігімен анықталады,

өйткені ата-ана өз баласының нақты даму сатысына жетуін, дені сау балаларға тән нормаларға жетуін тынышсыздана күтеді. Аурудың түрі мен ауырлығы отбасы әрекетінің қалыптасуында шешуші рөл атқаруы мүмкін.

Отбасы үшін сынақтың үшінші кезеңі – баланың оқу жасына толуы, білім алу түрі мен тәсілдерін анықтау. Ата-ананың күйзелісін баласының кәдімгі мектепте оқи алмайтындығы және арнайы бағдарламамен білім алуы керектігі тұғызады. Бұл кезең отбасындағы басқа балалар үшін де ауыр болуы мүмкін, себебі олардың сыныптастары мүмкіндігі шектеулі бауырының бар екендігін біледі. Осы кезде отбасы мәселесі жария болып, ата-ана өз баласының білім алуы туралы жоспарының орындалмайтындығын нақты сезінеді.

Төртінші кезең баланың жасөспірім кезінде басталады. Отбасы аурудың созылмалы түріне дағдыланады: сексуалдыққа, құрдастарымен араласа алмауына, шеттету, бала уақытын жоспарлауға байланысты мәселелер туындайды. Бұл кезде жасөспірімнің өмірдің келесі кезеңіне өте алмайтындығы – ата-анасына тәуелділігі жалғасуда – ата-ананың жүрегін ауыртады. Отбасы өз перзентінің жатырқаушылығы мен шеттетілуін қатты уайымдайды.

Отбасылық қиындықтардың бесінші кезеңі – ересек өмірінің басталуы, кәметке толуы. Бұл – күйреуік болжамды құндылықтарды қайта бағалау, мүмкіндіктердің жетіспеушілігін уайымдаудан тұрады. Жұмыспен қамтыла алмайтындығы аландаушылық пен үрей тұғызады. Бұл күйзеліске отбасы қатты қамығады.

Отбасы қатынасы дамуының алтыншы кезеңі – мүмкіндігі шектеулі отбасы мүшесінің ересек өмірі. Ата-анасы өз баласына қамқорлық жасап, бақылай алмайтын кездер туралы уайымдайды. Мұндай қиын кезеңдердің отбасына әсерін жеңілдету үшін осы кезеңдегі бала дамуындағы жас ерекшелігін және отбасы қарым-қатынасының дамуын ескеру қажет:

– Отбасы мүшелерінің физикалық, әлеуметтік, эмоционалдық «өмір сүруі» өзара тығыз байланысты, сондықтан туысының біреуінің денсаулығы нашарлап, қарым-қатынасында қиындық туындаса, бұл басқаларының өміріне де өзгеріс әкелетіндігін есте сақтау қажет.

– Отбасының мәселені жасыруы не ол туралы ашық айтуы – оның өз проблемаларын шешуіне біршама әсер етеді [4].

Осындай кезеңдерге топтасқан мәселелерге отбасының әлеуметтік рөлдік бейімделуі үш түрлі бағытта сипатталады:

- 1) балаға деген қарым-қатынас;
- 2) отбасындағы реабилитациялық белсенділік;
- 3) отбасындағы реабилитациялық мәдениет.

Балаға деген қарым-қатынас баланың реабилитациялық процесінің ішкі ресурстарын анықтайтын отбасындағы маңызды сипаттама. Мұндай қарым-қатынас деструктивті және конструктивті болуы мүмкін.

Баланың мүгедектігіне байланысты конструктивті қарым-қатынас танытатын отбасы осы жағдайға бейімделіп төзімділік танытып, оны қоғамнан алшақтатпай ары қарай дамыту үшін әрекет етеді. Бұл отбасының негізгі мақсаты мүгедектік себептерін зерттеп баланың мүмкіндіктерін ары қарай дамытып қолдау көрсетеді. Ал деструктивті қарым-қатынас керісінше ата-ананың бала бойындағы ауруын елемей, емделуін қаламау, болдырмау.

Реабилитация мүгедектерді әлеуметтік қорғаудың ең тиімді бағыты болып табылады.

Отбасындағы реабилитациялық белсенділік деп баланы емдеуге, дамытуға, әлеуметтендіруге бағытталған іс-әрекеттерді айтамыз. Реабилитациялық белсенділік:

- кескінді тұрғыда диагностика жасау, әрбір балаға жеке тұрғыдан келіп оқыту мен тәрбиелеуде олардың потенциалдық мүмкіншіліктерін іске асыру;
- әрбір баланың диагнозына байланысты оқыту-тәрбиелеу жұмыстарын ұйымдастырып, жүргізу;
- балалардың бұзылған психофизиологиялық функциясын түзету, балалардың танымдық қызығушылығын дамыту;
- қоғамға әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ету.

Реабилитациялық мәдениет реабилитациялық процестің нақты мәселелерін шешуге көмектесетін құндылықтар, идеялар, білім мен дағдылар жүйесі [5].

Мүгедектерге өмірде қиындық келтіретін кедергілер:

Мүмкіндігі шектеулі жандар үшін ақыл-ой, денелік басқа да кедергілер мүгедектің өздігінше кеңістікте қозғалуын қиындатады;

Еңбекке жарамсыздар үшін патологиялық жағдайына байланысты мүгедектің жұмыс орнына бару мүмкіндігінің қиындауы немесе тіптен болмауы;

Аз қамтамасыздандырылғандық, әлеуметтік еңбек шектеулерінің салдарынан төмен еңбекақымен күнелтуге немесе абыройлы түрде өмір сүруге мүмкіндік бере алмайтын төлемдерге қарап қалу;

Кеңістік – орталық, қоршаған ортадағы еркін қозғалыстың жеткіліксіздігі;

Ақпараттық, өте маңызды жалпы және жеке өмірге тікелей қатысы бар ақпараттарды алудағы кедергілер;

Эмоционалдық, бір жағынан, адамдардың күліп немесе қорқынышпен қарауы, екінші жағынан, мүгедек адамның өзін-өзі аяуы, адамдарға өшпенділікпен қарауы, өз жағдайына біреулерді кінәлап, оқшаулануы, қамқорлық күтуі, т.б.;

Коммуникативтік шектеулер, дене мүшелеріндегі кемістіктердің негізінде шектеулердің болуынан, эмоционалдық тұрғыдан қорғану мақсатында оқшаулану, ұжымнан шеттеп қалу, қалыпты ақпараттардың жеткіліксіздігінен болатын толыққанды қарым-қатынас жасаудың бұзылуы [1].

Мүмкіндігі шектеулі жандардың және отбасыларының аталмыш мәселелерін өзімің басымнан өткен оқиғаларды айту жолымен де түсіндіргім келеді, себебі қоғам оларға қажетті көмек және қолдау көрсету үшін мүлдем әрекет жасамайды десек те қателеспейміз.

Тоғызыншы сынып оқып жүрген кезімде Шымкент қаласындағы «Сәлем» деп аталатын әлеуметтік қалашыққа оқуға түскенге дейін үш жыл Волонтер болып қызмет еткен болатынмын. Біз онда мүмкіндігі шектеулі балалармен, жетім балалармен, көп балалы, жағдайы нашар отбасылармен, интернаттағы және отбасындағы мүгедек балалармен жұмыс жасадық.

Ең алғаш рет мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған интернат үйіне барған кезім әлі есімде. Мен үшін нақ осы кезең өмірге деген көзқарасымды мүлде өзгертіп, ешкім ұқтыра алмайтын үлкен сабақ үйретті. Ешқашан ұмытпайтын сезім қалыптасты. Қуаныш сезімі ме, өкініш сезімі ме білмеймін. Шыны керек, өмірімде бірінші рет осы балаларды көріп қатты қорықтым, олардың бізге қарап әдемі, шынайы күлгендерін, олардың қаншалықты қатты қуанғандарын көріп, шыдай алмадым, жылап жібердім... Кішкентай бүлдіршіндердің көздері жәутендеп, қандай да бір үмітпен қараған жүздері еш есімнен кетпеді. Әрқайсысының түрлеріне қарап, олардың дауыстарын естіп жүрегім қатты соғып, шаншу қадала берді. Өзіме не болғанын түсінбедім, айтып жеткізе де алмаймын. Бір аптадай өзіме келе алмай, оларды есіме түсіріп қайта-қайта жылап қалып жүрдім.

«Неге? Неге осы кінәсіз кішкентай бүлдіршіндердің тағдыры осындай? Неге олар басқа балалар сияқты өмір сүру құқығынан айы-

рылған? Неге олардан ата-аналары бас тартты? Неге бұл өмірде мүгедектер болу керек?» Міне осындай ойлар маза бермеді. Сондағы барлық балалардың сауығып, қайта отбасыларына оралып, ата-анасының махаббатын, отбасылық жылулықты сезінгендерін осы уақытқа дейін тілеп келемін.

Ол балаларға екі-үш-ақ сағатқа барып, жай ғана олармен сөйлесіп, ойын ойнап, билеп қайтық. Бірақ осы нәрселердің өзі оларды қалай қуантқанын көрсеніздер... «Сіздер ораласыздар ғой, тағы келесіздер ғой» деп бәрі ыстық лебізбен шығарып салды.

Жанара деген кішкентай қыз, шамамен төрт-бес жасар, біз он шақты қыз болып келсек те, бұрыннан танитын адам сияқты бәріміздің артымызда тұрған Аидаға қарай ұмтылды, алдына жүгіріп келіп, оны құшақтап қарсы алды. Содан біз кеткенге дейін қасынан еш ажырамады, тіпті тамақтануға да бармады. Не үшін кішкентай ғана қыздың Аиданы бірінші рет көрсе де, жанына жақын тартқанын ешқайсысымыз түсінбедік. Кейін қайтар уақытта ол қыздың Аидаға «Мама, кетпеші, мама!» деп жылағанын көріп, тәрбиешілердің өзі түсінбей қалды, олардың айтуы бойынша Жанараның анасы сәби кезінен бастап бір рет болса да келмеген.

Өзім де Аида мен Жанараны ұқсаттым, көздері, күлгендері келеді екен деп ойлап қалдым, бәрі де осылай айтып, күлген болатынмыз, бірақ тәрбиешінің айтқанын естіп, қатты таң қалдым. Сонда шамамен бір жасар кезінде көрген анасының түрін есінде сақтап қалған ба?.. Бұл мүмкін емес нәрсе сияқты... Не болса да, жаныма қатты батты, қалай анасы өз баласын қиып тастап кете алады? Байқұс қыз анасының қайта келіп, алып кететініне үміттенеді.

Отбасы баланың әлеуметтік айналасының ең жақын түрі болып табылады, сондықтан қандай жағдайда болса да оған қолдау көрсетіп, барынша бақыт сыйлауға тырысу керек. Дүниеге келген сәтінен бастап өмірдің ащысына батқан балапандарымызды ары қарай түбіне дейін жібере салмай, қанат сыйлап, өмірдің жарығына тартыңыз.

Отбасында тұратын мүмкіндігі шектеулі балалардың да тізімін анықтап, әрқайсысының үйлеріне барып, танысып, сөйлесіп көрдік. Біздің байқағанымыз, көбінің толық мүшелі отбасылары болғанымен, әжелерімен жалғыз тұрады екен, әсіресе орыстардың ішінде осындай жанұялар көп болды. Әрине, барлығы бізге жылы лебіз танытып, балалар үйіне барғандағыдай қуанып қарсы алған жоқ, қайта

мыналарға не керек, не үшін келді деп үрейленіп отырды. Кейбіреулері тіпті сөйлескілері келмеді. Біз барған жандардың барлығы жас ерекшеліктеріне қарамай бірдей мінезді болды, өздерін қоғамнан алшақтатып, бізден ұялып отырғандай болды. Әбден жалғыздыққа үйренген. Міне, осылардың барлығына қалай әлеуметтік көмек көрсететінімізді, оларды қалай қолдайтынымызды, қалай қоғамға бейімдейтінімізді ұзақ уақыт шеше алмай жүрдік. Әлеуметтік қалашығымызда әлеуметтік кафе болатын, кейін осы отбасындағы мүгедек балаларды әр сейсенбі осы жерге жинауды жөн көрдік. Біздің негізгі мақсатымыз – олардың әрқайсысын қоғамға бейімдеу, жалғыздық сезімінен арылту, олардың өздеріне деген сенімін арттырып, қоғамға керек екендігін, олар да өздерінің пайдасын тигізе алатындарын көрсету болды.

Барлық танысқан жандарды шақырып, келуге әрең көндірдік. Оларға қызықты болу үшін түрлі ойындар ұйымдастырып, біраз дайындалдық. Ең бірінші күні 15-20 шақты адам жиналды және барлығы үндемей, бір-бірінен жасқанып отырды. Олармен бірге түрлі ойындар ойнап, бір-бірлерін жақсы танып алуларын қамтыдық. Бірден қатты байқалғаны, олар өзара жақсы тіл табыса білмеді де, бізге үйрене алмады. Кейбіреулері мүлдем күлмей де, сөйлеспей де отырды, жай ғана әжелері немесе аналары ертіп келгендіктен ғана отырды.

Уақыт өте келе барлығымыз бір отбасындай болып қалдық, біз оларды жақсы танып, олар бізге де бейімделіп, аптаның әр сейсенбісін асыға күтетінбіз. Бір-бірлерін қонаққа шақырып, отбасылары да өте жақсы араласып кетті. Ең бірінші кездердегі өздерін агрессивті танытқан достарымыз, кейін қалай ашылып, біздің арамызға тез үйреніп кеткендеріне қатты қуанышты болдық. Өзімізді үлкен жетістікке жеткендей сезіндік.

Жеке маған өз құрбыларыммен қыдырғаннан гөрі, осы жандармен уақыт өткізу өте қызық болатын. Олардың жүздеріндегі шынайы күлкі, олардың достыққа адалдығы басқаша жылулық, ерекше бақыт сыйлайтын. Қандай мереке болып жатса да, достарымның туған күндеріне бармасам да, сейсенбілік кездесуден қалмайтынмын. Мен өмірімде мұншалықты жақсы, инабатты, мейірімді адамдарды кездестірмедім. Солардың ішінде ең ерекше Владимир деген бала туралы айтқым келеді. Ол өте ақылды, адал, ақкөңіл және сыпайы жан...

Арамызда тұйықтау келген, өзі мүмкіндігі шектеулі болса да, келбеті әдемі Шахизада деген

қыз болды. Бір күні біз бәріміз жиналып, саябаққа барған болатынбыз. Сонда Шахизаданы мен алып жүрдім. Ол маған ешкім білмейтін, ешкімге айта алмайтын бір сырын ашты. Өз ортамыздағы волонтер баланы ұнататынын айтып, маған түрлі сұрақтар қоя бастады. «Қалай ойлайсың мен оған ұнауым мүмкін бе, бірақ қайдам... бұл жай ғана менің қиялым, сен назар аударма» дегенінде, не жауап қайтаратынымды, қандай қолдау көрсететінімді білмей қалдым. Бұл кездегі менің жағдайымды ешкім түсінбейтін шығар, бірақ менен қандай да бір үміт күткендіктен ғана маған айтқан шығар деп ойлап, ешқандай көмек көрсете алмайтын болған соң, өзімді осының бәріне кінәлі санадым.

Өз-өзіңнің мүмкіндігің шектеулі екенін мойындау кімге оңай дейсіздер? Олар да біз сияқты өмір сүргілері келеді, өздерін қалыпты адам ретінде сезінгілері келеді емес пе?! Алда біздерді не күтіп тұрғанын ешқайсысымыз білмейміз ғой, сондықтан да, «Бәріміз біріміз үшін, біріміз бәріміз үшін болайық!».

Мүгедектер тәуелсіздігінің декларациясы

1. Менің мүгедектігіме мәселе ретінде қарама.

2. Маған қолдау көрсетудің қажеті жоқ, мен сіз ойлағандай әлсіз емеспін.

3. Маған пациент ретінде емес, өзіңнің отандасың ретінде қара.

4. Мені өзгертуге тырыспа, бұған сенің хақың жоқ.

5. Маған басшылық жасауға тырыспа. Менің әрбір тұлға сияқты өз өмірімді сүруге құқығым бар.

6. Мені тыңдауға көнетін, шыдамды және сыпайы болуға үйретпеңдер.

7. Мені аямаңдар.

8. Қоғамға пайдам тию үшін қолдау көрсетіңдер.

9. Менің білгім, танығым келетін нәрселерге қол жеткізуіме көмектесіңдер.

10. Біз бір-бірімізге қарама-қарсы тұрсақ та, менімен бірге болыңдар.

11. Өздерің қанағаттанатын болсаңдар да, мен өзім қаламасам, маған көмектеспей-ақ қойыңдар.

12. Маған таң қалмаңдар. Жақсы тұруға ұмтылу таңдануға тұрмайтын нәрсе.

13. Мені өзінің қанағаттану сезімі үшін пайдаланғысы келетіндерге қарсы тұруда менімен бірге болыңдар.

14. Кәнекей, бәр-бірімізді құрметтейік! Құрметтеу – теңдікті қалыптастырумен байланысты. Тыңдаңдар, қолдаңдар және әрекет етіңдер! [1].

Әдебиеттер

- 1 Әбдірайымова Г.С. Әлеуметтік жұмыс. – Алматы, 2014. – 320-328 бб.
- 2 Майрамян Р.Ф. Семья и умственно отсталый ребенок. – М., 1976. – 215 с.
- 3 Агавелян О.К. Общение детей с нарушениями умственного развития: диссертация доктора психол. наук. – М., 2010.
- 4 Материалы I Всероссийской научно-практической конференции Коррекция и профилактика нарушений поведения у детей с ограниченными возможностями здоровья. – М., 2011. – 28 с.
- 5 Шакурова М.В. Методика и технологии работы социального педагога. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – С. 128-140.

References

- 1 Abdirajymova G.S. Aleumettik zhumys. – Almaty, 2014. – 320-328 bb.
- 2 Majramjan R.F. Sem'ja i umstvenno otstalyj rebenok. – M., 1976. – 215 s.
- 3 Agaveljan O.K. Obshhenie detej s narushenijami umstvennogo razvitija: dissertacija doktora psihol. nauk. – M., 2010.
- 4 Materialy I Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii Korrek-cija i profilaktika narushenij povedenija u detej s ogranichennymi vozmozh-nostjami zdorov'ja. – M., 2011. – 28 s.
- 5 Shakurova M.V. Metodika i tehnologii raboty social'nogo pedagoga. – M.: Izdatel'skij centr «Akademija», 2004. – S. 128-140 s.

Бапаева М.Қ., Бапаева С.Т.,
Жуматаева М.С.

**Болашақ психологтардың
кәсіби маңызды сапаларын
дамыту – маманның іс-әрекетті
табысты орындауының негізі**

Мақалада болашақ психологтардың кәсіби маңызды сапаларын қарастырған ресейлік және отандық ғалымдардың зерттеулері талданады. Кәсіби маңызды сапалардың жіктемесі қарастырылады. Кәсіби жетілуге қол жеткізудің үш деңгейі анықталады. Қазіргі таңда кәсіби кадрларды дайындау проблемасын шешудің жаңа жолдары қарастырылуда. Әсіресе психолог мамандарды даярлау, олардың кәсіби маңызды сапаларын дамыту психология ғылымындағы өзекті мәселелердің бірінен саналады. Қоғамда психолог мамандарға деген сұраныс аса жоғары. Болашақ маманның іс-әрекетті табысты орындауына негіз болатын қажетті кәсіби сапаларды жоғары оқу орындарында жүйелі меңгерсе, тәжірибе жүзінде машықтанып, дамытса, олардың маман ретінде кәсіби іс-әрекеттерін табысты орындауының кепілі болары анық.

Ғылыми әдебиеттерде тұлғаның жоғары оқу орындарында білім алу барысында таңдаған мамандығы мен оның кәсіби маңызды сапаларының дамуы, мамандық бейнесінің динамикасы жайлы түсініктерге қатысты мәселелер, мамандық бейнесінің болашақ маманның қалыптасуына ықпалы жайында мәселе жете қарастырылмаған. Мамандық әлемі жайында бара-бар түсініктердің жиынтығы еңбек ету өмірінің және оның жүзеге асырылуының маңызды шарты болып табылады.

Түйін сөздер: Кәсіби маңызды сапалар, интеллект, өзін-өзі бақылау, эмоциялы-бағалаушы құрылым, когнитивті құрылым, Мен тұжырымдамасы, кәсіби даму, өзін-өзі бағалау, сана-сезім.

Бапаева М.К., Бапаева С.Т.,
Zhumataeva M.S.

**Professionally significant
qualities are properties,
positively working upon the
effective implementation of
activities by personality**

The article analyzes the study of Russian and domestic researchers, who examined professionally significant qualities of future psychologists. Have considered the classifications of professional important qualities. have done the definitions of three levels of achievement of professional development. Firstly, professional self-determination of the individual, secondly, compliance requirements profession\Ino significant qualities of specialty, in the third, a high level of excellence in professional development. Abstract: The article analyzes the study of Russian and domestic researchers, who examined professionally significant quality of future psychologists. considered The classifications of professional important qualities. have done The definitions of three levels of professional achievement development. Firstly, professional self-determination of individual, secondly, the compliance of professionally significant qualities to the requirements of specialty, in the third, an achievement of high level of excellence in professional development.

Currently are considered the ways of solving the problems of professional staff preparation. In particular, the training of psychologists, the development of their professionally significant qualities, which are the priority issues of psychological science. Preparation of psychologists depends on educational environment of a higher educational institution. In the process of development of professionally significant qualities of future psychologists, along with the mastering a specific set of knowledge and skills is also necessary to ensure a harmonious professional development. At the present time, in higher educational institutions is paid special attention to the preparation of educational-cognitive activities. The main goal of the formation of educational-cognitive activities is determined by the ability of specialists to use acquired knowledge in solving practical problems, thus increasing the level of their professional competence. To achieve this level of competence is necessary a comprehensive solution of multiple problems. Systematic mastering and developing at university of professional qualities necessary for effective implementation of activities of future specialists, as well as the improvement of these qualities, in practice, is a guarantee of effective implementation of the professional activity. Set an adequate definition of the world's specialties, it is an important condition for its implementation.

Key words: Professionally significant qualities, individually psychological functions, intelligence, self-control, perfectionism, behavioral structure, emotional controlling structure, cognitive structure, i - concept, self-esteem, professional self-consciousness.

Бапаева М.К., Бапаева С.Т.,
Жуматаева М.С.

**Развитие профессиональ-
нозначимых качеств будущих
психологов – основа эффек-
тивного выполнения деятель-
ности специалистом**

В статье проанализированы исследования российских и отечественных исследователей, которые рассматривали профессионально значимые качества будущих психологов. Рассмотрены классификации профессионально значимых качеств. Дается определение трем уровням достижения профессионального развития. В настоящее время рассматриваются пути решения проблем подготовки профессиональных кадров. В особенности, подготовки специалистов-психологов, развития их профессионально значимых качеств, являющихся одними из приоритетных проблем в психологической науке.

Профессионально значимые качества – это качества, занимающие особую роль в процессе деятельности личности и позитивно влияющие на эффективность выполнения данной деятельности. Набор адекватных определений о мире специальностей является значимым условием его реализаций.

Ключевые слова: профессионально значимые качества, индивидуально-психологические функции, самоконтроль, перфекционизм, поведенческая структура, эмоционально-контролирующая структура, когнитивная структура, Я-концепция, профессиональное развитие, самооценка, профессиональное самосознание.

**БОЛАШАҚ
ПСИХОЛОГТАРДЫҢ
КӘСІБИ МАҢЫЗДЫ
САПАЛАРЫН ДАМУ
– МАМАННЫҢ
ІС-ӘРЕКЕТТІ
ТАБЫСТЫ ОРЫНДАУЫ-
НЫҢ НЕГІЗІ**

Қазақстан Республикасының білім беру заңында көрсетілгеніндей, адамзат құндылықтарының, ғылым мен тәжірибе негізінде, жеке тұлғаны қалыптастыруға қажетті жағдайларды жасау – білім беру жүйесінің негізгі міндеті болып отыр. Кәсіби кадрларды дайындау проблемасын шешудің жаңа жолдары қарастырылуда [1].

Ғылыми-техникалық прогрестің талаптары, қоғамның экономикалық өмірінің барлық салаларының қарқынды дамуы, жоғары мектептің негізгі мақсаты – қоғамдағы әртүрлі мәселелерді белсенді түрде, шығармашылықпен шеше алатын мамандарды даярлау проблемасының өзектілігін көрсетеді. Бұл мәселелер, бір жағынан, «жоғары дәрежелі маман» ұғымында көрінетін жалпы адамзаттың мәдени жетістіктерінің қазіргі кездегі деңгейімен анықталса, екіншіден, жоғары оқу орнындағы арнаулы даярлық сипатынан көрінетін адам іс-әрекетінің нақты түріне бағыттылығымен анықталады.

Маманды сапалы қалыптастыру және болашақта кәсіби іріктеу үшін қайсыбір кәсіби маңызды сапалардың мазмұнын сипаттау және олардың қайсыбір өлшеу бағанасының көрсеткіштері арқылы айқындалған түрленуінің қолайлы шегін нұсқау қажет. Сол себепті, маманның іс-әрекетті табысты орындауына қажет сапалардың тұрғысында мамандықтарды жүйелі сипаттау мәселесі туындауда.

Кәсіби маңызды сапалар бұл – тұлғаның іс-әрекет процесіне енгізілген және оны орындаудың тиімділігіне жағымды ықпал ететін қасиеттері.

Кәсіби маңызды сапалар маманның интеллектілі және тұлғалық сапаларынан құралады. М.К. Акимованың және К.М. Гуревичтің пікірінше, маманның интеллектілі сапаларының айқындалуы төмендегідей өлшемдердің бағалануын талап етеді, олар: жеке-дара психикалық қызметтер (сенсорлық аумақ, моторлы аумақ, қабылдау, ес, ойлау, сөйлеу, қиял), жалпы хабардарлық, оқуға қабілеттілігі және т.б. Кәсіби маңызды сапалардың айқындалуы келесі сипаттамалардың анықталуын талап етеді, олар: тұлғаның мотивациялық қасиеттерінің даму деңгейі; эмоциялы аумағын сипаттайтын күйлер; рефлексивті күйлер; қарым-қатынас аумағын сипаттайтын сапалар.

Е.И. Климов, М.А. Степанова және Т.А. Канцева кәсіби маңызды сапаларды төмендегідей жіктеуге болады деп есептейді [2]:

интегралды психикалық (интеллектілі), тұлғаның күйлері (зейін, ес, ойлау және т.б.);

тұлғалық аумақтың психологиялық сипаттамалары;

іс-әрекеттік аумақтың психологиялық сипаттамалары.

Жоғары мектептің алдындағы қазіргі негізгі міндет – болашақ мамандардың кәсіптік деңгейін көтеру екені белгілі.

М.Қ. Бапаеваның ойынша болашақ маманның кәсіптік деңгейі:

1. Оны жоғары оқу орнында даярлаудың мақсаты, мазмұны мен әдістерінен;

2. Қажетті деңгейде даярлайтын іс-әрекет түрлерінен (оқу бағдарламаларын жасау, оқулықтар жазу, оқу процесінің оқу-әдістемелік жағынан қамтылуы, педагогикалық практика, тренинг, практикумдар өткізу, студенттердің өзіндік жұмыстары, т.б.);

3. Болашақ маманның жеке тұлғасын қалыптастыру жеке тұлғаға тән кәсіби маңызды қасиеттер: кәсіптік сана, кәсіби біліктілік, ұстаздық-тәрбиелік жұмысқа даярлығы, т.б. қасиеттерден құрылады.

Х.Т. Шерьяданова мен оның оқушыларының бірсыпыра зерттеулерінде педагогикалық бағыттағы студенттерге психологиялық білім беру жүйесі қарым-қатынас психологиясына тіректелгенде ғана айтарлықтай нәтижеге қол жеткізуге болады деп көрсетіледі.

Қазақстандық психолог-маман С.М. Джакупов жоғары мектептегі оқыту процесінің жүйелік талдауы ең алдымен, пайдаланылып жүрген оқыту теориясымен ұштастырылып қарастырылуы керек деп көрсетеді [3].

Қазақстандық ғалым А.Р. Ерментаева студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындау жүйесінің теориялық және ғылыми-практикалық тұжырымдамасының негізін қалайды.

А.Р. Ерментаева «Ғылымда психологиялық дайындау тұлғаның маңызды мәселелерді мақсат-бағдарлы іздестіруге; «шұғыл» жағдайды алдын ала аңғаруға; мәселелік жағдайдан тиімді, әлеуметтік ортада құнды тәсілмен шыға алуға; жаңа мәселелерді және олардың салдарын болжауға мүмкіндік беретін түрлі моральдік-еріктік сипаттар, бағыттылық, қабылдау, зейінділік, еске сақтаудың жоғарылығы, ақыл-ой тереңдігі, зерделік, зияттылық, эмоциялық тұрақтылық, стресске шыдамдылық, бейімде-

луге икемдік, қарым-қатынастағы құзіреттілік, креативтілік және т.с.с көптеген тұлғалық қасиеттер мен қабілеттердің, танымдық процестердің, психикалық жай-күй сипаттарының жекелей жоталанып немесе тұтас құрылыммен дамыту, жетілдіру процесі ретінде пәрмәнді қарастырылады. Білім және ғылым салаларында психологиялық дайындау іс-әрекеті студенттердің тұлға және маман ретінде жетілуінің факторы ретінде анықталады» деп тұжырымдайды [4].

Жоғары оқу орнындағы психологтың кәсіби дамуының психологиялық-акмеологиялық заңдылықтары мен қағидаларын анықтау үшін олардың бір жағынан оның даралығымен, екінші жағынан қоршаған ақиқатпен себептелінетін тұтас бейнесінің маңызды белгілерін сипаттайтынын негізге алу қажет. Психолог маманды даярлау кезеңінде ондай ақиқаттың көп жағдайда жоғары оқу орнының білім беру ортасымен анықталатынын ескеретін болсақ, кәсіби жетілуге қол жеткізудің үш деңгейін ажырату қажет. Біріншісі, адамның өзін-өзі кәсіби тұрғыда анықтауымен, екіншісі кәсіби сапалардың мамандықтың талаптарына сәйкестендірілуімен, үшіншісі кәсіби дамуда мінсіздіктің жоғары деңгейіне қол жеткізумен анықталады. Үшінші деңгейде психолог өзінің білімдері мен тәжірибесін аталмыш мамандықты акмеологиялық деңгейде таңдаған адамдарға жеткізе білуге қабілетті болуы тиіс.

Демек, жоғары оқу орнында психологтың кәсіби даярлығы психологтың таңдаған мамандығына сәйкестігіне қол жеткізуді мақсат етеді.

Жоғары оқу орнында психологтың кәсіби дамуы кәсіби сапаларының қатарында психологтың жүйекұраушы сипаттамасы – кәсіби сана-сезімінің қалыптасуын болжайды.

Жоғары оқу орнында психологтың кәсіби дамуы болашақ психологтардың кәсіби өмірлік жоспарының қалыптасуын да болжайды. Болашақ психологтың кәсіби жоспарының сипатына оның таңдаған мамандығының бейнесі ықпал етеді. Ол жоғары оқу орнында кәсіби дамуының барысында біршама өзгеріске ұшырайды. Ғылыми әдебиетте адамның таңдаған мамандығы мен оқу мекемелерінде білім алу кезеңінде мамандық бейнесінің динамикасы жайлы түсініктеріне қатысты мәселелер, мамандық бейнесінің болашақ маманның қалыптасуына ықпалы жайында мәселе жете қарастырылмаған. Ол түсініктер өз бетінше шектеулі тіршілік етпейді, адамның мамандықтар әлемі жайлы білімдерінің аумағында тұрақты орын алады. Мамандық әлемі жайында бара-бар

түсініктердің жиынтығы еңбек ету өмірінің және оның жүзеге асырылуының маңызды шарты болып табылады.

Адамның еңбек әлемі, мамандығы жайлы білімдері еңбек ету үдерістері, заттары, құралдары мен жағдайлары жайлы білімдермен қатар, кәсіби қауымдастықтарға қатысты адамдар жайында да білімдерді қамтиды. Жоғары оқу орнында кәсіби маңызды сапалардың дамуы бұл – адамның кәсіби қауымдастыққа енуі, мамандықты игеруі.

Ресей ғалымы Н.В. Темнова бойынша қалыптасу барысындағы маманның кәсіби жайлы түсініктері оны меңгеру процесінде күрделі өзгерістерге ұшырайды. Н.В. Темнова бейненің реттеуші қызметі жайлы тұрғыны негізге ала отыра, оның мазмұнына өзгерістерді енгізу арқылы мамандыққа бейімделу, шеберлікті табысты меңгеру үшін қосымша психологиялық жағдайларды қалыптастыру керек деп есептеді. Ол түсініктердің динамикасында бірнеше бетбұрыстарды анықтап көрсетеді: іс-әрекеттің жалпы адами мәнін ұғынудан оның негізгі операциялық-техникалық жақтарын ажыратуға дейін; мамандықтың арманшыл-жоғары мағынасына – оның тар техникалық жағына шоғырлану, анық емес, жоқ түсініктерден едәуір нақтыланған, жалпыланған ұғымдарға дейін [5].

Жастардың мамандықтардың ұсынатын талаптары жайлы түсініктерін зерттеген бірқатар мамандар аталмыш мәселені өзге қырынан қарастыруға әрекеттенді. Д.В. Демина, В.В. Ермолова, А.М. Кухарчук, Л.Н. Рожина, Г.П. Рябоконе, О.Е. Яицинина және т.б. еңбектерінде бітірушілердің көбісі қайсыбір мамандықтың адамға қандай талаптарды ұсынатынын түсіне алмайтыны, ал мамандықтың тұлғаның ерекшеліктеріне сәйкестігі сияқты маңызды фактор әрдайым ескеріле бермейтіні айтылады.

Н.В. Темнова кәсіби маңызды сапалардың дамуын ескере отырып, төмендегі жағдайлардың жүзеге асырылуы маңызды деп есептейді, олар: студенттердің психологтың кәсіби маңызды сапалары жайындағы түсініктерінің, өзін-өзі бағалауының ерекшеліктерін, өздеріндегі кәсіби маңызды сапалардың айқындылығын зерттеу; психологтың кәсіби мен өзі жайлы барабар түсініктерді кеңейтіп, дамыту; жоғары курс студенттерінің аумағы тар арнайы және кейбір жағдайларда ұйымдастырушылық сапаларға бағдарлау; адамгершілік сапаларын, мамандық жайлы біртұтас түсінікті жүйелі дамыту.

Н.В. Темнованың зерттеу жұмыстарының нәтижесі бойынша кәсіби сапалардың біржақты дамуы кәсіби ниеттердің тұрақтылығының

сипаты оқытудың әр курсына әртүрлі болатынын көрсеткен. Бірінші курс студенттердің көпшілігі үшін кәсіби ниеттердің тұрақтылығының біршама жоғары деңгейі тән болса, төртінші курстағылардың арасында олардың саны аз болды. Оның себебі мамандықты мектепте таңдау мен оны меңгеру барысындағы біршама айырмашылықтармен анықталады. Төртінші курсқа қарай өзінің мамандығына жағымсыз қарайтын студенттердің саны төмендегенімен кәсіби ниеттердің тұрақтылығы жайлы мәселе шешілмейді, өйткені жоғары оқу орнының бітірушілерінің ішінде де өзінің болашақ мамандығы жайлы мәселені түбегейлі шешпеген студенттер тобы да бар екендігі анықталды. Зерттеудің нәтижелері бойынша бірінші курста мамандыққа қанағаттанудың ең жоғары дәрежесі анықталса, оқу барысында оның біршама төмендейтіні де көрсетілді. Алайда, оның себебін әрқилы түсіндіруге болады: объективті себептермен (нақты жоғары оқу орнында оқыту деңгейі) қатар субъективті факторлар да (кәсіби маңызды сапалардың дамуынан болашақ мамандықтың көлеңкелі тұстары да анықтала бастайды) көрсетіледі.

Оның тетігі болашақ психологтың таңдаған мамандығын персонализациялау тәсілі ретінде жатсыну арқылы көрініс береді.

Кәсіби жатсыну психологтың еңбек ету жүйесіне еніп, оның сипатынан туындайды. Психологтың еңбек ету жүйесіне енуінің жете нақты болмауы кәсіби маңызды сапалардың жоғары оқу орындарындағы осындай жағымен қанағаттанғысыздығы жатсыну жүйесі ретінде анықталады. Болашақ психолог әртүрлі тәсілдерді қолдану арқылы одан бас тарта бастайды. Ол ондай әрекетке әдейі, өзінің алшақтығын көрсету үшін баруы мүмкін.

Жауапкершілікті сезінбеуден туындаған кәсіби жатсыну болашақтың нақ өзі шеттетілетін вакуумның қызмет етуі іспеттес. Студент когнитивті диссонансты арттыратын кәсіби ақпаратты (білімдерді) қабылдаудан; мақсатты болжау қажеттігінен; фрустрациялаушы күйзелістерден; психолог еңбегінің әрқилы жақтарына қатысудың жайсыздығынан бас тартуға тырысады.

Жауапкершілікті мойындаудан туындаған кәсіби жатсыну кәсіби рөлді еркін меңгеруді, жекеден алшақтап, кәсіби жағдаятқа шоғырланды, кәсіби тәжірибесін жеке өмірінде саналы әрі бара-бар пайдалану іскерлігін болжайды. А.Г. Асмоловтың терминологиясында ол жағдай «тұлға рөлді әртүрлі жағдайларда қолданып меңгереді» деп түсіндірілген. Кәсіби ерікті жатсыну

адамның өзінің өмірдегі орнын анықтау кезеңіне тұспа тұс келеді. Н.С. Пряжникова – «Бұл дұрысы, мамандық нақты өмірді құрудың тек құралы ғана болып табылатын өмірлік кеңістіктің, өмір салтының таңдалуы» деп көрсетеді [6].

Демек, жоғары оқу орнында кәсіби маңызды сапалардың даму барысында ұйғарылған білімдердің, іскерліктердің, дағдылардың нақты жиынның менгерумен қатар, студенттердің үйлесімді кәсіби дамуын да қамтамасыз ету қажет.

Н.В. Темнова бойынша психологтың кәсіби дамуы үш құрылымнан құралатын әрі оның Мен тұжырымдамасының негізін құрайтын біртұтас архитектураниканың барысында жүзеге асырылуы мүмкін, олар: бағдардың когнитивті құрылым (кәсіби білімдер және кәсіби сенім); эмоциялы-бағалаушы құрылым (кәсіби білімдер мен сенімдерге эмоциялы қатынас); мінез-құлықтық құрылым (мінез-құлықта көрініс беретін сәйкес реакция) [5].

Мұндағы рефлексивті әрекеттер ерекше рөл атқарады. Л.С. Выготский бойынша дәл рефлексияның негізінде адам өзін дербес сезімдерінің аясында бақылап, әрекет етуші, пайымдаушы және бағалаушы Менін іштей дифференциациялай алады [7]. Х. Хекхаузен рефлексия сана-сезімді кері байланыспен қамтамасыз ететінін айтады [8]. Субъектінің Мен бейнесі оның өзі жайлы әртүрлі дәрежеде ұғынылған, дифференциацияланған және жалпыланған сан алуан білімдерді қамтиды. Индивидтің өзіне деген біртұтас қатынасын репрезентациялайтын өзінің бейнесі Мен бейнесінің генетикалық бастапқы формасы болып табылады. Жоғары оқу орнында кәсіби маңызды сапалардың анықталған даму ерекшеліктерін ескерсек, назарымыз болашақ психологтардың кәсіби сапаларының жүйесіне аударылады.

Психологтың жетекші кәсіби сапасы – адамды тұтастай индивид, тұлға, еңбек пен өмірдің субъектісі, бірегей даралық иесі ретінде қабылдап, түсіну – анықтаушы болып табылады, ал әдістемелік құралдар – жоғары санаттағы шеберден гөрі, ортаңқол маман мұқтаж болатын құралдың қатарынан саналады.

Г. Олпорттың адамдарды жақсы түсінудің сегіз тұлғалық сипаттамасы: мінездемесі, ұқсастық, интеллект, инсайт, күрделілік, шеттелгендік, эстетикалық бейімдіктер, әлеуметтік интеллект бар екені белгілі [9].

Г. Смит әрбір психологтың бойынан табылуы тиіс сензитивтіліктің бақылаушы, теориялық, номотетикалық, идеографиялық сензитивтілік атты төрт компонентін көрсетеді.

Е.В. Сидоренко мен Н.Ю. Хрящева [10] практикалық психологқа қажет сапалардың кең ауқымын ажыратып, сипаттайды:

1. Психологиялық бақылампаздық, бұл – басқа адамдарды, психологиялық құбылыстарды қабылдау, оларға деген сезімталдық. Жақсы бақылаушы обсервациялық және идеографиялық жоғары сензитивтілікке ие болады, яғни бір жағынан, бір адамды қарап отырып, оның сырт келбетін, сөйлеген сөзі мен әрекетін есте сақтауға қабілетті болуы, келесі бір жағынан ол бір адам бақылаудың нәтижесінде ол жайында ақпараттардың көлемін жинақтап, оны барынша жан-жақты түсіну үшін қолдануы.

2. Психологиялық ойлау, бұл – бақыланған оқиғалардың психологиялық мазмұнын сезіну қабілеті мен оны талдау іскерлігін болжайтын ойлау стилі, ерекше тәсіл. Жоғары дәрежеде дамыған психологиялық ойлау барлық ойлау операцияларының жоғары деңгейімен, парадоксалдылығымен, болжалдылығымен, әртүрлі нұсқаларды қарастыру қабілетімен сипатталады.

3. Өз-өзін меңгеру, бұл – жұмыс барысында туындайтын жағымсыз эмоциялы күйлерге, сондай-ақ сырттай алаңдатушы, кедергі келтіретін немесе арандататын ықпалдарға қарамастан психологиялық міндетке шоғырлану қабілеті.

4. Тыңдай алу қабілеті – дауыстап айтқан хабардан басқа, сөзсіз хабарлағысы келген ақпаратты қабылдап, түсіне білуі. Сонымен қатар, өзгені тыңдай алу – адамның өзінің ішкі жан дүниесіне де құлақ салып, өзгелердің сөздерінің әсерінен туындаған әрекеттерін, көріністерін байқай алуы, өзін тыңдай алуы.

5. Эмпатия (*лат.* *empathia*), бұл – адамның күйзелісті, сезімді бөлісуі, түсінуі. Ол адамның жай-күйін түсінуге, онымен сенімді қатынастарды орнатуға көмектесіп, нәтижесінде клиенттің өзінің мінез-құлқымен жұмыс жасап, өзгеруіне мүмкіндік беретін ахуал қалыптасады. Эмпатия бұл адамның өзгенің күйзелісін, жай-күйін түсіну, жанашырлық таныту. Эмпатия сезімнің адам бойында жиі кездесетін, өзіндік мән-мағынасы бар ерекшелігі. Эмпатия адамның өзгелер қайғы-қасіретті жағдайлар мен қиындықтарға ұшырағанда, оларға жанашырлық білдіріп, солардың ауыр халінің өз басына түскендей көңіл күйде болуы. Эмпатия өзге адамдардың жан дүниесінің сыры мен күй-жайын білу қабілеттілігі және оған жанашырлық білдіру. Эмпатияның айқын көрінісі – идентификация. Бұл адамның өзге адамның психикалық жай-күйін өз басынан кешіргендей халде болуы. Эмпатия – басқа

адамдарға жаны ашып, сезімін білдіру қабілеті, олардың күйін түсініп, қолынан келген көмегін беруге даярлығы. Эмпатияны алғаш америкалық психолог Э. Титченер (1867-1927) ашып көрсетті. Ол философиядағы ұнату сезімінің теориялық негіздеріне сүйене отырып, жанашырлық сезімнің эмоциялық, салыстыру мен ұқсату тәсілдермен түсіндірілетін танымдық (когнитивтік) және адамның жан күйзелісіне душар болу себептерін алдын ала сезе білу сияқты түрлері болатындығын көрсетті.

6. Креативтілік, бұл – адамның әдеттен тыс шешімдерге және мінез-құлыққа қабілетті болуы, проблемалардың жаңа шешімін немесе оны айқындаудың жаңа тәсілдерін анықтай алу қабілеті. Психологқа креативтілік мінез-құлықтың таптауының жеңуге, күрделі жағдайлардағы қиындықтардың бірегей шешімін табуға көмектеседі. Креативтілік, бұл – тұлғаның айрықша идеяларды шығару, ойлаудың дәстүрлі схемаларынан кете алу, проблемалық жағдаяттарды шеше алу қабілеті. Креативтілік интеллектуалдық қабілеттердің ішінде ерекше тип ретінде бөлініп шықты. Гуманистік психологияның көрнекті өкілдерінің бірі Абрахам Маслоу креативтілік пен өзін-өзі танытудың арақатынасын зерттеуде креативтілік тұлғаның жетістігін емес, ол тұлғаның өзін сипаттайды деген. Бұл пікірден жетістіктер өзін-өзі танытатын тұлғаға қатысты екінші ретті болып табылатыны көрінеді. Өзін-өзі танытатын тұлғаға тән батылдық, еркіндік, спонтандылық, тұтастылық, өзін-өзі қабылдау, айқын ақыл-ой, сана сияқты мінездік қасиеттер. Креативтіліктің генерализациясына әкеледі. Генерализацияланған креативтілік дегеніміз – тұлға өмір сүретін барлық аумақтарда көрініс табатын, тұлғаның креативтік бағдарлары мен креативтік өзіндік қызмет етуі. А. Маслоу креативтілік тек шығармашылық қасиет емес, ал нағыз адамгершіліктік қасиет деп атаған.

Білім беру жүйесіндегі психологиялық қызметтің субъектісі – психолог үшін өзінің тұлғалық ерекшеліктерін, қабілеттерін, мүмкіндіктерін, қуатты және әлсіз жақтарын, кемшіліктерінің орнын толтыру амалдарын білуі қажет.

Р.В. Овчарова [11] психологтың тұлғасына ұсынылатын талаптарды анықтауда төмендегідей сипаттамаларды ажыратады:

1. Психологтың ақыл-ой қабілеттері жоғары, көреген, парасатты, еркін ойлы, аналитик, эксперимент жүргізе алуы тиіс.

2. Психолог әлеуметпен, адамдармен жұмыс жасағанды ұнатады, әрі әлеуметпен мо-

йындалғанына қуанады, адамдарға қайырымды, белсенді топтарды оңай қалыптастырады, адамдардың аттарын жақсы есіне сақтайды, сыпайы, әдепті, қарым-қатынаста келісімге келе алады.

3. Ол бірлескен әрекеттерді ұнатады, тұлғаның қызығушылықтарын топтың мүддесіне бағындырады, намысшыл, адал ниетті, борыш сезімі қалыптасқан және жауапты, қуатты, күшті, өзіне бағындыра алады. Ол батыл, тәжірибелік мәселелерді жеңіл шешеді.

4. Психолог эмоциялы тұрақты, ұстамды, байсалды, жағдайды шынайы бағалай алады, стресске шыдамды.

Жалпы, психолог іс-әрекеттің субъектісі ретінде төмендегідей категорияларға ие болуы тиіс: интеллектуалдылық (сыпайылық, ақылдың қисындылығы мен тәжірибелілігі, рефлексивтік); әлеуметті (эмпатия, әлеуметтік қатынастар мен әлеуметтік қолдауға қажеттілік, коммуникабельділік). Жетістікке жету қажеттілігінің, адекваттылықтың, «Мен» – тұжырымдамасы мен өз-өзіне сын тұрғысынан қарау, эмоциялы тұрақтылық пен оптимизмнің өзара үйлесуі өте маңызды.

В.Н. Карандашев [12] оқытушының кәсіби маңызды сапаларын сипаттап: «Психология пәні оқытушысының іскерліктері, тұлғалық қасиеттері мен қабілеттері өзге оқытушылық мамандықтарға ұқсас. Ол төмендегідей сапаларға ие болуы тиіс:

1. Психологиялық білімдердің әрқилы салаларында білімділігі мен хабардарлығын танытып, өзге ғылымдарда да білімпаз болуы тиіс.

2. Оқытқан пәнінің іргелі негізін меңгеруі тиіс.

3. Өз бетінше оқу материалын меңгеру алуы, оқытудың оптималды құралдары мен тиімді әдістерін анықтай алуы тиіс.

4. Қисынды ойлап, шебер сөйлейтін, тілдік қоры бай болып, шешендік және әртістік қабілеттерге ие болуы тиіс.

5. Студенттердің оқу материалын түсініп, меңгеруі үшін оны лайықты түсіндіре алуға қабілетті болуы тиіс.

6. Бақылампаздыққа, талапшылдыққа және студентті түсіне алу іскерлігіне ие болуы тиіс.

7. Студенттердің оқу материалын меңгеруіне ынталандыруы тиіс.

8. Коммуникативті және ұйымдастырушылық қабілеттерге ие болуы тиіс.

9. Педагогикалық әдепті болуы тиіс».

Л.Н. Собчик [13] өзінің «Индивидуалдылық психологиясына кіріспе» атты еңбегінде мамандарды тексерудің нәтижесінде

анықталған көптеген мамандықтардың кәсіби маңызды сапаларын сипаттайды. Оның жұмысының артықшылығы автордың сипаттаған сапалардың экспериментті түрде алынуында. Ол психологтар мен психиатрлар туралы: «Психиатр-дәрігерлердің үлкен таңдауының негізінде аталмыш мамандық өкілдеріне тән тұлғалық ерекшеліктер анықталды. Жеткілікті дәрежеде жоғары іздеу белсенділігі мен табысқа жетудің жоғары мотивациясымен қатар, зиялылықтың жоғары индексы, сананы жоғары қадағалау, ақылының аналитикалық түрі, қызығушылықтарының кең шеңбері, орны эмпатиялылықпен толтырылатын қиялы мен интроверттілігінің байлығында эмоциялы аумағының тұрақсыздығы мен қайшылығына байланысты маргиналды бейімделу; вербалды интеллект – орташадан жоғары...; дифференциялы – диагностикалық және психологиялық түзету жұмыстарымен айналысатын кәсіби табысты практик-психологтар вербалды интеллектімен, интуитивтілігімен, эмпатиясымен, жақсы коммуникативті қабілетімен ерекшелінгенімен, индивидуалистік және іздеу белсенділігінің анағұрлым жоғары көрсеткіштерімен ерекшелінеді; олар вербалды әрі ресми-қисынды интеллектуалды байқаулар бойынша едәуір жоғары ұпайлар танытты, бірақ жұмсақтығы мен жанашырлыққа қабілеттілігінің төмендігінде абстарктілі гуманизм мен демонстративтіліктің едәуір айқын бітістерімен ерекшелінді».

Тәжірибесі мол психотерапевтердің өзі қызметтерінде қажет төмендегідей интегративті сапаларды сипаттайды [14]:

– спонтандылық, «өзіндегі балаға оралу» қабілеті (Р. Кроули, Дж. Милс);

– еңбекқорлық, мақсаттылық (М.Э. Телешевская);

– өзгерістерге, ықыласқа, ашықтыққа жауапкершілік (К. Витакер);

– интуиция (Р. Мэй) [15].

АҚШ-тағы кәсіби бағдар жөніндегі ұлттық ассоциация табысты кеңесші-психологтың төмендегідей сапаларын ажыратады:

1. Адамдарға деген терең қызығушылық білдіру және қарым-қатынаста шыдамдылық таныту.

2. Өзге адамдардың ұстанымдары мен мінез-құлықтарына сезімталдық.

3. Эмоциялы тұрақтылық пен объективтілік.

4. Өзге адамдардың сенімін тудыра алу қабілеті.

5. Өзге адамдардың құқығын сыйлау.

Р.Кочюнас [16] табысты психолог-тренер тұлғасының моделін ұсынады. Оған:

1. Тұтастылық – психолог тұлғасының маңызды өзекті сапасы ретінде және экзистенциялы тұлға.

2. Дербес сезімдерін қабылдауда шынайылық ретінде дербес тәжірибесіне ашықтығы.

3. Дамыған өзін-өзі тану қабілеті. Өзге адамға қалай көмектесуге болады деген сауалдың жауабы психологтың өз-өзін бағалауымен, оның дербес қабілеттеріне және тұтастай өмірге адекватты қатынасымен анықталады.

4. Тұлғаның қуаттылығы және сәйкестігі. Өзін және өзінің өмірлік ұстанымдарын тұрақты тексеру.

5. Белгісіздікке толеранттылық. Адамның дербес тәжірибесіндегі белгілі, үйреншікті жағдаймен «қоштасып», «бейтаныс территорияға» аяқ басуы табысты тренингтің алғышарттарының бірі болып табылатындықтан, кеңесшінің белгісіздік жағдайларында өз-өзіне сенімділігі қажет.

6. Жеке жауапкершілікті жүктеуі. Көптеген жағдайлар психологтың қадағалауымен орын алатындықтан, ол сол жағдайлардағы өзінің әрекеттеріне жауапкершілікті сезінуі тиіс.

7. Әзілкештік сезімі. Психолог әзіл-оспақсыз табысты бола алмайды, яғни жағдайдан оңашаланып, оны әзілмен қабылдай алуы тиіс.

8. Айдар тағудан аулақ болу. Психолог адамдарды, олардың сезімдерін, көзқарастарын бағалауға міндетті, бірақ өзінің бойын айдар тағудан аулақ ұстауы тиіс.

9. Шындыққа негізделген мақсаттарды көздеу. Табысқа талпыну және сәтсіздіктерден қашу заңына сәйкес біз әрдайым шындыққа негізделген мақсаттарды көздей бермейміз. Өз мүмкіндіктерінің шекараларын түсіне алуы тиіс.

10. Күйзелісті бөлісе алуы. Табысты психолог – ең алдымен өзгенің ұстанымын қабылдай алатын маман.

А.А. Осипова [17] өзге жолды ұсынады: ол әртүрлі психологиялық мектептердегі кеңесші психологтың немесе психотерапевтің ұстанымын сипаттап, олардың табысты жұмысына қажет негізгі сапаларды атайды.

Гуманистік психологияның шеңберінде жүргізілетін психологиялық түзету жұмысының тиімділігіне ықпал ететін факторлар: клиентті шартсыз қабылдау, тренердің эмпатиясы мен оның конгруэнттілігі.

Жалпы тренерге іскерліктердің кең аумағы қажет: катализатор, рөлдік модель, серіктес, белсенді араласу немесе керісінше үндемей қалу іскерліктері қажет.

У. Глассердің шындыққа негізделген терапиясында психологтың ұстанымы ұстаздың

позициясына ұқсас. Осыған байланысты кәсіби сапаларға ұсынылатын талаптар сипатталады, олар: тыныштандыру, эмпатиялылық, талапшыл, жүйелі болу және мінез-құлық моделі ретінде қызмет ету қабілеті [18].

Экзистенциялы психологиядағы психологтың ұстанымы: сыйласымдылық, клиентке деген сенім, өзіне қатысты әділеттілік пен өзін-өзі ашу, манипуляциялаудан бас тарту және психологтың өзінің тұлғасымен өзгелерге өзінің мінез-құлқын телуге жауапкершілікті жүктемей, күйзелудің өнімді тәсілдерін модельдейтін өзінің тұнықтығына жауап ретінде өзіне бағытталған қатынасты қабылдау даярлығы.

Классикалық психоанализдегі психологтың ұстанымы: кіріспеу, шеттету, бейтараптылық, жеке басының тұйықтығы, «көшіруге» шыдау және «контр көшірумен» жұмыс жасау іскерлігі мен қабілеттілігі, адекватты интерпретацияларға қабілеттілік.

Психологтың дербес қиындықтарын, реакциялары мен олардың клиентке ықпалын ұғынуы, психоаналитикке ұсынылатын маңызды талаптардың бірі болып табылады.

Аралық қорытынды жасай отырып, біріншіден, психологтың кейбір кәсіби маңызды сапаларын барлық зерттеушілерде кездеседі деуге болады. Ал кейбіреулері жекеше сипатталған. Екіншіден, ол сапалар иерархияланбаған, тек тізіммен көрсетілген. Практик-психологтың табысты жұмысына қажет деп жиі көрсетілетін сапалар: «Мен-тұжырымдама», эмпатия, коммуникабельділік, ынтымақтастық ұстанымы, жауапкершілік сезімі, тәуелсіздік, эмоциялы тұрақтылық, тыңдай алу қабілеті, жоғары интеллект, креативтілік және рефлексия.

Қазіргі кездегі жоғары оқу орындарында негізінен, болашақ маманды даярлаудың оқу-танымдық әрекеттеріне көбірек көңіл бөлінеді. Оқу-танымдық әрекетті қалыптастырудың негізгі мақсаты, сол игерілген білімдерді мамандардың

болашақта туындайтын тәжірибелік мәселелерді шешуге пайдалана білгенде ғана кәсіби біліктілік деңгейі артатын болады. Ондай дәрежеге қол жеткізу үшін көптеген проблемаларды кешенді түрде шешу керек болады. Оның ішінде, студент өзін қалыптасушы және дамытушы маман ретінде сезініп, өзі жинақтаған білімін, іскерлік дағдыларын өзін-өзі ары қарай біліктілігін жетілдіре түсетіндей психологиялық механизмдерін ашып көрсетіп, білімін көтеру өзекті мәселе болып саналады.

Г.С. Абрамованың, А.Ф. Бондаренконың, И.В. Дубровинаның, Е.С. Романованың және т.б. пікірлері бойынша психолог мамандығы аса күрделі іс-әрекет түрлерінің бірінен саналады: «... іс-әрекеттің мазмұны көп қырлы, кәсіби қызметтері көп нұсқалы әрі психологиялық көмек көрсету қызметінің алдындағы міндеттерге тәуелді келеді». Осы жәйт болашақ психологтардың негіздемелі кәсіби даярлығының маңыздылығын айқындайды.

Демек, жоғары оқу орнында білім берудің мазмұны мен технологиясы, студенттің кәсіби міндеттерді шешуінде өзінің ішкі резервтерін, жеке тұлғалық әлеуетін барынша іске асыруға даярлығының деңгейіне бағытталса, сонда ғана, студенттің кәсіби-жеке тұлғалық жаңа құрылымдары дамып, кәсіби біліктілігі қалыптасып, кәсіби маңызды сапалары дамиды.

Осы тұрғыларды негізге ала отырып, біз *перфекционизм, интеллект, өзін-өзі бақылау* – болашақ психологтардың оқу үрдісінде дамитын кәсіби маңызды сапаларының ерекше жіктемесі ретінде қарастырамыз.

Осыған сәйкес перфекционизм психологтың кәсіби сапаларының даму шарты; интеллект – болашақ психологтардың кәсіби маңызды сапаларының дамуының әлеуметтік-когнитивтік анықтаушы, эмоциялы тұрақтылық – болашақ психологтардың кәсіби маңызды сапаларының дамуының тетігі болары анық.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының «Білім Туралы» Заңы, 2007.
- 2 Климов Е.А. Развивающийся человек в мире профессии. – Обнинск, 1993.
- 3 Джакупов С.М. Психология познавательной деятельности. – Алма-Ата, 1992.
- 4 Ерментаева А.Р. Студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындау: психология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. – Алматы, 2008.
- 5 Темнова Л.В. Личностно-профессиональное развитие психолога в системе высшего образования: диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук. – М., 2001.
- 6 Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования. – М., 1984.
- 7 Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-т. – М., 1982-1984.
- 8 Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: В 2-т. – М., 1986.

- 9 Психология. Адамзат ақыл-ой қазынасы. 8-том. – Алматы, 2005.
- 10 Хрящева Ю.Н., Макшанова С.И., Сидоренко Е.В. Психогимнастика в тренинге. – М., 2006.
- 11 Овчарова Р.В. Технологии практического психолога образования. – М., 2000.
- 12 Карандашев В.Н. Психология: Введение в профессию. – М., 2000.
- 13 Собчик Л.Н. Управление персоналом и психодиагностика. – Боргес, 2010.
- 14 Шнейдер Л.Б. Пособие по психологическому консультированию: учебное пособие. – М., 2003.
- 15 May R. The Meaning of Anxiety. – N.Y.: Pocket Books, 1977.
- 16 Кочюнас Р. Основы психологического консультирования. – М., 1999.
- 17 Осипова А.А. Введение в теорию психокоррекции. – М., 2000.
- 18 Glasser, W. The quality school, managing students without coercion. – New York: Harper & Collins. 1990.

References

- 1 Kazakstan Respublikasynyn «Bilim Turaly» Zany, 2007.
- 2 Klimov E.A. Razvivajushhij sja chelovek v mire professii. – Obninsk, 1993.
- 3 Dzhakupov S.M. Psihologija poznavatel'noj dejatel'nosti. – Alma-Ata, 1992.
- 4 Ermentaeva A.R. Studentterdi subekt-bagdarly psihologijalyk dajyndau: psihologija gylymdarynyn doktory gylymi dare-zhesin alu ushin dajyndalghan dissertacijanyn avtoreferaty. – Almaty, 2008.
- 5 Temnova L.V. Lichnostno-professional'noe razvitie psihologa v sisteme vysshego obrazovaniya: dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni doktora psihologicheskikh nauk. – М., 2001.
- 6 Asmolov A.G. Lichnost' kak predmet psihologicheskogo issledovaniya. – М., 1984.
- 7 Vygotskij L.S. Sobranie sochinenij: V 6-t. – М., 1982-1984.
- 8 Hekhauzen X. Motivacija i dejatel'nost': V 2-t. – М., 1986.
- 9 Psihologija. Adamzat aqyl-oy kazynasy. 8-tom. – Almaty, 2005.
- 10 Hrjashheva Ju.N., Makshanova S.I., Sidorenko E.V. Psihogimnastika v treninge. – М., 2006.
- 11 Ovcharova R.V. Tehnologii prakticheskogo psihologa obrazovaniya. – М., 2000.
- 12 Karandashev V.N. Psihologija: Vvedenie v professiju. – М., 2000.
- 13 Sobchik L.N. Upravlenie personalom i psihodiagnostika. – Borges, 2010.
- 14 Shnejder L.B. Posobie po psihologicheskomu konsul'tirovaniju: uchebnoe posobie. – М., 2003.
- 15 May R. The Meaning of Anxiety. – N.Y.: Pocket Books, 1977.
- 16 Kochjunas R. Osnovy psihologicheskogo konsul'tirovaniya. – М., 1999.
- 17 Osipova A.A. Vvedenie v teoriju psihokorrekcii. – М., 2000.
- 18 Glasser, W. The quality school, managing students without coercion. – New York: Harper & Collins. 1990.

ЦЕНТР ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИННОВАЦИЙ

Центр «Психологических технологий и инноваций»
создан на основании приказа ректора № 68 от 24.04.2012.

Основные направления научной деятельности:

- анализ и разработка инновационных технологий, как в прикладной, так и научной психологии;
- проведение научно-исследовательских работ, связанных с разработкой и внедрением новых инновационных технологий, стимулирующих повышение самооффективности и продуктивности человека в разных сферах жизни и в системе образования, в частности;
- разработка новых инновационных технологий в сфере прикладной и практической психологии;
- проведение фундаментальных, прикладных, инновационных, научных и др. исследований по проблемам гармонизации внутреннего мира и самооэффективности человека в различных сферах жизнедеятельности;
- обеспечение психологических услуг населению (психологическая диагностика, консультирование, экспертиза, тренинговая деятельность);
- повышение психологической грамотности и практических навыков специалистов психологических служб разных сфер и проведение сертификации деятельности практических психологов.

Контактные данные: г. Алматы, пр. аль-Фараби 71.
КазНУ им. аль-Фараби. Факультет философии и политологии. Центр психологических технологий и инноваций.

Тел.: 292-57-17, вн.: 2131.

E-mail: Fatima.Tashimova @kaznu.kz

Бердібаева С.Қ.,
Молдағалиев М.Ж.,
Садықова Н.М., Сатиева Ш.С.,
Бердібаев С.Қ., Белжанова К.А.

**Адам капиталын бағалау
көрсеткіші ретіндегі
стратегиялық психология**

Berdybaeva S.K.,
Moldagaliyev M.Zh.,
Sadykova N.M., Satieva Sh.S.,
Berdybaev S.K., Belzhanova K.A.

**Strategic psychology as
assessment of human capital**

Бердибаева С.К.,
Молдағалиев М.Ж.,
Садықова Н.М., Сатиева Ш.С.,
Бердибаев С.К., Бельжанова К.А.

**Стратегическая психология как
оценка человеческого капитала**

Мақалада психологияның жаңа саласының бірі стратегиялық психологиядағы адам капиталының мәселелері қарастырылады. Стратегиялық психология қазіргі адамдардың санасы мен мінезін түбегейлі өзгертетін әлемдік психологиялық, экономикалық және мәдени өзгерістердің психологиялық мәні туралы ғылыми білімдер береді. Стратегиялық психологияның назары болашақтың ықпалына түсетін адамға бағытталған. Өмірдің барлық салаларында орын алатын үздіксіз өзгерістер адамды оларға бейімделуге, олардың ықпалы нәтижесінде өзгеруге мәжбүрлейді. Қоғамның байлығы адамдармен тікелей байланысты емес, жалпы алғанда адам капиталының және материалдық (физикалық) капиталының жиынтығы ретінде қарастыруға болады.

Ақпараттық қоғам жағдайында адам капиталы ұлттық байлықты қалпына келтірудің негізгі факторы және оның қажетті элементі болып табылады. Үлкен әлеуметтік және экономикалық жетістіктер – бұл оқу, білім, денсаулық сақтау және тамақтану, сонымен қатар адам капиталын қалыптастыруды қамтамасыз ететін басқа да іс-әрекет түрлеріне капитал салу нәтижесі болып табылады. Қазіргі уақытта техносфера, биосфера, қоғамдағы адам болашағы туралы сұрақтар туғызатын елеулі өзгерістер орын алып жатыр. Стратегиялық психологияның түйінді сұрақтарының бірі – болашақта әлем және онда тұратын адам қандай болады. Стратегиялық психологияның негізгі мәселелерінің бірі: адам капиталының психологиясы.

Түйін сөздер: стратегиялық психология, адам капиталы, адам капиталының қазіргі теориясы, ғаламдандыру, адам мүмкіндіктері, адам факторын жандандыру (активизациялау).

The article deals with the problems of human capital from the perspective of a new branch of psychology, strategic psychology. Strategic psychology gives scientific knowledge about the psychological nature of global political, economic and cultural changes that are radically changing the consciousness and behavior of modern people. The strategic psychology focus on the people under the influence of the future. Continuous changes taking place in all areas of life, make people adapt to change under their influence. The wealth of society as a whole can be viewed as a set of human capital and material (physical) capital, not directly associated with people. In the information society the human capital is the most important factor in the reproduction of the national wealth and an essential element. Big social and economic progress is a result of capital investments in education, training, health and nutrition, as well as other activities to ensure the creation of human capital.

Commonly used methods for inter-country comparison, according to which the system of indicators characterizing the relationship of macroeconomic and educational characteristics of a particular country, compared with the corresponding system while other countries. Human capital – it is not the real people and their productive capacity, ability, human skills that belong to him. Since all of these properties are merged with the living human person, which is not sold and not bought, then, according to one hundred human capital concept, are bought and sold a human capital services, which are a form of manifestation of productivity of human capabilities in themselves the labor process (production). Activation of the human factor should be analyzed in terms of the social and psychological aspects of employee labor activity, characteristic for a specific period. In these circumstances, no increase of the technical level defines the economic potential of the enterprise, and the human element, wherein the ability to create, innovate, produce new knowledge. It is in these days there are significant changes in the technosphere, biosphere, societies that put into question the future of man. What will the world of tomorrow and what will be a person who lives in this world – a key strategic question of psychology. The key strategic issue of Psychology: Psychology of human capital.

Key words: strategic psychology, human capital, the modern theory of human capital, globalization, human capital, the intensification of the human factor.

В статье рассматриваются проблемы человеческого капитала в ракурсе новой отрасли психологии в стратегической психологии. Стратегическая психология дает научные знания о психологической сущности глобальных политических, экономических и культурных изменений, которые радикальным образом изменяют сознание и поведение современного человека. В фокусе внимания стратегической психологии находится человек под влиянием будущего. Непрерывные перемены, происходящие во всех областях жизни, заставляют человека адаптироваться, изменяться под их воздействием. Богатство общества в целом можно рассматривать как совокупность человеческого капитала и материального (физического) капитала, напрямую не связанного с людьми.

В рамках современной теории человеческого капитала возникает необходимость оценки не только объема вложки в человеческий капитал, но и объема аккумулирован индивидуумом человеческого капитала. При этом подсчитывают стоимость общего объема чело капитала как для одного индивидуума, так и для всей страны. Широко используются методы межстранового сопоставления, в соответствии с которыми система показателей, характеризующая взаимосвязь макроэкономических и образовательных характеристик определенной страны, сопоставляется с соответствующей системой пока других стран.

Ключевые слова: стратегическая психология, человеческий капитал, современная теория человеческого капитала, глобализация, человеческий потенциал, активизация человеческого фактора.

^{*1}Бердібаева С.Қ., ²Молдағалиев М.Ж., ¹Садықова Н.М.,
²Сатиева Ш.С., ³Бердібаев С.Қ., ⁴Белжанова К.А.

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

²Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,
Қазақстан Республикасы, Семей қ.

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

⁴Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: berdybaeva_sveta@mail.ru

АДАМ КАПИТАЛЫН БАҒАЛАУ КӨРСЕТКІШІ РЕТІНДЕГІ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ПСИХОЛОГИЯ

Стратегиялық психология стратегиялық болжау, футурология, саяси және экономикалық психология ретінде 20 ғасырдың соңында қалыптасқан психология ғылымының жаңа саласы болып табылады. Стратегиялық психология туралы ойлар әлемдегі ғаламдық өзгерістер, соның ішінде азаматтар мен олардың басшыларының психологиясында өзгерістер нәтижесінде қалыптасты. Стратегиялық психология қазіргі адамдардың санасы мен мінезін түбегейлі өзгертетін әлемдік психологиялық, экономикалық және мәдени өзгерістердің психологиялық мәні туралы ғылыми білімдер береді. Стратегиялық психологияның назары болашақтың ықпалына түсетін адамға бағытталған. Өмірдің барлық салаларында орын алатын үздіксіз өзгерістер адамды оларға бейімделуге, олардың ықпалы нәтижесінде өзгеруге мәжбүрлейді [1].

Стратегиялық психология, психология оқулықтарының мазмұнына әлі кіргізілмеген адамның күйін зерттейді. Адамды өмірде орын алатын ашаршылық немесе суықтан қаттырақ қорқытатын психологиялық мәселелер бар. Адамның санасында бұл феномендер өзара тығыз байланысты, себебі олардың әрқайсысы басқа феноменнің әсерін үлкейтеді немесе кішірейтеді. Адамның қоғамдық санасында: а) өмір алдындағы қорқынышы; б) өзін жалғыз сезінуі; в) зерігуді ауыр уайымдаушылық; г) терең апатия бірде әлсіреп, бірде күшейе түседі. Аталған феномендердің көріністері адаммен ауыр қабылданады. Оның ішкі қолайсыз сезімдеріне жағдайының нашарлауын сезінетін басқа адамдардың да көзқарастары қосылады.

Қоғам адамының формуласы мынада: 1) өмір алдындағы қорқынышы өмірдің мәнін табумен басылады; 2) жалғыздық өмір құндылығын ұғынумен басылады; 3) өмірлік мақсаттарды алдыға қою өмірден зерігуді жеңеді; 4) өмірлік апатия өмірлік күшінің пайда болуымен басылады.

Стратегиялық адамның формуласы мынадан көрінеді: 1) егер өмір алдындағы қорқынышы өмірдің мәнін табумен басылатын болса, онда мәннің өзі өмір құндылықтарына өмірлік мақсаттардың туындысы болып табылады; 2) жалғыздық

өмір құндылығын ұғынумен басылатын болса, өмір құндылықтарының өзі оның мақсаттарына өмір мәнінің қатынасына қарағанда жеке болып табылады; 3) өмірлік мақсаттарды алдыға қою өмірден зерігуді жеңетін болса, онда өмірдің құндылықтары оның мақсаттарына өмір мәнінің қатынасы болып табылады; 4) өмірлік апатия өмірлік күшінің пайда болуымен басылатын болса, өмірлік күш өмір мәнінің оның мақсаттарына туындысы болып табылады.

Қазіргі уақытта қорқыныш мәселесі жоғалмай, керісінше күшейе түсті. Біздің замандас, әйгілі футуролог А. Тоффер, өмір алдындағы жаңа қорқыныш түрі – Болашақ алдындағы қорқыныш туралы жазады: «Жаңа сезімдер мен бастан кешірулер әсерінен психикасы сау адам ақиқатты жасандыдан ажырату қабілетінен айырылады. Адам аяқ астынан жерді жоғалтқанын сезінеді, себебі әдеттегі психика түсінігі, әдеттегі өмір енді әдеттегі болып саналмайды.

Өзгерістер ағыны футурошоктың құрбаны болған адамдардың өміріне бұған дейін белгісіз болған қиындықтарды туғызады» (Toffler A. *Future Shock*. – L., 1971). Қорқыныш сезімі ішімдік ішу, нашақорлық, құмар ойындар, зорлық арқылы одан қашудың ауыр формаларына алып келеді.

Өмір мәнінің биіктігінен қарағанда, ішімдікке құмарлық, нашақорлық және т.б. онымен салыстырғанда түкке тұрмайтын қуаныштарға алып келеді. Алайда, өмір мәнінің биіктігін құрастыру ерекше қиын – адамзаттың тірі қалуы үшін шешілуі тиіс ең ауыр міндеті болып табылады. Бірақ та шешілетін мәселе. Өмір мәнін ұғыну тереңірек болған сайын, шолу биіктігі жоғарылай түседі, қорқыныш сезімі әлсіздене түседі.

Жалғыздықты жеңу тәсілдері де құпия болып табылмайды, ол адамға басқа адамдарды тартатын өмір құндылықтары. Жалғыздық себептері жалғыз адамның өзінде шоғырланады. Зерігу – бұл өмір уақытының тоқтауы, оны тек екі жолмен жеңіп шығуға болады. Мақсат – ол мәнді тұрақтылық жағдайынан құндылықтар арқылы динамикаға өткізу аппараты. Мақсаттың жоқтығы адамды, қаланы, мемлекетті жағдайлардың, бассыздықтың құрбаны қылады.

Психоаналитиктер зерігуді индивид өзін толықтай қызығушылық туғызатын заттарды таба ламаған кезде туындайтын эмоция ретінде терең және нақты түсіндіреді. Олардың пікірі бойынша, невротикалық зерігу – инстинктивті мақсат болмаған кезде туындайтын инстинк-

тивті күшейу жағдайы. Зерігу қоғам өмірінің барлық салаларын тоқырауға ұшыратады және қоғамдық, зерттеушілік және жеке процестерді тоқтатады. Адам интуитивті түрде оның тұлғасының құлдырауы, жүріс-тұрыстың қылмыстық формасына жүгіну арқылы зерігумен күресуге тырысады.

Апатия бір уақытта: мемлекеттік проблема және адам ауруының белгісі. Адамдардың көп бөлігі апатияға түскен кезде, мемлекет те апатияға түседі, ондай кезде мемлекет ғаламдық өзгерістердің әлемдік процестерінен шығады, әлемнің тарихи аренасынан кетеді.

Қазіргі уақытта техносфера, биосфера, қоғамда адам болашағы туралы сұрақтар туғызатын елеулі өзгерістер орын алып жатыр. Стратегиялық психологияның түйінді сұрақтарының бірі болашақта әлем және онда тұратын адам қандай болады. Стратегиялық психологияның негізгі мәселелерінің бірі: адам капиталының психологиясы.

Тар мағынада адам капиталы – бұл интеллект, денсаулық, білім, сапалы және өнімді еңбек, және өмір сапасы [2]. Адам капиталының түсінігі адам факторлары мен ресурстарының топтастырылуы мен дамуының нәтижесі болып табылады, бірақ адам капиталы кеңірек экономикалық санатқа жатқызылады [3].

«Адам факторы», «адам капиталы» және «адам мүмкіндіктері» түсініктері өзара қалай арақатынасқа түседі? Олардың басты ерекшелігі қоғамда адам факторы көбінесе өндірістік технологиялармен арақатынаста болуымен сипатталады. Адам капиталы басқа ресурстармен қатар қалыптасқан жүйелерді қамтамасыз етуге бағытталған бағаланатын экономикалық ресурс ретінде танылады.

Ал адам мүмкіндіктері- индивидтің өмір сапасының жоғарылауын және қоғамдық жүйелерді кең қолданылуын қамтамасыз етуді жүзеге асыратын адамның, жекелеген әлеуметтік топтардың және жалпы қоғамның рухани және физикалық күштерінің жүйесі [4].

Адам капиталының қажет параметрлері өмірдің барлық салаларында ғаламдық өзгерістер әсерінен модернизацияланатынын ескеру ерекше маңызды. Әлемдегі ғаламдық өзгерістердің жүйесін оның элементтерінің өзгерістері айқындайды: ғылым, мәдениет, дін және өркениет. Адамның адекваттылығы – ол адамның ғаламдану әсерінен үздіксіз өзгеріске түсетін өркениет, дін, мәдениет және ғылымның қазіргі жағдайына индивид, субъект, тұлға және жеке адам ретіндегі сәйкестілігі.

Ғаламдану адамнан оны өмірде «дәл осы жерде және осы уақытта» адекватты адам ретінде қабылданатындай адам капиталының қасиеттерінің төрт параметрінің үздіксіз дамуын талап етеді. Өркениет, ғылым, мәдениет, діннің ғаламдық өзгерістерінен кішкене ғана қалуы оны бәсекелестік қабілетінен айырады. Адам капиталы өмірдің ғаламдық өзгерістердің талаптарына бейімделуін көрсететін индикаторлардың қажеттілігі айқын болып тұр.

Адамның ғаламдық өзгерістерге бейімделуінің индикаторлары болып әлем бейнесі (жеке адамның оқуға қабілеттілігінің индикаторы), көзқарасы (тұлғаның инновацияларға қабілеттілігінің индикаторы), өмір сүру салты (индивидтің өмір сүру қабілеттілігінің индикаторы), өмірлік ұстаным (субъектінің жұмыс істеу қабілеттілігінің индикаторы) табылады.

Ғылыми-тәжірибелік маңызы адам және адам капиталы халықаралық ауқымда экономистер, әлеуметтанушылар, демографтармен жанама, экономикалық және әлеуметтік белгілері бойынша бағаланатынында болып тұр. Адамды бағалау нәтижелерінде оның қасиеттерінің тікелей психологиялық өлшемдері қолданылмаған, бұл өз кезегінде басып шығарылған мәлеметтерді ғана емес, сонымен қатар ондай бағалаудың идеясына да күмән келтіреді.

Психологтар адам қасиеттерін өлшеуде қатыспайды, алайда жүздеген жылдар бойы когнитивті процестерді, тұлғаның қасиеттерін, психикалық жағдайын және т.б. өлшеудің құралдарын дамытқан. Бүгін де халықтың жағдайының психологиялық көрсеткіштері, жалпы алғанда, олардың жоқтығына байланысты мемлекеттік шешімдер қабылданған кезде мүлдем есепке алынбайды.

Ұйымдарда адамның немесе адам мүмкіндіктерінің дамуын өлшейтін психологтардың болмауы психология ғылымының өз алдына көпшіліктен туындайтын құбылыстарды психологиялық өлшеуді мақсат қылып қоймаған, сондықтан қазіргі таңда мұндай жұмысты орындау үшін теория мен практикасын дамытпағандығымен түсіндіруге болады [5].

Адам капиталының төрт психологиялық қасиеті зерттелген (В.А. Ганзен): жұмыс қабілеттілігі (субъект), оқуға қабілеттілігі (жеке тұлға), өмір сүру қабілеттілігі (индивид), инновацияларға қабілеттілігі (тұлға).

1. Индивидтің сипаттамаларының жиынтығы адамның өмір сүруге қабілеттілігінің көрсеткіші ретінде саналады.

2. Субъект сипаттамаларының жиынтығы адамның жұмыс істеуге қабілеттілігінің көрсеткіші ретінде саналады.

3. Тұлғаның сипаттамаларының жиынтығы адамның экономикалық-саяси инновацияларға қабілеттілігінің көрсеткіші ретінде саналады.

4. Жеке тұлғаның сипаттамаларының жиынтығы адамның оқуға қабілеттілігі ретінде саналады [6].

Жұмыс қабілеттілігі, оқуға қабілеттілігі, өмір сүру қабілеттілігі, инновацияларға қабілеттілігінің көрсеткіштерінің жиынтығы адам капиталының қасиеттерінің интегралды көрсеткішін береді (АКҚИК).

Өмір сүру қабілеттілігін денсаулық сақтау жүйесі арқылы медициналық араласу және превентивті, профилактикалық әрекеттермен қамтамасыз етуге болады, алайда адамның денсаулығының физикалық жағдайына қарамастан, оған өмірге деген ынтасын қайтару керек. Жұмыс істеу қабілеттілігі субъективті көрсеткіштер бойынша адам жұмыс істеуге дайын, мықты, өзіне-өзі сенімді болып көрінеді, ал объективті көрсеткіштер бойынша ол жұмыс істеуге дайын емес болып шығады.

Инновацияларға қабілеттілік адамның қоршаған ортадағы өзгерістерге тез бейімделуінен көрінеді. Осыған сәйкес, инновацияларға қабілеттіліктің көрсеткіштерінің ең маңыздысы – әлеуметтік-психологиялық бейімделудің тұлғалық потенциалы (ТБП – тұлғалық бейімделу потенциалы), ол индивидтің бейімделу мүмкіндіктерін тұлғаның психикалық және әлеуметтік дамуының интегративті ерекшеліктерін көрсететін психофизиологиялық және әлеуметтік-психологиялық сипаттамаларының негізінде бағаланады.

Тұлғалық бейімделумен қатар, инновацияларға қабілеттілік, яғни қоршаған әлемнің жаңа заңдылықтарын қабылдау қабілеттілігі, әлеуметтік нормалар мен құндылықтардың қаншалықты қабылданғанына байланысты.

Оқуға қабілеттілік – адам капиталының төртінші қасиеті. Өз алдына мақсат қойып, оған жету қабілеттілігі оқуға қабілеттіліктің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Адам капиталы әрбір адамның өмірінде маңызды рөл ойнайды.

Адам капиталы – бұл әркімге тән білім, дағды мақсаттарының қоры. Барлық дамыған мемлекеттер адам капиталына қомақты қаржыны инвестициялайды. Инвестициялар ретінде білім беру, кәсіби тәжірибенің қоры, денсаулықты сақтау, географиялық мобильділік, ақпаратты іздеу қарастырылуы мүмкін.

Адам капиталының ерекшеліктері: қазіргі кезде адам капиталы қоғамның басты құндылығы және экономикалық өркендеудің басты факторы болып табылады; адам капиталын қалыптастыру адамның өзінен және бүкіл қоғамнан үлкен шығындарды талап етеді; адам капиталы дағды мен қабілеттіктер ретінде белгілі бір қор болып табылады, яғни жинақталушы болуы мүмкін; адам капиталы оны иеленуші тірі адам тұлғасынан бөлінбейді. Адам капиталының өмір сүруінің және дамуының басты факторы болып адам капиталына инвестицияларды құю табылады.

Адам капиталы әрбір адамның өмірінде маңызды рөл ойнайды. Адам капиталы- бұл әркімге тән білім, дағды, мақсаттарының қоры. Инвестициялар ретінде білім беру, кәсіби тәжірибенің қоры, денсаулықты сақтау, географиялық мобильділік, ақпаратты іздеу қарастырылуы мүмкін. Адам капиталы туралы қазіргі теорияның шектерінде адам капиталына салымдардың көлемін ғана емес, сонымен қатар индивидуумның адам капиталын жинауының көлемін де бағалау қажеттілігі туындайды.

Алайда, адам капиталының жалпы көлемінің бағасын бір индивидууммен қатар, бүкіл мемлекет үшін де санайды. Осыған сәйкес белгілі бір мемлекеттің макроэкономикалық және білім беру сипаттамаларының өзара байланысын сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі басқа мемлекеттердің көрсеткіштерінің сәйкес жүйесімен салыстырылатын мемлекетаралық салыстыру әдістері кеңінен қолданылады.

Адам капиталын қалыптастырудың қазіргі стратегиялары нақты өндірістік процесте жауап беретін және ескіретін кәсіптік даярлыққа емес, жаңа шарттарға жеңіл бейімделуді қамтамасыз ететін жалпы даярлыққа инвестициялау тиімділігіне негізделеді. Адамдарды еңбек нарығында қойылатын талаптардың кәсіптік құрылысын болжаумен қатар қайта оқытылатындарды болжамдардың негізінде туындай түрде бағыттаудың орнына, оларға еңбек нарығында бастапқы білім мен дағдылардан бағдар беріп, еңбек нарығында белсенді ізденуге даярлау маңызды.

Мұндай ақпарат тәрбиелеу, білім беру, мәдениет және медицина мекемелерінде адам капиталын қалыптастыру мен жинақтаудың жүйесін дамыту үшін қажет. Адам капиталын дамытусыз әлемдік экономикалық кризистен үлкен шығындарсыз шығу мүмкін емес. Бұл ақпарат адам және адам мүмкіндіктерін бағалауда біріншілікті сабақтас ғылымдар әлеу-

меттану мен экономикаға берген психология ғылымының өзіне қажет болып табылады.

Осы және басқа ғылым салалары халықтың жағдайы туралы қорытындыларды оның нағыз психикалық жағдайы туралы нақты өлшемдерді білмей қосымша және жанама белгілері бойынша береді. Тек тікелей зерттеу нәтижелері адам және қоғамның психологиялық жағдайын, экономика мен әлеуметтанумен алынатын тұтыну көрсеткіштері арқылы олардың жағдайын бағалау нәтижелерін емес, когнитивті процестердің даму сатылары, психикалық жағдайы және психологиялық қасиеттерінің құрылысының көрсеткіштері арқылы дұрыс бағалауға мүмкіндік береді.

Осыған сәйкес, адам капиталының түсінігі жалпы және жүйеленген түрде келесі белгілерді сипаттауы мүмкін: адамның білімі және оның білім деңгейін үздіксіз жоғарылатуға қабілеттілігі; даму және толықтыру динамикасында білімдер, дағды және шеберліктің кәсіптік жүйесі, біліктілік деңгейі, кәсіптік қызметінің рөлдік құрылысы мен функцияларға дайындығы; тұлғаның жеке қасиеттерінің дамуы, мобильділік, мақсаттылық, абыройы мен денсаулығы; білім алудың және қабілеттерінің дамуының, даму мен жетілдірудің мақсаттылығы нәтижесі ретінде шығармашылық мүмкіндіктері; қызметтің мәдениетін сипаттайтын мекемедегі әлеуметтік-психологиялық қарым-қатынас; құндылықтар жүйесінің құрамдас бөліктері.

Адам факторының жандандырылуын, белгілі бір уақыт кезеңіне сәйкес, қызметкердің еңбегінің әлеуметтік-психологиялық аспектілері жағынан талдау қажет. Мұндай жағдайда кәсіпорынның экономикалық мүмкіндіктерін техникалық деңгейінің өсуі емес, жаңа білімдерді қолдану, ойлап шығару қабілетімен ерекшелінетін адам факторы анықтайды.

Адам капиталы бұл адамның жинақтаған және инвестициялар салу нәтижесінде қалыптасқан, қызметкердің дәрежесінің өсуіне апаратын, қоғамдық қалпына келтірудің белгілі бір саласында қолданылатын, өндірістің және оның еңбек сапасының өсуіне септігін тигізетін және соның негізінде адамның табысының ұлғаюына алып келетін денсаулық, білім, дағды, қабілеті, мотивациясының белгілі қоры.

Мемлекеттік, отбасылық, жеке және басқа болуы мүмкін қалыптасу көздеріне тәуелсіз, адам капиталын қолдану және тікелей табыс алу адамның өзінің бақылауында болуы керек.

Әдебиеттер

- 1 Стратегическая психология глобализации: Психология человеческого капитала: учеб. пос. / под ред. А.И. Юрьева. – СПб., 2006. – 512 с
- 2 Добрынин А.И., Дятлов С.А., Цыренова Е.Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. – СПб.: Наука, 2009. – 300 с.
- 3 Барановский А.И., Вольвач В.Г. Инновационный вуз на рынке образовательных услуг. – Омск: Изд-во Омского экономического института, 2005. – 171 с.
- 4 Задорожнюк И.Е., Шингаров Г.Х. Понятия «человеческий фактор», «человеческий капитал» и «человеческий потенциал». www.conf.muh.ru
- 5 Бреслав Л.Б. Человеческий капитал: организация и эффективность накопления в условиях формирования рынка труда. – СПб.: ОАО «ПФЛ», 2002. – 162 с.
- 6 Ганзен В.А. Системные описания в психологии. – Л.:ЛГУ, 1984 (эл.книга)

References

- 1 Strategicheskaja psihologija globalizacii: Psihologija chelovecheskogo kapitala: ucheb.pos. / pod red. A.I. Jur'eva. – SPb., 2006. – 512 s
- 2 Dobrynin A.I., Djatlov S.A., Cyrenova E.D. Chelovecheskij kapital v tranzitivnoj jekonomike: formirovanie, ocenka, jeffektivnost' ispol'zovanija. – SPb.: Nauka, 2009. – 300 s.
- 3 Baranovskij A.I., Vol'vach V.G. Innovacionnyj vuz na rynke obrazovatel'nyh uslug. – Omsk: Izd-vo Omskogo jekonomicheskogo instituta, 2005. – 171 s.
- 4 Zadorozhnyuk I.E., Shingarov G.H. Ponjatija «chelovecheskij faktor», «chelovecheskij kapital» i «chelovecheskij potencial». www.conf.muh.ru
- 5 Breslav L.B. Chelovecheskij kapital: organizacija i jeffektivnost' nakoplenija v uslovijah formirovanija rynka truda. – SPb.: ОАО «PFL», 2002. – 162 s.
- 6 Ganzen V.A. Sistemnye opisaniya v psihologii. – L.:LGU, 1984 (jel.kniga)

Zhubanazarova N.S.,
Sadikova N.M.

The relationship of the world image and lifestyle

The necessity of the development of the psychological concept of "lifestyle" as dichotomist to the concept of the "image of the world." Image of the world as an integral basis of perception and integrated system of values of the subject, can not be explained from itself. To analyze the origin, structure and functioning of the image of the world must be considered an integral system of the subject's activity. Structured on the basis of the hierarchy of motives system relevance of the subject is his way of life. We give the definition and structure of individual lifestyles, problem descriptions and examples of joint image of the world and lifestyle.

On the need for a psychological category "lifestyle" to describe the way the world generally accepted in the national psychology concept of "hierarchy of motives" obviously implies the existence of hierarchic system of activities of the subject, which he sells, or in which it is included (which is the subject of the group, Company). Continuing to use a very productive principle of the national psychology of the twentieth century., The essence of which is that the understanding of the nature of mental activity necessitates the study of its relationships with external practical activity, we can say: understanding the nature of integrated mental formations requires the study of their relationship is not one single activities, and with the whole system implemented by stakeholders. Paradoxically, in the national psychology is still no term, concept, which characterizes the entire system actually implemented by stakeholders. For further work on the structural and functional image of the world is such a thing must be entered as it is the system actually implemented activities and the subject is the actual activity of the subject (the characteristic of subjectivity), and super system his image of the world, and perhaps subsystem allocated for the analysis of consciousness, group activity, and society as a stakeholder. The use of such concepts for reasoning inevitable that left more than one domestic authors use in the relevant context, the term "lifestyle", without defining it. More globally – all the problem of describing the relationship of various mental processes and phenomena can not be resolved outside of their consideration as part of a broader problem of security (these processes and phenomena) practice of the subject. V.P.Zinchenko and D.A.Leontiev believe that the starting point for the theoretical understanding of the problem "of the psychological world," "image of the world" for the A.N.Leontiev was the category of life. With the help of the concept of "image of the world" describes exactly the integral image, that is, the phenomenon that exists in terms of ideal representations. Image of the world, making it the perfect, from itself (regardless of activity) is not formed, and shall not be disclosed.

Key words: actionmotif, an activity idea.

Жұбаназарова Н.С.,
Садықова Н.М.

Әлем бейнесі мен өмір салтының өзара байланысы

Мақалада психологиялық тұжырымдамадағы «өмір салты» түсінігін дихотомиялық тұжырымдамадағы «әлемнің бейнесі» түсінігі ретінде жобалауға негізделген. XX ғасырдағы ұлттық психологиялық белсенді принциптерді қолдану, яғни ажырамас психикалық құралымдардың табиғатын түсіну, олардың өзара қарым-қатынасын зерттеу ғана емес, талап қызметі, сондай-ақ мүдделі тараптармен жүзеге асырып, бүкіл жүйесімен бірге іске асыру болып табылады. Ең қызығы, ұлттық психологияда әлі күнге дейін субъектінің белсенді қызметін жүйелі түрде іске асырылуы жайында арнайы түсінік, бірде-бір термин қалыптаспаған. Әлем бейнесі қызметі мен құрылымын қалыптастыруға байланыс субъектінің белсенді қызметтерін жүзеге асыру жайында жүйелі құрылымын қалыптастыру қажет және сананы зерттеу мақсатында, топтық белсенділік және қоғамды субъект ретінде арнайы зерттеу үшін ішкі жүйелендірілген жүйені қалыптастыру қажет.

Түйін сөздер: мотив, іс-әрекет, ой-пікір.

Жұбаназарова Н.С.,
Садикова Н.М.

Взаимосвязь образа мира и образа жизни

В статье обосновывается необходимость разработки психологического понятия «образ жизни» как дихотомического к понятию «образ мира». Для анализа генеза, структур и функционирования образа мира необходимо рассматривать интегральную систему активности субъекта. Авторами приводятся определение и структура понятия индивидуального образа жизни, проблемы и примеры совместного описания образа мира и образа жизни. Продолжая использовать очень продуктивный принцип отечественной психологии XX в., суть которого заключается в том, что понимание природы психической деятельности необходимо требует изучения ее отношений с внешней практической деятельностью, мы можем утверждать: понимание природы интегральных психических образований требует изучения их отношений не с одной отдельно взятой деятельностью, а со всей системой реализуемых субъектом деятельностей.

Ключевые слова: мотив, деятельность, идея.

**THE RELATIONSHIP
OF THE WORLD IMAGE
AND LIFESTYLE**

Accordingly, the requirements of the activity-methodology to the dichotomy descriptions of psychological phenomenology «a subjective plan – signs of the activity of the subject» (for example: the goal – action motif – an activity idea – implementation, etc.) must be built and describe the dichotomy «image of the world – a way of life» in which the second term is introduced to describe the whole set of relevant activities regulated by way of the world and change it. Description subjective specificity of individual images of the world will always remain incomplete and somewhat speculative without describing them, and determining their determinacy phenomenologist life (activities) of – their individual ways of life during a particular (current) period. Image of the world, making it the perfect, from itself (regardless of activity) is not formed, and shall not be disclosed. Of the principle of the unity of consciousness and activity it is clear that for the system description structures, dynamics and genesis of the world image requires the development of relevant by the integrated concept for describing the current activity of the subject, during which the image of the world is developing and changing. Such concept is that of «lifestyle» in his psychological filling. Within the framework of social structures there is a wide variety of individual images life that allows them to develop a detailed psychological opsonize. V psychological concept developed by «lifestyle» including aspects of subjectivity as today's current activity of the person, of acting here and now. This aspect is not included in the number of relevant philosophical – sociological concepts used to describe the typical rather than the individual. In the psychological concept of «lifestyle» should take into account the specificity and difference images of the life of one and the same person at different periods of his life, a change in his lifestyle (Petrov – Petrov and child – an adult, a student, and in retirement, etc.), different people within the same socio-historical structure, within a historical formation, period, country or region (eg, lifestyle sailor and teacher policy and hermit). Accordingly, in the psychological concept of «life» to the fore the subjective, personal, individual in his relations with the typical.

Used today in a certain way of life describe him «as a set of typical species of life of the individual, social group, or society as a whole, which is taken in the unity of the conditions of life» [1, p.

432; 31, p. 914] as “a way of life in a society of people, their social groups, communities, strata, classes, corresponding to a particular social system” or as a “form of human (individual and group) of life typical of historically specific social relations”. Typology lifestyle can be built on the grounds formational (feudal, bourgeois, etc.), Socio – historical (over a period of social life), private criteria (urban – rural, creativity – the routine, and so forth.). The very concept of “lifestyle” is introduced for the integrated treatment of the major areas of human activity (work, family life, social life and culture) and the conditions (standard of living, quality of life, working conditions, etc.). In philosophy, sociology and political economy, the concept of “lifestyle” is not used literally, that is, using the concept of “lifestyle” is not described as a phenomenon of the image of a perfect plan, and typical kinds of life (way of being) in the unity of the historically specific conditions of life. In psychological dictionaries concept of “lifestyle” is not defined, but in the psychological literature is used in a similar context, indicating it is the uniqueness of the individual ways of life: “The image of a person’s life, including the indissoluble unity of certain historical conditions, the material foundations of its existence and activities aimed at their change, causes mental image of the person, which, in turn, has implications for life “B.F.Lomov writes that the way of life of a particular person is not determined by only its production activities, but personal relationships with others and his group communication. similar view and, when trying to describe the whole structure of individual experience, “the genesis of the human experience can be identified in such a categorical space, where generic in relation to the experience is the ability to live, and the experience is its converted form “(p. 8). Before the definition of the concept should be considered and correlated with the notion of the number used in the national psychology relevant concepts. E.A Sergienko when discussing the life path selects the next set of inputs by various authors (starting with S. Buhler) relevant concepts: his life, life strategy, life purpose, life perspective, life tasks, the space and time of life, lifestyle, life plan and life scenario. Review of the literature allows us to supplement the series following, the relevant notion of “lifestyle” concepts: livelihoods, ontogeny, life cycle, age stages, leading activity, position in life, life meaning, fixed forms of behavior, life event, the options of life, life-worlds. In view of the specificity of the existing use, the term “livelihoods” is accented on the description of the activity directed vital needs

(the life of animals), and in a broader sense – and to describe the physiological and biological functions (functioning of the organism, plant life, etc..). term “purpose in life”, acting as a general integrator of all private purposes, can be used just as the concept of a perfect plan. Similarly, just as the concept of the ideal plan can be used concepts: tasks of life, life plan, life perspective, life script and life strategies. Ispolzuemye in developmental psychology concepts of “life cycle”, “ontogeny”, “age stages” – used to describe general laws of development of the individual and do not emit actual aspect of individual activity [2; 35 et al.]. The concept of “leading activity” comprises an aspect of the activity, but not developed to describe the entire spectrum of human activities actually implemented, to describe the life of an adult cheloveka.ponytail “way of life of the person” (life path) covering real business plan, but because of the requirements of AS L. Rubinstein to consider it as a whole loses its aspect of relevance. Because of this, he SL Rubinstein, describing the way of life of the person, also uses the term “lifestyle” is in his psychological subjectness filling, describing them phenomenology, which is constructed in the process of way of life of the person: “... Lifestyle includes a certain course of action in unity and interpenetration with the objective conditions in which it is carried out. image of a human action, which always comes from those or other motives, including a certain way of thinking, feelings, and motives of the actor in the unity and interpenetration with the objective course and the results of his actions. Therefore, as formed a certain way of life is formed and the man himself “[3, p. 223] Could be called the stylistic characteristics of the way of life of the individual. As the concept of “life path” options life punctuated by actual activity of the person. In addition, the concept of “Life options” on the content close to the notion of “basic rules” life scenarios. Generated KA Abulkhanova – Slavskaya notion of “position in life” [1] describes the determination of the phenomenology of personal behavior, that is, as existing in an ideal sense. The closest, in our opinion, the concept of “life” is the concept of “life strategy”. The term “lifestyle” is more accentuated on the aspect of reality, while the strategy can be represented only in terms of the ideal defining image zhizni. D.A. Leontiev a vital sense is defined as “an objective description of the place and the role of objects, events and real events and actions of the subject in his life” (p. 305). We can say that the meaning of life is the essence of some individual hierarchy of motives of the person, that is the ideal subjective phenomenon, while lifestyle – cumulative,

transforming the world activity of the subject. Fixed forms of behavior (PFP) are defined as socially accepted for certain role positions, age and gender. They are called fixed because have become inadequate for realizing their subject, but played in situations that require other forms of behavior already [4]. PFP limited fixed, conservative and already inadequate behaviors, i.e., do not cover the whole range of relevant forms of human activity, its entire system deyatelnostey. Ponytailed “life event” describes the phenomena of the real or ideal plan, and are the result of activity of the subject, and place on the independent he reasons. By “life event” means, with which all the authors agree, not all products activity, not even all the bright and socially significant events, but only subjectively meaningful. The concept of “life event” is introduced to describe the limited time frames (or moments) of life. The concept of “life style”, “initiative” and “responsibility” are not in themselves event context and can only be regarded as a characteristic way of life, and the notion of “space and time of life” – only as describing the subject’s activity is numerous diverse conditions of realization of life’s journey and lifestyle. Typology life worlds F.E.Vasiljuk [5] is based on the separation of the outer and inner worlds and, accordingly, the lungs and difficult (for external), and simple and complex (domestic) worlds. Internally simple world, moreover, can be infantile (here and now) or realistic (considered the circumstances). Internally complex world can be value-(for what?) And creative (why and how?). Life worlds determine the specificity experienced in them critical situations and types of activity to overcome them. The concept of “life-worlds” is not relevant to the concept of “lifestyle”, as in each of the life-worlds can be implemented in a variety of ways of life as a systems review deyatelnostey. A brief overview of consumed relevant concepts shows that none of them can not be directly used as synonymous with “way of life “or in its semantic content, any dichotomy describe psychological phenomenology, which is natural, since the very concept of” image of the world “is relatively new to the national psychologies. Vest definition to describe the totality of being implemented in a period of a person’s life activities (lifestyle) requires us and the logic of the theory of activity: with the point of view of A.N.Leontiev on the existence of a hierarchy of motives, we should discuss the question of the hierarchical structure of human activity (i.e., about the entire set of activities). A.N.Leontiev understood life is as a set of various activities. In accordance with the methodological requirements and to

describe the psychological mechanisms for organizing activities in the dichotomy of the “image of the world – a way of life”, we introduce the author’s definition of the term “lifestyle”, leaving it open for debate and Lifestyle – a concept introduced to describe systems operations (as integrative characteristics of the activity) that people actually realize as subjects of individual activity or in which “on” (which is the subject of a society, group) for a certain period of life, or stage of the cycle. The structure is determined by lifestyle and image of the world, and plans of real interactions and, in turn, determines the development of the image world. Lifestyle changes with a change in the hierarchy of motives of the individual. It is possible that with a change in the hierarchy of motives related to the individual awareness of any period of life as a psychological past (if the hierarchy has changed) or psychological present (if the hierarchy until unchangeable) regardless of the external sequence of events. Psychological concept of “lifestyle” is a generic term for a variety of research tasks on the problems of decision-making, as the real life (existential) decision is always made by man is not based on one or two leading motives, but on the basis of the totality of relevant ongoing activities. Lifestyles are described by an external observer (such as stroke activity), that is presented in the ideal and real plane. For description the structure of lifestyle we have used the scheme macrostructure activities A.N Leontiev and the design of system-structural framework of mental activity, introduced to solve a similar problem (describe the structure of developing activities in the interaction in real terms). Has also been used are not authorized, but shared by most local psychologists allocation scheme activity plans (external – internal). The use of these circuits will simulate the following circuit structure lifestyle as a system ierahizirovannyh motivation of the person releasing it three levels of activity:

Level 1 internal activities (subjectivity of space and time).

Level 2 Communication (conventionality of space and time).

Level 3 practices (construction of space and time). On level of internal activity of the concepts of space and time are determined by my subjectivity. Space and time are subjectively compressed and even inverts: I think for a second about the events taking place for hours and years, I can freely change the temporal order of events and the location of objects, their size, structure and other properties. At the level of communication, space and time are conventionally (consistent with others): to meet the

man, we must agree on time and place; to understand each other and work together, we need to synchronize our rhythms [6]. At the level of practical activity rhythms and properties of real objects are crucial: to act practically, I have to relate the time, their mental processes, their effectors (body and tools) with the “resistance of reality” to the properties of the objective reality. Description specifics and lifestyle determinants of mutual search for lifestyle and image of the world (concretization of the principle of unity of consciousness and activity) are the “key” to the description of a particular specific content of individual images of the world. Complementarity (compliance) of the structures of the world image and lifestyle give them adequate environmental conditions of life, and the mismatch is probably the psychological mechanism of various cognitive, personal, operational and professional difficulties. Statement of the problem of interference image of the world and way of life to describe the subjective world is obvious, but the systematic development of this problem has not yet been carried out.

Image of the world and the way of life of the subject form a system in which both poles mutually dictate to each other and are determined by each other. Their relationship is not isomorphic. In general theoretical terms to search for patterns of the display image of the world and lifestyle of each other (construct display “structure – the structure of the” not yet developed in the world of psychology), it is necessary to develop the doctrine of internalization to the level of description of the process of internalization is not a single activity, and the whole system of activities subject. Image of the world stands in relation to the way of life in their regulatory and orienting functions (goal setting, control, activation, monitoring, etc.). In turn, individual lifestyles in relation to individual images of the world perform corrective and structuring functions. The observed structure of human activity is due to a holistic way of the world (world view). At the same time, the very individual images of the world are determined not living conditions and activities, and the structure of activity, that is, a set of ongoing activities in these conditions (way of life) that have already been partially demonstrated by experiments on the dependence of the content of the subjective experience of the activities implemented by the subjects [7;]. Traditionally, to describe the way the world used the battery of techniques, including methods of study of values, motivation, psychosomatic techniques and randomly selected sets of personality questionnaires. Systematic rationale for the selection of a particular battery of

techniques for describing the features of images in the world today published sources available. Direct comparison of the results of evaluation and semantic structure of the image of the world is difficult for the following reasons:

1 Structure of the image of the world and the results of the semantic evaluation are not completely isomorphic.

2 Do not set up the structures recognized models of the world image.

3 Do not set up the generally accepted model of structuration and hierarchization of the semantic evaluation results.

4 There is no clear system for mapping and evaluation of the results of the semantic structure of the image of the world.

5 Any proposed speculative matching system and the structure of the description will always be only one of many possible theoretical systems without empirical evidence.

All five observations are also valid for the analysis attempts to use techniques for studying of values, motivation and personality questionnaires to describe the image of the world. Some of these comments could be neutralized when used precise structural models of the world image and the image life. Then the study would be based as a study of some part of the structure (allocated E.J.Artemieva [8] modeling constructs: property – the property, the property – structure, structure – property) or both structures (the image of the world and way of life) as a whole (structure – structure). Empirical description of the image of the world is possible only as mediated by the theoretical models, which makes it relevant and necessary to appeal to the direct (through observation and interviews, for example) descriptions lifestyle. Just as internalized structure of foreign operations are not subject, like it, the individual images of the world is not this way of life. But just as the nature of mental activity can not be understood without studying its origin from the external practice, it is impossible to study the image of the world (and mind) without studying holistic lifestyle. Do not understand the process and will be the genesis of the world image, and change the nature of the individual values, and the emergence of new values without an analysis of lifestyles. But the same process becomes clear and understandable, if we analyze the development of the individual images of the world, together with the implemented stakeholders. The problem of describing mental activity in the national psychology is solved through the analysis of structures of practice (not only through the description of the mechanisms of internalization,

but also through the creation of models of structures of activity). So A.N.Leontiev compares all the activities of her motive (already psychic formation), action – objectives and operations – the condition (not “objective” conditions of the external situation, and correlated with the purpose of the action and that of the subjective conditions of operations). Similarly, we can compare the way of life (system operations) hierarchy of motives. This allows us to have the other side of the theoretical analysis to argue that the hierarchy of motives is a factor which the person’s lifestyle and his image of the world, is the main component of nuclear structures image of

the world. In other words, the basic principle that should be followed when describing the image of the world, is formulated as follows: subjective system of values (the image of the world) are determined by the hierarchy of motives, which, in turn, are identified through description of the way of life (simulation type “structure – the structure”). Person’s lifestyle determines (and is determined by) his emotional state. In this context, emotional experiences are a true integrator integrity of the subject, not only revealing the reasoning behind the goal a separate activity, but also revealing the relationship between lifestyle and the way of peace.

References

- 1 Abulkhanova – Slavskaya KA Life strategy. – М.: Thought, 1991. – 299 sec.
- 2 Artemyev E. Fundamentals of psychology subjective semantics / Under. Ed. IB Hanin. – М.: Science; Meaning, 1999. – 350 p.
- 3 Artemyev E. JK Rifles, Serkin VP Description of the structure of subjective experience: the context and objectives // Thinking. Communication.Experience.Interuniversity thematic collection. – Yaroslavl UnivYaroslavsky. University Press, 1983. – S. 99 – 108.
- 4 Great Encyclopedic Dictionary. Chap. Ed. AM Prokhorov – М.: Soviet Encyclopedia, Saint – Petersburg Foundation “Leningrad gallery”, 1993 – 1630 s.
- 5 Bondarchuk N.V. Psychological content of artisanal labor.Author’s abstract diss. ...Candidate.psychol. n. – Magadan SVGU, 2007 – 23, p.6.Vasylyuk FE Life-world and the crisis: a typological analysis of critical situations // Psychological Journal. – 1995. – T. 16. – №5. – S. 90 – 101.
- 7 Hansen V.A. System descriptions psychology – Leningrad: IzdLeningradskii. Unt, 1984. – 176 p.
- 8 Garanina O.A. Features of the organization of the lifetime of professionals working in the mode of replacement schedule: author.diss. ...Candidate.psihol.n. – М.: Moscow State University, 2006. – 25 c.

Литература

- 1 Абульханова – Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
- 2 Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики / под. ред. И.Б. Ханиной. – М.: Наука; Смысл, 1999. – 350 с.
- 3 Артемьева Е.Ю., Стрелков Ю.К., Серкин В.П. Описание структур субъективного опыта: контекст и задачи// Мышление. Общение. Опыт. Межвузовский тематический сборник. – Ярославль: Изд-во Ярославск. Ун-та, 1983. – С. 99 – 108.
- 4 Большой энциклопедический словарь. Гл. ред. А.М. Прохоров – М.: Советская энциклопедия, Санкт – Петербург: Фонд “Ленинградская галерея”, 1993. – 1630 с.
- 5 Бондарчук Н.В. Психологическое содержание старательского труда: автореферат дисс. ... канд. психол. н. – Магадан: СВГУ, 2007. – 23 с.
- 6 Василюк Ф.Е. Жизненный мир и кризис: типологический анализ критических ситуаций // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – №5. – С. 90 – 101.
- 7 Ганзен В.А. Системные описания в психологии – Ленинград: Изд-во Ленинградск. унта, 1984. – 176 с.
- 8 Гаранина О.А. Особенности организации времени жизни специалистов, работающих в режиме сменного графика: автореф. дисс. ...канд. психол.н. – М.: МГУ, 2006. – 25 с.

Қалымбетова Э.К.,
Оспанова А.Ш., Баймолдина Л.О.,
Файзуллина А.К.

**Басқару жүйесінің
қызметкерлерге әсер ету
механизмінің психологиялық
ерекшеліктері**

Бұл мақалада еліміздегі орта және кіші бизнесті дамыту қажеттігі айқын көрсетіліп, шағын және орта бизнесті дамытудағы мәселелерді шешетін психологиялық, әлеуметтік басқару функциялары ашып талданды. Басқарушы және қызметкер және психологиялық басқару, бұл басқарудың тетігі ретінде ерекше қаралды. Басқару жүйесі аса күрделі әрі жауаптылықты қажет етеді. Сондықтанда бұл мәселені талдауда ең алдымен оның зерттеу тәсілдеріне ерекше мән берілді. Отандық және шетел баспаларында көптеген ғалымдардың пікірі бойынша негізінен басқару жүйесінде үш тәсіл қолданылады: процестік, жүйелі және ситуациялық тәсілдер. Осы тәсілдерге сипаттама беріліп, ерекшеліктері салыстырылды.

Сонымен қатар, басқарушы нақты ситуацияда кемшіліктерді неғұрлым азайта түсетін жол тауып, ұйымның алға қойған мақсатын орындауды қамтамасыз етуі шарт екенін ескере отырып, мақсаттың ұйымға тікелей әсерін кестеде талдап, көрсетілді.

Басшының қызметкердің қажеттіліктерін анықтау және жоспарлау мақсатында Даниэл Гоулманның теориясынан сипаттамалар берілді.

Орта және кіші бизнесті дамытуда қызметкерлерді психологиялық басқару жүйесін қалыптастыру теориялық тұрғыдан зерттеліп, жүйелеу және тәжірибеден өткізу негізінде ғылыми мақалада қол жеткен нәтижелер негізінде қорытынды шығарып, сәйкесінше ұсыныстар жасалды.

Түйін сөздер: автократиялық, консультативтік, партиципациондық, брендинг, экономика, процестік, жүйелі, ситуациялық тәсілдер, жоспарлау, оперативті басқару.

Kalymbetova E.K.,
Ospanova A.Sh., Baimoldina L.O.,
Faizullina A.K.

**Psychological features of
mechanisms of influence of
the management system to the
employees**

The paper discusses the development of small and medium-sized businesses the formation of the personnel management system. With regard to the management characteristics of small and medium-sized businesses, we presented the results of a psychological experiment.

We, as a pilot area took an external advertising agency SP "Zhanbolat", LLP "World Fast Food." First of all, we have described in the article the results of a study on the heads of institutions of small and medium businesses in the market. Then personnel analysis were conducted. Comparing the results, published in the end, it was held, and the identification and analysis of labor relations. The article also provides a solution of the work tasks carried out to determine the management processes and methods. In general, the staff and managers were investigated by the following methods: "The head of the eyes of employees", the "Company value-oriented community diagnosis", "adaptation of workers", "Head of business and personal qualities.

Psychological management and staff and management, it is treated as a special mechanism for a long time. The concept of management and employees, a well-known consumer psychological approaches to the new system, it became possible to conclude a number of important all-purpose (branding) is the distribution of goods in the case of imaging, human resources and management and psychological proved to be closely associated with the brand in the same kind of relationship.

Key words: autocratic, consultative, participatory, branding, economics, processes, systems, situational approach, planning and operational management.

Қалымбетова Э.К.,
Оспанова А.Ш., Баймолдина Л.О.,
Файзуллина А.К.

**Психологические особенности
влияния системы
менеджмента
на сотрудников**

В статье обсуждаются развитие малого и среднего бизнеса, формирование системы управления персоналом. Что касается характеристик управления малого и среднего бизнеса, то были представлены результаты психологического эксперимента.

Мы как экспериментальную площадку взяли рекламное агентство ИП «Жанболат», ТОО «Мир быстрого приготовления». Прежде всего мы описали в статье итоги исследования деятельности руководителей учреждений малого и среднего бизнеса в области рынка. Был проведен анализ персоналов. В целом, сотрудники и менеджеры были исследованы следующими методами: «Руководитель глазами сотрудников», «Компания ценностно-ориентированной диагностики сообщества», «Адаптация работника», «Руководитель деловых и личностных качеств».

Концепция управления и сотрудников, хорошо известные потребительские психологические подходы к новой системе позволили возможным сделать соответствующий вывод.

Ключевые слова: самодержавная, консультативный, партиципационный, брендинг, экономика, процессы, системы, ситуационные подходы, планирование и оперативное управление.

**БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ
ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРГЕ
ӘСЕР ЕТУ
МЕХАНИЗМІНІҢ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Кез келген елдің экономикасының негізі – шағын және орта кәсіпкерлік. Дамыған елдердің тәжірибесіне сүйенетін болсақ, шағын және орта кәсіпкерлікті қалыптастыру мен дамыту елдің экономикасын көтеруде маңызды орынға ие.

Жалпы кәсіпкерліктен кіші және орта бизнесті бөліп қарастырудың үлкен маңызы бар. Себебі едәуір дамыған елдер кіші бизнес пен орта бизнес экономикалық рынокта қызметтік саланы қалыптастырудың басты баспалдақтары болып саналатынын айқындап көрсетеді.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан елдің жаңа саяси бағыты» жолдауында шағын және орта бизнеске салық салу жүйесіндегі кемшіліктерге әділдікпен назар аударды.

«Қазақстан-2050» Стратегиясында кәсіпкерліктің экономикадағы жетекші күшін айқындай келіп, былай делінген: «Отандық кәсіпкерлік жаңа экономикалық бағыттың қозғаушы күші болып табылады. Шағын және орта бизнестің экономикадағы үлесі 2030 жылға қарай, ең аз дегенде, екі есе өсуге тиіс». Демек бизнесті, соның ішінде, кіші және орта бизнесті дамытуға қоғам болып атсалысуымыз керек деген сөз [1]. Осыған байланысты бизнес бастаманы қолдау және жеке бизнесті дамытуды ынталандыру мақсатында заманауи тақырыпты анықтаудың қажеттігі туындады.

Жалпы, шағын және орта бизнесті ұйымдастыруда басқару процесі маңызды орын алатындықтан психологиялық басқарудың тәсілдерін анықтау және тиімді тәсілдерін қалыптастыру мақсатында осы тақырыпта зерттеу жүргізуді жөн көрдік.

Шағын және орта бизнесті басқарудың 4 түрлі стилі бар: қатаң автократиялық, жағымды автократиялық, кеңес беруші және партиципнативтік (қатысушы стиль). Шағын және орта бизнестегі қызметінің көрсетілген бағыттарын, егер ол келесідей қасиеттерге ие болғанда ғана жүзеге асыра алады: фирманың ішкі және сыртқы жағдайын сезгіштігі, оңтайлы шешімдерді дайындауда шығармашылық әдіс қолдану, жоспарлау шеберлігі, инновацияларды тез қолдануы, тәуекелге бару қабілеттілігі, өзіне жұмысқа және әріптестерге жағымды қатынас.

Бизнестегі менеджменттің негізгі құраушылары. Шағын бизнесті басқару процесін келесідей негізгі бағыттарға бөлуге

болады: жоспарлау, оперативті басқару (соның ішінде: ұйымдастыру, үйлестіру, мотивациялау және бақылау). Басқару жүйесі аса күрделі, әрі жауаптылықты қажет етеді. Сондықтан бұл мәселені талдауда ең алдымен оның зерттеу тәсілдеріне ерекше мән беріледі. Отандық және шетел баспаларында көптеген ғалымдардың пікірі бойынша негізінен басқару жүйесінде үш тәсіл қолданылады: процестік, жүйелі және ситуациялық тәсілдер.

Процестік тәсіл: Бұл концепция басқару жүйесіндегі елеулі өзгеріс, жаңалық, бүгінде іс жүзінде кең қолданып жүр. Мұнда басқару процесс ретінде қаралады. Басқару үшін үздіксіз өзара байланысты болатын санқилы әрекет қажет болады. Бұл іс-әрекеттің әрқайсысы ұйым табысы үшін аса қажет. Мұның бәрі басқару функциясы деп аталады.

Бұл концепцияның алғашқы негізін қалаған Анри Файоль бес функцияны айрықша бөледі. Оның айтуынша басқару дегеніміз – жоспарлау, ұйымдастыру, билік жүргізу, координациялау және бақылау жасау. Ал, қазіргі заманғы баспада жарияланған туындыларды қорытып жинақтасақ, басқарудың мына функцияларын атауға болады: жоспарлау, ұйымдастыру, үкім жүргізу, мотивация (дәлелдеу), басшылық жасау, координациялау, бақылау, коммуникация, зерттеу, бағалау, шешім қабылдау, кадр іріктеу, өкілдік, келіссөз жүргізу не келісім жасау.

Әр автор өзінше басқару функциясының тізімін жасайды. Аталған функциялардың ішіндегі барлық ұйымға ортақ болатыны мыналар: жоспарлау, ұйымдастыру, мотивация, бақылау [2]. Осы функцияларға қысқаша сипаттама бере кетсек:

Жоспарлау. Жоспарлау функциялық ұйымның алдына қандай міндет-мақсат қоюға болатыны жайлы шешім белгілейді және ұйым мүшелері не істеуге тиіс, қандай мақсатқа жетуі тиіс екені жобаланады.

Жоспарлау функциясы мына негізгі үш сұраққа жауап бере алады:

Қазір біз қандай деңгейде тұрмыз?

Біз қайда бара жатырмыз?

Оны қалай орындауға болады?

Жоспарлау тәсілі арқылы басшылар ұйымның барлық мүшелерін белгіленген мақсатты орындауға жұмылдыруды қамтамасыз етеді.

Ұйымдастыру деп, белгілі бір құрылымды құру. Басшы нақты жұмыс істейтін адамдарды тандап, оларға тапсырма беріп, ұйымның ресурсын пайдалануға рұқсат етеді не соны атқаруға делегат жібереді.

Делегат субъектісі сол міндетті орындауды өз жауапкершілігіне алады, бірақ ол сол басшыға бағынады.

Мотивация функциясының міндеті ұйым мүшелері жұмысты делегат қойған талабына сай белгіленген жоспармен орындалуы керек екені дәлелденуі керек.

Бақылау жасау – басшылардың алғашқы белгіленген міндетінен күтпеген ішкі және сыртқы жағдайлардың әсерінен ұйым негізгі бағыттан ауытқуы мүмкін. Сондықтан белгіленген тапсырманы орындау барысына бақылау жасау қажет болады. Бақылау деп – ұйымның өз мақсатына шын мәнінде жетуін қамтамасыз ету процесі.

Басқару тарапынан жүргізілетін бақылаудың 3 түрі болады:

1. Стандартты белгілеу – бұл нақты мақсатты белгілі бір мерзімде орындауды анықтау. Бұл тек белгіленген жоспарға ғана сүйенеді.

2. Белгілі бір мерзім ішінде нақты орындалған істі өлшеу және қол жеткен нәтижені, алдағы орындалатын нәтижемен салыстыру.

3. Алғашқы белгіленген жоспардың орындалу барысында көп алшақтық болса, онда нақты шара қолданылады.

Жоғарыда аталған басқарудың 4 функциясы – жоспарлау, ұйымдастыру, мотивация және бақылау жасауға ортақ болатын екі сипаттама бар: оның барлығы да шешім қабылдауды қажет етеді және бәріне де коммуникация қажет болады [3].

Жүйелі тәсіл – бұл қандай да болмасын басқару жүйесіндегі жинақталған тәсіл не ол меңгерушілер орындайтын міндеттер емес, бұл ұйым жөнінде және басқару жөніндегі ойлау тәсілі. Жүйе деп бұл өзара тәуелді бөлшектерден құралған біртұтастылық. Оның әр бөлігі тұтас жүйеге өз үлесін қоса алады. Барлық ұйым жиынтығы бір системаны құрайды.

Жүйенің негізгі екі түрі бар: жабық және ашық жүйе. Жабық жүйенің қатаң сақталатын шекарасы болады, ол өзін қоршаған ортаға және жүйеге тәуелсіз әрекет жасай алады. Ал ашық жүйе сыртқы ортамен өзара тығыз байланыста болады. Мұндай жүйе өзін-өзі қамтамасыз етпейді, ол сырттан келетін энергияға, ақпаратқа жеке материалға тәуелді болады.

Егер ұйым тиімді басқарылатын болса, онда қайта өңдеу процесінде алынғандарға қосымша күн қосылады. Мұның нәтижесінде көптеген қосымша шығарылатын мүмкіндіктер болады: пайда, нарық үлесінің өсуі, сату көлемінің артуы, әлеуметтік жауапкершілікті жүзеге асыру, қызметкерлерді қамтамасыз ету, тағы басқа.

Ситуациялық тәсіл. Мұнда ұйымға белгілі уақытта әсер ететін нақты жағдайлар жиынтығы алынады. Ситуациялық тәсілде ұйым өз мақсатына тиімді жетуі үшін нақты ситуацияда дұрыс жол тауып, әртүрлі концепцияны іріктей, талдай білу талап етіледі.

Ситуациялық тәсілдің әдіснамасы мына ережелерді қамтиды: басшы кәсіби басқарудың жолдарын, құралдарын жақсы білу қажет.

Әрбір басқару концепциясы мен әдісінің жақсы және осал жақтары болады, нақты ситуацияда қолданғанда оның нәтижесін басшы адам алдын ала болжай білу қажет, оның тигізетін зиянында және пайдасында [4].

Сонымен қатар, басқарушы нақты ситуацияда кемшіліктерді неғұрлым азайта түсетін жол тауып, ұйымның алға қойған мақсатын орындауды қамтамасыз етуі шарт. Мақсаттың ұйымға тікелей әсері 1-кестеде [5] көрсетілген.

Қызметкерді басқару кезеңдері: менеджменттің негізгі төрт қызметімен (жоспарлау, ұйымдастыру, басшылық, бақылау) байланысты және өзіне төмендегілерді қосады:

Қызметкердің қажеттіліктерін анықтау және жоспарлау.

1 Қызметкерді қамтамасыз ету, қызметкерледі алу және таңдау.

2 Қызметкерді қолдану.

3 Еңбек мотивациясы және қызметкердің мақсатты әрекеті, айлық көлемі мен жеңілдік.

4 Жұмысқа бағытталу және бейімделу.

5 Даму және оқыту.

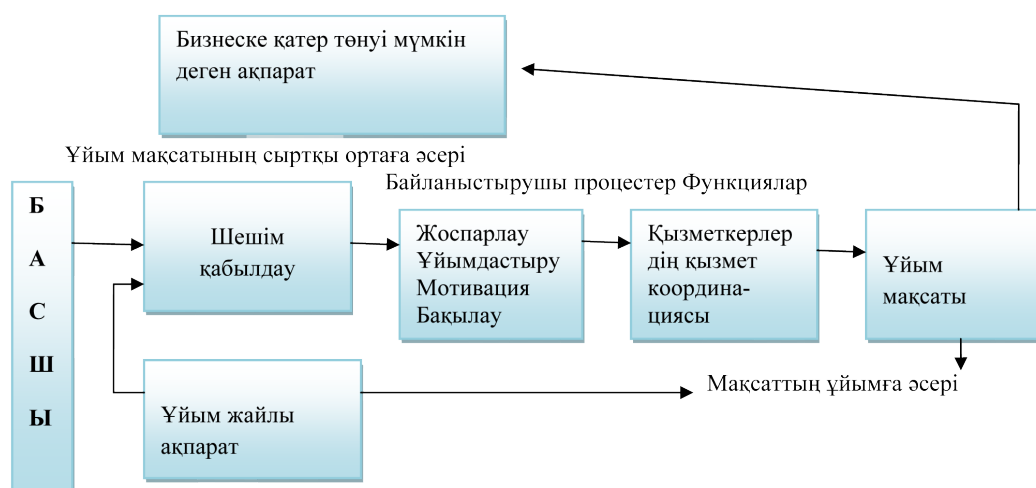
6 Еңбек қызметін бағалау.

7 Жоғарылату, төмендету, ауыстыру, жұмыстан шығару.

8 Басқарушы кадрларды даярлау, жұмыс бойынша жоғарылай жүріп басқару.

9 Қызметкерді басқару процесін құқықтық және ақпараттық қамтамасыз ету [6].

1-кесте – Басқару процесіндегі мақсаттың ұйымға әсері

Басқару процесінде басшының өзіндік ұстанатын принциптері болады. Ол принциптерді Б.Ю. Сербиновский өзінің «Управление персоналом» еңбегінде жүйелеп жинақтап көрсеткен [7].

Басқару іс әрекетін жүзеге асырудың көптеген алуан түрлі тәсілдері бар. Ол – поливариантты. Бұл жетекшіліктің бірнеше негізгі стильдерінің бар екендігі байқалады. Б.Ю. Сербиновский бойынша қызметкерді ұйымда басқару жүйесін қалыптастырудың принциптері 2-кестеде көрсетілді.

Жетекші таңдап алған белгілі бір стиль оған өзінің жеке тұлғасының күшті жағына сүйенуге, ал әлсіз жақтарын кері итеруге мүмкіндік береді. Жетекшіліктің әр түрлі стильдерінің болуы адами жекеліктердің алуан түрлілігінің және басқару қабілеттерінің вариативтілігінің нәтижесі болып табылады.

Басқару іс-әрекеті сапалық параметрлердің әр түрлі деңгейімен сипатталады, үлкен немесе кіші тиімділікпен орындалады.

2-кесте – Қызметкерді ұйымда басқару жүйесін қалыптастырудың принциптері

	Принцип атауы	Принцип мазмұны
№	1	2
Қызметкерді басқару жүйесін қалыптастыруға қажетті мінездемелерден тұратын принциптер		
1	Өндіріс мақсатымен қызметкерді басқару функциясының кесімділігі	Қызметкерді басқару функциясы өзінен-өзі өзгермейді, өндіріс мақсатына және қажеттіліктеріне қарай өзгеріп отырады.
2	Қызметкерді басқару функциясының алғашқылығы	Қызметкерді басқару жүйесінің ішкі жүйесінің құрамы, ұйымдық құрылым және жұмыскерлерге деген талаптар және олардың саны, оның мазмұнына, санына және қызметкерді басқару функциясының еңбек сыйымдылығына тәуелді болады.
3	Интра және инфра-функцияның арақатынасының қызметкерді басқарумен үйлесімділігі	Бұл функциялар қызметкерді басқару жүйесіне бағытталған ұйым (интрафункция) мен қызметкерді басқару функциясының (инфрафункция) арасындағы прапорцияны айқындап көрсетеді.
4	Басқаруды бағдарлаудың үйлесімді арақатынасы	Өндірісті іске қосуды қамтамасыз еткеннен гөрі қызметкерді басқару функциясын бағдарлаудың қажеттілігі қажет екенін айтады.
5	Әлеуетті имитациялар	Бір қызметкердің уақытша жұмыстан шығып кетуі басқару функциясын үзбеуі қажет. Сол үшін қызметкерді басқару жүйесіндегі әрбір қызметкер өзінен жоғары, төмен тұрған қызметкердің және өзімен деңгейлес қызметкердің қызметтерін жасай, алмастыра білуі қажет.
6	Үнемділік	Қызметкерді басқару жүйесіндегі ең нәтижелі үнемді ұйымдарды көздейді. Демек ұйымдық іс-шараларға кеткен шығынды өнім өндіру кезінде екі есе етіп өндіруге күш салуын бұйырады.
7	Прогрессивтілік	Қызметкерді басқару жүйесінің шет елдік тұжырымдарға, заңнамаларға сәйкестігі.
8	Перспективалық	Қызметкерді басқару жүйесін қалыптастырған кезде ұйымның даму перспективаларын ескеріп отыру қажет.
9	Кешенділік	Қызметкерді басқару жүйесін қалыптастырған кезде басқару жүйесіне әсер ететін барлық факторларды (жоғарғы органдармен байланыстар, келісім байланыстары, басқару объектісінің жағдайы) ескеру қажет.
10	Оперативтілік	Пайда болған немесе қауіпті ауытқулар болған жағдайда тез анализ жасап, оперативті түрде шара қолдану, шешім қабылдау.
11	Үйлесімділік	Өндірістің нақты шарттары арқылы қызметкерді басқару жүйесіне көптеген варианттардың болуы.
12	Қарапайымдық	Неғұрлым басқару жүйесі қарапайым болса, соғұрлым бақару процесі жақсы жүреді. Соның ішінде қызметкерді басқару жүйесі өндіріс дамуына әсер етпейді.
13	Ғылымилық	Қызметкерді басқару жүйесін қалыптастырудағы іс-шаралардың туындауы, міндетті түрде ғылыми түрде негізделіп, сол саладағы заңдылықтармен бекітілуі керек.
14	Сатылылық	Кез келген ұйымда жоғары төмен деген басқару жүйесінде болатындықтан одан қашудың не оған кедергі келтірудің пайдасыздығын көрсетеді.
15	Автономдық	Басқару жүйесінде қаншама ауытқулар және біріктірулер болса да әр қызметкердің өзінің істейтін аумағы және нақты бір басқарушысы болуы керек.
16	Келісімділік	Ұйымда қанша бөлімдер болса да олар бір-бірімен тығыз байланыста және бір бағытта, бір уақыт шегінде жұмыс жасауға бейімделуі керек.
17	Шоғырлану	Екі нұсқа бойынша қызмет атқарады: – Барлық бөлім қызметкерлерін бір іске шығарландыру; – әр бөлім өз нәтижелерін көрсетіп кездескен қиындыққа өздерінше ұсыныс түсіруі.
18	Арнайыландыру	Қызметкерді басқару жүйесіндегі қызметтерді бөліп беру (басшының еңбегі, мамандардың және басқа қызметкерлердің). Ал біржақты тапсырмаларға арнайы ұжым ішінен топ даярлау.

19	Параллелдік	Бір уақытта әр түрлі басқару шешімдерінің іске асуы.
20	Бейімділік (майысқактық)	Жұмыс шарттарына және басқару мақсаты объектілерінің өзгеруіне байланысты қызметкердің басқаруы.
21	Сабақтас	Қызметкерді басқаруда стандартты сәндеу жүйесін әр түрлі деңгейде және әр түрлі мамандармен жалпы методикалық негізін ұсынады.
22	Үздіксіздік	Қызметкерді басқару жүйесінде қызметкерлер жұмысында үзілістердің болмауы, уақытты қысқарту, жұмыс нәтижелігіне қол жеткізу үшін ұйымдастыру.
23	Бірғақтылық	Қызметкерді басқару жүйесінде бірдей көлемдегі жұмысты әр түрлі уақыт аралығында орындау және қызметті жүйелі түрде қайталау.
24	Туралық (бірбеткейлік)	Нақты бір шешімді өңдеудегі керекті ақпаратты реттеу және мақсатқа бағыттау. Ол горизонтальды және вертикальды түрде болады.

Қазіргі кезде басқару іс-әрекетінің күрделілігіне байланысты бұл проблема жеткілікті зерттелмеген және басқару қабілеттері құрамы мен құрылымы туралы мәселелер толық зерттелмеген. Соның ішінде басқару қабілеттері, менеджерлік сипаттамалар, жалпы ұйымдастырушылық қабілеттері, басқару жүйесіндегі жалпы және арнайы қабілеттеріне көңіл бөлу керек екендігі көптеген ғылыми еңбектерде айтылуда.

Орта және кіші бизнестегі қызметкерлерді басқару жүйесін анықтау

Біз эксперименттік алаң ретінде ЖК Жанболат – сыртқы жарнама агенттігі, ЖШС «Мир Фастфуд» алдымен нарықтағы кіші және орта бизнес мекемелерінің басшыларын зерттеп, талдау жасадық. Содан соң қызметкерлермен жұмыс анықтау, талдау жұмыстары жүргізілді. Соңында шыққан нәтижелерді салыстыра отырып, бастық пен қызметкердің қатынасын анықтау және талдау жұмыстары жүргізілді.

Бірінші өндіруші мекеме: ЖК Жанболат – сыртқы жарнама агенттігі, келесі мекеме ЖШС «Мир Фастфуд» – тағам мәзірі алынды. Аталмыш мекеменің қызметкер және бастықтарымен анықтау жұмыстары өткізіліп, кездесетін қиындықтарға мән берілді. Жалпы қызметкерлер және басқарушымен жүргізілген әдістер:

1. «Бағыныштылардың көзқарасындағы басшы» [8].
2. «Ұйымның құндылықты бағдарлық бірлестік диагностикасы».

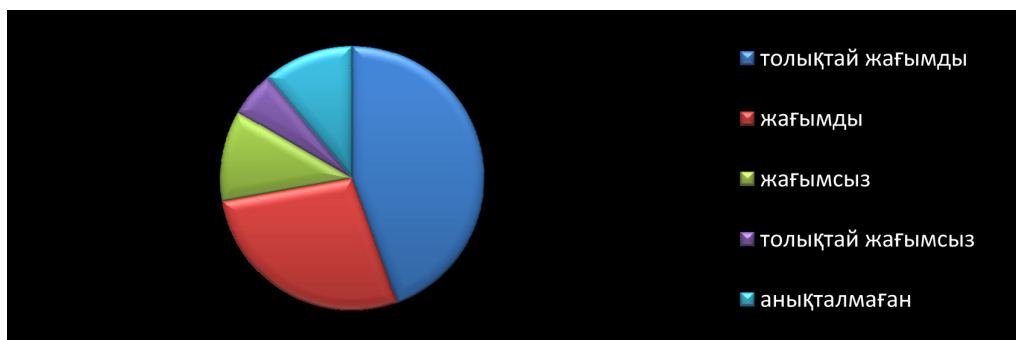
3. «Қол астындағы қызметкерді бейімдеу» [9].

4. «Басшының іскерлік, тұлғалық қасиеттерін бағалау».

Осы мекемелердің басшыларымен сұхбаттасып, басқарудағы қиындықтар мен жетістіктер жайлы әңгімелесуден бастадық. Мекеменің қызметкерлерді басқару процесі жайлы анкета сұрақтары берілді. Қойылған сұрақты 3 мекеменің бастығы және өзінен кейінгі әкімшілері, 7 адам қатысты. Бірінші сұрақ бойынша басты мақсат дегенге бизнесінді толық жүргізу және қызметкерлерді дұрыс ұйымдастыру деп жауапты бере отырып, толығырақ әр мекеменің басқаруына қатысты мәлімет алынды.

Сауалнаманың алғашқы 3 сұрағы қызметкердің бастық жайында білімі, содан кейінгі 4 сұрақ жалпы басқару процесі жайлы берілетіні ескерілді. Анықтау экспериментінде басшының стилін қызметкер ұнатады ма деген талдау нәтижесі көрсетіледі.

Алдымен әңгіме кезіндегі жауабы мен тест барысындағы жауабының салыстырмалы түрде бақылау үшін алынды. «Бағыныштылардың көзқарасындағы басшы» тесті: тест нәтижесі жалпыланған түрде қолданылады. Толтыру техникасы: сұрақты оқып, ойымен сәйкес келетін пікірді белгілеу ұсынылды немесе өз нұсқасын жазуға болатыны ескертілді. Тест 20 сұрақтан тұрады. Бұл тесті толтыруда басшы мен қызметкер қатынасы мен басшының әрекеті қарастырылған. Бағыныштылардың көзқарасындағы басшы әрекетін анықтау нәтижесі 1-суретте көрсетілді.

1-сурет – Бағыныштылардың көзқарасындағы басшы әрекеті

Осы бағыныштылардың көзқарасындағы басшы әрекетін анықтау нәтижесі 3-кестеде көрсетілді.

3-кесте – Бағыныштылардың көзқарасындағы басшы әрекетін анықтау іс-шарасы

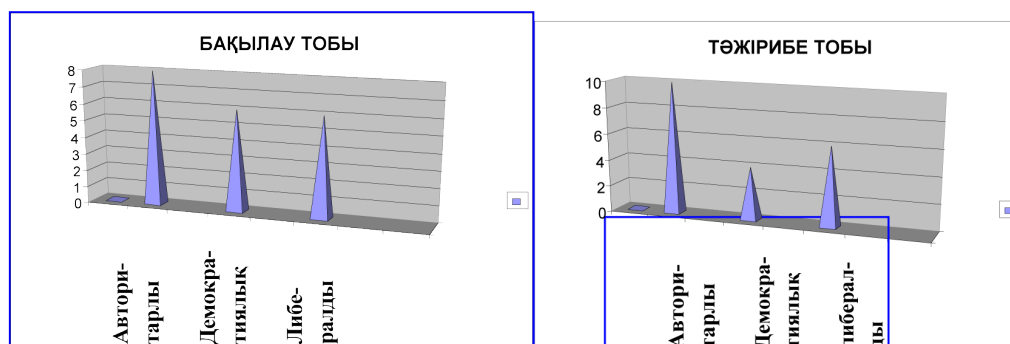
«Бағыныштылардың көзқарасындағы басшы»	
Толықтай жағымды	8
Жағымды	5
Толықтай жағымсыз	1
Жағымсыз	2
Қарама-қайшылығы анықталмаған	2

Тұлғаның басшымен ішкі қатынасын өзіндік талдау мақсатында келесі: «Ұжымдағы бастықтың беделі» деген тест алынды. Бұл сауалнама 15 сұрақтан тұрды, қызметкерді басқаруда, ең алдымен, бизнес басшысына қажеттісі қызметкердің бастық беделін анықтап, соған сәйкес ары қарай әрекет жасауы мақсатында алынды.

Тест кілті жауаптар санына қатысты болды. А) әрқашан Б) қалыпты В) кейде Г) ешқашан нұсқаларын таңдау арқылы нәтиже анықталды.

Тест жауабы: 15 сұрақ нәтижесіне қарай гистограмма құрастырылды. Басты ерекшелік басшы беделінің нұсқасы алынды.

Анықтау эксперименті ұжымдағы бастықтың беделінің көрсеткіші 2-сурет арқылы берілді.

2-сурет – Ұжымдағы бастықтың беделі

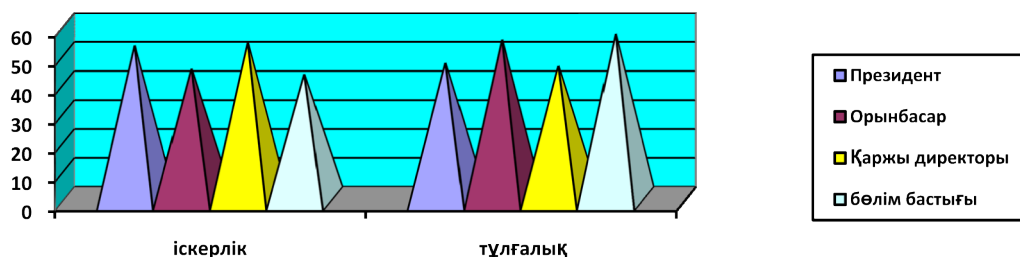
Осы ұжымдағы бастықтың беделін анықтау нәтижесі 4-кестеде көрсетілді.

4-кесте – Ұжымдағы басшы беделін анықтау іс-шарасы

Ұжымдағы бастықтың беделі	Бақылау тобы	Тәжірибе тобы
Авторитарлы	8	10
Алқалық	6	4
Либералды	4	6

Басшының тұлғалық, жекелік, іскерлік, басқарушылық қасиеттерін бағалау мақсатында «Басшының іскерлік, тұлғалық қасиеттерін бағалау» әдістемесі жүргізілді. Басшылар

тұлғалық және іскерлік қасиеттері бойынша 100%-дық көрсеткішпен есептелді. Анықтау эксперименті басшының іскерлік, тұлғалық қасиеттерін бағалау көрсеткіші 3-сурет арқылы берілді.

3-сурет – Басшының іскерлік, тұлғалық қасиеттерін бағалау көрсеткіші

Осы ұжымдағы бастықтың беделін анықтау нәтижесі 5-кестеде көрсетілді.

5-кесте – Басшының іскерлік, тұлғалық қасиеттерін бағалау іс-шарасы

Басшылар	Іскерлік қасиет	Тұлғалық қасиет
П – президент	53%	47%
О – орынбасар	45%	55%
Қ – қаржы директоры	54%	46%
Б – бөлім бастығы	43%	57%

Тәжірибелік эксперимент жұмысының соңғы бақылау кезеңінде әдістерді қайталап қолдану арқылы, біз қызметкерлердің басқару процесіндегі басшымен қатынас деңгейін және басқару процесіндегі алатын орнына талдау жасадық. Жалпы алынған анықтау эксперимент нәтижесі бойынша басшы мен қызметкер арасында түсіністік пен командалық жұмыста бірлестік табу үшін коррекциялық бағдарлама құрастыруды

жолға қойдық. Қазіргі заманғы жағдайда шағын және орта бизнестің жұмысын біле отырып, басқаралды жақсы ұйымдастыра және басқара алатын басқарушы өте жақсы бағаланады. Аз ғана шығынмен қойылған мақсаттарға жетуге оның жоғары білімділік деңгейі мен кәсіби біліктілігі мүмкіндік береді.

Қорыта келгенде, басқарушы және қызметкер және психологиялық басқару, ұзақ уақыт

бұл тетік сияқты ерекше қаралды. Ол туралы тек қана қалай тиімді басқару ұйымын қабылдау дерегі туралы сөз болды.

Басқарушы және қызметкер түсінігі, әйгілі тұтынушы, психологиялық көзқарастардың жаңа жүйесі бірнеше маңызды қорытынды жасауға мүмкіндік берді, әмбебап (брендинг) – бұл маркетингтік іс-шара жүйесіндегі тауар бейнесінің қалыптасуы, басқарушы және қызметкер және психологиялық басқару сол айтылған брендті өзіндік көзқарасымен тығыз байланысты екені дәлелденді.

Орта және кіші бизнесті дамытуда қызметкерлерді психологиялық басқару жүйесін теориялық тұрғыдан зерттеп, жүйелеу және талдау жұмыстары мен жүргізілген тәжірибелік-эксперименттік жұмыстардың нәтижесі бізге мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік туғызды:

1. Тарихи, философиялық, психологиялық, әлеуметтану, мәдениеттану салаларындағы әдебиеттерге жасалған талдаулар Қазақстанда орта және кіші бизнесті дамытуда қызметкерлерді психологиялық басқару жүйесін қалыптастыру бүгінгі қоғам өміріндегі көкейкесті мәселені шешуде маңызды екендігін көрсетті. Орта және кіші бизнесті дамытуда қызметкерлерді психологиялық басқару жүйесін қалыптастыруға тікелей негіз болатын ҚР-дың заңдарына, нормативтік құжаттарына, мемлекеттік қолдау бағдарламалары мен құқықтық ережелеріне талдау жасалды. Қызметкерді психологиялық басқару теориялық негізі ретінде басшының функциялары мен қызмет стильдері, маңызды қажеттіліктер айқындалды.

2. Отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері мен психологиялық сөздіктер-

ді пайдалану және басқарушы мен қызметкер арасындағы психологиялық басқару ерекшеліктеріне жасалған талдау жұмыстары басқару және ұйымдастыру үрдістерімен тікелей байланысты екендігі дәлелденді. Мәселенің психологиялық ерекшеліктері нақтыланды.

Орта және кіші бизнесті дамытуда қызметкерлерді психологиялық басқару жүйесін қалыптастыруды теориялық тұрғыдан зерттеп, жүйелеу және тәжірибеден өткізу негізінде ғылыми-зерттеу жұмысымызда қол жеткен нәтижелер бізге төмендегі ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді:

– мемлекетте кез келген адамға өз кәсібінді дамытып әкетуге барлық жағдай жасалған. Жеке кәсіпкерлік кез келген адамның қолынан келетін іс. Жеке кәсіпкерлікті ашу оңайлатылған, ал жүргізу білім мен ізденіске жол бар;

– мекеме немесе өндірісте орта және шағын бизнесті басқарушы қызметкерлерді оқытуды бірінші орынға қою керек. Басшы, көшбасшы болу білім және біліктілікті өз бетінше арттыру, қызметкерді басқару тәсілін меңгеруді жетілдіру.

– білім саласында кәсіпкерлікті оқыту әліппесін енгізу;

– бизнесті басқаруды кезеңді түрде психологиялық реттеп отыру барысында психологиялық көмекке жүгінуді жолға қою;

– арнайы психологиялық бағдарламалар жасап кәсіпкерлерге ұсыну.

Біз өзіміздің мақаламызда орта және кіші бизнесті дамытуда қызметкерді басқаруды жүйелі қалыптастыруды қарастырдық. Жалпы алдымызға қойылған мақсат-міндет толық нәтиже берді. Келешекте бұл мәселе жалғасын табады деп есептейміз.

Әдебиеттер

- 1 Назарбаев Н. «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты халыққа жолдауы. // Егемен Қазақстан. 14.12.2012. – 13-14 б.
- 2 Сәбден О., Тұрғынбаева А. Шағын бизнес негіздері: оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2008. – 254 б.
- 3 Ахтаева Н.С., Иманалиева А.Б. Басшының жұмыс қабілеттілігін көтерудің психологиялық аспектілері // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы, «Бастауыш мектеп және дене мәдениеті» сериясы. – 2011. – №3. – 36-39 с.
- 4 Жакенова Б., Тәмпішева Қ., Мақсатова Л. Менеджмент негіздері. – Астана: Фолиант, 2007. – 260 б.
- 5 Эмоциональный интеллект на работе. Дэниел Гоулман / пер. с англ. А.П. Исаевой. – М.: АСТ, 2010. – 476 с.
- 6 Урбанович А.А. Психология управления. – М.: Харвест, 2004. – 640 с.
- 7 Управление персоналом: учебное пособие / под ред. Б.Ю. Сербиновского и С.И. Самыгина. – М.: Приор, 1999. – 432 с.
- 8 Щекин Г.В. Теория и практика управления персоналом. – М.: МАУП, 2003. – 280 с.
- 9 Бизакова Ф.Ә. Психологиялық тест жинағы. – Тараз: Сенім, 2013. – 605 б.

References

- 1 Nazarbaev N. «Kazakstan-2050» strategijasy kalyptaskan memlekettin zhana sajasi bagyty» atty halykka zholdauy. // Ege-men Kazakstan. 14.12.2012. – 13-14 b.
- 2 Səbden O., Turgynbaeva A. Shagyn biznes negizderi: oku kuraly. – Astana: Foliant, 2008. – 254 b.
- 3 Ahtaeva N.S., Imanalieva A.B. Basshynyn zhmys kabilettiligin koterudin psihologijalyk aspektileri // Abaj atyndagy Ka-zUPU-dyn Habarshysy, «Bastauysh mektep zhane dene madenieti» serijasy. – 2011. – №3. – 36-39 s.
- 4 Zhakenova B., Tampusheva K., Maksatova L. Menedzhment negizderi. – Astana: Foliant, 2007. – 260 b.
- 5 Jemocial'nyj intellekt na rabote. Djeniel Goulman / per. s angl. A.P. Isaevoy. – M.: AST, 2010. – 476 s.
- 6 Urbanovich A.A. Psihologija upravlenija. – M.: Harvest, 2004. – 640 s.
- 7 Upravlenie personalom: uchebnoe posobie / pod red. B.Ju. Serbinovskogo i S.I. Samygina. – M.: Prior, 1999. – 432 s.
- 8 Shhekin G.V. Teorija i praktika upravlenija personalom. – M.: MAUP, 2003. – 280 s.
- 9 Bizakova F.A. Psihologijalyk test zhinagy. – Taraz: Senim, 2013. – 605 b.

Niyazova A.E., Kamzanova A.T.

Features of staffs' psychological wellbeing in higher education system of Kazakhstan

The article investigates the relationship of psychological wellbeing and success in the professional activity of the person. The understanding of term success in this work turns to the concept of stress resistance and a willingness and readiness for change of the people who are professionals in the field of education. To be more precise, those who are the teaching staff of the national universities. The introduction part suggests brief historical data about the development of the term of "psychological wellbeing". The relevance of the article is determined by the need to establish an understanding of the term psychological wellbeing in Kazakhstan, particularly in its educational system. As well as the reorientation of the work of the psychological trend in practically meaningful and relevant channel. In this article, it was suggested to analyse the psychological wellbeing as a set of objective factors derived in the appropriate scales. In addition, measurements of stress level were carried out as the main indicator of success in the professional activity of the subjects, to determine the most obvious among the parameters of psychological wellbeing of the physiological, emotional, behavioural and cognitive characteristics. The study was conducted as part of the Faculty of Humanities of one of the national universities of Kazakhstan, taking into account all its member department. Identify the general level of prosperity and the degree of stress on a sample of employees of this department. The importance of this work is due to the practice-oriented approach to the study of the structure of organizations and identify the causes of low productivity of staff borrowed from foreign practices. The basis of such practices include a thorough study of the individual and private organizations (in this case, the Faculty of Humanities of National University). During the research psychological wellbeing scales by K.Riff" and the questionnaire on stress resistance by L.Loginova were used. The results from the methods revealed interesting figures. Both from the analysing the results from each of the methods separately and while watching the correlation between them. The article includes detailed conclusions for each of the departments and the provision of specific data.

Key words: psychological wellbeing, stress, stress resistance, change on the working place.

Ниязова А.Е., Камзанова А.Т.

Қазақстанның жоғары білім беру жүйесіндегі оқытушылардың психологиялық амандығының ерекшеліктері

Бұл мақалада психологиялық амандық пен адамның кәсіби қызметіндегі табыстының қарым-қатынасы зерттеледі. Осы жұмыста адамның табыстың түсінушілігі және өзгерістеріне дайындықшылығы көрсетілген. Ұлттық университеттерінің гуманитарлық факультетінің және оған барлық кіріс кафедралардың оқытушылары сұралынған. Енгізудің бөлігі психологиялық амандықтың терминін дамуында қысқа тарихы, және де психологиялық амандықтың Қазақстандағы білім жүйесінде түсінушілігінің керегі көрсетілген. Зертшегінде осы факультеттің қызметкерлерінің амандық ортақ деңгейін және күйзелістің дәрежесінің анықтауы көрсетілген. Шетелдің бас тәжірибелердің пайдалануы, ұйымның және персоналдың басты өндіргішінің себебінің басын ашу-жұмыстың негізгі мақсаттары. Тәжірибенің түбінде жеке ұйымның байқауы құралады. Осы жұмыста психологиялық амандықтың өлшеуі және күйзеліс деңгейдің өлшемі еңсерілді.

Түйінді сөздер: психологиялық амандық, күйзеліс, оқытушылар.

Ниязова А.Е., Камзанова А.Т.

Особенности психологического благополучия преподавателей высшей системы образования Казахстана

В статье исследуется взаимосвязь психологического благополучия и успешности в профессиональной деятельности человека. В этой статье было предложено проанализировать психологическое благополучие как совокупность объективных факторов, выведенных в соответствующие шкалы; а так же измерения уровня стрессоустойчивости как основного показателя успеха в профессиональной деятельности субъектов и определения наиболее очевидных проявлений среди параметров физиологических, эмоциональных, поведенческих и когнитивных характеристик. Исследование было проведено в рамках гуманитарного факультета одного из национальных университетов Казахстана, принимая во внимание все входящие в него кафедры. Целью данной работы обусловлен практико-ориентированный подход, заимствованный у зарубежных практик. В основе таких практик стоит индивидуальное изучение отдельных организаций (в данном случае, факультет гуманитарных наук Национального университета). В исследовании были использованы методы измерения шкал психологического благополучия и опросник на стрессоустойчивость.

Ключевые слова: психологическое благополучие, стресс, стрессоустойчивость, готовность к переменам.

**FEATURES OF STAFFS'
PSYCHOLOGICAL
WELLBEING IN HIGHER
EDUCATION SYSTEM OF
KAZAKHSTAN****Introduction**

The interest in studying the psychology of wellbeing has arisen from the current position of the educational system of Kazakhstan. This is the issue of the globalization process which opened the borders to many countries and gave the abilities to observe and get acquainted with the worldwide practices. Republic of Kazakhstan joined the European Higher Education Area (the Bologna Process) in March 2011. Currently, 60 universities of Kazakhstan signed the Great Charter, including the al-Farabi Kazakh National University as well. By signing this document the following points were committed:

- development of autonomy of universities;
- democratic principles of management;
- academic freedom of students;
- freedom of scientific research.

Another side of following the Bologna process is about all the dissertation themes that now have to be actual not only within the country but within the whole world. They must face the modern tendencies and reflex the global questions. No matter what the discipline is. There is one specific problem; psychology as science in post-soviet countries differs much from the western ones in methodology: which means that the basic concepts of studying psychology have absolutely opposite character. However, this challenge gives opportunity to dig deeper into the knowledge of Psychology and introduce some new terms, concepts and theories to the Kazakhstani psychology. Due to the up above reason, it was decided to study, introduce and implement the term of psychological wellbeing to Kazakhstan. Moreover, it is a fact there is a growing number of longitudinal studies of wellbeing scales. They are widely used to predict outcomes, for example, longevity, physical health, quality of life, criminality, drug and alcohol use, employment, earnings and pro-social behavior. However, the bigger use of wellbeing scales refer to improve the productivity of employees in the organizations by avoiding the stressful atmosphere and building up healthy organizational cultures.

It is necessary to begin the main theoretical part of the research with the history and definitions of psychology of wellbeing.

Because knowing the historical background to the study of wellbeing is necessary to the definition of wellbeing. Two approaches emerged the hedonic tradition, which accentuated constructs such as happiness, positive affect, low negative affect, and satisfaction with life and the eudaimonic tradition, which highlighted positive psychological functioning and human development. However, despite the differences in approach, most researchers now believe that wellbeing is a multi-dimensional construct. Consequently, the diversity of dimensions has created a confusing and contradictory research base. Below there is a summary of some main concepts throughout the history that would help to clarify and point out the main ideas of wellbeing:

- An early attempt to define wellbeing was Bradburn's (1969) classic research on psychological wellbeing. His model specified that: an individual will be high in psychological well-being in the degree to which he has an excess of positive over negative affect and will be low in well-being in the degree to which negative affect predominates over positive [1].

- Carol Riff who is counted to be the main founder of modern wellbeing scales, believe that: subjective well-being consists of three interrelated components: life satisfaction, pleasant affect, and unpleasant affect [2].

- Shin and Johnson (1978) seemed to move closer to defining wellbeing by stating that it is ,a global assessment of a person's quality of life according to his own chosen criteria which is a broad ranging concept affected in a complex way by the person's physical health, psychological state, personal beliefs, social relationships and their relationship to salient features of their environment (World Health Organization, 1997) [3].

- The work of Keyes has led to the use of the terms 'flourishing' and 'languishing'. This consider wellbeing to be: as more than just happiness. As well as feeling satisfied and happy, well-being means developing as a person, being fulfilled, and making a contribution to the community [4].

- Seligman states: Well-being theory denies that the topic of positive psychology is a real thing; rather the topic is a construct – well-being – which in turn has several measurable elements, each a real thing, each contributing to well-being, but none defining well-being [5].

- Headey and Wearing believed that ,for most people, most of the time, subjective well-being is fairly stable. This is because stock levels, psychic income flows and subjective well-being are in dynamic equilibrium; Concretely, equilibrium

comprises the following themes: physical well-being, plenty of physical resources; absence of fatigue; psychological well-being and evenness of temper; freedom of movement and effectiveness in action; good relations with other people [6].

It can be concluded that the main concept of wellbeing is quite complex and there is a difficulty that researches have been driven by dimensions and descriptions rather than definitions of wellbeing. In order to move closer to a modern definition of wellbeing, we should focus on the thing that mainly it depends on the objective (external) factors; that psychology of wellbeing is the comprehensive term which by the way should cover the specifics of a country (mentality, culture and norms).

The research itself watches the interrelation of psychological wellbeing and success at the working activity. The Republic of Kazakhstan is the growing and developing country with the high potential, great resources and rich history. What it lacks is the well-analysed and concluded concepts of treating people at working places, especially in governmental bodies. There are rooms for strong objectives, abilities and desire to owe the highest competencies and become highly competitive and well-known country. However just a small part regards the human being themselves: their "routine" happiness. There is a strong believe that human capital is not just the resource of getting money. There is much more about the internal motivation of human beings and their self-actualization and satisfaction. Generally saying the aim of the research is to find out the best combination of conditions and competencies in order to make people feel happy and satisfied at the working activity, which would certainly lead to the increase in the incomes and will show dynamics in the whole development of the country. Especially in the times of a crisis this is an opportunity to face changes and turn the employment systems to the right direction. Here it has to be mentioned that the dissertation work turned into the direction of Business Psychology. The idea was fully developed after visiting and discussing the thesis with the Western tutors while the summer courses In Riga, Latvia. It was also found out that the most actual "trends" in Business Psychology for present times is the studies on Change Management and Stress Management. These two concepts became the fundamentals in understanding the Successfulness in the professional activity. Under Stress management, the Stress Resistance was identified as the main feature of coping the stress. Later in the paper, the concrete method will be described. Under change management – the reaction

and readiness for the change is studied. European practices show us the absolute different way of studying and improving the successfulness of the employees. First of all the studies take place only on individual basis. The specialist get the request on a particular problem from the concrete organization; enters the organization and studies the culture of it and after provide it with deep and thorough research by conducting the interviews and questionnaires and any other kinds of research in order to get the purest results and clear and holistic picture of the organization. The hint is that there is no universal model for each organization. Otherwise it will become just theory.

It was decided to conduct the research in the frames of one of the national universities of Kazakhstan. As it would be quite complicated to take under the research all the faculties, the decision was to take one of the humanitarian faculties and conduct the research by taking into consideration all the six departments within it. According recent statistical data the faculty is considered as the organization with the claim on low indicators of the work loads of the employees. Important note here is the turning point of the whole university due to the changes in the entire Educational system in Kazakhstan. The biggest part of the teaching staff feel confused because of it. The research itself is the try to use the western practices on Kazakhstani market; and the try to improve the current situation within the faculty.

Main body

It was mentioned earlier that the whole work has practice oriented character, which means it is worked out on the individual bases and has Western content and idea. Due to these reasons all the methods of this work are taken from the Western scientists as well. However, for the survey itself translated into Russian language and adopted versions were used.

1. Stress resistance by L. Loginova.

2. The Scales of Psychological Wellbeing introduced by Dr. Carol Riff, which was translated and adopted to the Russian language by T. Shevelenkova and T. Fesenko.

3. Questionnaire on Change by William R. Miller, Theresa B. Moyers, and Paul Amrhein.

Subjects

The entire number of participants is 60 from Almaty, Kazakhstan. 10 participants from each department of National University. Primarily the 5 of which are the employees of younger age (25-40 years old) and 5 of which are those of the elder

age (40 and elder). For the pilot version the analysis were done on the half of the respondents (33 respondents). It must be mentioned that the number is quite small because the research itself has more qualitative character; and is directed forward the digging the situation, identifying the real problems and giving the recommendations.

Statistics

Psychological data was calculated in SPSS 15.

Results and discussion.

In this section were included the calculation of the results from 6 humanitarian departments of National University in Almaty, Kazakhstan. We do not mention exact university because the research was conducted anonymously. In order to exclude exact name of departments they was numbered.

Results of Department #1.

According to table #1 there are 7 negative correlations on scales of psychological wellbeing with the emotional and cognitive reactions of the teaching staff. Being more precise there are reverse effects of emotional reactions with the scales of wellbeing, positive relations with others, self-acceptance and affect balance. Which means that high emotional reactions on the working place, such as irritability with temper tantrums, indifference, the feeling of constant anguish and depression, increased anxiety, the feeling of loneliness, guilt and dissatisfaction, effect on lower wellbeing level; show less positive relations issues with other members of the department; correlates negatively with the characteristics of the self acceptance scale; and, finally, reduces the affect balance or in other words reduces the abilities and understandings of the self assurance and confidence, acknowledgement of the self strength of teachers. Including the opposite results, when the high scores and results of these scales would show the lower or less intensive emotional reactions on the working place. Moving further there are also negative correlations between the cognitive reactions such as concentration, decrease in the process of memorizing, pointing out unuseful issues several times, lack in decision making processes and negative thoughts prevalence, with the scales of wellbeing environmental mastery and human as an open system. So that low cognitive reactions of the stuff show the low level of wellbeing; negatively affects the abilities in managing everyday affairs, changing surrounding context and lacks sense of control over external world; decreases the ranks of the man as an open system scale. Certainly, the vice versa connection have place; the higher the rates of these three scales the better the cognitive abilities of the teachers are.

Table 1 – Correlations on scales of psychological wellbeing (Department #1)

	Wellbeing	Positive relations with others	Environmental mastery	Self-acceptance	Affect balance	Human as an open system
Emotional characteristics	-,805(*)	-,898(*)		-,774(*)	-,842(*)	
Cognitive characteristics	-,778(*)		-,778(*)			-,841(*)

Results of Department #2.

According to the data no correlations among the scales and reactions were found. However, this does not mean that there are nothing to analyze in this department. The issue might be in the quite small number of the respondents. Still according to the data the department shows well structured rhythm of work and clearly defined goals, as well as good relations among the members of the staff and general self confidence of the teachers.

Results of Department #3.

According to table #2 there is very strong negative correlation between the factors of wellbeing scale and the behavioral characteristics on the working place (by L.Loginova). Which states

that the teaching staff who got the highest results on environmental mastery scale owe competence in managing the environment; controls complex array of external activities; makes effective use of surrounding opportunities; able to choose or create contexts suitable to personal needs and values. Low scores means a person has difficulty managing everyday affairs; feels unable to change or improve surrounding context; is unaware of surrounding opportunities; lacks sense of control over external world. Negative correlation logically points to the fact that this kind of test is reduced negative behaviors (p 0,01) reaction. And vice-versa. It also states that this may cause the increased behavioral reactions among the respondents.

Table 2 – Correlations on scales of psychological wellbeing (Department #3)

	Wellbeing	Environmental mastery	Life meaningfulness
Behavioral characteristics	-1,000(**)	-1,000(**)	-1,000(**)

Results of Department #4.

According to the table #3 there are two positive correlations between the personal growth and purpose in life scales with the emotional and behavioral reactions of the teaching staff of the department #4. Main values within the department are goals in life and a sense of directedness as well as holding beliefs that give life purpose, and, globally, aims and objectives for living. These factors regarding the scale of purpose in life scale. Taking the personal growth scale teachers of this department value most the feeling of continued development, sees self as growing and expanding open to new experiences, have sense of realizing his or her potential, they see improvement in self and behavior over time and are changing in ways

that reflect more self-knowledge and effectiveness. In other words the members of this teaching staff need to know exactly what they do and what is a real importance of it. That is why these parameters correlates closely with the emotional reactions. Actually, in the same way might be explained the behavioural reactions such as increase of the mistakes while the working hours, loss of the attention, distraction of the sleep or appetite, increase in addiction ranks (cigarettes or alcohol), frequent quarrels and conflicts at the working place and some other matches. Positive correlation means that the better the results or ranks of the scales the better are the reactions. The worse the values are satisfied the worse comes out the results of the emotional and behavioural reactions on them.

Table 3 – Correlations on scales of psychological wellbeing (Department #4)

	Personal growth	Purpose in life
Emotional characteristics		,857(*)
Behavioral characteristics	,880(*)	

Results of Department #5.

According table 6 there are very strong positive correlation among the scales of wellbeing, positive relations with others, autonomy, personal growth and life meaningfulness with the behavioral; characteristics. In addition, there is a positive correlation of the autonomy scale with the emotional reaction. Such a strong connection of the behavioral respond to the five scales might be due to the reason that the member of the staff mostly want or like to respond on each working issue by behavioral characteristics. The scale of autonomy requires more thorough description as it calls for meaningful reaction from the teachers. High scores indicates self-determination and independence, ability to resist social pressures, to think and act in certain ways; regulation of the behavior, self-evaluation by personal standards. Probably, such reactions are the results of the dissatisfaction and lack acknowledgement from the side of other departments. The sense of competition among the departments within one faculty is normal rank. It might be that the department #5 lacks the recognition, because the scales that showed

correlation are basically all about this issue. This is a desire to build up the friendly and comfortable relationships, being sure and feel confident in the goals and objectives, present is accepted as meaningful, there are beliefs that give meaning to life. According to the scale of life meaningfulness this is also important for the staff to evaluation themselves as being purposeful. In the opposite side they also determine the lack or total absence of meaning of life, past and present are perceived as meaningless, the might feel sense of boredom and pointlessness of existence. Start suffering in case of lack of visible prospects in life, which would have sufficient appeal to the respondent. All these parameters mostly are interpreted in the frames of each department. However, high scores in quite similar in their nature scales show that this might be something that overcomes these borders. Another point of view is that the situation close to the description of the previous department. That actually all these characteristics are so important and calls for the reactions because they are highly ranked.

Table 4 – Correlations on scales of psychological wellbeing (Department #5)

	Wellbeing	Positive relations with others	Autonomy	Personal growth	Life meaningfulness
Emotional characteristics			,814(*)		
Behavioral characteristics	,926(**)	,925(**)	,939(**)	,928(**)	,926(**)

Results of Department #6.

According to table #5 is only one positive correlation on scales of positive relations with others and its response on the emotional characteristics of the respondent, this means that the higher the scores (warm, satisfying, trusting relationships with others; being concerned about the welfare of others; capability of strong empathy, affection, and intimacy; understands give and take of human relationships) of the teaching staff of this department the higher the

emotional reactions on the working place. Logically, the lower the scores (few close, trusting relationships with others; finds it difficult to be warm, open, and concerned about others; is isolated and frustrated in interpersonal relationships; not willing to make compromises to sustain important ties with others) the lower the reactions. It also might mean that staff from this department can emotionally react (also can demonstrate their negative emotions) on each problems even they have positive relations with others.

Table 5 – Correlations on scales of psychological wellbeing (Department #6)

	Positive relations with others
Emotional characteristics	,975(**)

Conclusion

National Universities in Kazakhstan differ much from the private ones. The educational system of them is mostly saved from the `soviet Union times. The main problem is that time has changed significantly but the systems and structures still from that times. Although, externally they do follow the modern worldwide “rules”. What is also important is that national universities are huge and even giant in their sizes. Again, this is much easier for the private usually narrow specialized universities. Much more complicated to lead and control such a machine that consist from the various specialties big amount of employees and even bigger amount of students. Finally, it happens to become something extremely heavy and less mobile. It requires a lot of energy and work to systematize it from the beginning and stay

up. There are two main difficulties that lead from this. First one, is the globalization conditions- if it won't be able to match the global level then no one would count with such educational system. The second, inner reason, is that students the future generation suffer from this. Kazakhstan has important strengths such as highly qualified fundamental support in the face of strong scientists and teaching staff and many young people who want to join this system. However, due to some reasons this system can not switch on the full power and start to work properly. One of the aims of this research was to try to find out which are the reason. Taking only one faculty for such crucial analysis is not enough. This is more like an introductory and experimental part of the full work. It combines all the western practices and modern trends in order to find out the reasons.

References

- 1 Alkire, S. Dimensions of human development. *World Development*, 2002. 30, 181–205. //http://dx.doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00109-7
- 2 Beaumont J. Measuring national well-being - Discussion paper on domains and measures. – Newport: Office for National Statistics, 2011.
- 3 Bradburn, N. The structure of psychological well-being. – Chicago: Aldine, 1969.
- 4 Brickman, P.D., & Campbell, D.T. Hedonic relativism and planning the good society // M.H. Appleby (Ed.), *Adaptation-level Theory*. – New York: Academic Press, 1971. – P. 287–302.
- 5 Christopher, J. Situating psychological well-being: Exploring the cultural roots of its theory and research. // *Journal of Counselling & Development*. – 1999. – 77. – 141 p.
- 6 Keyes C.L. M., Shmotkin D., & Ryff, C.D. Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. // *Journal of Personality and Social Psychology*, – 2002. – № 82. – P. 1007–1022.

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ ОРТАЛЫҒЫ

Орталық ретордың 24.04.2012 жылғы № 68 бұйрығымен құрылды.

Қызметтің негізгі ғылыми бағыттары:

- қолданбалы және ғылыми психологиядағы инновациялық технологияларды талдау және өңдеу;
- жаңа инновациялық технологияларды енгізу және іске асырумен байланысты ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу;
- қолданбалы және тәжірибелік психология саласында жаңа инновациялық технологияларды жасау;
- тұрғындарды психологиялық қызметпен қамтамасыз ету;
- мамандардың психологиялық сауаттылықтарын жоғарлату.

Байланыс ақпараттары: Алматы қаласы,
әл-Фараби даңғылы 71. Әл-Фарабиат. ҚазҰУ
Философия және саясаттану факультеті.

Тел.: 292-57-17, ішкі.: 2131.

E-mail: Fatima.Tashimova @kaznu.kz

Сабилова Р.Ш.

Опыт изучения особенностей переживания беременности: необходимость психологического сопровождения

Настоящая научная статья посвящена исследованию отношения женщин к своей беременности, психологических особенностей переживания беременности. Целью исследования является изучение специфики психологического компонента гестационной доминанты беременных женщин посредством применения теста отношения беременной (ТОБ). Актуальность выбранной темы обусловлена современной тенденцией трансформации традиционных общечеловеческих ценностей, в частности, широкое распространение случаев прерывания беременности, отказа от новорожденных.

Полученные данные позволили сделать определенные выводы: у 45% испытуемых женщин наблюдаются различные отклонения в типе ПКГД, что может стать причиной возникновения осложнений течения беременности, родов и послеродового периода; состояние женщин этой группы необходимо наблюдать в связи с риском соматического состояния ввиду возможности развития различных осложнений в протекании беременности и обострения хронических заболеваний; им показано психологическое сопровождение беременности и разработка программ психологической подготовки к родам с учетом результатов диагностики.

Также известно, что социальные условия и отношения с близкими оказывают воздействие на характер течения беременности и готовность к родам. Данные, полученные в ходе аналитической обработки результатов, для более наглядного восприятия информации, были представлены в процентном соотношении.

Ключевые слова: беременность, перинатальная психология, тест отношения беременной, тип гестационной доминанты, психологический компонент.

Sabirova R.Sh.

Study of features of pregnancy experience: the need of psychological support

This scientific article is devoted to the study of woman's attitude towards her pregnancy, the psychological characteristics of the experience of pregnancy. The aim of the study is to examine the specificity of the psychological component of gestational dominant of the pregnant women through the application of the relation to pregnancy test (RPT). The study is based on the need to study the psychological characteristics of the emotional relation of women to the fact of their pregnancy, which subsequently affects the relationship in the dyad "mother-child", and is also capable of determining the choice of style family education. The relevance of the topic is chosen due to the current trend of transformation of the traditional human values, in particular, the widespread cases of termination of pregnancy, refusal to newborns.

The data allowed to draw certain conclusions. First, the present study revealed that 45% of female subjects, participated in psychological diagnostics through RPT techniques, have the various deviations in the type of PCGD that can cause complications during pregnancy, childbirth and the postnatal period. Secondly, the condition of women in this group should be monitored because of the risk of somatic condition because of the possibility of various complications in the pregnancy, and exacerbation of chronic diseases. Third, they need psychological support of pregnancy and the development of programs of psychological preparation for childbirth, taking into account the results of diagnostics.

Data obtained during analytical processing of results for a clearer perception of information were represented as a percentage.

Key words: pregnancy, perinatal psychology, relation to pregnancy test, gestational dominant type, the psychological component.

Сабилова Р.Ш.

Жүктілікті уайымдау ерекшеліктерін зерттеу тәжірибесі: психологиялық сүйемелдеудің қажеттілігі

Аталған ғылыми мақала әйелдердің өз жүктіліктеріне қатынасын, жүктілікті уайымдаудың психологиялық ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Зерттеу мақсаты жүктіліктің қатынас тестін жүкті әйелдерде қоланудағы гестационды доминанттарының психологиялық компоненттерінің ерекшеліктерін зерттеу (ЖҚТ). Зерттеу негізінде әйелдердің өзіндік жүктілік фактісіне эмоционалды қатынасын, «ана-бала» диадасындағы өзара қарым-қатынасты көрсететін, сондай-ақ отбасында бала тәрбиелеуде қандайда бір стилді таңдау қабілеттілігін көрсететін психологиялық ерекшеліктерін зерттеу қажеттілігі жатыр.

Аталған зерттеу барысында психологиялық диагностикалау құралы ретінде ЖҚТ әдісін қолдануда ДПК типінен зерттелуші әйелдердің 45%-да ауытқулар байқалады, оның себебі жүктілік кезеңіндегі, босану барысындағы және босанудан кейінгі асқинулардың болуы мүмкін. Осы топтағы әйелдердің жағдайында жүктіліктің өту барысында созылмалы сырқаттардың асқинуы соматикалық жағдайларына байланысты бақылау қажет. Оларға жүктілікке психологиялық сүйемелдеу жасалған және диагностикалау нәтижесін ескере отырып босануға психологиялық дайындық бағдарламасы жасалған. Сондай-ақ әлеуметті жағдай және жақындарымен қарым-қатынас жүктілік барысының ағымына және босануға дайындыққа әсер етеді.

Түйін сөздер: жүктілік, перинатальды психология, жүктілікке қатынас тесті, гестационды доминанттар тесті, психологиялық компонент.

**ОПЫТ
ИЗУЧЕНИЯ
ОСОБЕННОСТЕЙ
ПЕРЕЖИВАНИЯ
БЕРЕМЕННОСТИ:
НЕОБХОДИМОСТЬ
ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО
СОПРОВОЖДЕНИЯ**

Введение

Перинатальной (греч. peri – «вокруг», лат. natal – «отношение к рождению») психологией называется отрасль психологии развития, которая содержит в себе психологию периода беременности, родового процесса и послеродового периода. Необходимость исследования данной научной области подчеркивал Л.С. Выготский, обративший внимание на значение матери в процессе развития ребенка и его социализации. Исследование О. Ранка «Травма рождения» (1924) положило начало рассмотрению психологической составляющей акта рождения, в частности, психической травмы, создающей ощущение тревоги, которая в критические моменты проявляется в форме невротической симптоматики [1]. Ключевая проблема жизнедеятельности новорожденного возникает в момент разрыва психоэмоциональной связи, имеющей пренатальную природу, что предполагает необходимость преодоления боязни дифференциации от матери. По окончании родового процесса возникает уникальная взаимосвязь «мать-дитя», которая позже переходит в систему «отец-мать-дитя» [2].

Основная часть

Перинатальная психология изучает психологию беременной женщины и родильницы, механизмы формирования и функционирования психики плода и, в последующем, новорожденного, совокупности процессов, имеющих место в семье, которая ожидает рождения ребенка, и в семье новорожденного [3].

Период беременности для каждой женщины является очень важным периодом жизни, когда изменяется ее личностная, физическая и профессиональная идентичности. Одновременно этому периоду свойственно увеличение психофизиологических возможностей организма, готовящегося к вынашиванию и рождению здорового ребенка [4]. Однако, у некоторых исследователей период беременности связывается с кризисом, поскольку в данный период наблюдается увеличение количества жалоб, обусловленное с трансформацией эмоциональной сферы женщины; также имеет место в некоторой степени снижение

умственной работоспособности, в особенности – в первом и третьем триместрах; ослабление течения психических процессов, рассредоточение внимания, уменьшение скорости работы. Ключевое значение имеют преморбидные особенности личности, усиливающиеся во время беременности. Также этому периоду могут быть свойственны невротические реакции, обусловленные совокупностью определенных психогенных факторов; возникновение раздражительности, диссомнических расстройств [3].

Однако, беременность все же представляет собой естественный биопсихосоциальный процесс. Поздние сроки беременности характеризуются значительными трансформациями в физиологическом состоянии женщины (изменение осанки и походки, снижение двигательной активности). Психологическая сторона этого естественного процесса характеризуется усилением тревожности, связанное с боязнью за свое состояние и здоровье ребенка, возникновением предродового страха, возрастает интровертированность, гипотимия, снижение уверенности в возможностях самореализации как матери, появлением амбивалентного отношения к родам. Исследования в области перинатальной психологии подтверждают, что производные чувственной и эмоциональной сферы личности беременной оказывают воздействие на формирование психики будущего ребенка. Интенсивные поведенческие реакции, излишняя эмоциональность в связи со стрессогенными факторами могут обусловить возникновение таких расстройств, как послеродовая депрессия, гипотимия, неврозы и невротические состояния, тревожность, развитие фобических реакций, аллергические проявления [5].

Рассмотрим основные взгляды теоретических подходов психологической науки на период беременности. Так, школа психоанализа понимает беременность как период кризиса в жизни женщины, один из этапов полоролевой идентификации, специфическая среда для адаптации. Е. Дойч в своих исследованиях занималась изучением сущности определенных форм «присутствия» опыта, полученного матерью в детстве. Вообще, под присутствием понимается совокупность форм выражения субъективного мира матери и плода. В рамках психоаналитического направления единицей совместного «присутствия» в пренатальном периоде может являться тот или иной болезненный симптом (например, тошнота, отеки), отражающий трансформацию присутствия ребенка в присутствии матери. Дру-

гими словами, этот термин подразумевает проявление у женщины симптомов, обусловленных присутствием плода, что предшествует этапу осознания материнства. Сосредоточение на физиологических ощущениях дискомфорта ведет к сохранению беременности как некоего органического факта, а не части субъективного мира личности [6].

Трансперсональный подход понимает период беременности и родовой процесс как наиболее значительный в становлении психики и сознания, а перинатальный период рассматривается не столько как биологический, сколько экзистенциальный кризис широкого масштаба. Имеют место трансформации самосознания, самоотношения, характера взаимодействия с окружающими и позиционирования себя в мире. При этом данные процессы переживаются личностью неосознанно и проявляются в восприятии женщиной себя как исполнителя миссии вынашивания и производства здорового ребенка [7]. При этом, в рамках рассматриваемого направления научной мысли опытом называется многосоставный непрерывный процесс («поток») личностного переживания событий на уровне внутреннего мира, на который наслаиваются события внешнего мира личности. Такой опыт-переживание понимается как истинная внутренняя реальность, осознание которой у каждого человека сугубо индивидуально. Несколько иначе в данном случае понимается термин экзистенциальный опыт – «феномен встречи» в творческом процессе, подразумевающий трансформацию характера в рамках отношений «Я – мир» [5].

Российские психологи рассматривают беременность в связи с психологическими теориями развития. Такие исследователи, как Е.Б. Айвазян, Г.А. Арина, В. В. Николаева, понимают беременность как уникальный период переживания психологического кризиса «взрослого возраста», обусловленный колоссальными физическими изменениями. Так, В.И. Слободчиков предложил интегральную периодизацию процесса развития субъективного мира личности, разграничивая такие формы кризиса, как кризис индивидуальной жизни, возрастной кризис, кризис развития.

Согласно нашему представлению, беременность может рассматриваться в качестве личностного кризиса онтогенетического развития (касающийся смысловой сферы личности). Этот кризис выражается во внутренних закономерностях развития личности. Дополнительные

условия (биологического, социокультурного, индивидуально-психологического планов) воздействуют на динамику течения кризиса, способствуя или препятствуя ему. Понимание и переживание периода беременности как кризисного ведет, согласно трансперсональной психологии, к усвоению экзистенциального опыта; согласно психоанализу – к осознанию собственной новой роли и изменению субъективного мира [8].

В настоящем исследовании приняли участие 58 беременных женщин – посетительниц частного кабинета женской консультации в г. Караганды. Средний возраст испытуемых женщин составил 25 лет, а срок беременности – от 12 до 38 недель. С целью изучения интересующих нас психологических особенностей беременности была применена методика «Тест отношений беременной» И. В. Добрякова (ТОБ).

Методика ТОБ ориентирована на выявление таких типов психологического компонента гестационной доминанты (ПКГД), как: оптимальный, гипогестогнозический, эйфорический, тревожный и депрессивный. Это, в свою очередь, позволяет прояснить психологические условия вынашивания ребенка, а также предполагает прогнозирование особенностей течения родов и типа отношения к предстоящему появлению ребенка в семье. Тип ПКГД характеризует личностные изменения и специфику реакции женщины [2].

Перейдем к представлению и интерпретации результатов исследования. Так, оптимальный тип переживания беременности был выявлен у 54% испытуемых женщин. Это свидетельствует об ответственном отношении к собственной беременности. Такие женщины чаще всего находятся в зрелых, гармоничных супружеских отношениях, ожидают беременность. Испытуемые в данной группе наиболее склонны к ведению здорового образа жизни с высокой степенью активности. Ответственность по отношению к беременности выражается в своевременной постановке на учет в женскую консультацию, выполнении медицинских рекомендаций, поддержании своего здоровья, серьезностью в подготовке к предстоящим родам на соответствующих курсах. Оптимальный тип переживания беременности в последующем помогает становлению гармоничного типа семейного воспитания ребенка.

Эйфорический тип гестационной доминанты был обнаружен у 17% опрошенных всей выборки. Подобный тип ПКГД характерен женщинам с истерическими чертами личности, а также

женщинам, которые долгое время лечились от бесплодия. Женщинам из этой группы свойственны такие особенности поведения, как претенциозность, ожидание и требование от других людей повышенного внимания к своей беременности. Посещение врачей и курсов дородовой подготовки, тем не менее, не гарантирует у этих женщин выполнения всех рекомендаций. У подобного типа женщин могут наблюдаться послеродовые аффективные расстройства.

Гипогестогнозический тип был диагностирован у 8% опрошенных беременных. Эти испытуемые чаще всего характеризовались переживанием периода обучения, либо построения карьеры, неготовностью к изменению стиля жизни, хронической нехваткой времени на посещение женской консультации, а также на выполнение рекомендаций врачей. Большая часть опрошенных женщин с рассматриваемым типом ПКГД выразила скептическое отношение к курсам дородовой подготовки. Послеродовое состояние у женщин с таким типом ПКГД характеризуется гипогалактией. Забота о новорожденном, чаще всего, делегируется третьим лицам, в связи с большой «занятостью» самой матери. Среди опрошенных в выборке с данным типом ПКГД были также многодетные матери.

Тревожный тип переживания беременности был обнаружен у 6% испытуемых женщин. Эти женщины характеризуются высоким уровнем тревоги, что может оказывать существенное влияние на соматическое состояние беременной. Испытуемые из данной группы нуждаются в психологической помощи. Впоследствии, став матерями, они могут отличаться чрезмерной моральной ответственностью, неуверенностью в собственных силах в воспитании ребенка. При этом воспитательный процесс может характеризоваться доминирующей гиперпротекцией или противоречивостью.

14% испытуемых женщин проявили смешанный тип гестационной доминанты. В этой группе могут быть какие-либо трудности в течение беременности, родов и послеродового периода.

Депрессивный тип ПКГД выявлен не был.

Статистическая обработка полученных результатов посредством критерия Спирмена позволила определить, что женщинам, анамнез которых содержит опыт прерывания беременности любой природы, очень редко свойствен оптимальный тип переживания беременности. Данный факт подтверждает необходимость психологического сопровождения беременности.

Данное положение имеет место также в связи со значимостью осознанного отношения к беременности и родам в супружеской паре, содействующего формированию позитивного психологического климата в течение беременности.

Заключение

Таким образом, настоящее исследование позволило выявить, что у 45% испытуемых женщин, принявших участие в психологической диагностике посредством методики ТОБ, наблюдаются различные отклонения в типе ПКГД, что может стать причиной возникновения осложнений течения беременности, родов и послеродового периода. Состояние женщин из этой группы необходимо наблюдать в связи с риском соматического состояния ввиду возможности развития различных осложнений в протекании беремен-

ности и обострения хронических заболеваний. Им также показано психологическое сопровождение беременности и разработка программ психологической подготовки к родам с учетом результатов диагностики.

Между тем, известно, что социальные условия и отношения с близкими оказывают воздействие на характер течения беременности и готовность к родам.

Ввиду вышесказанного весьма перспективным направлением в исследованиях перинатальной психологии видится разработка программ психологического сопровождения беременных, развитие оптимальных способов их организации и реализации на государственном и частном уровнях, равно как и развитие культуры беременности в смысле принятия квалифицированной психологической поддержки беременными.

Литература

- 1 Чумакова Г.Н., Сидоров П.И., Щукина Е.Г. Перинатальная психология. – СПб.: СпецЛит, 2015. – 35 с.
- 2 Добряков И.В. Перинатальная психология. – СПб., 2010. – 234 с.
- 3 Абдурахманов Ф.М., Мухамадиев И.М., Рафиева З.Х., Надырова А. Влияние психоэмоционального стресса на течение и исходы беременности // Российский вестник акушера-гинеколога. – 2008. – № 3. – С. 38–41.
- 4 Карташова К.С., Шелехов И.Л., Кожевников В.Н., Мытникова М.Н. Психологическая характеристика женщин на поздних этапах беременности // Вестник ТГПУ. – 2010. – Выпуск 2 (92). – С. 103-106.
- 5 Кискер К.П., Фрайбергер Г., Розе Г.К., Вульф Э. Психиатрия. Психосоматика. Психотерапия / пер. с нем. И.Я. Сапожниковой, Э.Л. Гуманского. – М.: Алетейя, 2005. – 504 с.
- 6 Психология и психоанализ беременности. [Текст]: уч. пособ. по психологии материнства. – Самара: БАХРАХ. – М., 2003. – 782 с.
- 7 Жедунова Л.Г., Пономарёва Д.А. Личностные детерминанты переживания кризиса первой беременности // Ярославский педагогический вестник. – № 1–2010. – С. 181-184.
- 8 Филиппова Г.Г. Материалы к утверждению перинатальной психологии и перинатальной психотерапии в качестве модальности на Комитет модальности ОППЛ // Перинатальная психология и психология родительства. – 2007. – № 2. – С. 13.

References

- 1 Chumakova G.N., Sidorov P.I., Shhukina E.G. Perinatal'naja psihologija. – SPb.: SpecLit, 2015. – 35 с.
- 2 Dobryakov I.V. Perinatal'naja psihologija. – SPb., 2010. – 234 с.
- 3 Abdurahmanov F.M., Muhamadiev I.M., Rafieva Z.H., Nadyrova A. Vlijanie psihohemocional'nogo stressa na techenie i ishody beremennosti // Rossijskij vestnik akushera-ginekologa. – 2008. – № 3. – S. 38–41.
- 4 Kartashova K.S., Shelehov I.L., Kozhevnikov V.N., Mytnikova M.N. Psihologicheskaja harakteristika zhenshhin na pozd-nih jetapah beremennosti // Vestnik TGPU. – 2010. – Vypusk 2 (92). – S. 103-106.
- 5 Kisker K.P., Frajberger G., Roze G.K., Vul'f Je. Psihijatrija. Psihosomatika. Psihoterapija / per. s nem. I.Ja. Sapozhnikovoj, Je.L. Gumanskogo. – M.: Aletejja, 2005. – 504 s.
- 6 Psihologija i psihoanaliz beremennosti. [Tekst]: uch. posob. po psihologii materinstva. – Samara: BAHRAH. – M., 2003. – 782 s.
- 7 Zhedunova L.G., Ponomarjova D.A. Lichnostnye determinanty perezhivanija krizisa pervoj beremennosti // Jaroslavskij pedagogicheskij vestnik. – № 1–2010. – С. 181-184.
- 8 Filippova G.G. Materialy k utverzheniju perinatal'noj psihologii i perinatal'noj psihoterapii v kachestve modal'nosti na Komitet modal'nosti OPPL // Perinatal'naja psihologija i psihologija roditel'stva. – 2007. – № 2. – С. 13.

ЦЕНТР СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ИССЛЕДОВАНИЙ И СОЦИАЛЬНОГО ИНЖИНИРИНГА

Центр создан по решению Ученого Совета университета и функционирует с 24 декабря 2010 г. на базе кафедры социологии и социальной работы факультета философии и политологии.

Руководителем центра является – доктор социологических наук, профессор Абдирайымова Г.С.

Основной целью Центра является выполнение фундаментальных и прикладных научно-исследовательских работ, имеющих актуальность и практическое значение.

Основные научные направления деятельности:

– Организация и проведение фундаментальных и прикладных научных исследований по актуальным социальным процессам и феноменам; создание эмпирической базы для научно-исследовательской работы молодых исследователей и преподавателей; мониторинг оценки качества образовательных услуг студентами и преподавателями университета; социологическое сопровождение проводимой в университете деятельности в области менеджмента качества образовательных услуг.

– Оказание научной и методической помощи молодым исследователям (консультации с докторантами, магистрантами, бакалаврами и соискателями по диссертационным и научным исследованиям, специальные разработки).

– Оказание методической помощи по вопросам проведения конкретных социологических исследований.

– Формирование банка статистических данных и документации, необходимых для работы центра, кафедры социологии и социальной работы, подразделений университета; сбор и обработка социологических данных для выполнения фундаментальных и прикладных исследований преподавателями, докторантами и магистрантами вуза.

– Оказание методических, экспертных и консалтинговых услуг внешним заказчикам на договорной основе.

– Выполнение исследовательских работ, в том числе совместных, по договорам с организациями, учреждениями и предприятиями различных форм собственности.

– Совместная разработка проектов и проведение исследований с научно-исследовательскими и образовательными структурами Казахстана и зарубежных стран.

Контактные данные: г. Алматы, пр. аль-Фараби 71.
КазНУ им. аль-Фараби. Факультет философии и политологии.

Тел.: 2925717, доб. 2127.

E-mail: Gulmira.Abdiraimova@kaznu.kz

Тунгускова Д.Ю.,
Джакупов М.С.,
Толегенова А.А.

**Эмоциональная
компетентность как фактор
благополучия детей
и подростков**

Tunguskova D.Y.,
Dzhakupov M.S.,
Tolegenova A.A.

**Emotional competence as a
factor of well-being of children
and adolescents**

Тунгускова Д.Ю.,
Джакупов М.С.,
Толегенова А.А.

**Эмоционалдық құзыреттілігі
балалар мен жасөспірімдердің
әл-ауқаты факторы ретінде**

На основе анализа теоретической литературы в статье рассматривается понятие эмоциональной компетентности в качестве важного фактора развития личности. Эмоциональная компетентность не имеет единого определения и в современной литературе идут активные дискуссии вокруг терминов «эмоциональный интеллект» и «эмоциональная компетентность». В данной статье обсуждаются различия между ними, даются их определения. Выделяются основные компоненты эмоциональной компетентности. Представлены некоторые мысли относительно способов оценки эмоциональной компетентности. А также проблемы в использовании инструментов ее оценки. Рассматриваются возможные предпосылки развития эмоциональной компетентности, способствующие пониманию эмоций и влияющие на эмоциональное функционирование ребенка на всех уровнях развития, в особенности влияние раннего детского опыта взаимодействия с родителями.

В статье также рассматривается влияние среды, которую организуют родители для воспитания ребенка, и стратегии поведения детей при разных моделях привязанности, рассматривается взаимосвязь между эмоциональной компетентностью и успеваемостью подростков, связь эмоциональной компетентности со стрессом, психическим здоровьем, суицидальными мыслями, агрессивностью школьников и необоснованным отсутствием в школе. В заключении обсуждаются перспективы дальнейших исследований эмоциональной компетентности.

Ключевые слова: эмоциональная компетентность, эмоциональный интеллект, подростки, эмоции, академическая успеваемость, субъективное благополучие.

Based on the analysis of theoretical literature, the article discusses the concept of emotional competence as an important factor in the development of personality. Emotional competence has no single definition. In modern literature there are active discussions about the terms emotional intelligence and emotional competence. This article discusses the differences between them. The main components of emotional competence are allocated. Some thoughts on how to assess emotional competence, problems of use of evaluation tools are presented. This article discusses the possible prerequisites for the development of emotional competence, contributing to understanding of emotions. They affect to the child's emotional functioning at all levels of development. For example, the impact of early childhood experiences of interaction with parents. The article also examines the impact of the environment that parents arrange during the child's upbringing and the strategy of children's behavior at different models of attachment.

The article examines the relationship between emotional competence and academic performance of adolescents, the relationship of emotional competence with stress, mental health, suicidal thoughts, aggressiveness and unreasonable absence at school. Personal qualities of emotionally competent adolescents promote the use of effective strategies in solving problem situations. In conclusion are discussed prospects for further research emotional competence.

Key words: emotional competence, emotional intelligence, adolescents, emotions, academic performance, subjective well-being.

Теориялық әдебиеттерді талдау негізінде, мақалада эмоционалдық құзыреттілік түсінігі жеке тұлғаның дамуына әсер ететін ең маңызды фактор ретінде қарастырылады. Эмоционалдық құзыреттіліктің бірыңғай нақты анықтамасы жоқ және де қазіргі заманғы әдебиеттерде эмоционалдық интеллект және эмоционалдық құзыреттілік терминдердің айналасында белсенді пікірталас жүргізілуде. Осы мақалада аталған терминдердің арасындағы айырмашылықтары талқыланады және олардың анықтамасы беріледі. Эмоционалдық құзыреттіліктің негізгі компоненттері көрсетіледі. Эмоционалдық құзыреттіліктің бағалау тәсіліне қатысты кейбір ойлар ұсынылған және де оның бағалау құралдарын пайдалану бойынша мәселелері көрсетілген. Эмоционалдық құзыреттіліктің дамуының ықтимал шарттары, эмоцияларды түсіну үшін ықпал ететін және атап айтқанда, дамудың барлық деңгейлерінде, әсіресе балалық шағының ата-аналармен қарым-қатынасы қарастырылады.

Эмоционалды құзыреттілікпен жеткіншектердің үлгерімінің өзара байланысы, эмоционалды құзыреттілік пен стресстің, психикалық денсаулығының, оқушының суицидтік ойы, агрессивті мінез-құлқының және мектепте себепсіз болмауының арасындағы өзара байланысы қарастырылады. Қорытындыда эмоционалдық құзыреттілікті одан арғы зерттеудегі перспективалары және эмоционалдық ақыл-ой және эмоциялық бірегейлікті растау үшін қажетті қосымша зерттеулер қарастырылады, сонымен бірге эмоционалдық құзыреттіліктің әр сәттердегі және өмірдің әр кезеңдеріндегі әсерін зерттеу қажеттілігі талқыланады.

Түйін сөздер: эмоционалдық құзыреттілік, эмоционалдық интеллект, жеткіншектер, эмоциялар, академиялық үлгерім, субъективті әл-ауқаты.

**ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ
КОМПЕТЕНТНОСТЬ
КАК ФАКТОР
БЛАГОПОЛУЧИЯ
ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ****Введение**

Познавательный интеллект получил немалое внимание как наиболее важного предиктора возможностей человека [1]. Тем не менее, современные исследования уделяют большое внимание понятию «эмоциональная компетентность» как одному из важных условий жизненного успеха [2]. Эмоциональная компетентность (ЭК) рассматривается В. Гарнером как группа общих навыков, которые могут быть применены ко многим типам способностей, касающихся эмоций [3]. Как будет рассмотрено далее, способность идентифицировать и различать эмоции особенно важна в эмоциональном и личностном развитии подростков и зависит от первоначального ориентира личности в эмоционально-проблемных ситуациях, например, в сфере социального взаимодействия, в трудных жизненных ситуациях, а также в ситуациях, связанных с выполнением задачи и деятельности [4]. При неэффективной же ориентации в эмоционально-проблемных ситуациях человек будет пытаться избежать мысли и чувства, связанные с ней [5]. Ему будет сложно распознать собственные эмоции, в результате чего он затруднится решить эмоциональную проблему конструктивным образом и принять свои чувства.

В современной литературе идут активные дискуссии вокруг терминов эмоциональный интеллект (ЭИ) и эмоциональная компетентность. Некоторые исследователи намеренно избегают использования термина «эмоциональный интеллект», что свидетельствует тому, что различия между ЭК и ЭИ по-прежнему не ясны [4].

В своем исследовании P.S.U. Lau сформулировал различия между эмоциональным интеллектом и эмоциональной компетентностью [6]. Он сделал акцент, в первую очередь, на ЭИ как врожденной способности, в то время как сторонники ЭК подчеркивают значение навыков личности, приобретенных через культурные и контекстные выводы в процессе личностного развития. В этой статье мы опираемся на понятие «эмоциональной компетентности», предложенное С. Saarni как более общего и нейтрального в системе психологического знания [7].

Основная часть

В 1920-х и 1930-х годах многие психологи исследовали эмоциональный интеллект и «социальный интеллект» как единую концепцию. D. Goleman исследовал эмоциональную компетентность в двух ключевых аспектах: как способность и цель. Питер Саловей и Джон Майер впервые использовали термин «эмоциональный интеллект» в четырех областях: понимание своих эмоций, понимание чужих эмоций, управление своими эмоциями и управление чужими эмоциями. Недавно психологи обратили внимание на сложность конструкции ЭК и ее описания в терминах способностей и компетенций. Множественность и интеграция концепций обеспечивает всеобъемлющую основу для исследования эмоциональной компетентности. Эмоциональная компетентность рассматривается в качестве предсказателя результативности и эффективности в управлении и руководстве. R. E. Boyatzis, D. Goleman, и K. Rhee понимают эмоциональную компетентность следующим образом: человек демонстрирует компетенции, составляющие самосознание, самоуправление, общественное сознание и социальные навыки, в нужное время и с достаточной частотой для эффективного преодоления ситуации [8].

В свою очередь, R. E. Boyatzis, D. Goleman и K. Rhee считают, что эмоциональный интеллект фокусируется больше на человеческих талантах [8]. Тем не менее, ЭИ оспаривается за слишком широкое определение положительных качеств личности, которые якобы приводят к положительным результатам. M. Zeidner и др. утверждают, что определение ЭИ может быть смешано с социальным интеллектом (СИ), обе конструкции измеряют индивидуальные различия относительно того, насколько человек проявляет определенные черты личности. В своем обзоре M. Zeidner и др. указывают, что ЭИ в основном определяется как стабильное качество личности [9]. Тем не менее, большинство из адаптивных ответов на различные эмоциональные обстоятельства являются динамическими и зависят от ситуации. В этом смысле, использование причинно-следственной модели в числе конструкций ЭИ бессмысленно. Следовательно, было бы лучше определить ЭИ как набор вспомогательных адаптивных эмоциональных навыков, которые, согласно сторонникам ЭИ, способствуют положительным результатам [10].

J. B. Carroll отмечает, что конструкт ЭИ испытывает недостаток в комплексных моделях,

установленных для обычных умственных способностей, M. Zeidner и др. повторяют, что сложно отличить ЭИ из нескольких конструкций из-за трудностей в его концептуализации [9]. Психологи S. S. Wong, R. P. Ang, C. Saarni считают, что термин «интеллект» сосредотачивается больше на «умственных способностях» и характеристиках личности без включения ситуативных влияний на человека. В последнее время развивается отдельный ряд исследований, акцентирующих свое внимание на концепциях, осознания, понимания, применения эмоций в социальных взаимодействиях [3]. Согласно J. Ciarrachi и G. Scott, эмоциональная компетентность включает в себя способность определять эмоции, а также индивидуальные различия в том, как эффективно люди справляются с эмоциями и эмоционально заряженными ситуациям [4]. В концептуализации ЭИ его видят как своего рода компетентность, одну из способностей, влияющую на успешную борьбу с окружающей средой и ее давлением. Есть некоторые общие черты – «интеллект», как «компетенции» и качества человека, которые помогают им использовать их в реальных жизненных ситуациях. Основным отличием между ЭИ и ЭК является концептуализация изучения эмоций. Суть ЭИ заключается больше в чертах личности и в отображении индивидуальности в ответ на эмоции. Тем не менее, A. G. Halberstadt, S. A. Denham, J. C. Dunsmore и C. Saarni – сторонники ЭК склонны к эволюционному подходу. Компетентность достигается через развитие навыков, приобретенных в контекстно-культурном опыте с другими. Дети могут узнать конкретное эмоциональное поведение, свойственное их культуре, в результате социального взаимодействия. Эмоциональная компетентность в таком случае выражается в качестве транзакции внутри себя и между собой и другими, в свою очередь, эмоциональный интеллект в меньшей степени сосредоточен на транзакциях, и как модель – сосредоточен больше на личности. C. Saarni продвигает это различие в своем недавнем исследовании, заявив, что есть три существенных концептуальных различия между ЭИ и ЭК [7]. Они заключаются в следующем: (1) ЭК рассматривается как набор развитых навыков; (2) эмоционально-компетентные лица реагируют на эмоциональную среду посредством навыков, тогда как эмоционально-интеллектуальные реагируют с помощью индивидуальных черт; (3) честность перед собой в процессе созревания личности как часть эмоционально-компетентного функционирования.

C. Saarni предложил эмпирическую модель эмоциональной компетентности, представляющую собой набор из 8 способностей. P.S.U. Lau классифицировал эти восемь навыков в две широкие области: (1) способности и (2) область восприятия и поведенческая часть. Интегрируя ключевые понятия эмоциональной компетентности в литературе, P.S.U. Lau выделил три основных компонента эмоциональной компетентности: способность выявлять собственные чувства и чувства других людей, навыки эмоционального общения, и навыки сопротивления отрицательным эмоциям [6].

Оценка эмоциональной компетентности. Существует значительное число инструментов оценки ЭИ, разработанных для измерения компетенций, связанных с эмоциями. Измерения, изначально разработанные для ЭИ, были широко использованы в изучении ЭК, что в свою очередь отражает, что они совместимы с оценкой ЭК. Существует два подхода к оценке ЭК: количественные и качественные методы. Целый ряд инструментов для оценки ЭК были разработаны в последние десятилетия и предоставили ценную информацию о социально-эмоциональном поведении детей раннего возраста. Тем не менее, есть две проблемы в использовании инструментов оценки ЭК. Во-первых, недостаточное количество инструментов, доступных для оценки ЭК подростков [11]. Согласованные данные, появляющиеся в разных источниках, свидетельствуют о недостаточном количестве значимых измерений оценки ЭК дошкольного и младшего возраста. Второй проблемой является спекуляция психометрическими свойствами взаимосвязанных инструментов [2].

Чтобы определить уровень эмоциональной компетентности обычно используются самоотчеты [1]. Вполне возможно, что респонденты в них могут завышать свои оценки в результате социальной желательности. Таким образом, следует считать необходимым дальнейшее развитие согласованности и непротиворечивости самоотчетов.

По мнению C. Saarni, методика Bar-On EQ-i (Emotional Quotient Inventory) ближе всего к конструкту ЭК и предоставляет «комплексную оценку социально-эмоциональных и личностных свойств в детских самоотчетах». Для того чтобы дополнить количественные данные, полученные с помощью Bar-On EQ-i в оценке ЭК, Saarni предложил ряд качественных методов, таких, как интервью эмоциональных переживаний, прося родителей и учителей систематичес-

ки оценивать и описывать эмоции испытуемых, наблюдая их непосредственно в эмоционально-вызванных ситуациях. Таким образом, сочетание количественных и качественных методов имеет большее значение и должно быть рассмотрено при оценке ЭК.

Предпосылки развития эмоциональной компетентности. Социальная среда влияет на эмоциональное развитие личности. Используя теории привязанности, Harris, Colle и Del Giudice считают, что статус привязанности и ранние отношения ребенка с родителями способствуют пониманию эмоций и влияют на эмоциональное функционирование ребенка на всех уровнях развития [12]. Различные модели привязанности личности могут иметь влияние на развитие эмоциональной компетентности от младенчества до взрослости. Безопасная среда, обеспечиваемая родителями, их открытая экспрессивность, совместное регулирование усилий, повышают интернализацию эффективного регулирования эмоций детей. Следовательно, дети растут в более стабильном эмоциональном состоянии и с более высокой тенденцией вовлечения в решение и преодоление проблем. В противоположность этому, если детские эмоции не присутствуют при поддержке и помощи, развиваются гиперактивированные и деактивированные стратегии [12]. Гиперактивные дети регулируют эмоции неэффективно и чувствуют себя беспомощными, а также боятся потерять внимание и заботу родителей. Это может затруднить эмпатическую связь с другими, также они могут испытывать трудности в приобретении социальных навыков и эмоционально-коммуникативных стратегиях развития дружбы. Дети с дезактивирующим стилем будут избегать выражения своих эмоций, особенно негативных, и в конечном итоге станут менее осведомлены о своих чувствах и эмоциях [12]. Этот вид подавления перейдет и во взрослую жизнь. E. Scharfe предполагает, что материнская экспрессивность влияет на детскую способность выражать эмоции. Роль безопасного ухода (обычно материнской заботы) и чувство безопасности выделены в исследовании, проведенном Colle и Del Giudice. Дети, которые чувствовали безопасность, оказались в большей степени способны регулировать свои эмоции, поддерживать организованное поведение во время эмоционального возбуждения и показывали более высокую толерантность к фрустрации. Таким образом, чувство безопасности способствует развитию у детей эффективных стратегий, которые могут принести пользу в управлении негативными эмоциями в социаль-

ных контекстах, когда они станут старше [12]. В литературе подчеркивается важность материнской роли в развитии эмоциональной компетентности детей.

В соответствии с недавними исследованиями и выводами о генетических факторах, способствующих развитию ЭИ, J. Cassidy предполагает, что детский темперамент, который генетически заложен, также будет влиять на развитие и регулирование эмоций [13]. Психическое состояние и способности индивида также оказывают влияние на понимание эмоций. С. McAlpine и др. показывают в своих исследованиях, что люди с психическими расстройствами или трудностями в обучении меньше владеют способностью выявлять и понимать эмоции [14].

Роль эмоциональной компетентности для подростков. Существует большое количество эмпирических исследований о влиянии эмоциональной компетентности на эмоциональное и личностное развитие подростков со специальными ссылками на три основных следствия: способность управлять своими эмоциями, чувство субъективного благополучия и адаптивная устойчивость к дистрессу [7].

Colle и Del Giudice указывают на то, что развитие эмоциональной компетентности достигает критической фазы в младшем школьном возрасте, когда дети начинают понимать сложные эмоции и применяют стратегии их регулирования [12]. В младшем школьном возрасте дети начинают испытывать сложности жизни и учиться справляться с этими ситуациями. Регулирование и контроль самого себя становится важным умением в контексте социальной жизни детей на данном этапе жизни. В подростковом возрасте молодые люди начинают осознавать вариации эмоциональных ситуаций и пытаться ответить на эти изменяющиеся ситуации соответствующим образом. Подростки учатся разрабатывать социально желательные стратегии выживания по мере взросления и воздействия социального окружения. Достаточное обучение эмоциональной компетентности позволяет подросткам эффективно справляться со стрессовыми событиями в жизни, что так необходимо и полезно в их бурный этап развития.

Уровень эмоциональной компетентности, как правило, является хорошим предсказателем субъективного благополучия ребенка [15]. У M. Zeidner и D. Olnick-Shemesh существует предположение, что эмоционально-компетентные подростки будут иметь большее ощущение субъективного благополучия [15].

Zeidner и Olnick-Shemesh выделили четыре причины этого предположения. Во-первых, эмоционально компетентные подростки более осведомлены о своих эмоциях и в состоянии регулировать их, что, в свою очередь, способствует ощущению более высокого уровня благополучия. Во-вторых, подростки с высоким уровнем эмоциональной компетентности, как предполагается, имеют богатые социальные связи и демонстрируют лучшие стратегии преодоления конфликтов. В-третьих, высокая эмоциональная компетентность способствует большему ощущению благополучия, благодаря способности более точно интерпретировать информацию, полученную из окружающей среды посредством эмоций. В-четвертых, индивиды с высоким уровнем эмоциональной компетентности имеют предрасположенность испытывать положительное влияние и склонны к лучшему пониманию субъективного благополучия [15].

Школьные успехи и академическая успеваемость имеют решающее значение в образовательной среде на этапе развития подростка. R. D. Parker и др. в своих исследованиях рассмотрели связь между эмоциональной компетентностью и успеваемостью подростков. Эмоциональная компетентность оказалась значимым предиктором академической успеваемости учащихся всех ступеней без каких-либо гендерных различий [2]. Результат согласуется с результатами других исследований, в которых учащиеся с лучшими академическими успехами имеют лучший уровень управления эмоциями, более успешны в межличностной и внутриличностной сферах, имеют также более высокий уровень адаптивной устойчивости и управления стрессом [16]. То есть, взаимосвязь имеется в обоих направлениях: учащиеся с высоким уровнем эмоциональной компетентности имеют лучшую академическую успеваемость.

Учитывая, что традиционные конструкции интеллекта не предсказывают жизненный успех, важность прогнозирования эмоциональной компетентности имеет место быть. В качестве предсказания жизненного успеха или удовлетворения школьников и подростков можно говорить о том, что эмоционально-компетентные школьники менее агрессивны и реже необоснованно отсутствуют в школе [17]. Существует также доказательство того, что ЭК имеет связь со стрессом и психическим здоровьем, безнадежностью и суицидальными мыслями [18].

Термин устойчивость имеет защитный подтекст и предполагает, что опасность или дистресс должны быть преодолены с помощью личностных

качеств. С. Saarni объясняет эти личные качества следующим образом: эмоционально-компетентные личности используют эффективные стратегии решения проблем и регулируют вызванные эмоциями стрессоры [7]. В своем исследовании L. Murphy и A. Moriarty обнаружили, что если дети могут вести себя эмоционально-компетентно, когда они подвержены стрессу, в пределах их способностей для его преодоления, они вероятнее разработают новую стратегию и, таким образом, способность преодолевать будущие стрессы будет увеличена [19]. Другими словами, адаптивная устойчивость может явиться следствием развития эмоциональной компетентности.

Как указано в литературе, существует прямая связь между эмоциональным состоянием учащихся и их производительностью в тестах и на экзаменах: повышенная тревожность и стресс приравниваются с ухудшением производительности в этих областях. Эмоциональная устойчивость указывает на широкий спектр ожидаемых положительных результатов.

Эмоциональная компетентность рассматривается как знание о себе и других. Она также является основным показателем успеваемости, и это помогает решать проблемы адаптивно, что является решающим для обучения.

Выводы и дальнейшие перспективы исследования

В обзоре литературы мы видим постоянную неоднозначность концептуальных фор-

мулировок конструкций ЭИ и ЭК. Многие исследователи обращались к данной проблеме и пытались дифференцировать эти два понятия; но разногласия все еще существуют. Валидность двух конструкций оспаривается и критикуется, как было описано выше. Необходимы дополнительные исследования, чтобы подтвердить уникальность как ЭИ, так и ЭК.

Необходимы исследования влияния эмоциональной компетентности в различные моменты времени и на разных этапах жизни. В будущих исследованиях эмоциональной компетентности должны быть приняты различные методологические приемы. В дополнение к традиционным и статическим методам исследования, количественным подходам могут быть приняты многократные способы изображения эмоций и другие качественные методы, такие как интервью и наблюдение, поскольку эмоции динамичны и изменчивы по своей природе.

Влияние семьи, роль родителей нуждаются в дальнейшем изучении. Исследователи проявляют интерес к пониманию родителями эмоций детей, а также развитию эмоциональной компетентности в социализации эмоций [3]. Тем не менее, идея родителей в качестве агентов социализации эмоций получила ограниченное внимание исследователей. Работа в этой области все еще находится в зачаточном состоянии и требует дальнейшего изучения.

Литература

- 1 Wang N., Young T., Wilhite S.C., and Marczyk G. (2011) *Journal of Psychoeducational Assessment* 29:47–62. DOI: 10.1177/0734282909359394
- 2 Qualter P., Gardner K.J., and Whiteley H.E. (2007) *Pastoral Care in Education* 25:11–20. DOI: 10.1111/j.1468-0122.2007.00395.x
- 3 Garner P.W. (2010) *Educational Psychology Review* 22:297–321. DOI: 10.1007/s10648-010-9129-4
- 4 Ciarrochi J. and Scott G. (2006) *British Journal of Guidance and Counselling* 34:231–243. DOI: 10.1080/03069880600583287
- 5 Frauenknecht M. and Black D.R. (1995) *Journal of Personality Assessment* 64:522–539. DOI: 10.1207/s15327752jpa6403_10
- 6 Lau P.S.Y. (2006) *International Journal of Adolescent Medicine and Health* 18:355–362. DOI: 10.1515/IJAMH.2006.18.3.355
- 7 Saarni C. (1999) *The Development of Emotional Competence*. The Guilford Press, NYC. ISBN: 9781572304345
- 8 Bar-On R. and Parker J.D.A. (Eds.) *Handbook of Emotional Intelligence*. – San Francisco: Jossey-Bass, 1999. – Pp. 2–35.
- 9 Zeidner M., Roberts R.D., Matthews G. (2002) *Educational Psychologist* 37:215–231. DOI: 10.1207/S15326985EP3704_2
- 10 Messick S. and Collis J. (Eds) *Intelligence and Personality: Bridging the Gap in Theory and Measurement*. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2001. – Pp. 195–213.
- 11 Merrell K.W. *Behavioral, Social, and Emotional Assessment of Children and Adolescents*. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2003.
- 12 Colle L. and Del Giudice M. (2011) *Social Development* 20:51–72. DOI: 10.1111/j.1467-9507.2010.00576.x

- 13 Cassidy J. (1994) *Monographs of the Society for Research in Child Development* 59:228–249. DOI: 10.2307/1166148
- 14 McAlpine C., Singh N.N., Kendall K.A., Ellis C.R. (1992) *Behavior Modification* 16:543–558. DOI: 10.1177/01454455920164006
- 15 Zeidner M. and Olnick-Shemesh D., (2010) *Personality and Individual Differences* 48:431–435. DOI:10.1016/j.paid.2009.11.011
- 16 Petrides K.V., Frederickson N., and Furnham A. (2004) *Personality and Individual Differences* 36:277–293. DOI: 10.1016/S0191-8869(03)00084-9
- 17 Qualter P., Whiteley H.E., Hutchinson J.M., and Pope D.J. (2007) *Educational Psychology in Practice* 23:79–95. DOI: 10.1080/02667360601154584
- 18 Ciarrochi J., Deane F.P., and Anderson S. (2002) *Personality and Individual Differences* 32:197–209. DOI: 10.1016/S0191-8869(01)00012-5
- 19 Murphy L. and Moriarty A. *Vulnerability, Coping, and Growth*. – Yale University Press, New Haven, Conn, USA, 1976.

2-бөлім
СОЦИОЛОГИЯ

Раздел 2
СОЦИОЛОГИЯ

Section 2
SOCIOLOGY

Биекенов К.У., Биекенова Н.Ж.

**Энергоэкологические идеи
Нурсултана Назарбаева**

В данной статье представлен аналитический обзор книги Н.А. Назарбаева «Глобальная энергоэкологическая стратегия устойчивого развития в XXI веке», где показана энергоэкологическая ситуация в мире и ее изменение в XXI веке, а также предлагаются пути реализации глобальной энергоэкологической стратегии. Эти методы иллюстрируются конкретными схемами и алгоритмами энергоэкологического развития Казахстана и других стран ЕвразЭС. Авторы уделяют внимание вопросу использования энергии воды, ветра и солнца, и их результативности в производстве. Авторы приходят к выводу, что особую роль в распространении идей сохранения экологического равновесия должны сыграть структуры гражданского общества, включая как массовые общественные организации и молодежные движения, так и профессиональные институты. Экологическая безопасность должна быть направлена на требования промышленной безопасности, правила обеспечения экологической безопасности. В статье отмечается, что Казахстан в настоящее время - государство, которое показывает пример развития экономики, социальной устойчивости, спокойствия и стабильности.

Ключевые слова: Казахстан, энергоэкологическая стратегия, развитие, зеленый мост, альтернативная энергетика, экологическая безопасность.

Biyekenov K.U., Biyekeanova N.Zh.

**Energy effective ideas of
Nursultan Nazarbayev**

This article presents an analytical review of the book N.A. Nazarbayev "Global Energy-ecological Strategy for Sustainable Development in the XXI century", which shows the energy-ecological situation in the world, and its change in the XXI century, and the book is proposed the ways of implementation of the global energy and ecological strategy. These methods are illustrated with specific schemes and algorithms for energy-ecological development of Kazakhstan and other Eurasian Economic Community (EurAsEC) countries. It is known that humanity is on the threshold of a third industrial revolution, which is changing the concept of the production. All developed countries are increasing their investments in alternative and "green" energy technologies. Their use allows to generate up to 50% of all energy consumed by 2050. Obviously that is coming to end the era of the hydrocarbon economy. The article notes that a new era in which human life activity will be based not only and not so much on oil, coal and gas, but on renewable energy sources. Kazakhstan is one of the key elements of global energy security. N.A. Nazarbayev proposed the adoption of the Global Energy environmental initiative "Green Bridge". Focus to "Green Bridge" was raised on the third Astana Economic Forum. The article discusses the concept of autotrophic which indicates the process of getting by humanity food and energy due to solar energy without producer. The authors note that Kazakhstan contributes to the discussion and solution of the issue of energy-ecological problem. Thereof shows the forthcoming international exhibition "EXPO-2017: Future Energy". The purpose of the exhibition in Astana designated research policies, programs and technologies aimed at the creation of sustainable energy sources. From this follow other exhibitions objectives: increasing the reliability and efficiency of energy conservation, promotion of the development of the most advanced use of methods prevailing in Kazakhstan traditional energy sources, which is a prerequisite for sustainable development of all areas of the industry. The authors pay attention to the use of water, wind and sun, and their effectiveness in the manufacturing. The authors conclude that a special role in sharing of ideas preserving the ecological balance should play structures of civil society, including nongovernmental organizations and youth movements, as well as professional institutions. Environmental safety guide to the industrial safety requirements, rules to ensure environmental safety. The article notes that Kazakhstan is now - a state that shows an example of economic development, social stability.

Key words: Kazakhstan, energy-ecological strategy, development, green bridge, alternative power engineering, environmental safety.

Биекенов К.У., Биекенова Н.Ж.

**Нурсұлтан Назарбаевтың
энергоэкологиялық идеялары**

Бұл мақалада XXI ғасырда әлемнің энергоэкологиялық жағдайы мен оның өзгерістері және жаһандық энергоэкологиялық стратегияны жүзеге асыру жолдары көрсетілетін Н.Ә. Назарбаевтың «XXI ғасырдағы жаһандық тұрақты дамудың энергоэкологиялық стратегиясы» атты кітабы қарастырылады. Бұл әдістер Қазақстан және өзге де Еуразиялық Экономикалық Одаққа кіретін елдердің гидроэкологиялық дамуының нақты алгоритімі мен схемаларын анықтады. Авторлар энергоэкологиялық мәселе бойынша маңызды талқылаулар мен шешім қабылдау істерінде Қазақстанның өзіндік орны бар екендігін атап көрсетеді. Авторлар су, жел және күн энергияларын қолдану тиімділігін алға тартып, олардың өндірісте нәтижелі болатындығын атап көрсетеді. Авторлар экологиялық теңдікті сақтап тұру идеяларын тарату мақсатында азаматтық қоғам өкілдері, оның ішінде бұқаралық қоғамдық ұйымдар мен жастар қозғалыстары және кәсіби ұйымдардың бірігіп жұмыс істеуі қажет деген қорытындыға келеді. Экологиялық қауіпсіздік өндіріс қауіпсіздігіне, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету талаптарына сай жүргізілуі тиіс. Мақалада Қазақстан экономикалық даму, әлеуметтік орнықтылық, тыныштық мен тұрақтылық бойынша үлгі боларлық мемлекет екендігі атап өтіледі.

Түйін сөздер: Қазақстан, энергоэкологиялық стратегия, даму, жасыл көпір, баламалы энергетика, экологиялық қауіпсіздік.

**ЭНЕРГОЭКОЛО-
ГИЧЕСКИЕ ИДЕИ
НУРСУЛТАНА
НАЗАРБАЕВА****Введение**

В социологической среде книга Президента Н.А. Назарбаева с многообещающим названием «Глобальная энергоэкологическая стратегия устойчивого развития в XXI веке» [1] считается методологической проработкой проблемы социальной безопасности цивилизации. Данная книга является завершением цикла теоретических и методологических исследований проблем построения глобально энергетически и экологически безопасного развития мира и стран ЕвразЭС, которые были представлены в его предыдущей книге: «Стратегия радикального обновления глобального сообщества и партнерство цивилизаций» [2]. В монографии предлагаются основы энергоэкологической стратегии устойчивого развития в XXI веке с использованием методов формирования глобальной энергетики развития, предложенных российскими и казахстанскими учеными, мнений ученых и специалистов различных стран. Автор анализирует энергоэкологическую ситуацию в мире и ее изменение в XXI веке, предлагает пути реализации глобальной энергоэкологической стратегии. Эти методы иллюстрируются конкретными схемами и алгоритмами энергоэкологического развития Казахстана и других стран ЕвразЭС. Известно, что человечество находится на пороге третьей индустриальной революции, которая меняет само понятие производства.

Сейчас все развитые страны увеличивают инвестиции в альтернативные и «зеленые» энергетические технологии. Уже к 2050 году их применение позволит генерировать до 50% всей потребляемой энергии. Очевидно, что постепенно подходит к своему концу эпоха углеводородной экономики. Наступает новая эра, в которой человеческая жизнедеятельность будет основываться не только и не столько на нефти, угле и газе, сколько на возобновляемых источниках энергии. Казахстан является одним из ключевых элементов глобальной энергетической безопасности.

Основная часть

Н. Назарбаев предложил принять Глобальную энергоэкологическую инициативу «Зеленый мост». Тема «Зеленого моста»

была поднята на третьем Астанинском экономическом форуме. Но в непосредственной увязке с этим термином нередко фигурирует сугубо научное понятие автотрофности – способности некоторых растительных организмов создавать органические вещества из неорганических. Автотрофность – это понятие, предложенное академиком Вернадским в 1937 году, обозначает процесс получения человечеством пищи и энергии за счет энергии Солнца без участия продуцентов [3]. В.И. Вернадский говорил о том, что человечество стало основной геологообразующей силой планеты. Для Вернадского было очевидным, что биосфера под влиянием разумной человеческой деятельности переходит в качественно новое состояние. Это новое состояние биосферы, преобразованной человеческой мыслью и трудом, Вернадский назвал ноосферой. Ее существенной характеристикой является поддержание глобального равновесия системы на основе оптимального сочетания социально-исторических и естественно-природных законов.

Мы должны прививать знания об экологии, принципы безопасного и экологичного существования, знания о необходимости беречь и сохранять природу и окружающую нас действительность [4]. Особую роль в распространении идей сохранения экологического равновесия должны сыграть структуры гражданского общества, включая как массовые общественные организации и молодежные движения, так и профессиональные институты. Экологическая безопасность должна быть направлена на требования промышленной безопасности, установленные в технических регламентах, правилах обеспечения экологической безопасности.

Казахстан вносит свой вклад в обсуждение и решение вопроса об энергоэкологической проблеме. Об этом свидетельствует предстоящая международная выставка «ЭКСПО-2017: Энергия будущего». Это демонстрация суммарных технологических возможностей человечества в решении энергоэкологических проблем современности, связанных с чрезмерным потреблением энергоресурсов, грязными способами производства энергии и неизбежным энергетическим кризисом в будущем. Это – ключевой проект в рамках первого этапа реализации глобальной энергоэкологической стратегии, озвученной Президентом Н.А. Назарбаевым на 62-й и 63-й сессиях Генеральной Ассамблеи ООН в 2007 и 2011 годах и поддержанной всеми форумами ООН, а также конференцией ООН «Рио+20» в 2012 году. Автор инициативы выделил планируемые

параметры Глобальной энергоэкологической стратегии с учетом роста населения планеты к 2050 году энергоемкости мирового ВВП в 2 раза. Именно поэтому конструктивность инициативы Президента Назарбаева отметили все форумы ООН, предопределив ее органичное единство с общей Стратегией ООН по устойчивому развитию человечества. В 2013 году указом Главы государства принята Концепция по переходу к «зеленой» экономике, а постановлением Правительства утвержден план ее реализации на 2014-2020 годы [5]. Цели и содержание Программы партнерства «Зеленый мост» согласуются с целями ЭКСПО-2017.

Ученые углубленно работают над вопросом использования энергии воды, ветра и солнца. На международной выставке «ЭКСПО-2017» они уже представляют свои разработки в данном направлении. Это, к примеру, новые технологии для использования энергии ветра. Разработанные казахстанскими учеными механизмы в принципе отличаются от европейских – в их работе задействованы не пропеллеры, а внутренние закрытые агрегаты.

Источники энергии от солнца, воды и ветра будут результативны в тех производствах, которые имеют периодический характер работы. Для снабжения же больших городов и крупных промышленных объектов более эффективными продолжают оставаться традиционные источники энергии – гидростанции, теплостанции, атомная энергетика.

Общеизвестно, что Казахстан занимает третье место в мире по объемам выбросов углекислого газа в атмосферу (относительно объема ВВП). При этом 80% таких выбросов приходится на наш энергетический сектор. В то же самое время республика, помимо богатых запасов углеводородов, имеет огромный потенциал нетрадиционных источников энергии.

Республика располагает прекрасными возможностями для использования ветровой энергии, особенно, в районах Джунгарских ворот Чиликского коридора, где среднегодовые скорости ветра составляют 7-9 м/с, соответственно. Близость существующих линий электропередачи, хорошая корреляция сезона ветров с растущей потребностью в электроэнергии обеспечивают условия для эффективного использования этих ресурсов. Ветроэнергетика состоит из 2 основных частей: ветротехники, разрабатывающей теоретические основы и практические приемы проектирования технических средств (агрегатов и установок), и ветроиспользования,

включающего теоретические и практические вопросы оптимального использования энергии ветра, рациональной эксплуатации установок и их технико-экономических показателей, обобщение опыта применения установок [6].

Ветровую энергию, прежде всего, следует использовать в таких производственных процессах, которые допускают перерывы в подаче энергии, или в тех случаях, когда продукт переработки может быть заготовлен впрок. Как известно, летом 2014 года в ходе телемоста Глава государства в режиме онлайн дал старт строительству ветроэлектростанции в городе Ерейментау, что недалеко от Астаны. Ветроэлектростанция в городе Ерейментау ежегодно будет вырабатывать 172,2 млн. кВт-часов электроэнергии и обеспечит ею объекты ЭКСПО в полном объеме уже с момента их строительства. Кроме того, проведена экологическая экспертиза строительства второго объекта – ветропарка в городе Ерейментау мощностью 50 МВт.

Казахстан характеризуется значительными ресурсами солнечной энергии. Продолжительность солнечного сияния составляет 2200-3000 часов в год, что позволяет использовать солнечные нагреватели воды и солнечные батареи, в частности портативные фотоэлектрические системы, в сельской местности, на животноводческих отгонах.

В сфере использования солнечной энергии реализуется проект в Алматинской области. Существует проект СЭС мощностью 2 МВт в городе Капчагай. Это первая солнечная электростанция, построенная в Казахстане. В 2014 году она была передана в уставный капитал ТОО «Samruk-Green Energy» для дальнейшей эксплуатации и обслуживания.

По проекту «Солнечная электрическая станция Жанакорган» мощностью 50 МВт в Жанакорганском районе Кызылординской области ведутся работы по согласованию ТЭО проекта и по привлечению финансирования. Также реализуется проект «Солнечная электрическая станция мощностью 50 МВт на площадке Бурное в Жамбылской области». Стратегическим партнером здесь выступает британская компания UG Energy Limited.

Если говорить о том, как решается использование энергии рек Казахстана, то этот вопрос пока еще находится на стадии изучения. Строительство малых ГЭС в Казахстане признано рациональным, так как у нас имеется действительно большой гидропотенциал.

Гидропотенциал Казахстана оценивается примерно в 170 ТВт в год, но сегодня из них вырабатываются лишь 7-8 ТВт в год. Большое значение имеют малые гидроэлектростанции, мощность которых составляет менее 10 МВт. По результатам исследований, на сегодня существует, по крайней мере, 453 потенциальных створа малых ГЭС с общей возможной мощностью 1380 МВт и средней годовой выработкой электроэнергии около 6 ТВт/ч [7]. Некоторые из них предусматривают использование существующих ирригационных каналов, что потребует меньших затрат средств, ресурсов и времени на их осуществление. Ряд подобных разработок в области возобновляемой альтернативной энергетики и энергосбережения, которые были представлены сегодня, уже реализуется в Астане. К примеру, высокоэффективные солнечные элементы и модули, производство которых ведется в настоящее время на заводе «AstanaSolar».

Суммарное производство электроэнергии в Казахстане на базе возобновляемых источников (включая гидроисточники) в 1990 году составляло 7,35 млрд кВт*ч. в год, или 8,4% общей ее выработки и 7% к потребности. В настоящее время доля возобновляемых источников энергии составляет 0,3% общей выработки электроэнергии, из которой более 90% приходится на малые ГЭС. В Казахстане в 2009 году было произведено 78,8 млрд кВт-ч. электроэнергии.

Уделяется большое внимание развитию транспортной инфраструктуры страны и водного транспорта в том числе, ведь именно он должен стать одним из инструментов вовлечения Казахстана в глобальные экономические процессы, укрепить его положения на традиционных рынках и обеспечить выход на новые.

В Астане прошла презентация инновационных проектов, выполняемых по программе «Разработка чистых источников энергии Республики Казахстан на 2013-2017 годы». Как известно, казахстанские ученые сейчас активно занимаются разработкой инновационных проектов, реализация которых позволит получить новые, экологически чистые и возобновляемые источники энергии.

Тенденции современного развития, связанные с формированием в пределах ЕАЭС, Китая и Ирана нового полюса экономической активности, предопределили историческую роль Казахстана как транзитного перекрестка, соединяющего транспортными артериями все части Евразийского континента. В этом векторе развития в стране реализуется немало крупных

инфраструктурных проектов, обеспечивающих кратчайшие сухопутные маршруты из Европы в Китай и обратно, а также в страны Персидского залива. Тем не менее, приоритеты инфраструктурного развития сегодня важны как никогда раньше.

В современной науке инфраструктура делится на две группы: экономическую и социальную. В первую группу включаются отрасли инфраструктуры, непосредственно обслуживающие материальное производство. Во вторую группу включаются отрасли, опосредованно связанные с процессом производства: подготовка кадров, школьное и высшее образование, здравоохранение, музеи, библиотеки, наука, туризм как ресурс отдыха, театры, выставки. В условиях научно-технической революции четко обнаружилась прямая зависимость темпов роста производства и его эффективности от развития отраслей инфраструктуры.

На сегодня в стране идет обучение специалистов-энергетиков на базе 36 вузов. По этим специальностям в вузах обучаются 9900 человек, среди которых более 500 магистрантов. В перспективе предполагается увеличение количества грантов по энергетическим специальностям на 10%. По таким направлениям возобновляемых источников энергии, как ветро- и гидроэнергетика, производство биотоплива, фотоэлектричество, и другим в стране реализуется порядка 100 научных проектов на общую сумму 1 миллиард 560 миллионов тенге. Кроме того, по Национальным научно-техническим программам по «зеленой экономике» на сумму 1 миллиард 720 миллионов тенге, немало проектов, которые уже находятся на стадии активного продвижения от идеи к практике. В числе таких разработок – образцы солнечных фотонагревателей с углеродныминотрубками, а также демонстрационные модели солнечной космической электростанции [8].

Основной целью проведения выставки ЭКС-ПО-2017 в Астане ее организаторы называют исследование стратегий, программ и технологий, направленных на создание устойчивых источников энергии. Из этого вытекают и другие задачи ЭКСПО-2017: повышение надежности и эффективности энергосбережения, стимулирование разработки наиболее прогрессивных методов использования существующих в Казахстане традиционных источников энергии, что является необходимым условием для устойчивого развития всех областей промышленности. На прошедшем в Рио-де-Жанейро (Бразилия) глобаль-

ном саммите ООН по устойчивому развитию «Рио+20» КазНУ им. аль-Фараби, единственному из вузов стран СНГ, была предоставлена отдельная секция, посвященная идеям Президента страны «Глобальная стратегия энергоэкологического развития» и «Зеленый мост». В этом направлении КазНУ им. аль-Фараби проводит большую работу. Университет первым из вузов страны подписал Декларацию принципов и обязательств по внедрению практических рекомендаций Конференции «Рио+20» в области устойчивого развития. В 2011 г. для более активного вовлечения молодежи в изучение проблем устойчивого развития совместно с Колумбийским университетом открыт центр MDP GlobalClassroom. КазНУ является единственным из вузов Казахстана, принятым в программу ООН «Академическое влияние» (AcademicImpact). В Португалии состоялась встреча ректора КазНУ Г.Мутанова с президентом Высшего инженерного института Лиссабона и международной федерации инженерного образования Хосе Карлос Квадрадо. Во время встречи были обсуждены инициативы Президента Казахстана Н. Назарбаева «Глобальная стратегия энергоэкологического развития на XXI век» и вопросы, касающиеся проведения международной секции «Зеленый мост: через поколения». Г. Мутанов предложил создать Международный образовательный Консорциум для кадрового обеспечения программы ООН по устойчивому развитию.

В числе серьезнейших вызовов и угроз человечеству в XXI веке – экологические проблемы, проявляющиеся в различной форме, включая общую деградацию окружающей среды, сведение лесов, загрязнение ряда регионов (например, Аральского ареала), загрязнение мирового океана, острейший дефицит чистой питьевой воды, промышленные выбросы в атмосферу опасных для людей, фауны и флоры химических и биологических ингредиентов и т.д. Рост народонаселения мира в предыдущие столетия и десятилетия отличался высокой динамикой. По расчетам экспертов (средний вариант), ожидаемая численность населения составит в 2050 г. 9,4 млрд., в 2100 г. – 10,4 млрд., а в 2150 г. – 10,8 млрд человек [9].

Проблема климатических изменений обострялась с каждым годом. Авторитетные аналитические центры признают изменения климата угрозой международной безопасности номер один, превышающей даже угрозу терроризма. В 2007 г. Совет Безопасности ООН впервые посвящает изменению климата специальное заседание,

Генеральный секретарь Пан Ги Мун вводит в практику проведение ежегодных саммитов ООН по климату, а МГЭИК и видный американский политик-эколог А.Гор удостоиваются Нобелевской премии мира [10].

Заключение

Собственно социология уходит от рассуждений об общих свойствах человеческой природы к исследованию совместной жизни разных людей. Это реализация в условиях глобальной справедливости и толерантности. Именно тогда осуществляется выполнение программы индустриально-инновационного развития. Рост ВВП должен составить не менее 30%. Активы

Национального фонда – не менее 30% ВВП. Рост в перерабатывающих отраслях будет превышать или достигнет уровня добывающих отраслей. Будет построено около 1 400 км новых железнодорожных линий, около 16 тыс. км автомобильных дорог республиканского значения, создан конкурентный рынок воздушных перевозок. Об этом свидетельствует качественный рост экономики и вхождение в число наиболее экономически конкурентных стран.

Подводя итоги своего участия в миланском форуме «Азия-Европа», Глава государства отметил, что иностранные лидеры воспринимают Казахстан как государство, которое показывает пример развития экономики, социальной устойчивости, спокойствия и стабильности.

Литература

- 1 Назарбаев Н.А. Глобальная энергоэкологическая стратегия устойчивого развития в XXI веке. – Астана – Москва: Экономика, 2011. – 194 с.
- 2 Назарбаев Н.А. Стратегия радикального обновления глобального сообщества и партнерство цивилизации. – Астана: ТОО АРКО, 2009. – 264 с.
- 3 Автотрофность // http://plant_anatomy.academic.ru/ (Дата обращения: 10.01.2016)
- 4 Казахстанская правда // <http://www.kazpravda.kz/fresh/view/ekologicheskaya-i-promishlennaya-bezopasnost--nashi-glavnie-zadachi1/> (Дата обращения: 10.01.2016)
- 5 Казахстанская правда // <http://www.kazpravda.kz/rubric/ekspo-2017/vladimir-shkolnik-gryadet-novaya-era-nizkouglerodnoi-ekonomiki/> (Дата обращения: 10.01.2016)
- 6 Большая советская энциклопедия // <http://bse.sci-lib.com/article004600.html> (Дата обращения: 10.01.2016)
- 7 Вопросы энергосбережения в РК становятся актуальными / <http://www.kazenergy.com/ru/kazakhstan/oilgaz/1167.html?task=view> (Дата обращения: 10.01.2016)
- 8 Альтернатива углеродному развитию // <http://www.m.kazpravda.kz/articles/view/alternativa-uglerodnomu-razvitiu/> (Дата обращения: 10.01.2016)
- 9 Римашевская Н.М. Население и глобализация. – М.: Наука, 2002. – С. 351.
- 10 Авдеева Т.Г. Копенгаген-2009: провал, успех или момент истины? // International Affairs. – №2. – 2010 / <https://interaffairs.ru/jauthor/show/174>

References

- 1 Nazarbayev N.A. Global Energy-Ecological Strategy for Sustainable Development in the XXI century. – Astana-Moscow: Economics, 2011. – 194 p.
- 2 Nazarbayev N.A. Strategy of Radical Renewal of the Global Community and Partnership of Civilization. – Astana: ARKO LLP, 2009. – 264 p.
- 3 Autotrophy / http://plant_anatomy.academic.ru/ (Accessed date: 10.01.2016)
- 4 <http://www.kazpravda.kz/fresh/view/ekologicheskaya-i-promishlennaya-bezopasnost--nashi-glavnie-zadachi1/> (Accessed date: 10.01.2016)
- 5 <http://www.kazpravda.kz/rubric/ekspo-2017/vladimir-shkolnik-gryadet-novaya-era-nizkouglerodnoi-ekonomiki/> (Accessed date: 10.01.2016)
- 6 Great Soviet Encyclopedia / <http://bse.sci-lib.com/article004600.html> / (Accessed date: 10.01.2016)
- 7 Issues of Energy Saving in the Republic of Kazakhstan Become Relevant / <http://www.kazenergy.com/ru/kazakhstan/oilgaz/1167.html?task=view> (Accessed date: 10.01.2016)
- 8 An alternative to Carbon Development / <http://www.m.kazpravda.kz/articles/view/alternativa-uglerodnomu-razvitiu/> (Accessed date: 10.01.2016)
- 9 Rimashevskaya N.M. Population and Globalization. – Moscow: Science, 2002. – P.351.
- 10 Avdeeva T.G. Copenhagen-2009: Fail, Success, or Moment of Truth? // International Affairs. – №2. – 2010 / <https://interaffairs.ru/jauthor/show/174>

Verevkin A.V., Shabdenova A.B.

Institute of parenthood in the context of the changing socio-economic conditions and strategies of life of modern family

This article discusses the social and economic aspects of modern family life and problems of family upbringing. In modern conditions there are processes of modification as the family as a whole, and the individual elements of marital relations. Transformation processes of marriage and family, expressed in the separation of the institutions of parenthood, a matrimony and kinship, led to the emergence of different family models, among which we can highlight single parenting.

It is proved that the main causes of changes in family relationships, including the reduction of the role of men in the process of primary socialization, it is necessary to look directly into the sphere of family relations (including their psychological, economic, legal aspects), as well as in the area of social economic trends in the development of modern society in general. The reason (or reasons) of the fact that basic physical and psychological stress associated with raising children in a modern family falls on women – the result of a gradual change of role the economic functions of the family members, a change of status roles of men and women and, finally, the change of the family. Regardless of the nature of the family, motherhood and fatherhood are two different parenting institutes; also have their own specific functions, depending on the socio-cultural factors. In the context of the study single-parent families should be noted that parenthood institutions: maternity and paternity while preserving the traditional features can be realized in the context of different economic strategies and models of family upbringing.

The article notes that the analysis of the problems of parenting in the modern Kazakh society more important is the study of correlations between the distributions of socio-economic and gender roles in the family and the effectiveness and quality of family upbringing.

Key words: family, marriage, family upbringing, parenting, maternity, paternity.

Веревкин А.В., Шабденова А.Б.

Әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың және заманауи отбасының өмірлік стратегияларының өзгеру контексіндегі ата-аналық институт

Мақалада заманауи жанұяның және отбасы тәрбиесінің мәселелерінің әлеуметтік-экономикалық аспектілері қарастырылады. Заманауи жағдайларда жалпы жанұяның да, отбасылық неке қарым-қатынастардың жеке элементтерінің де түрлі өзгерулері болып жатыр. Ата-аналық институттың, туысқандық, ерлі-зайыптылық бөлінуінде көрініс тапқан, отбасы мен некенің трансформациялық процестері, түрлі отбасы үлгісінің пайда болуына әкеліп соқты, олардың арасынан ерекше бөліп қарастыратынымыз – моно ата-аналық отбасылар.

Отбасылық қарым-қатынастар саласының өзгеруінің негізгі себептері – соның ішінде, бірінші әлеуметтену процесіндегі ер адамдардың рөлінің төмендеуінен (олардың психологиялық, экономикалық, құқықтық аспектілері), отбасылық неке қарым-қатынастар саласынан іздеу керек, сондай-ақ жалпы заманауи қоғамның әлеуметтік-экономикалық тенденциялардың саласында да. Моно ата-аналық отбасыларды зерттеу контексінде ата-аналық институты: әкелік пен аналық, өзінің дәстүрлі функцияларын сақтай отырып, әртүрлі экономикалық стратегиялар мен отбасылық тәрбиелеу үлгілерінде дами алады.

Мақалада заманауи қазақстандық қоғамда ата-аналық мәселелерді талдау үшін, көбінесе, корреляциялық тәуелділіктерді жанұядағы әлеуметтік-экономикалық пен гендерлік рөлдердің және отбасылық тәрбие берудің сапасы мен нәтижелілігі арасындағы зерттеудің үлкен маңызы бар.

Түйінді сөздер: отбасы, неке, отбасылық тәрбие, ата-аналық, аналық, әкелік.

Веревкин А.В., Шабденова А.Б.

Институт родительства в контексте изменения социально-экономических условий и стратегий жизни современной семьи

В статье рассматриваются социально-экономические аспекты жизни современной семьи и проблемы семейного воспитания. Обосновывается, что основные причины изменений в сфере семейных отношений, в том числе снижение роли мужчин в процессе первичной социализации необходимо искать как непосредственно в сфере семейно-брачных отношений (включая их психологические, экономические, правовые аспекты), так и в сфере социально-экономических тенденций развития современного общества в целом. В контексте исследования монородительских семей необходимо отметить, что институты родительства: материнства и отцовства, сохраняя традиционные функции, могут реализоваться в контексте различных экономических стратегий и моделей семейного воспитания.

В статье отмечается, что для анализа проблем родительства в современном казахстанском обществе большее значение имеет исследование корреляционных зависимостей между распределением социально-экономических и гендерных ролей в семье и результативностью и качеством семейного воспитания.

Ключевые слова: семья, брак, семейное воспитание, родительство, материнство, отцовство.

**INSTITUTE OF
PARENTHOOD IN
THE CONTEXT OF
THE CHANGING
SOCIO-ECONOMIC
CONDITIONS AND
STRATEGIES OF LIFE OF
MODERN FAMILY**

Introduction

The family, as the most important social institution providing the reproduction of social life and the broadcast of cultural models, norms and values, is, at the same time, quite a dynamic component of society. Scientists note modification as the family as a whole, and the individual elements marriage relations. Transformation processes of marriage and family, expressed in the separation of the institutions of parenthood, marriage and kinship, led to the emergence of different family models, among which is the single parenting, cohabitation, same-sex marriage, «childfree» [1].

“Single-parent” families are increasingly becoming the subject of social studies. Since the beginning of the 90s, the term “single-parent family” is reflected in the census questionnaires or statistical data. Single-parent family is considered, formerly known as “incomplete”, the head of which is not a spouse, for various reasons: for reasons of death, deprivation of parental rights, termination of legal marriage, refuses to participate in the upbringing of the child, etc. Consequently, the category of single parent families belong to those who have “never had or no spouse, and which contain and bring up at least one child” [2, p. 117].

Perhaps admit the gradual growth the number of single-parent families. According to the Kazakh Statistics Committee, the number of single-parent families (nuclear households) in Kazakhstan according census 2009, has increased in comparison with the beginning the twentieth century by 6.7% and amounted to 520 986 families (including share of households consisting of fathers with children (13,1%) increased more than a third from 42,417 in 2000 to 68,256 – in 2009) [3].

In the context of study single-parent families should be noted that parenthood institutions: maternity and paternity while preserving the traditional features are implemented in the context of different economic strategies and models of family upbringing. Modern women (and not only a single mother) often need to combine motherhood and work. In this context, it suggests that single mothers are more vulnerable to social and financial risks and require particular forms of support. On the other hand, a lone fatherhood implies rapprochement of gender roles and associated

with personal and socio-economic difficulties of a different kind. Various aspects of modern family life are now becoming not only a matter for theoretical discussions, but requires the implementation of practical measures, giving concerts public attention on problem points, or allow them to have a corrective action.

The main research hypothesis is based on the assumption that the main causes of changes in family relationships, including the reduction of the role of men in the process of primary socialization, it is necessary to look directly into the sphere of family relations (including their psychological, economic, legal aspects), so and in the sphere of socio-economic trends in the development of modern society in general. The reason (or reasons) of the fact that basic physical and psychological stress associated with raising children in a modern family falls on women – the result of a gradual change of role the economic functions of the family members, a change of status roles of men and women and, finally, the change of the family [4].

Main part

The basis of the traditional family is marriage between a man and a woman, which after child birth family responsibilities are complemented by implementation of parenting functions. Regardless of the family nature, motherhood and fatherhood are two different institutes of parenting; also have their own specific functions, depending on the socio-cultural factors. The most common model of fatherhood until recently was a traditional. In this model the father – breadwinner, the personification of power and discipline, as well as a mentor in the nonfamily and social life. In traditional society, the work of fathers was always in sight, which was the basis for the fathers' authority. Traditionally, both in ancient and in modern societies, fathers serve as the moral mentors, custodians and breadwinners. At the same time, diverse scientific studies empirically and theoretically confirmed positive effect of active involvement of fathers in the development of their children. Anticipating the analysis of the empirical results of the analysis must be emphasized that fatherhood as noted I.S. Con – versatile and the most changeable and problematic aspect of masculinity [5]. Based on historical and ethnographic data, paternity, i.e. the presence of children has always been considered mandatory indicator “male power” and a component of male identity.

The growth of feminization, and then the formation and adoption of a new view of gender

roles (for example – the degree of women's presence in power is assessed at the international level as a measure of democratization of society and others) have been influenced on the institution of fatherhood. In the traditional model of the father's role in the early years of a child's life, especially during infancy, either viewed as an auxiliary or practically excluded. Nevertheless, already in 80-ies in Europe and the United States, sociologists and psychologists have identified “a new image of man”, which was in many ways the opposite of the traditional. The differences primarily lie in relation to little kids: a new model of fatherhood implied in the care, caring, ability to enter into emotional contact with the child.

In modern times, involvement into the family has ceased to be a necessary factor in the spiritual and physical survival. Personality gained relative independence from the family changed the character of the perception of family relations. The most significant was not kinship objectively defined relationships, but married, based on freedom of choice, exactly they are central in the family. To analyze the problems of parenting in the modern Kazakhstani society more important is the study of correlations between the distributions of socio-economic and gender roles in the family and the effectiveness and quality of family upbringing. Experts often emphasize that it is impossible to divide the functions of the family in the major and minor, all family functions – the main, however, must specify among them those special, which allows distinguishing the family from other institutions, which leads to the separation of specific and nonspecific functions of the family. The specific functions of the family are birth of a child (reproductive function), the maintenance of children (existential function) and childcare (socializing function) and remain during all society changes, although the nature of the link between the family and society can change in the course of history.

Non-specific functions of the family associated with the accumulation and transfer of ownership and status, organization of production and household consumption, recreation and leisure activities, with concern for the health and welfare of family members, with the creation of the microclimate that promotes relieve stiffness and self-preservation. The economic function being a non-specific function of the family occupied the leading position in the course of several centuries, so the family changes are most noticeable found by comparing the non-specific functions at different historical stages.

Perhaps consider the issue, indirectly showing that if in the traditional, agrarian society, the economic function of women in the family being large in volume, by significance was overshadowed. Compared with men, who, being a hunter, warrior, farmer, finally, wageworkers often were forced to be absent, women's work in the house or near the family hearth combined a variety of functions, including the care of children. In the modern world, a woman taking part in the economic welfare of the

family does not work on the family courtyard, but relatively speaking, "outside the home" [6].

Analysis of the aggregated data of the working hours of men and women showed that for the majority of employees of Kazakhstan (both men and women) the duration of the working day is 8 hours – 39%. It is also interesting to note that the second most common answer to this question is a variant – "Irregular working hours" – 16,3% of respondents (Table 1).

Table 1 – Analysis of the duration of the working day of the respondents

Responseoptions	%
1. 6 hours	11,1%
2. 8 hours	39,0%
3. 10 hours	11,7%
4. 12 hours and more	7,3%
5. Irregular working hours	16,3%
6. I don't work at present time	12,2%

A more detailed analysis of the responses to this question shows that the working day of women are not much less than men. Among the respondents indicated that their working day lasts eight o'clock

women by 14.5% more than male respondents. That is almost half of the surveyed women (mothers) is away from home equally with men from about 8.30 to 18.30 (taking into account the average time to get to).

Table 2 – Responses of married respondents to the question about the duration of the working day of the spouse (in % of men and women who are married)

Responseoptions	Responses of men, %	Responses of women %	In % of total respondents
1. 6 hours	10,8%	8,6%	9,7%
2. 8 hours	32,6%	20,9%	26,8%
3. 10 hours	15,2%	19,7%	17,5%
4. 12 hours and more	4,3%	22,2%	13,3%
5. Irregular working hours	8,6%	14,8%	11,7%
6. Currently, she (he) does not work	28,2%	13,5%	20,9%

Responses of the respondents to a question about duration of the spouses' working day are given in Table 2. Presented data generally confirm the results described above. It should be noted that comparing the respondents' answers, we found that in 1/3 of Kazakh families the husband and wife are work the same amount of time.

In this regard we can talk about gender roles, on trends in the development of modern family, but we would like to emphasize that in this situation the most vulnerable position in the «full», and in single-parent families take children, who are engaged in bringing up by pre-school, school, media culture and finally by «the street». All these components of

socialization, not less important and positive, but not able to completely replace family upbringing.

Returning to the question of the economic functions of the family is possible to note that the work is method of self-realization, creativity and career growth, but still, even with the coincidence of all these conditions – it is also a «salary» that is ensure the economic well-being, and sometimes survival of family (or person) in the current difficult economic conditions. In the context of the main theme of the article it should be assumed that in today's society for the majority of women, work (conventionally call work «outside the home») is also required, as well as for men. Even if hypothetically exclude all

other factors – a career, self-expression, calling, etc., but of course, in reality their role is also quite high.

In different periods of family formation and development, functions of its members are varied. Changes occur in the relationship between men and women in the family. Experts say that the male and female roles tend toward symmetry, changing ideas about how should behave a husband and wife. Experts note the fact that the family is particularly sensitive to the social and economic changes (unemployment, price increases, etc.). Social upheavals affect, for example, on increasing the number of divorces, which in their turn negatively influence on children upbringing.

Table 3 – Comparativedataonincomeofrespondents (in % ofmenandwomenwhoaremarried)

Youearn...	Responsesof men, %	Responsesofwomen, %
1. Morethanthespouse	56,6%	16,4%
2. Lessthanthespouse	15,0%	48,3%
3. Approximatelyequally	11,3%	19,7%
4. Another	15,1%	13,1%
5. Noanswer	2%	2,5%

Respondents who participated in the survey answered the question, who of the spouses earns more. Studies show that unambiguous position on this issue could not get, though there is still a certain priority of men as financial support, the breadwinner. About half of respondents said that a man earns more thanwife, namely 48.3% of women and 56.6% of men. At the same time almost the same number of respondents – both men and women said that a woman earns more –

respectively, 15% of men and 16.4% of women. 1/5 of respondents among married women who live in different regions of Kazakhstan also noted that the contribution to the family budget in terms of money is the same for both spouses.

Statement of the objective fact of change in the economic behavior of spouses constituting the nuclear family must be supplemented by an analysis of the reflection of these processes in the public consciousness of Kazakhstanis (Table 4).

Table 4 – Do you think that the husband and wife should equally participate in housework (in % of surveyed men and women)

Responseoptions	Men %	Women %	In% oftotalrespondents
1. Yes, I fullyagree	51,6%	56,7%	54,2%
2. No, this is absolutely wrong	11,2%	5,1%	8,2%
3. Partly it all depends on the circumstances	27,4%	26,2%	26,8%
4. In the modern world it is not significant	8,1%	8,4%	8,3%

The results of sociological studies show that the representation of gender and social roles have also changed, in comparison with traditional. Thus, as is evident from Table 4, more than half of respondents strongly agree that in housekeeping should be involved both husband and wife. The number of those who think it is unacceptable is only 8.2% of Kazakhstanis: 11.2% of men and 5.2% of women [6].

Respondents' opinions on the possibility or necessity of women participation in the modern financial security of family even more clearly demonstrate the marked position. So, 66.1% of men and 77.9% of women totally agree with this statement. It is possible in a certain sense to name activity this family-economic position of women.

The activity position of the father in the family, should be manifested in the active penetration into the world of the child, and depends on the value of family for the man, the desire to see the results of child's upbringing. Active paternal position indicates its acceptance of responsibility for the upbringing of the child and the family as a whole.

Conclusion

To sum up it can be noted that the family and economic roles of men and women in modern society really changed that, of course, does not mean completely diametric change, a complete transformation of status. This is not just no need to, but it would be fundamentally wrong. However, some adjustments still required. On the one hand, men and women, that is, fathers and mothers, in modern conditions if they work, then work "outside the home", that is, the degree of contacts of both parents with children a relatively the same. In other words, we can say, first about a reduction of mother contacts proportion with children of approximately school age and elder.

On the other hand, if not focus on the particular cross-cultural differences, it can be argued that in the traditional patriarchal family the father acts as a) the breadwinner, b) the personification of power, and c) an example to follow, and often also as the direct mentor in nonfamilies, social and labor activity. In modern urban family fatherhood these traditional values significantly weakened under the pressure of factors such as equal rights for women, the involvement of women in professional

work, family life and a close spatial fragmentation work and everyday life. In the past, the strength of father's influence was rooted in, first, that he was the epitome of power and instrumental effectiveness. As the "invisible parent", as often called the father, becomes visible and more democratic, his authority, based solely on outside of the family factors, is markedly reduced.

In this situation family upbringing as an attribute social function of the family is undergoing domestic structural changes, and demands the close attention from the civil society. The greatest changes in the modern family has undergone in the process of the emergence of such its forms as a nuclear family – the basis for the society at the end of XX – beginning of XXI century. Public opinion polls show that the family is one of the main of life values and is perceived as a condition of a happy life.

In public opinion of Kazakhstanis can identify the following items in assessing the prospects of family development [7]:

1. Efforts should be made to maintain and develop traditional forms of monogamous families with two or more children (55.0%);
2. Traditional marriage is gradually eliminates itself (11.1%);
3. Will be growing tendency to the emergence and existence of single-parent families (one mother (father) and child) (11.6%);
4. Increasingly, there are childless marriages (6.6%);
5. The predominant form of of family is a family with one child (8.8%);
6. Will be grow polygyny (5.0%);
7. For Kazakhstan's society characterized the patriarchal family, and it will develop (7.7%);
8. In the world, there is a tendency to polygamy (1.1%).

In general, it can be stated that in the Kazakhstan public opinion on the evaluation of family development trends prevailing view is "We need strongly maintain and develop the traditional forms of monogamous families with 2 or more children". At the same time, every tenth respondent is inclined to believe the active nature of the transformation of traditional marriage and the increase in the number of single-parent families, which makes further studies of them very promising and relevant.

Литература

- 1 Hammer V. Alleinerziehende im Gender-Diskurs – Unterschiede oder Gemeinsamkeiten bei Müttern und Vätern? // Zeitschrift für Familienforschung. – 14 (2002). – 2. – Pp. 194-207.
- 2 Ивер-Жалю. Э. Монородительские семьи во Франции // Социологические исследования. – 1991. – № 5. – С. 117-122.
- 3 Гендерная статистика и показатели Целей Развития Тысячелетия. Комитет по статистике Министерство национальной экономики Республики Казахстан // http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeGenderInd7?_afLoop=26704475434697291#%40%3F_afLoop%3D26704475434697291%26_adf.ctrl-state%3D11wuslabqy_34
- 4 Абдирайымова Г.С., Веревкин А.В., Кенжакимова Г.А., Лифанова Т.Ю. Студенттік ортадағы әкелік феномен (социологиялық аспект). – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 74 б. ISBN: 978-601-247-408-4
- 5 Кон И.С. Этнография родительства. – М.: Высшая школа, 2001. – 199 с. ISBN: 978-5-9691-0397-9
- 6 Ахметова Л.С., Веревкин А.В., Лифанова Т.Ю. Отцы и дети: проблемы и перспективы. – Алматы: Типография «ИП Волкова», 2010. – С. 100-180. ISBN: 9965-23-204-0
- 7 Веревкин А.В., Лифанова Т.Ю. Семейное воспитание и экономические аспекты жизни современной казахстанской семьи // Молодая семья – стратегический ресурс России: Материалы II Байкальского молодежного форума. – Улан-Удэ, 2011. – С. 284-292.

References

- 1 Hammer V. Alleinerziehende im Gender-Diskurs – Unterschiede oder Gemeinsamkeiten bei Müttern und Vätern? // Zeitschrift für Familienforschung. – 14 (2002). – 2. – Pp. 194-207.
- 2 Iver-Zhalju. Je. Monoroditel'skie sem'i vo Francii // Sociologicheskie issledovanija. – 1991. – № 5. – S. 117-122.
- 3 Gendernaja statistika i pokazateli Celej Razvitija Tysjacheletija. Komitet po statistike Ministerstvo nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan // http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeGenderInd7?_afLoop=26704475434697291#%40%3F_afLoop%3D26704475434697291%26_adf.ctrl-state%3D11wuslabqy_34
- 4 Abdirajymova G.S., Verevkin A.V., Kenzhakimova G.A., Lifanova T.Ju. Studenttik ortadaғы әkelik fenomen (sociologijalyk aspekt). – Almaty: Қазақ universiteti, 2012. – 74 b. ISBN: 978-601-247-408-4
- 5 Kon I.S. Jetnografija roditel'stva. – M.: Vysshaja shkola, 2001. – 199 s. ISBN: 978-5-9691-0397-9
- 6 Ahmetova L.S., Verevkin A.V., Lifanova T.Ju. Otcy i deti: problemy i perspektivy. – Almaty: Tipografija «IP Volkova», 2010. – S. 100-180. ISBN: 9965-23-204-0
- 7 Verevkin A.V., Lifanova T.Ju. Semejnoe vospitanie i jekonomicheskie aspekty zhizni sovremennoj kazahstanskoj sem'i // Molodaja sem'ja – strategicheskij resurs Rossii: Materialy II Bajkal'skogo molodezhnogo foruma. – Ulan-Udje, 2011. – S. 284-292.

ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ИНЖИНИРИНГ ОРТАЛЫҒЫ

Орталық университеттің Ғылыми Кеңесінің шешімі бойынша құрылып, философия және саясаттану факультетінің әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы базасында 2010 жылдың 24 желтоқсанынан бастап жұмыс істеп келеді.

Орталық жетекшісі – әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор Г.С. Абдирайымова.

Орталықтың басты мақсаты өзекті және тәжірибелік мәні бар іргелі және қолданбалы ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу болып табылады.

Орталық қызметінің негізгі ғылыми бағыттары:

– Өзекті әлеуметтік процестер мен феномендер бойынша іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу; жас оқытушылар мен зерттеушілердің ғылыми-зерттеу жұмыстары үшін эмпирикалық базаны құру; университет студенттері мен оқытушыларының білім берудегі қызмет көрсету сапасын бағалау мониторингі; білім беру саласында қызмет көрсетудің сапа менеджменті бойынша университетте жүргізілетін іс-әрекеттерге әлеуметтік қолдау көрсету.

– Жас зерттеушілерге ғылыми және әдістемелік көмек көрсету (диссертациялық және ғылыми зерттеулер бойынша докторанттарға, магистранттарға, бакалавр және ізденушілерге кеңес беру, арнайы өңдеулер).

– Нақты әлеуметтік зерттеулер жүргізу мәселелері бойынша әдістемелік көмек көрсету.

– Орталықтың, әлеуметтік және әлеуметтік жұмыс кафедрасының, университет бөлімшелерінің жұмыстары үшін қажетті статистикалық мәліметтер мен құжаттар банкіні қалыптастыру; жоғары оқу орнының оқытушыларының, докторанттары мен магистранттарының іргелі және қолданбалы зерттеулерін жүзеге асырулары үшін әлеуметтік мәліметтерді жинақтау және өңдеу.

– Сыртқы тапсырыстарға келісім-шарт негізінде әдістемелік, сараптамалық және консалтингтік қызмет көрсету.

– Келісім-шарт бойынша әртүрлі меншіктегі ұйымдармен, мекеме және кәсіпорындармен біріге отырып зерттеу жұмыстарын жүргізу.

– Қазақстан және шетелдерінің ғылыми-зерттеу және білім беру құрылымдарымен біріге отырып жобаларды өңдеу және зерттеулер жүргізу.

– Қоғамның қазіргі мәселелері бойынша дөңгелек үстелдер, конференциялар мен симпозиумдар, көрмелер мен тақырыптық кездесулер ұйымдастыру және өткізу, зерттеу нәтижелерін жариялау.

Байланыс ақпараттары: Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы 71, әл-Фараби атындағы философия және саясаттану факультеті, 1 каб., 21каб.

Тел.: 2925717, ішкі байланыс: 2127.

E-mail: Gulmira.Abdiraimova@kaznu.kz

Дүйсенова С.М.
**Әлеуметтік жүйе ретінде
ұйымның рөлі**

Мақалада ғылыми менеджмент негіздері, әлеуметтік жүйе ретіндегі әлеуметтік қорғау ұйымдары, әлеуметтік жұмыстағы басқарудың жалпы функциялары қарастырылады. Мақаланың мақсаты – әлеуметтік басқару теорияларымен таныстыру, әлеуметтік жұмыстың ұйымдастырушылық құрылымын көрсету. Әлеуметтік басқарудың теориясы, методологиясы және механизмдерін игеру болашақ әлеуметтік жұмыскерлерге әртүрлі халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің ұйымдарында басқарушылық, ұйымдастырушылық және әкімшілік жұмыс жүргізулеріне септігін тигізеді. Халықты әлеуметтік қорғау жүйесінде әлеуметтік қызмет көрсету деген ұйым түрі бар. Әлеуметтік қызмет көрсету мекемелері бұл меншік түріне тәуелсіз әлеуметтік қызмет көрсететін мекемелер және құқықтық білімі жоқ осы саладағы кәсіпкерлікпен айналысатын азаматтар. Ұйымдастырушылық-құқықтық формадағы қызмет көрсету мекемелері: мемлекеттік, коммерциялық, аралас, қайырымдылық, діни және қоғамдық. Мақалада әлеуметтік қызмет көрсетудің орындалуы көрсетіледі. Сонымен қатар әлеуметтік қызметтің әртүрлі типтері көрсетіледі. Ұйымның мінездемесін білу маңызды, өйткені олар ұйым құрылымының спецификалық бөлігі болып табылады. Мұндай мінездемелер ұйымды жеке адам немесе тұлға ретінде сипаттайды. Құрылымдық сипаттау ұйымның іштей құрастырудың ерекшелігін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді, оларды сандық сипаттап, осы сипаттаудың негізінде ұйымдарды өзара салыстырады. Сонымен қатар автор ұйымдардың негізгі ішкі және сыртқы өзгерістері мен ұйымға жанама әсер ететін ортаның негізгі факторларын анықтады. Қазіргі ұйымдарға сыртқы айналадағылардың өзгеруі мен өзгерулердің ішкі айнымалыларда жүзеге асыруға бейімделуі қажетті.

Түйін сөздер: басқару әлеуметтануы, ұйым, әлеуметтік жүйе, ұйымдастыру формалары, ұйымдастыру факторлары.

Duysenova S.M.
**The role of the organization
as social system**

The article covers the basics of scientific management, the organization of social protection as a social system, general management functions in sociology. The purpose of the article - introduction to the theory of social control, to show the organizational structure of sociology. The organization is a member of the social system, the most common form of human community, the primary unit of society. It can not exist without society and society can not exist without the institutions that it creates for its existence. But, as an independent subsystem of society, the organization has its own characteristics, interests, values, offers the public the products of their activities, their services and imposes certain requirements of the society. As you know, quite a new trend of sociology practice. The social protection system has developed this type of organization as a social service. Under the social services understand the enterprises and institutions regardless of ownership, providing social services, as well as citizens engaged in entrepreneurial activity on the social services of the population without a legal entity. It creates social services following legal forms: public, commercial, mixed, charitable, religious and social. The article shows the implementation of social services. And also create different types of social services. The study of the characteristics of the organizations is necessary because they are specific features of the structure of the organization. These characteristics describe the organization like personality or physical traits that describe individuals. Structural characteristics make it possible to highlight the features of the internal structure of the organization, to describe them quantitatively compare the organization with each other on the basis of these descriptions. Contextual characteristics describe the organization as a whole, including its size, technology and equipment that it uses, and the goals that it pursues. The author also revealed the main internal and external variables of the organization, and the main factors of the medium indirect impact on the organization. The modern organizations need to adapt to changes in the external environment and make changes in the internal variables.

Key words: management sociology, organization, social system, forms of organization, the organization factors.

Дүйсенова С.М.
**Роль организации как
социальной системы**

В статье рассматриваются основы научного менеджмента, организации социальной защиты как социальной системы, общие функции управления в социологии. Цель статьи – ознакомить с теориями социального управления, показать организационные структуры социологии. В статье показываются выполнения социальных услуг. А также создаются различные типы социальных служб. Изучение характеристик организаций необходимо, поскольку они являются специфическими чертами строения организации. Эти характеристики описывают организации подобно личностным или физическим чертам, описывающим отдельных людей. Структурные характеристики дают возможность выделить особенности внутреннего строения организации, описать их количественно и сравнивать организации между собой на основе этих описаний. Контекстные характеристики описывают организацию в целом, включая ее размер, технологии и оборудование, которые она использует, и цели, которые она преследует. Также автор выявил основные внутренние и внешние переменные организации, и основные факторы среды косвенного воздействия на организацию. Современным организациям необходимо приспосабливаться к изменениям во внешнем окружении и осуществлять изменения во внутренних переменных.

Ключевые слова: социология управления, организация, социальная система, формы организации, факторы организации.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖҮЙЕ РЕТІНДЕ ҰЙЫМНЫҢ РӨЛІ

Кіріспе

Ұйымды толық түсіну үшін, біріншіден, жалпы жүйе не екенін білген жөн. Жүйе дегеніміз – қоршаған ортадан ақпарат алып, оны өңдеп және қайтадан сыртқа шығаратын өзара байланысты элементтерден құралған жиынтық.

Олар келесідей қызмет көрсетеді [1]:

- материалды көмек;
- үй ішіндегі көмек;
- стационар жағдайында көмек;
- уақытша баспана беру;
- әлеуметтік қызмет көрсету мекемелеріндегі түсте болу уақытын ұйымдастыру;
- кеңес беру;
- балалар мен отбасыларға әлеуметтік патронаж;
- әлеуметтік бейімделу мен реабилитация.

Әлеуметтік қызмет көрсету мекемелерінің түрлері: халыққа әлеуметтік қызмет көрсету орталығы, кәмелетке толмағандарға арналған әлеуметтік қалпына келу орталығы, балалар мен отбасыларға арналған әлеуметтік көмек көрсету орталығы, ардагерлерге арналған интернат, балалар үйі, мүмкіншілігі шектеулі балалардың қалпына келу орталығы, жедел әлеуметтік көмек көрсету орталығы, тұрақты тұратын жері жоқ адамдарға арналған қалпына келу орталығы, әлеуметтік приют, дағдарыстық орталық, жедел психологиялық көмек көрсету орталығы және т.б.

Негізгі бөлім

Сыртқы ортадан тәуелділігін қоршаған ортадан ресурстар алып және оны қоғамға қайтадан әлеуметтік қызмет ретінде беруінен көруге болады. Ұйымдар туралы ғылым ашық және жабық жүйелердің айырмашылығын көрсетіп берді. Жабық жүйе сыртқы ортаға тәуелді емес, ол автономды және сыртқы ортамен байланыс жасамайды. Сыртқы орта тұрақты болса, ұйым жұмысына кедергі туғызбаса және өз әсерін тигізбесе, ұйымды басқару оңай. Менеджменттің ерте концепциялары (ғылыми менеджмент) ұйымды жабық жүйе ретінде қарастырған.

Ұйым сыртқы орта ресурстарын пайдаланады және оған өз қызметтерін ұсынады. Ұйым үнемі сыртқы ортаға бейімделіп отырады: ол өзіне керекті ресурстарды табады, сыртқы орта әсерін қабылдап, оларға жауапты реакция береді, қоршаған ортаға өз қызметтерін ұсынады, сыртқы орта факторларының өзгеруіне және белгісіздік алдында өзінің ішкі қызметін дұрыстап және бақылайды. Әлеуметтік қызметтер үнемі әлеуметтік жағдайға тәуелді болады және елде орын алған әлеуметтік құбылыстарға (жұмыссыздық, миграция, жетімдік, мүгедектік, нашарлық, маскүнемдік, кедейшілік) әсерін тигізеді. Ұйымдастырушылық жүйенің келетін ақпараттарына жұмыскерлер (әлеуметтік жұмыскерлер мен әлеуметтік жұмыс мамандары), ақпараттық, материалдық және қаржылық ресурстар. Әртүрлі әлеуметтік технологияларды қолдану нәтижесінде клиенттердің сұраныстарын қанағаттандыруға арналған тауарлар мен қызметтерге айналады. Әлеуметтік қызмет дегенде клиентке жасалатын әлеуметтік қызмет пен көмекті айтамыз. Әлеуметтік қызметтің клиенті болып қиын өмірлік жағдайға тап болған азаматтарды жатқызамыз.

Ұйымның жалпы мінездемесі [2]:

Ресурстар. Ұйым қолданатын негізгі ресурстар: еңбек, қаржылық, материалдық, технологиялық және ақпараттық.

Сыртқы ортадан тәуелділік. Қоршаған ортамен әрекет етпейтін бірде бір ұйым жоқ. Ұйым сыртқы ортаға тәуелді, ресурстары мен тұтынушылық қатынастары жағынан.

Еңбектің көлденең бөлінісі. Барлық жұмыс компоненттерге бөлінеді. Мұны әдетте еңбектің көлденең бөлінісі дейді.

Бөлімшелері. Еңбектің көлденең бөлінісінің нәтижесінде арнайы мақсаттарға жететін және спецификалық міндеттерді орындайтын бөлімшелер құрылады.

Еңбектің тігінен бөлінісі. Жұмысты құрамдас бөліктерге бөлу ісі қызметтің координациясын талап етеді. Топтың жұмысы жемісті болу үшін оның жұмысын әлдекім бақылап отыруы қажет. Басқарудың бар мазмұны да басқалардың әрекеттерін бақылаумен сипатталады.

Ричард Дафт ұйым мінездемесін екіге бөледі: құрылымдық және контекстілік. Құрылымдық мінездеме ұйымның ішкі құрылымының ерекшеліктерін көрсетуге, олардың санын көрсетуге және мынадай сипаттамалар бойынша салыстыруға мүмкіндік береді:

Формальдылық – ұйыммен қолданылатын жазбаша құжаттардың саны. Құжаттарға нұс-

қаулықтар, техникалық сипаттамалар, бұйрықтар мен уставтар кіреді. Мұндай жазбаша құжаттар ұйымның қызметін сипаттайды. Формальдылық әдетте ұйымда қолданылатын құжаттар бетінің санымен өлшенеді.

Мамандану (еңбек бөлінісі) – ұйымның міндеттері қаншалықты мамандану белгілері бойынша бөлінгенін көрсетеді. Егер мамандану төмен болса, бір маман бірнеше қызмет атқарады.

Билік иерархиясы – ұйымда кім кімге бағынатынын және әр маманның жауапкершілігін көрсетеді. Ұйым құрылымындағы иерархия тік сызықтармен көрсетіледі.

Орталықтану – егер шешім қабылдайтын жұмысшылар иерархияның жоғарғы жағында орналасса, онда ұйым орталықтанған. Ал төменгі жағынан қабылданса, онда ұйым орталықтанбаған.

Кәсібилік – жұмыскерлердің формальды білімі мен даярлық дәрежесі. Кәсібилік әдетте ұйым қызметкерлерінің оқуға жұмсаған орташа жылдарының көрсеткішімен сипатталады.

Контекстілік мінездемелер ұйымды жалпылай сипаттайды, оның ішінде ұйым пайдаланатын көлемі, технологиясы, құрал-жабдықтары және алға қойған мақсаттары бар. Одан басқа ұйымға әсер ететін және оның құрылымдық мінездемесін құратын қоршаған ортаны да сипаттайды [3]:

Көлемі. Ұйымның, ондағы жұмыс істейтін адамдар санының мөлшері. Ұйымды ашық жүйе ретінде қарастырғандықтан, оның қызметін тұтынушылар саны да көлемге әсерін тигізеді.

Ұйым қолданатын технологиялар. Бұл – құрал жабдықтар, қызмет және өндіріс әдісі арқылы ұйым келетін ақпараттарды тұтынушыларға ұсынатын қызметтер мен тауарлар.

Қоршаған орта – ұйымның қызмет ету аясы, тұтынушылар, өндірушілер, қаржылық орта және үкімет.

Мақсат пен стратегия – ұйымның міндеттері мен олардың орындалу жолдары.

Мәдениет – барлық қызметкерлерге ортақ құндылықтар, көзқарастар, сенімдер жиынтығы. Осы негізгі құндылықтар қызметкерлер міндеттемелері, жүріс-тұрыс этикасы мен ережесі, тиімділік және клиентке қызмет көрсетуде көрініс табады.

Аталған құрылымдық және контекстілік мінездемелер бір-біріне әсер етуі мүмкін. Осы мінездемелер ұйым туралы құнды ақпарат болып табылады.

Ішкі өзгерістер дегеніміз – ұйым ішіндегі жағдайлық факторлар [4]. Негізгі ішкі өзгеріс-

терге мыналар жатады: мақсаты, құрылымы, міндеттері, технологиясы және адамдар.

Мақсаттар – бірге жұмыс істей отырып топтың жетуге мақсатталған қорытындысы немесе жағдайы. Мақсаттар ұйым қызметінің негізгі бағыттарын және қызметінің әр этапына байланысты жұмысын нақтылап көрсетеді. А.И. Пригожин мақсат-міндет, мақсат-бағдар, мақсат-жүйені бөледі. Мақсат-міндеттер – жоғарғы ұйымдық жүйемен (мемлекетпен) берілетін бұйрықтар, тапсырмалар, жоспарлар және нарықтың объективті сұраныстары. Мысалы, федералды қамту қызметінің аймақтық басқармасына запасқа кеткен әскерилерді демеумен қамтамасыз ету мақсаты қойылған. Мақсат-бағдар ұйым арқылы іске асатын (марапат алу, нарықта жақсы жетістіктерге жету) қызметкерлердің жалпы және индивидуалды қызығушылықтарын бейнелейді. Мақсат-жүйелер бәсекелес пен басқа да сыртқы өзгерістер жағдайында ұйымның қызмет атқаруын қамтамасыз етеді.

Ұйымда әртүрлі мақсаттар болады және олардың әрқайсысы әртүрлі функция атқарады. Ең басты айырмашылығы – ұйымның стратегиялық міндеттері немесе ресми мақсаттары және күнделікті қызметіндегі оперативті (жедел) мақсаттары арасындағы айырмашылық. Әлеуметтік сферада мұндай мақсаттар мыналар бола алады: азаматтарды әлеуметтік-тұрмыстық қызметпен қамтамасыз ету, кәметке толмағандар қаңғыбастығының профилактикалық жұмысы, балалар мен отбасын қорғау құқығы, азаматтардың денсаулығын қорғау, білім беруді нығайту, рухани және материалдық сұраныстарды қанағаттандыру, құқық қорғау, қақтығыстар мен келеңсіздіктерді шешу, құқықтық көмек беру және т.б. Ұйым құрылымы – ұйымның мақсатқа барынша тиімді қол жеткізуге мүмкіндік беретін функционалды аумақтар мен басқару деңгейінің өзара қатынасы. Формалды ұйымдар бірнеше басқару деңгейлері мен бөлімшелерден тұрады. Мысалы, халықты әлеуметтік қорғауды басқарудың құрылымы бірнеше функционалды аумақтардан тұрады, яғни халықты әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ететін бөлімшелер. Ұйымдағы еңбектің тігінен бөлінісі басқару деңгейлерінің иерархиясын білдіреді, әр деңгейдегі адамдардың формалды бағынуы.

Міндеттер – алдын ала қойылған мерзім ішінде белгілі бір әдіспен орындалатын жұмыс немесе жұмыс бөлігі. Әрбір қызмет ұйымның мақсатқа жетуі үшін қажетті үлес ретінде

қарастырылатын бірқатар міндеттерден тұрады. Айқын міндеттер қызметкерлердің қызметтік нұсқаулықтарында көрсетіледі.

Технология – физикалық материалдарды, адамдарды, ақпаратты немесе затты қалаулы қорытындыға айналдыратын әдіс, құрал. Технология – бұл қалаулы айналулар үшін қажетті білім, құрал-жабдық, инфрақұрылым және кәсіби дағдылар үйлесімі немесе жиынтығы. Әлеуметтік жұмыста қолданылатын технологиялар – бейімделу, қалпына келу, қамтамасыз ету, сақтандыру, көмек, демеу және т.б.

Адамдар.

Қызметтің сәтті іске асуына және жеке жүріс-тұрысқа әсер ететін факторлар:

Қабілеттіліктер. Ұйым нақты жұмысшының қандай қызметті, жұмысты орындайтындығы туралы сұрақтарды шешу барысында, қабілеттердің айырмашылығын әркез қолдана бастайды;

Алдын ала қалыптасу. Алдын ала қалыптасу арнайы бір салаларда нақты іс-әрекетті тиімді қолданудағы қабілеттіліктерді игеруді жеңілдетеді;

Қажеттіліктер – бір нәрсенің жетіспеушілігіндегі психологиялық немесе физиологиялық ішкі күйлер;

Күту – бұрынғы тәжірибе мен қазіргі жағдайлардың бағалауына сүйене отырып, адамдар өздерінің жүріс-тұрыстарының нәтижесіне сәйкес күтуді қалыптастырады;

Қабылдау – бұл түйсіктен алатын стимулдарды интеллектуалды сезіну. Адамдар айналасында шынайы болып жатқанға емес, керісінше шынайы болып жатқанды қабылдауға көңіл аударады. Қабылдау адамның қажеттілікті сезінуі мен сол жағдайдағы күтудің қандай екендігін анықтайды;

Әлеуметтік бағдарлар. Бағдарлар біздің жиі өзара әрекеттесуіміздегі адамдардың әсері арқылы қалыптасады;

Құндылықтар – бұл ненің жақсы, ненің жаман екендігі туралы жалпы сенім.

Құндылықты бағдарлар адамдардың іс-әрекетін анықтайды. Субъектінің жүріс-тұрысы сөз арқылы жеткізгенге қарағанда, басқа да құндылықтарға бағдарлануына байланысты құндылықтар әр түрлі және қарама-қарсы болады.

Қорытынды

Басқарушылық тәжірибеде ішкі айнымалылар өзара байланысты екендігін білу керек. Ішкі айнымалылар әлеуметтік бөлікті иеленуіне байланысты әлеуметтік-техникалық жүйе

аралық (ұйымдарда жұмыс істейтін адамдар тобы мен олардың жұмысының координациясы) пен техникалық (демалыс күндері сол ұйымға кіретін ауыстыру кезінде қолданылатын материалдар, құралдар, машиналар, жұмыс процедуралары). Ұйым әлеуметтік және техникалық жүйенің бір-бірінің қажеттілігіне қызмет көрсетуінің құрылуына байланысты құрылымданады. Сыртқы факторлар 2 негізгі топтарға бөлінеді: ұйымға тікелей және жанама әсер ету [5]. Тікелей әсер ету ортасының факторлары ұйымдастырудың операцияларына тікелей әсер ету мен ұйымдастыру операциясына үздіксіз әсер етуді қосады. Оларға: қорларды тасушы, еңбек қорлары, мемлекеттік реттеудегі заңдылықтар мен органдар, қолданушылар мен бәсекелестер, профсоюздар. Жанама әсер ету факторларына тікелей ұйымдарға әсер етпейтіндер жатады: экономиканың күйі, ғылыми-техникалық өзгеріс, әлеуметтік-мәдени және саяси өзгеріс, халықаралық жағдайлар. Ұйымға тікелей әсер ету ортасының схемасы өзіне:

1. Материалдық, еңбектік, қаржылық және ақпараттық қорларды жеткізушілер. Әлеуметтік сфераны ұйымдастыру негізінде бюджетті болып келеді. Бюджетті ұйым ақылы емес базалық белгіге жауап береді (негізгі іс-әрекет кіріс алуға мақсат қоймайды). Әлеуметтік сфераның ұйымы негізгі іс-әрекетке зиян келтіруге емес, керісінше кәсіпкер іс-әрекетінің көмегі арқылы ұйымның мақсатына жетуіне байланысты кәсіпкерлік іс-әрекетті жүзеге асыруы мүмкін. Бюджеттік ұйым нормативті-құқықтық база негізінде құрылады. Бұл азаматтардың ерікті бірігуіндегі бюджеттік ұйымды қоғамдық және діни ұйымдардан ерекшелейді (алайда олардың іс-әрекеттері сәйкес заңдармен реттеледі).

2. Заңдар мен мемлекеттік органдар.

Әлеуметтік сферадағы ұйымның негізгі іс-әрекеті заңнамалық актілері болып табылады. Олар Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары мен өзіндік басқару органдары арқы-

лы құрылады. Негізгі құжаттарды атап өтеміз. Қазақстан Республикасының заңдары: «Халыққа әлеуметтік қызмет көрсетудің негізі туралы», «жетім балаларды әлеуметтік қорғау», «Қанғыбастар мен еріксіз көшірілгендер» және т.б. Әлеуметтік сфералар ұйымы басқа да ұйымдар сияқты сәйкес заңдарға әсер ететін сақтандыру салығын бюджеттен тыс қорларға атап өту керек. Мемлекеттік органдар келесі тапсырмаларды орындайды: Экономика құрылымының құқықтық негізін реттейді және құрады; бекітушілік және қаржылай саясатты өткізеді, пайдаларды орналастыру сферасындағы іс-әрекет сферасында қорларды орналастыруға әсер етеді.

3. Тұтынушылар. Ұйымның жандануы оның тұтынушыларды табу қабілетімен оның сұраныстарын қанағаттандыруға байланысты. Ақылы емес және мемлекеттік ұйымдарды осындай тұтынушыларды иеленеді. Билік пен оның аппараты азаматтардың қажеттілігін қамтамасыз ету үшін қалыптасады. Әлеуметтік сфера ұйымының тұтынушыларының клиенті – Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылады, қиын өмірлік жағдайдағы болатын азаматтығы жоқ адамдарға немесе шетелдік мемлекетке әлеуметтік көмектер көрсетіледі.

4. Бәсекелер. Көптеген жағдайларда тұтынушылар емес, бәсекелестіктер нені қандай бағаға сату керектігін анықтайды. Ұйымдар тұтынушылардың қатынасымен ғана емес, сонымен бірге еңбектік қорларға, материалдарға, техникалық инновацияларды қолдану құқықтарымен де бәсекелеседі. Қазіргі уақытта барлық әлеуметтік қызметтердің барлығы құрылымданғандықтан, бәсекелестік сезінбейді деп нақтылайды. Әлеуметтік көмектердің жоғары болғаны соншалықты, мемлекеттік, муниципалды әлеуметтік қызметтерге енгізілген кепілдемелер бірге орындалмайды. Сондықтанда қоғамдық және діни ұйымдардың өздерінің клиенттері болғандықтан, олар бір-бірімен бәсекеге түспейді.

Әдебиеттер

- 1 Халикова Г. Р. Менеджмент в социальной работе // Молодой ученый. – 2014. – №20. – С. 541-543.
- 2 Фененко Ю.В. Социология управления: учебное пособие / Ю.В. Фененко. – М.: ПКЦ Альтекс, 2005. – 236 с.
- 3 Тощенко Ж.Т. Социология управления: учебник. – М.: Центр социального прогнозирования и маркетинга, 2011. – 300 с.
- 4 Пригожин А.И. Методы развития организаций. – М.: МЦФЭР, 2003. – 863 с.
- 5 Прохоров А.П. Русская модель управления. – М., 2003.

References

- 1 Khalikov G.R. Management in social work//The young scientist. – 2014. – №20. – P. 541-543.
- 2 Fenenko Yu.V. Management Sociology: Textbook /Yu.V. Fenenko. – М.: ПКСAltex, 2005. – 236 p.
- 3 Toshchenko Zh.T. Management Sociology. Textbook. – М.: Social Forecasting and Marketing Center, 2011. – P. 300.
- 4 Prigogine A.I. Methods of development organizations. – М.: MCFER, 2003. – 863 p.
- 5 Prokhorov A.P. «Russian management model». 2003

Ismukhanova G.G.,
Sansyzbayeva A.R.

**A competency-based approach:
training specialists with higher
education in Kazakhstan**

This article provides a theoretical analysis of the scientific literature on the issue of competence, on the basis of which are provided definitions and applications of the terms competency, competence, competitive, qualification, experience, ability, and skill, including the concept of hard skills and soft skills. The theoretical foundation of the article is based on the scientific developments of international, Russian, and Kazakhstani scientists who have studied workforce preparation and the transitioning from a «qualification-based» approach to a «competency-based» model of education. The issue is a timely one, due to the need to produce competitive and competent specialists in the context of current forms in Kazakhstan's higher education system. The primary benefit of adopting a competency-based model is meeting the needs of the labor market while providing jobs for new graduates. This article describes key opportunities, recommendations, and principles for the development of professional competence, including criteria and indicators for professional competency development among students, the personalization of education, and the development of creative abilities.

The primary objective of this article is to provide a theoretical basis for the gradual adoption of a competency-based model in the Kazakhstan's higher education system. The development of a competency-based model in the national context will contribute to the success of further modernization of the higher education system as the central link to the national economy. At this stage, the authors have focused on competencies and competent undergraduates, graduates, and PhD students. The article includes significant discussion of the opportunity to establish evaluation criteria for the professional competence of students based on the competence ladder, which broadens the function of the educational system as a three-sided process, with parties connected through both vertical and horizontal relationships. The future marker of students' professional competence will be their ability to create new knowledge, characterized as creative conscious competence, expanding on the traditional five levels of competence which limit the process of acquiring competencies to learning from a teacher and mentor. Returning science to the university will contribute to the integration of specialists into international projects. This will in turn allow them to independently develop their own areas of study and schools, capable of collaborating with international partners and universities.

The conclusion considers key approaches for adopting and piloting a competency-based model in the system of higher education in Kazakhstan.

Key words: education, student, competency model, competitiveness, core competencies, self-assessment, outcomes evaluation, practice-oriented model, etc.

Исмуханова Г.Г.,
Сансызбаева Ә.Р.

**Біліктілік бағыты (тәсілдеме):
Қазақстандағы жоғары
білімді мамандарды даярлау
мәселесі**

Мақалада біліктілік мәселесіне байланысты жазылған ғылыми әдебиеттерге теоретикалық талдау келтіріліп, «біліктілік», «бәсекеге қабілеттілік», «квалификация», «тәжірибе», «дағды» түсініктеріне, «hard skills» & «soft skills» түсініктерін қоса алғанда, интерпретация және операционализация жасалған. Теориялық-әдіснамалық база ретінде шетелдік, ресейлік және қазақстандық жас мамандарды даярлау және «квалификация» деңгейінен «біліктілік» моделіне өту мәселелерін зерттеумен айналысқан ғалымдардың еңбектері қолданылған. Мақаланың негізгі өзектілігі – біліктілік сатысының негізінде студенттердің кәсіби біліктілігін бағалау жолдарын құрастыру. Оның нәтижесінде білім беру жүйесі бір-бірімен тығыз байланысты үшжақты жүйеге айналады.

Қазір біліктілікке негізделген жаңа оқу жүйесін құруға қажеттілік туып отыр. Бұл бұрынғы кредиттік жүйеден бір мезетте бас тартуды білдірмейді. Бірақ, бүгінгі күні болашақ біліктілікке негізделген, біртұтастыққа бағытталған білім беру жүйесінің шеңберін анықтап қоюымыз тиіс. Кредиттік жүйеден білім берудің біліктілік моделіне өтудің қажеттілігі жоғары білімді өзгерту жайлы көптеген сұрақтар тудырады. Қазіргі уақытта нарық білім беру жүйесінің алдында жаңа міндеттер қояды, сондықтан оның қажеттіліктерін анықтау керек болып отыр.

Түйін сөздер: білім, студент, біліктілік, бәсекеге қабілеттілік, негізгі құзыреті, өзін-өзі бағалау, нәтижелерін бағалау, біліктілік сатысы, практикалық-бағытталған моделі.

Исмуханова Г.Г.,
Сансызбаева А.Р.

**Компетентностный подход:
к вопросу подготовки
специалистов с высшим
образованием в Казахстане**

В статье сделан теоретический анализ научной литературы по проблеме компетентности, на основе которого дана интерпретация и операционализация понятий «компетенция», «компетентность», «конкурентоспособность», «квалификация», «опыт», «умения» и «навык», включая понятия «hard skills» & «soft skills». Теоретико-методологической базой статьи явились научные разработки зарубежных, российских и казахстанских учёных, исследующих вопросы подготовки специалистов, проблемы перехода от «квалификационного» подхода к «компетентностной» модели образования.

В заключении рассмотрены основные подходы внедрения и апробации компетентностной модели в системе высшего образования Казахстана.

Ключевые слова: образование, студент, компетентностная модель, конкурентоспособность, основные компетенции, лестница компетентности, самооценка, оценка результатов, практико-ориентированная модель.

**A COMPETENCY-BASED
APPROACH: TRAINING
SPECIALISTS WITH
HIGHER EDUCATION IN
KAZAKHSTAN****Introduction**

The time has come to create a new system of education based on *competencies*. This does not mean an immediate rejection of the credit-based system. However, there is a need to outline the framework for a competency-based system of education focused on a holistic learning process. This shift, in turn, will focus the entire educational process on supporting the development of a student's character, through which he can independently allocate his time for the study of various courses. This model also assumes close coordination between schools, universities, and employers; in a credit-based system of education, these players function autonomously.

The value of the traditional credit-based system based on short-term lecture-based courses and learning modules, has long been questioned by experts. «What counts as a credit hour at one institution may not count at another institution because credit hours do not inherently convey the amount of student learning that has taken place» [1].

A number of experts are inclined to believe that the credit-based system contributes to a decline in the quality of training for specialists around the world. «The U.S. Department of State was concerned about the selection of junior Foreign Service Information Officers, young diplomats who represent the United States in various countries. The traditional selection criteria, tests of academic aptitude and knowledge, did not predict effectiveness as a foreign service officer and were screening out too many minority candidates» [2].

Main body

Universities have become too slow to respond to the needs of the market, producing graduates who are forced to lead protracted job searches. Once they've found a job, more than 70% work outside of their area of study, according to our estimates. Based on research from the Informational Analytical Center on Employment Issues under the Ministry of Public Health of Kazakhstan, at the end of the second quarter of 2015, more than 1.8 million people – nearly 20% of the labor force – were employed outside of their area of study [3].

Specific disciplinary knowledge, technical skills and qualifications are not enough; employers want generic personal and interpersonal skills, such as communication, negotiation and teamwork as well, so that employees can work with others and engage in project work. They seek people who can cope with flexibility and change and who are capable of applying knowledge to unfamiliar contexts [4].

The primary objective of this article is to provide a theoretical basis for the gradual adoption of a competency-based model in the Kazakhstan's higher education system. The development of a competency-based model in the national context will contribute to the success of further modernization of the higher education system as the central link to the national economy. At this stage, the authors have focused on competencies and competent undergraduates, graduates, and PhD students. However, the subject of competence generally, and the professional competencies of university faculty in particular, will be examined in a separate article.

The theory of competence was deeply described by the following authors P. Benner, R. Boyatzis, D. Dubois, H. Dreyfus & S. Dreyfus, C. Fogg, A. Lucia, R. Lepsinger, B. Mansfield, T. Maynard & J. Furlong, W. Rothwell, J. Shippman and L. Spencer & M. Spencer, that enhance the competence through personal characteristics can be mental/ intellectual/ cognitive/ social/ emotional/ behavioral, and physical/psychomotor attributes required for the job.

The theoretical framework for a competency-based approach can be traced to the work of Russian experts V.E. Baidenko, L.I. Berestova, G.E. Belitskaya, N.A. Grishanova, N.F. Yefremova, E.F. Zeyer, N.V. Kuzmina, V.N. Kunitzina, M.I. Lukyanova, A.K. Markova, T.B. Mikheyeva, Y.G. Tatur, N. Khomskiy, A.V. Khutorskaya, and others.

Over the past decade, Kazakhstani authors have made significant contributions to the study of a competency-based approach: A.A. Beisenbayeva, Y.V. Golovanova, I.I. Yerakhtina, U.B. Zheksenbayeva, I.A. Zimnyaya, B. Kenzhebekov, N.Y. Kifik, Y.S. Kozybayev, M.Z. Maltekbasov, A.T. Matayeva, M.L. Mirkhanova, G.Z. Namatova, G.R. Rakhimzhanova, A.A. Nurzhanova, S. Taubayeva, and others.

“Within the scientific community, a number of conflicting interpretations exist for the terms *competency* and *competence*. We support the definition put forth by R. Sadler in his paper «Making competent judgments of competence», in which «competency»

is often taken to mean an identifiable skill or practice. «Competence,» in contrast, involves being able to select from and then orchestrate a set of competencies to achieve a particular end within a particular context» [5].

At the same time, there are similarities with the understanding of competence. For example, R. Boyatzis [6] sought to expand the interpretation of the concept to include a psychological and pedagogical context, «the ability to demonstrate a system or sequence of behavior that is functionally related to attaining a performance goal,» which is also supported by M. Bradley & R. Seidman & S. Painchaud [7]. Such an interpretation is viable, in our opinion, for the purposes of examining competence as a phenomenon in education.

Having compared various definitions of *competence*, we will use the term to refer to the combination of knowledge, ability, and experience which become a skill through continuous development. Experience and skill are different concepts, although in daily life these terms are likely to be used interchangeably. Experience refers to «practical contact with and observation of facts or events» [8]. Skill refers to «the ability to do something well» [9]. «Ability is the capacity to act in a specific situation» [10]. A competency-based model assumes that experience and skill are interrelated in a practice-oriented model, corresponding to *change management* in a rapidly-changing reality.

As a result of the emergence of the term *competence*, it is necessary to distinguish between the concepts of *qualification* and *competence*. For instance, M. Pfadenhauer used *qualification*, *education*, and *educational objectives* previously discussed, *competency* now seems to be the more accurate, adequate and simply more modern expression [11]. We consider this position to be somewhat one-sided, as it appears to be an attempt to substitute one term for another.

To clarify, in the mid-1970s, D. Mertens first described the theory of «key competencies» [12]. Three fundamental European documents, «Secondary Education in Europe» (1992) [13], «Key Competencies for Europe» (1996), and the required qualifications published by the International Labor Organization in the 1990s for specialists in the system of postsecondary education, training, and retraining, laid the foundation for a competency-based approach in Western Europe [14].

Based on the above, there have traditionally been two approaches to defining professional requirements: «qualification-based» and «competency-based». A «qualification-based» approach

covers a large number of disciplines, each of which is taught based on the logical presentation of content using passive learning models, in which mastery of acquired competencies is determined at the end of the learning process. A «competency-based» approach promotes a model which does not reject required qualifications, but instead attempts to provide a holistic introduction to the requirements of a specialist. Prioritized educational techniques include the following: problem-based learning, project-based methods, ICT (information and communication technology), modular training, etc. «The quality of education is based on the degree to which students are fully introduced to their future professional sphere» [15].

The tendency of a number of authors to equate competence and competitiveness is likely due to the nuances of translating the terms from English. Yet competitiveness is closely tied to the concept of professional competencies and is defined as a socio-economic criterion [16].

The subject of a competency-based approach is only partially addressed if we fail to tie it to the now-classic four-stage model of competence levels. In the early 1940s, the renowned psychologist Abraham Maslow postulated his theory of «Four Stages of Learning» [17]. Later in 1970s, McClelland played a key role in further developing competencies [18]. Initially described as «Four Stages for Learning Any New Skill», the theory was developed at the Gordon Training International by its employee Noel Burch in the 1970s [19].

This model was later expanded to include additional fifth and sixth levels. B. Bodenhamer and M. Hall [20] added a fifth level of competence which they called «conscious competence of unconscious competence» – the state of a student (or expert), which allows him to teach and train others through conscious use of their unconscious knowledge. An additional sixth level is called «creative conscious competence», in which a person is capable of creating new knowledge based on his the knowledge, ability, skills, and competencies acquired from previous levels [21].

We assert that each level of a university education corresponds with a specific level of competence. Note, however, that this article describes a Kazakhstani model of higher education. We recognize that the level of an undergraduate student in the Western model of education is, in the majority of instances, *de facto* higher than that of his Kazakhstani counterpart, due to differences in

the approach to choosing a future profession and, more generally, in differences in career awareness as a whole.

National public opinion surveys confirm that students do not tend to independently choose their own career path, nor are their choices based on personal interest and talents. Instead, these choices tend to be made at the insistence of older family members, based on the opportunities afforded by a specific profession or based on tuition costs in a particular department or university. Within a number of professions, an ‘oversaturation’ of specialists has been observed for years. These include lawyers, economists, and specialists in the sphere of international relations.

For example, the undergraduate student corresponds to the level of *unconscious incompetence*, who, through mastery of course material, smoothly transitions to the level of *conscious incompetence*. During the initial stage, mentorship is needed for the student to learn the basics of his science; in the second stage, interactive methods of learning should be integrated.

The master’s student has reached the level of *conscious incompetence*, and must develop necessary skills. At this stage of learning, training techniques and games-based learning methods are effective for reinforcing skills as they become habits.

The doctoral student must have an elevated level of *conscious competence*, and at this stage coaching methods of learning can be useful for raising consciousness and fostering skills-acquisition through independent student work. At this level in particular, the relationship between student and teacher is defined by co-creation and collaboration; the goal of the teacher is not to provide instruction, but instead to ask the student questions which will expand his consciousness. This type of engagement creates students who are capable of independent problem-solving.

At the post-doctoral level, a person reaches the stage of *unconscious competence*, which leads him, as an expert, to the next highest levels, specifically *conscious competence of unconscious competence* and *creative conscious competence*. At the post-doctorate level, the role of the tutor, participating in the formation of an individualized learning trajectory for the master’s student, is taken over by the supervisor, whose primary objective is less to facilitate learning as much as to motivate a young scientist to achieve success in creative endeavors and seek new opportunities.

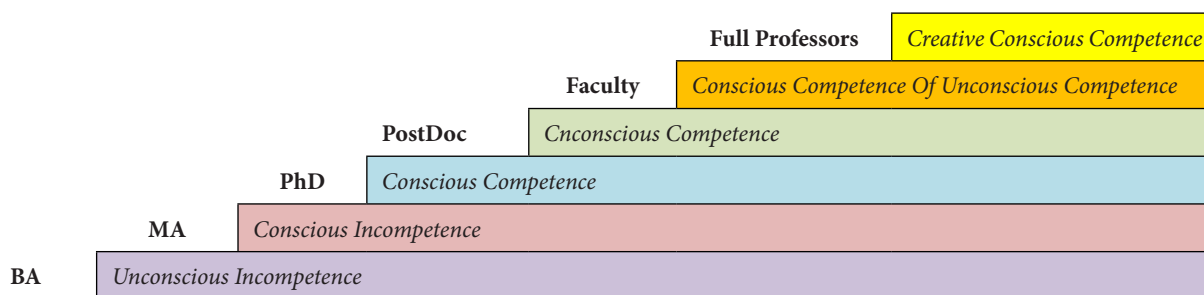

Image 1. Competence Ladder, as proposed by B. Bodenhamer and M. Hall

In the territory of the former Soviet Union, increasing consciousness among school-aged children has not been practiced due to the nature of the social system, which can be characterized as total paternalism. Paternalistic habits have been preserved to the present day throughout the post-Soviet space. For this reason, undergraduate students experience difficulty defining the goals of their chosen professions during their first two years of study. This is the very reason why we have placed undergraduate students on the lowest rung of the competence ladder.

It would be ideal to foster this level of consciousness through the school curriculum. We are in agreement with W.G. Spady, who argued in the 1990s that a focus on outcomes within education is in part the result of our shift from the Industrial Age to the Information Age, in which a «complex, technologically dominated, multicultural, constantly changing world demands far higher learning results from schools than they have ever produced» [22].

It is for this reason we have so thoroughly examined the model of a competence ladder, as the development of educational programs and a learning approach which considers this model will contribute to the training of competent specialists in diverse spheres. The result will be specialists who are not only capable of affiliating with international projects, but also capable of independently developing their own projects, as well as schools which can collaborate with international partners and universities.

In contrast to the work of N.M. Edwards and S.I. Osipova, we recommend examining the problem from this angle. However, in order to initiate breakthrough projects, we must begin with integration into the international sphere for scientific projects. In their book, the authors listed above examine the issue of training scientists for effectively integration into the international scientific community in the context of the transformation of the academic environment. They propose to resolve this issue through the establishment of a corresponding competence for scien-

tists, taught through an educational model for formal, non-formal, and informal education [23].

The issue of returning science to universities has been discussed for decades. Much has already been done and continues to be done to achieve this goal. The competence ladder helps to analyze the weaknesses and strengths of the national model of education and science. Why are Kazakhstani universities only in the second echelon in international ratings, and why have our scientists not integrated into the international scientific elite?

One factor we have identified is the need to address not only professional competencies, but also *soft skills*, which receive little attention in national universities. These skills tend to be gained through extracurricular activities, including trainings and seminars. For example, the preparation of business leaders in Western countries places extensive emphasis not only on the development of hard skills, but also the development of soft skills [24].

In addition, a competent specialist who is both conscious and professional can alter his own perceptions and attitudes and, consequently, develop a personal value system. «With much wider access to other cultures, people are confronted with different value systems, which challenge «our notions of who we are, and where the boundaries are around our own identity» [25].

Delaware County Community College (DCCC) has identified that the following are critical skills for navigating modern life: competence, experience, specialty, life skills (needs, abilities, interests, values), the ability to analyze the impact of the arts and humanities to life, the ability to analyze social, political, business and economic systems in order to ensure the effective functioning of them, as well as environmental, and critical thinking [26]. For this reason, today's master's and PhD students must have a wide range of competencies needed for navigating life and adapting to a rapidly-changing and interconnected world [27].

Conclusion

A review of the system of higher education in Kazakhstan has demonstrated that the traditional form of transferring knowledge through mentorship persists today. This has contributed to a passive model of learning in which students demonstrate a very low level of interest in mastering required skills and increasing their competitiveness in the labor market.

On one hand, higher education makes a significant contribution to the development of an educated society, which should value life-long learning. On the other hand, education is a reserve for the emergence of new values, which can contribute to a new level of national development enriched by qualified specialists, capable of maximizing their potential and contributing to the development of society.

The need for a transition from a credit-based system to a competency-based model of education raises a number of questions about *how* to change higher education. The labor market is placing new demands on educational

institutions, and therefore it is critical to identify the needs of the market. The ability to orchestrate competencies, by definition, lies outside (and at a higher level than) the given or specified set of basic competencies. In the other direction, as decomposition progresses downwards potentially to the atomistic level, it typically becomes harder and harder to conceptualize the components working together, partly because the number of possible interactions of all orders among competencies escalates rapidly [28].

The future marker of students' professional competence will be their ability to create new knowledge, characterized as *creative conscious competence*, which expands on the traditional five levels of competence which limit the process of acquiring competencies to learning from a teacher and mentor.

We believe that this article will serve as a guide for future educational programs and policies. Faculty and administrators can use the competency-based model of education for the development of an effective system of professional training of specialists now and in the future.

References

- 1 Lipka, S. Academic credit: colleges' common currency has no set value. *The Chronicle of Higher Education*. – 17 October, – 2010. Retrieved from
- 2 Mansfield, B.R. S. Practical Questions in Building Competency Models. *Workitect*. – 2005. – P. 3.
- 3 <http://mk-kz.kz/articles/2015/11/19/pochti-2-milliona-kazakhstancev-rabotayut-ne-po-specialnosti.html> /Date of the application: 19.04.2016.
- 4 McNair, S. Changing Frameworks and Qualifications IN Coffield, F. and Williamson, B. (eds) *Repositioning Higher Education*, Buckingham: Society for Research into Higher Education and Open University Press. – 1997. – P.100-115.
- 5 Blömeke, S., Zlatkin-Troitschanskaia, O., Kuhn, C., Fege, J. (Eds.). *Modeling and Measuring Competencies in Higher Education: Tasks and Challenges*. – 2013. – P. 5.
- 6 Boyatzis, R. E. *The competent manager: A model for effective performance*. New York, NY: Wiley. – 1982. P. 23.
- 7 Bradley, M. J., Seidman, R. H., & Painchaud, S. R. *Saving higher education: the integrated, competency-based three-year bachelor's degree program*. San Francisco: Jossey-Bass. – 2012. – P. 8.
- 8 /Date of the application: 19.04.2016.
- 9 http://www.oxforddictionaries.com/ru/определение/английский/skill?q=skills#skill_4 /Date of the application: 19.04.2016.
- 10 Miheeva T.B. Kompetencija i kompetentnost': k voprosu ispol'zovanija ponjatiĭ v sovremennom rossijskom obrazovanii // *Uchenye zapiski ZabGGPU im. N.G. Chernyshevskogo*. 2011. – N 5. – S. 112.
- 11 Pfadenhauer M. «Competence — More than just a buzzword and a provocative term?» *Modeling and measuring Competencies in Higher Education*, Springer, New York. – 2013. – P. 81-90.
- 12 Mertens D. *Schlueselqualifikation. Thesen zur Schulung fur eine Moderne Geseltschaft* // Verlag W. Kohlhammer. Stuttgart, Berlin. Koln, Mainz, 1974. – P. 10.
- 13 Raven Dzh. Kompetentnost' v sovremennom obshhestve: vyjavlenie, razvitie i realizacija / Per. s angl. – M., 2002. – S. 95.
- 14 Kanukova D.K. Kljuchevyje kompetencii v obrazovanii // *European research*. – 2015. – №6. (7). <http://cyberleninka.ru/article/n/kljuchevyje-kompetentsii-v-obrazovanii> (Date of the application: 18.04.2016).
- 15 Komenskij Ja.A. *Velikaja didaktika* // *Izbr.ped.soch.*: V 2 t. – T.1. – M.: Pedagogika, 1982. – 234 s.
- 16 Bajdenko V. Kompetencii v professional'nom obrazovanii (K osvoeniju kompetentnostnogo podhoda) // *Vysshee obrazovanie v Rossii*. – 2004. – №11. – S. 3-13.
- 17 Lucia, A.D., & Lepsinger, R. *The art and science of competency models: Pinpointing critical success factors in organizations* New York: Pfeiffer. – 1999.
- 18 McClelland, D.C. Testing for competence rather than for intelligence. *American Psychologist*, 28, – 1973. – P. 1-14.

- 19 Web site: Learning a New Skill is Easier Said than Done. Gordon Training International. //http://www.gordontraining.com/free-workplace-articles/learning-a-new-skill-is-easier-said-than-done/ (Date of the application: 18.04.2016).
- 20 Bodenhamer B., Holl M. NLP-praktik: polnyj sertifikacionnyj kurs. Uchebnik magii NLP// SPb.: «prajm-EVROZNAK», 2003. – S. 129-130.
- 21 Dynnik K.P. Razrabotka i realizacija Smart-UMK v uslovijah otkrytosti obrazovatel'nogo prostranstva. // Otkrytoe obrazovanie —2013. – №5. – S.9-15.
- 22 Spady, W.G. Outcome-based education: Critical issues and answers. Arlington, VA: American Association of School Administrators. – 1994. – P. 38.
- 23 Jedvards, N.M. Formirovanie kompetentnosti uchenogo dlja mezhdunarodnoj nauchnoj proektnoj dejatel'nosti: monografija / N.M. Jedvards, S.I. Osipova. – Krasnojarsk: Sibirskiy federalnyy universitet, 2011. – S. 11.
- 24 Hard skills vs. Soft skills – difference and importance //https://bemycareercoach.com/soft-skills/hard-skills-soft-skills.html (Date of the application: 18.04.2016).
- 25 McNair, S. Changing Frameworks and Qualifications IN Coffield, F. and Williamson, B. (eds) Repositioning Higher Education, Buckingham: Society for Research into Higher Education and Open University Press, – 1997, – P.101.
- 26 Delaware County Community College Catalogue. – 2011. Retrieved from <http://webarchive.dccc.edu/catalog/competencies.html> (Date of the application: 18.04.2016).
- 27 Kompetentnostnyj podhod – metodologicheskaja osnova obnovlenija sistemy vysshego obrazovanija R.K. / A.A. Bejsenbaeva // Pedagogika i psihologija (KazNPU imeni Abaja). – 2011. – №1. – S. 49-52.
- 28 Ford, M. E. Motivating humans: Goals, emotions, and personal agency beliefs. Newbury Park, CA: SAGE. – 1992. – P. 15.

Новый сайт Вестника КазНУ.
Серия Психологии и Социологии в системе
Open Journal Systems

ВЕСТНИК КАЗНУ СЕРИЯ ПСИХОЛОГИИ И СОЦИОЛОГИИ

РАЗМЕР ШРИФТА <input type="button" value="A-"/> <input type="button" value="A"/> <input type="button" value="A+"/>	ГЛАВНАЯ О НАС ВХОД РЕГИСТРАЦИЯ ПОИСК ТЕКУЩИЙ ВЫПУСК АРХИВЫ	КОНТЕНТ ЖУРНАЛА Поиск <input type="text"/> Область поиска <input type="text" value="Все"/> <input type="button" value="↓"/> <input type="button" value="Найти"/>
КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА бизнес высшее образование глобализация жастар интеграция компетентность культура модель МОЛОДЕЖЬ мотивация образование развитие семья социализация социальная защита социальная работа средний класс стресс университет ценности ценностные ориентации	Главная > Архивы > Том 55, № 4 (2015) ТОМ 55, № 4 (2015) ВЕСТНИК КАЗНУ. СЕРИЯ ПСИХОЛОГИИ И СОЦИОЛОГИИ	Просматривать По выпускам По авторам По названию
УВЕДОМЛЕНИЯ Просмотреть Подписаться	СОДЕРЖАНИЕ ПСИХОЛОГИЯ Қарттармен әлеуметтік жұмыс кезінде орын алатын бірқатар психологиялық мәселелер. Некоторые психологические проблемы в социальной работе с лицами пожилого возраста. N. S. Akhtayeva, Sh. K. Tolendi Қазақ әдет-ғұрыптарының күйзеліске әсер етуі. Влияние казахских народных обычаев и традиций на стресс. N. S. Akhtayeva, B. E. Smagulov	ПОЛЬЗОВАТЕЛЬ Имя пользователя <input type="text"/> Пароль <input type="password"/> ☐ Запомнить меня <input type="button" value="Войти в систему"/> OPEN JOURNAL SYSTEMS Помощь
ЯЗЫК Выбрать язык <input type="text" value="Русский"/>	PDF	

<http://bulletin-psydoc.kaznu.kz/index.php/1-psy>

На сайте доступен архив журнала с 2010 года,
а также можно скачать полнотекстовые статьи в формате PDF

Кенжакимова Г.А.,
Казбекова А.А.

**Изучение формирования
аддикций в зарубежных
социально-психологических
концептах**

В статье представлен обзор зарубежных социально-психологических теорий формирования наркотизма: теория социального научения или социально-когнитивная теория, теория социальных сетей, теория социального влияния, теория стадий изменения поведения, теоретическая модель убеждений в отношении здоровья, теория социального контроля, модель социального развития, теория семейного взаимодействия, теория проблемного поведения. Большая часть исследователей в рамках социально-психологического подхода изучения факторов наркотизма в молодежной среде делает акцент на параметрах социального окружения. Теория социального научения говорит о том, что опосредованный опыт составляет важную часть ожиданий эффективности, и это положение прогнозирует устойчивый положительный эффект привлечения сверстников для образовательных целей по профилактике злоупотребления алкоголем и наркотиками. В теории социальной мотивации выделяются шесть основных стадий, через которые проходят индивиды в процессе изменения своего поведения. Теория стадий изменения поведения применялась российскими специалистами, в частности при организации работы по профилактике наркозависимости у студентов колледжа.

Ключевые слова: аддиктивное поведение, социальная поддержка, реабилитация, наркомания, личностные факторы, социальная среда, референтная группа, риск, наркопотребление, психоактивные вещества.

Kenzhakimova G.A.,
Kazbekova A.A.

**Study of addictions formation
in foreign socio-psychological
concepts**

The article presents review of foreign socio-psychological theories of the drug addiction development: social learning theory or social cognitive theory (Bandura), social networks theory (Needle) and social influence theory (Ling), stages of behavior change theory (Prochaska, DiClemente), health belief model (Rosenstock), social control theory (Elliot), the social development model (Hawkins, Weis), family interaction theory (Brook), problem behavior theory (Jessor). Most researchers in the socio-psychological approach to address the factors of drug addiction among young people focus on the characteristic of the social environment. Scientists, experts working in the field of prevention of various forms of addictive behavior, pay great attention to the study of social and psychological factors in the formation of drug addiction. The success of a variety of prevention and rehabilitation programs for drug use is largely based on the socio-psychological determinants of human behavior. Important role in explaining the formation of drug addiction played a theory, emphasizing the importance of interpersonal relationships in the spread of a form of behavior. Social learning theory suggests that mediated experience is an important part of the expectations of efficiency, and this position predicts steady positive effect of attracting peers for educational purposes for the prevention of alcohol and drug abuse. The social theories of motivation are six main stages through which individuals in the process of changing their behavior. The theory of behavioral change stages used by Russian specialists, in particular in the organization of work on prevention of drug addiction among college students.

Key words: personality factors, the social environment, referent group, risk, drug use, psychoactive substances.

Кенжакимова Г.А.,
Қазбекова А.А.

**Тәуелділіктің қалыптасу
ұғымын шетелдік
әлеуметтік-психологиялық
концепцияларында зерттеу**

Мақалада нашақорлықтың пайда болуының шет елдік әлеуметтік-психологиялық теориялары баяндалған. Соның ішінде түрлі шет елдік әлеуметтік оқыту теориясы немесе әлеуметтік-танымдық теория, әлеуметтік желілер теориясы және әлеуметтік әсер ету теориясы, мінез-құлық өзгерісі кезеңдерінің теориясы, денсаулығына қатысты пікірдің теориялық моделі, әлеуметтік басқару теориясы, әлеуметтік даму теориясы моделі сипатталған. Зерттеушілердің көпшілігі әлеуметтік-психологиялық көзқарас шеңберінде нашақорлықты зерттеуде жастар арасындағы әлеуметтік орта параметрлеріне басты назар аударады. Есірткі қолданудың түрлі алдын алу және оңалту бағдарламаларының табысты болуы, адам мінез-құлқының әлеуметтік-психологиялық детерминаттарына негізделеді. Сондай-ақ, мотивация теориялары жеке тұлғалардың мінез-құлқын өзгертуге негізгі кезең ерекшеленеді. Мінез-құлқын өзгерту кезеңі теориясы Ресейлік мамандармен қолданылған, атап айтқанда, колледж студенттері арасында нашақорлықтың алдын алу жөніндегі жұмысты ұйымдастыру кеңінен тараған.

Түйін сөздер: жеке факторлар, әлеуметтік орта, анықтамалық топ, тәуелділік, есірткі пайдалану, психоактивті заттар.

**ИЗУЧЕНИЕ
ФОРМИРОВАНИЯ
АДДИКЦИЙ В
ЗАРУБЕЖНЫХ
СОЦИАЛЬНО-
ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ
КОНЦЕПТАХ**

Сегодня нет единого социально-психологического подхода, который бы мог претендовать на всеобъемлющее объяснение формирования аддиктивного поведения, в том числе наркотизма. В то же время и ученые, и специалисты-практики, работающие в области профилактики различных форм аддиктивного поведения, большое внимание уделяют изучению социально-психологических факторов формирования наркотизма. Успех различных профилактических и реабилитационных программ в отношении наркопотребления во многом опирается на социально-психологические детерминанты поведения человека.

Среди зарубежных социально-психологических моделей, которые внесли значительный вклад в понимание проблемы формирования наркотизма, следует выделить наиболее разработанные как в теоретическом, так и в практическом плане.

Теория социального научения или социально-когнитивная теория

Теория социального научения основывается на допущении, что поведение, влияние окружающей среды, установки и убеждения взаимозависимы и взаимообусловлены. Таким образом, следует говорить о тройственной функциональной зависимости между поведением, внутриличностными характеристиками и внешним окружением. Центральное место в социально-когнитивной теории занимает концепция саморезультативности или самоэффективности. Согласно последней, изменение и поддержание поведения являются функцией от ожиданий о результатах поведения определенного человека и способности этого человека реализовать тот или иной вариант поведения, «...способность индивида организовать и исполнить последовательность действий, требуемых для достижения определенного результата» [1]. А. Бандура пишет, что ожидания эффективности берутся из чужого опыта, вербального убеждения, физиологического возбуждения и достижений, т.е. им учатся на основе опыта. Предлагая создать общую стратегию для развития самоэффективности по отношению к здоровому образу жизни, некоторые ученые призывают к внимательному рассмотрению целевого поведения и определению его особых элементов, требующих развития навыков (Strecheretal., 1986).

Теория социального научения говорит о том, что опосредованный опыт составляет важную часть ожиданий эффективности, и это положение прогнозирует устойчивый положительный эффект привлечения сверстников для образовательных целей по профилактике злоупотребления алкоголем и наркотиками. Опосредованный опыт позволяет получить знания посредством наблюдения за событиями и людьми. Когда люди или события демонстрируют различные варианты поведения, иллюстрирующие принципы, правила или реакции, их можно назвать моделями. Согласно А. Бандуре, тем не менее для того чтобы модель могла положительно повлиять на самоэффективность или поведение наблюдателя, должны быть выполнены определенные условия: модель должна быть похожа на наблюдателя по возрасту, полу и другим физическим характеристикам. В образовательной профилактике злоупотребления наркотиками, в частности эти сходства являются составляющими эффекта вербального убеждения [2].

Теория социальных сетей и теория социального влияния

Большую роль в объяснении формирования наркотизма сыграли теории, подчеркивающие значимость межличностных взаимоотношений в распространении той или иной формы поведения. Эти же теоретические предпосылки лежат в основе широко известных и эффективных программ профилактики наркомании в молодежной среде, построенных по принципу обучения «равный – равному», «ровесник – ровеснику» (*peereducation*). Среди данных теоретических моделей следует отметить теорию социальных сетей и теорию социального влияния [3]. В названных теоретических моделях большое внимание уделяется естественным процессам взаимодействия между людьми и их социальным окружением, в первую очередь внутри референтных групп и среди сверстников. На употребление наркотиков в подростковом возрасте, прежде всего, влияют сверстники, что подтверждают обзоры научных исследований, предпринятые, например, Д.Б. Кенделом и другими авторами. Хотя сравнительное влияние сверстников и родителей на подростков существенно варьируется в других сферах, влияние сверстников заметно сильнее в отношении незаконного употребления наркотиков. В подобных ситуациях сверстники устанавливают нормы приемлемого и одобряемого поведения. Таким образом, даже если «большое общество» рассматривает употребление наркотиков как отклонение от нормы, под-

ростки могут усваивать и сохранять такое поведение, если группа сверстников предлагает модель для него, одобряет его и рассматривает как желаемое. То, о чем думают и чем занимаются сверстники, в какой-то степени совпадает с впечатлением от этих самых сверстников, однако это совпадение может быть лишь частичным. Если люди воспринимают ситуации как реальные, эти ситуации имеют реальные последствия. В рамках этой модели злоупотребление наступает при посредстве двух механизмов: 1) нормативных представлений и 2) подверженности воздействию алкоголя и наркотиков в обществе. Так, например, И. Айзен и М. Фишбайн утверждают, что нормативные представления помогают прогнозировать намерения и поведение индивидов [4]. Их теория гласит, что намерение вести себя так или иначе является линейной комбинацией индивидуальной предрасположенности и социальных нормативных представлений, причем удельное значение каждого из этих факторов представляет собой полученное эмпирическим путем отношение, определяемое коэффициентами уравнений регрессии.

Индивиды зачастую неправильно оценивают степень потребления алкоголя и других наркотиков сверстниками и то, насколько те одобряют подобное поведение. Их оценка потребления сильно завышена по сравнению с известными данными [5]. Эта переоценка имеет место, когда действительный уровень потребления относительно высок, например, когда распространение равняется или превышает 50% субпопуляции. Индивиды, которые получают больше предложений и чаще оказываются в социальном окружении, где имеется доступ к алкоголю и наркотикам, подвергаются большему риску начать злоупотреблять алкоголем и наркотиками.

Теоретическая модель убеждений в отношении здоровья

Модель убеждений в отношении здоровья – это теоретический конструкт, который ранее использовался для объяснения поведения в отношении здоровья в целом и профилактики принятия неправильных решений в частности. Модель связывает социально-психологические теории принятия решений со способностью человека делать выбор между альтернативными вариантами поведения в отношении здоровья. Данная теория основывается также на идее К. Левина о постановке цели в ситуации с определенным уровнем ожидания. К. Левин полагал, как отмечают Л. Майман и М. Беккер, что поведение зависит от двух переменных: ценнос-

ти, устанавливаемой человеком для определенного результата, и прогноза, который человек делает относительно возможности того, что определенное действие приведет к этому результату. Подчеркивая значение мотиваций, модель убеждений в отношении здоровья встает в один ряд с исследованиями, показывающими, что среди молодежи в целом наблюдение за тем, как их сверстники употребляют алкоголь и наркотики, более значимо, чем поведение тех же сверстников в обычных ситуациях и что такая же картина наблюдается, в частности, и среди студентов колледжей [6]. Прогнозирующая функция модели убеждений в отношении здоровья также тесно связана с теориями «ценностных ожиданий» как основа для понимания употребления алкоголя и наркотиков. Понятие осознаваемого риска, связанного с вредными для здоровья привычками, тесно переплетено с понятием осознаваемой восприимчивости. Эпидемиологические исследования наркопотребления показали, что, согласно результатам опросов учащихся средних школ, снижение уровня употребления наркотиков связано с повышением уровня осознания рисков. Исследования, проведенные в выпускных классах, показали, что повышение уровня осознания рисков, связанных с употреблением марихуаны, является основной причиной уменьшения числа случаев ее употребления. Более того, эти исследования говорят о том, что смена взглядов на риски может повлиять на распространение неодобрительного отношения студентов к употреблению наркотиков, передаваемого ими друг другу и передающегося им. Бросив вызов общественному мнению о том, что информация не может повлиять на поведение, исследователи сделали вывод, что информация о рисках и последствиях употребления наркотиков, исходящая из достоверного источника, может быть убедительной и играть важную роль в снижении потребности их употребления, что, наверное, является самым эффективным способом снижения уровня их употребления в целом.

Теория социального контроля была разработана Д.С. Эллиотом. В ней выделяются три основные причины слабой привязанности к социальным институтам и значимым людям, пропагандирующим нормативное поведение: напряжение, дезорганизация социальных институтов и недостаточно эффективная социализация подростков. Под напряжением понимается несоответствие жизненных планов подростков и молодых людей имеющимся возможностям для их реализации. Так, предполагается, что в

случае когда у подростков и молодых людей недостаточно возможностей для реализации своих карьерных планов, они будут слабо привязаны к учебному заведению, у них сформируется привязанность к сверстникам, употребляющим наркотики и склоняющим их самих к такому употреблению. Одним из проявлений напряженных отношений в семье могут быть холодные отношения с родителями. Это ослабляет привязанность подростков и молодых людей к родителям и, следовательно, снижает значимость мнения родителей о недопустимости употребления наркотиков, а также способствует формированию отношений со сверстниками, которые одобряют наркопотребление [7]. Дезорганизация социальных институтов определяется как их слабость или распад, а также неспособность контролировать поведение своих подопечных. Предполагается, что конвенциональные связи будут выражены слабо у подростков и молодых людей, которые выросли в общности, где недостаточно эффективно работают школы и другие социальные институты для подростков и молодежи, высок уровень преступности и безработицы, а также у подростков и молодых людей из неполных семей. Считается, что конвенциональные связи у подростков и молодых людей будут слабыми и в том случае, если родители не смогли эффективно социализировать их и сформировать у них социально приемлемое поведение, не допускающее употребление наркотиков.

Авторы *модели социального развития* Дж. Хоукинс и Дж. Вейс считают, что на поведение ребенка оказывают влияние семья, учебное заведение и референтная группа сверстников, но сила этого влияния различается в зависимости от возраста. Так, в дошкольные годы наиболее сильно влияние семьи, во время обучения в школе до наступления подросткового возраста наиболее сильное влияние оказывает школа, а в подростковом возрасте – группа сверстников. Авторы полагают, что причины формирования в подростковом возрасте привязанности к сверстникам, употребляющим наркотики, нужно искать в детстве, и выделяют три основные причины такой привязанности: 1) у ребенка было недостаточно возможностей получить поощрение дома и в школе; 2) у ребенка не были сформированы навыки построения отношений с другими людьми и навыки обучения, необходимые для того, чтобы заслужить поощрение дома и в школе; 3) родители и учителя редко поощряли и одобряли ребенка [5, с. 70].

Дж. С. Брук с коллегами в 1990 г. предложил *теорию семейного взаимодействия* [8]. В этой теории в качестве основных факторов, влияющих на наркопотребление у подростков и молодежи, выделяются отношения привязанности, или наличие эмоциональной связи между ребенком и родителями, а также личностные черты подростков и молодых людей. Выделяются четыре причины формирования отношений привязанности между ребенком и родителями: 1) приверженность родителей нормативному поведению; 2) эмоциональный или поддерживающий стиль воспитания в семье; 3) психологическая совместимость матери и ребенка; 4) контроль поведения ребенка со стороны матери. Последствия сильных эмоциональных отношений с родителями проявляются у подростков и молодых людей в следующих видах: 1) формирование нормативного поведения и успешная социализация; 2) редкое общение со сверстниками, которые употребляют психоактивные вещества; 3) низкая распространенность употребления наркотиков. Авторы теории полагают, что в группу риска попадают дети, родители которых демонстрируют девиантное поведение, мало заботятся о детях и неэффективно контролируют их поведение. В подростковом и юношеском возрасте у таких детей может возникнуть целый ряд проблем, в частности они могут начать употреблять наркотики. В теории выделяются и личностные черты, которые могут способствовать вовлечению подростков и молодых людей в наркопотребление: слабо выраженная ориентация на достижения, депрессия, агрессивность, склонность к бунтарству, заниженная самооценка, ориентация на поиск ощущений, неумение контролировать свои эмоции.

Теория проблемного поведения

В теории проблемного поведения злоупотребление наркотиками считается одним из проявлений синдрома, сопровождаемого другими проблемами, такими как раннее начало половой жизни и подростковая преступность, т.е. вариантами поведения, либо не соответствующими возрастной группе, либо осуждаемыми обществом [9]. Согласно теории, причинами проблемного поведения являются как факторы окружающей среды, так и индивидуальные факторы. Для его прогнозирования используются различные системы: личность, наблюдаемое социальное окружение и само поведение. Теория проблемного поведения дала начало всестороннему подходу к профилактике злоупотребления наркотиками и алкоголем, популяризирующему здоровый образ жизни [10].

Теория здорового образа жизни соединяет четыре взаимосвязанные области жизнедеятельности человека: физическую, психологическую, социальную и личную. В этих областях здоровье зависит от контроля и устранения вредных для здоровья привычек и от приобретения или закрепления привычек, полезных для здоровья. Эти две стратегии применяются к внутриличностным характеристикам, влиянию окружающей среды и поведению. Вмешательство ослабляет или даже устраняет внутриличностные характеристики, влияние окружающей среды или привычки, вредные для здоровья, одновременно прививая полезные для здоровья привычки. Развивая понимание ковариаций различных типов поведения, данная теория обращает внимание исследователей злоупотребления алкоголем и наркотиками на следующие области психологии: *внутриличностную*, включающую отношения, верования и мотивацию, стоящую за полезными для здоровья привычками, которые определяют закрепление такого поведения, и психологию *окружающей среды*, воздействующей на поведение людей, связанное со здоровьем. Предлагается два подхода к взаимодействию с окружающей средой: 1) сопротивление вредным привычкам или их избегание посредством уменьшения доступности наркотиков и осуждения их употребления в кампаниях СМИ, а также и посредством наказания тех, кто употребляет наркотики, и 2) поддержка здоровых отношений со сверстниками, мероприятий без употребления наркотиков и алкоголя, а также оздоровительных и спортивных программ. В идеале компоненты теории должны показать восприимчивость людей к потенциально опасным для жизни наркотикам, одновременно поощряя проведение досуга без употребления алкоголя и наркотиков [11].

Итак, представленные теоретические подходы и модели описывают влияние личностных характеристик и параметров социального окружения на поведение индивида, при этом отдельно выделяются: установки и убеждения, нормативные представления, осознание рисков, межличностные взаимоотношения, влияние референтной группы и группы сверстников, институтов социализации (школы, семьи и др.), систем социального контроля и др. Большинство исследователей, работающих в рамках социально-психологического подхода к изучению факторов наркотизма в молодежной среде, делают акцент на параметрах социального окружения.

Литература

- 1 Bandura, A. (2002). A sociocognitive analysis of substance abuse // Psychological Science. – №10.
- 2 Strecher V.J., DeVellis B.M., Becker M.H., Rosenstock I.M. The role of self-efficacy in achieving health behavior change // Health Education Quarterly. 1996.
- 3 Needle R.N., Coyle S., Genser S., Trotter R.T. Social networks, drug abuse and HIV transmission // Research Monographs. – 2005. – N 151.
- 4 Ajzen I., Fishbein M. Attitudinal and normative variables as predictors of specific behaviors // J. of Personality and Social Psychology. – 1999. – P. 41–45.
- 5 Hawkins J.D., Weis J.G. The social development model // J. of Primary Prevention. – 2000. – N 6.
- 6 Jessor R., Jessor S.L. Problem behavior and psychosocial development. – N.Y., 2007.
- 7 Elliot D.S., Huizinga D., Ageton S.S. Explaining delinquency and drug use. Beverly Hills, CA, 1997.
- 8 Brook J.S., Brook D.W. The psychological etiology of adolescent drug use: A family interactional approach // Genetic, Social and General Psychology Monographs. – 2002.
- 9 Murray D.M., Perry C.L. The prevention of adolescent drug abuse: Implications of etiological, developmental, behavioral, and environmental models // 1999.
- 10 Perry C.L., Jessor R. Doing the cube // Preventing drug abuse through adolescent health promotion // Preventing adolescent drug abuse: Intervention strategies, 2003.
- 11 Дерюшева М.А. / Профилактика злоупотребления психоактивными веществами детьми и молодежью: Сб. тезисов Всерос. конф. / под ред. Н.В. Вострокнутова и др. – М., 2013.

References

- 1 Bandura, A. (2002). A sociocognitive analysis of substance abuse // Psychological Science. – №10.
- 2 Strecher V.J., DeVellis B.M., Becker M.H., Rosenstock I.M. The role of self-efficacy in achieving health behavior change // Health Education Quarterly. 1996.
- 3 Needle R.N., Coyle S., Genser S., Trotter R.T. Social networks, drug abuse and HIV transmission // Research Monographs. – 2005. – N 151.
- 4 Ajzen I., Fishbein M. Attitudinal and normative variables as predictors of specific behaviors // J. of Personality and Social Psychology. – 1999. – P. 41–45.
- 5 Hawkins J.D., Weis J.G. The social development model // J. of Primary Prevention. – 2000. – N 6.
- 6 Jessor R., Jessor S.L. Problem behavior and psychosocial development. – N.Y., 2007.
- 7 Elliot D.S., Huizinga D., Ageton S.S. Explaining delinquency and drug use. Beverly Hills, CA, 1997.
- 8 Brook J.S., Brook D.W. The psychological etiology of adolescent drug use: A family interactional approach // Genetic, Social and General Psychology Monographs. – 2002.
- 9 Murray D.M., Perry C.L. The prevention of adolescent drug abuse: Implications of etiological, developmental, behavioral, and environmental models // 1999.
- 10 Perry C.L., Jessor R. Doing the cube // Preventing drug abuse through adolescent health promotion // Preventing adolescent drug abuse: Intervention strategies, 2003.
- 11 Derjusheva M.A. / Profilaktika zloupotreblenija psihoaktivnymi veshhestvami det'mi i molodezh'ju: Sb. tezisov Vseros. konf. / pod red. N.V. Vostroknutova i dr. – M., 2013.

Кенжакимова Г.А.,
Бурханова Д.К.

Анализ статистических показателей приоритетов и тенденций социально-экономического развития регионов Казахстана

В статье дан анализ статистических показателей социально-экономического развития регионов Казахстана. Показаны тенденции изменения социальной структуры современного казахстанского общества, а также динамика основных индикаторов официальной статистики по качеству жизни и материальной обеспеченности казахстанцев (уровень бедности, расслоение в обществе и др.). Определен первый тип – показатели потребительской способности населения и изменение доходов населения. Представлены расходы на конечное потребление, где наблюдается постепенный рост расходов, также статистика по покупательской способности доходов, показывающая, насколько доходы на потребление превышают прожиточный минимум. Рассмотрена структура основных источников дохода жителей Казахстана. Структура основных источников доходов может служить еще одним индикатором изменения материального благополучия домохозяйств. Отмечено, что формируя систему показателей социального развития, следует помнить, что она должна иметь такие характеристики: интегральный характер показателей, который связывает разные сферы и уровни социально-экономического развития; фиксировать запланированные и фактические результаты, а не промежуточное состояние общественного развития; иметь внутреннюю структурированность характера показателей, которые связывают степень развития экономических и социальных результатов; способность к фиксации не только количественных изменений, но и качественных состояний. Статья подготовлена в рамках проекта 1790/ГФ4 «Новая социальная структура казахстанского общества и приоритеты социально-экономического развития регионов».

Ключевые слова: анализ статистических показателей, потребительская способность, доходы населения, расходы, социально-экономическое развитие, депривационный подход, социальные индикаторы, коэффициенты фондов и Джини, уровень социального развития.

Kenzhakimova G.A.,
Burkhanova D.K.

Analysis of statistical indicators of priorities and tendencies of socio-economic development of the regions of Kazakhstan

The article analyzes statistical indicators of socio-economic development of the Kazakhstan regions. Tendencies of change of social structure of a modern Kazakhstan society was shown, as well as the dynamics of the main indicators of official statistics on the quality of life and material security of Kazakhstan was analyzed (poverty rate, social stratification, and others.). First type was defined, it was the indicators of consumer ability of the population and changes in income. It presents the final consumption expenditure, where there is a gradual increase in costs, as the statistics on the purchasing power of income, showing how income on consumption exceeds the cost of living. It was revealed that in the economic well-being studies deprivation analysis, limitations in social life were effective, which are feels a certain percentage of the population. Deprivation approach (or evaluation of poverty experienced by deprivation) requires consideration of a number of material, and also social indicators to determine the quality "border". The structure of the main sources of income of the people of Kazakhstan was examined. The structure of the main sources of income can serve as another indicator of the changes in material well-being of households. The main indicator of improved household well-being in Kazakhstan, both in urban and rural areas is a significant reduction in households without sources of income for 10 years. It was noted that creating a system of social development indicators, it should be remembered that should have the following characteristics: the integral nature of the indicators, which connects different areas and social development levels; fix the planned and actual results, not intermediate state of social development; have internal structuring nature of indicators that link the degree of development of economic and social outcomes; ability to fix not only quantitative changes, but also qualitative states.

Key words: analysis of statistical indicators, consuming capacity, incomes, expenses, socio-economic development, deprivation approach, social indicators, Gini coefficient, coefficient funds, the level of social development.

Кенжакимова Г.А.,
Бурханова Д.К.

Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуының тенденциялары мен басымдықтарының статистикалық көрсеткіштерін талдау

Мақалада Қазақстанның түрлі аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуының статистикалық көрсеткіштері талданады. Қазіргі Қазақстан қоғамының құрылымының даму тенденциялары, қазақстандықтардың өмір сапасының және олардың материалдық тұрғыдан қамтамасыз етілуінің (кедейлік деңгейі, қоғамның таптарға бөлінуі және т.б.) статистикалық көрсеткіштерінің негізгі индикаторларының динамикасы талқыланады. Халықтың тұтынушылық қабілеті мен кірістерінің өзгермелілігі бірінші топ ретінде көрсетілді. Түпкілікті тұтыну шығындары қарастырылып, олардың сатылай артатындығы анықталды. Тұтыну кірістерінің ең төменгі күнкөріс деңгейімен салыстырғанда қаншалықты жоғары екендігін көрсететін кірістердің сатып алу қабілетінің статистикасы талданды. Экономикалық әл-ауқатты зерттеу үшін халықтың біршама бөлігіне тән әлеуметтік өмірдегі шектеулер арқылы депривациялық талдау әдісінің тиімді екендігі анықталды. Депривациялық (немесе кедейлікті айрылуды сезіну арқылы бағалау) әдісі сапалық «шекараны» анықтау мақсатындағы материалдық және әлеуметтік индикаторлардың тобын есепке алуды қажет етеді. Сондай-ақ депривациялық әдіске негізделген кедейлікті бағалауда депривацияны сандық және сапалық тұрғыдан бөліп көрсету қажет. Аймақтар дамуындағы техникалық, экономикалық және әлеуметтік факторлар көрсеткіштері жүйесінің өзара объективті байланысы тиімді.

Түйін сөздер: статистикалық көрсеткіштерді талдау, тұтынушылық қабілет, халықтың кірісі, шығындар, әлеуметтік-экономикалық даму, депривациялық әдіс, әлеуметтік индикаторлар, Джини мен қорлардың коэффициенттері, әлеуметтік даму деңгейі.

**АНАЛИЗ
СТАТИСТИЧЕС-
КИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ
ПРИОРИТЕТОВ И
ТЕНДЕНЦИЙ
СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКОГО
РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ
КАЗАХСТАНА**

Введение

В рамках анализа тенденций изменения социальной структуры современного казахстанского общества была проанализирована динамика основных индикаторов официальной статистики по качеству жизни и материальной обеспеченности казахстанцев (уровень бедности, расслоение в обществе и др.).

Первый тип – показатели потребительской способности населения и изменение доходов населения. Так, расходы на конечное потребление с 1991 по 2009 годы выросли всего на 3,6%. При этом до 1999 года наблюдается постоянное падение данного показателя (за исключением 1997 года, когда уровень потребления остался на уровне 1996 года, а не уменьшился). Начиная с 1999 года наблюдается постепенный рост расходов на конечное потребление.

Статистика по покупательской способности доходов, показывающая, насколько доходы на потребление превышают прожиточный минимум, доступна с 1998 года. Для данного показателя так же наблюдается положительная динамика: наблюдается рост покупательской способности доходов со 114% (то есть на 14% выше, чем уровень прожиточного минимума) в 1998 году до 167% в 2009 году. Данные Агентства РК по статистике по итогам 2013 года показывают, что величина прожиточного минимума составила 17 789 тенге, а минимальная заработная плата – 18660 тенге. В 2015 году данные показатели изменились и составили 19 202 тенге и 21 364 тенге соответственно. Реальная заработная плата с 1999 года выросла на 267,45%. То есть в среднем жители страны в 2009 году получали, с учетом инфляции, заработную плату в 3,67 раза выше, чем в 1999 году. В 2013 г. реальная заработная плата, в процентах к предыдущему году составила 107%, а Индекс реальной заработной платы, в процентах к 1994 г. показывает увеличение в 3,8 раз в 2013 году и в 4,0 раза в 2015 году.

Одним из основных индикаторов качества жизни является доля продуктов питания в общей структуре потребительских расходов. По международным стандартам, если доля продуктов

питания составляет более трети потребительских расходов, можно говорить о бедности как отдельных индивидов, так и страны в целом. Если в 1997 году на продукты питания в среднем тратилось 52% от общего объема потребительских расходов, то в 2009 году эта доля снизилась до 39,6%.

Основная часть

В рамках исследования была изучена структура потребительских расходов населения в разрезе регионов. Анализ динамики расходов за 2013-2015 гг. в разрезе регионов представлен в таблице 1.

Таблица 1 – Структура потребительских расходов населения в разрезе регионов за 2013-2015 гг. по данным Комитета по статистике РК (в процентах)

Регионы/ год	Потребительские расходы								
	Продовольственные товары			Непродовольственные товары			Платные услуги		
Год	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Республика Казахстан	47,0	46,6	48,1	29,7	29,3	27,2	23,3	24,1	24,7
Акмолинская область	46,7	45,1	45,1	30,0	30,7	29,0	23,3	24,2	25,9
Актюбинская область	47,8	48,9	47,8	29,6	28,3	27,2	22,6	22,8	25,0
Алматинская область	48,7	48,0	51,7	33,8	32,7	28,1	17,5	19,3	20,2
Атырауская область	53,1	55,0	55,6	27,2	25,7	25,3	19,7	19,3	19,1
Западно-Казахстанская	46,4	47,3	47,4	30,8	27,5	28,0	22,8	25,2	24,6
Жамбылская	51,3	49,9	52,3	27,6	29,3	26,0	21,1	20,8	21,7
Карагандинская	44,6	44,1	46,7	29,6	28,7	26,7	25,8	27,2	26,6
Костанайская	45,1	42,0	45,9	28,6	29,6	25,3	26,3	28,4	28,8
Қызылординская	52,7	54,0	58,5	33,0	31,5	25,1	14,3	14,5	16,4
Мангистауская	40,1	42,5	47,4	32,8	35,0	31,8	27,1	22,5	20,8
Южно-Казахстанская	48,3	51,2	52,4	33,2	28,3	28,0	18,5	20,5	19,6
Павлодарская область	49,2	48,4	49,1	29,5	31,7	30,1	21,3	19,9	20,8
Северо-Казахстанская	44,5	43,1	44,3	33,6	32,2	30,5	21,9	24,7	25,2
Восточно-Казахстанская	50,3	48,5	50,9	27,8	30,6	26,6	21,9	20,9	22,5
г. Астана	41,6	39,1	41,8	27,5	29,7	25,4	30,9	31,2	32,8
г. Алматы	44,2	42,7	41,9	24,1	24,6	25,9	31,7	32,7	32,2

Однако с 2013 г. наблюдается неизменный рост доли расходов на продовольственные товары: доля расходов городского населения на продовольствие составила в 2013 г. 46,2%, в 2014 – 45,0%, в 2015 г. – 46,4%. В структуре расходов жителей села на продукты в денежном эквиваленте тратится меньше, однако процентное соотношение больше: 2013 г. – 48,5% от потребительских расходов; 2014 – 49,4%; 2015 г. – 51,5%. В среднем по Казахстану в 2015 г. на про-

дольственные расходы приходится 48,1%, то есть показатель вырос на 8,5% по сравнению с 2009 годом.

При этом доля коммунальных платежей сначала выросла с 10,5% в 1997 году до 13,8% в 1999 году, а затем плавно снизилась до 9,9% в 2009 г. В 2013-2015 гг. данный вид расходов составил соответственно 7,7% – 8,0% – 5,7%.

Доля расходов на потребление фруктов и овощей, начиная с 1997 года, неуклонно растет

(с 5,6% от общего объема потребительских расходов в 1997 до 6,75% в 2009), что является косвенным показателем общего повышения качества жизни. В 2013 г. снижение достигло показателя в 5,8%, но в 2014-2015 гг. наблюдается незначительный рост – до 6,5% (2015 г.) [1].

Возможно, что доля населения с доходами ниже прожиточного минимума в 2013 г. составила 3,1% – это на 0,7% меньше предыдущего года и в 2,6 раз меньше показателей 2009 г. В последующие годы показатель снизился до 3,0% в 2014 г. и 2,7% в 2015 г.

В исследованиях экономического благосостояния эффективен анализ депривации, ограничений в социальной жизни, которые испытывает определенная доля населения. Депривационный подход (или оценка бедности через испытываемые лишения) требует учета целого ряда не только материальных, но и социальных индикаторов с целью определения качественного «порога». В оценках бедности, основанных на депривационном подходе, следует разграничивать количественную и качественную стороны депривации.

Качественное наполнение различных ступеней депривации домохозяйств:

4 ступень депривации – ступень нищеты, когда ресурсов не хватает на нормальное питание, одежду и многие другие предметы массо-

вого потребления. 3 ступень депривации – ступень острой нуждаемости (бедности) – лишения концентрируются на качестве питания и других жизненных потребностях. 2 ступень депривации – ступень стесненности (малообеспеченности) – когда снижается качество досуга, отсутствует возможность приобретения, например, бытовой техники, пользования платными услугами. 1 ступень – ступень, характеризующая близкие к средним жизненным стандартам и не означающая существование отклонения от общепринятого в обществе образа жизни. Семьи на этой ступени нуждаются в улучшении жилищных условий, экономят на приобретении современных дорогих предметов длительного пользования, платных образовательных, рекреационных услугах, семейном отдыхе и развлечениях.

Важным критерием исследования экономического благосостояния населения являются данные о самооценке финансового положения и удовлетворенности им. Приведенные в таблице 2 данные показывают, что в среднем полностью удовлетворены своим финансовым благополучием – 28,1%, а удовлетворены финансовым положением семьи (домохозяйства) – 44,0%. В целом преобладает двойственная оценка «частично удовлетворен», выбранная более чем половиной респондентов [2].

Таблица 2 – Мнение респондентов об удовлетворенности своим финансовым положением по данным Комитета по статистике РК, 2015 г.

Варианты ответа	Всего	Проживают в:		По полу:	
		городе	селе	мужчины	женщины
в том числе по удовлетворенности своим финансовым положением					
удовлетворены	28,1	25,5	32,2	30,4	26,4
частично удовлетворены	63,2	64,9	60,5	62,0	64,1
не удовлетворены	6,8	7,7	5,3	5,4	7,8
затруднились ответить	1,9	1,9	2,0	2,2	1,7
в том числе по удовлетворенности экономическим положением в семье (в домохозяйстве)					
удовлетворены	44,0	39,4	51,6	47,7	41,2
частично удовлетворены	50,3	54,2	43,7	47,6	52,2
не удовлетворены	5,1	5,9	3,8	4,1	5,9
затруднились ответить	0,6	0,5	0,9	0,6	0,7
Всего респондентов	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Основными индикаторами, показывающими расслоение в обществах, являются коэффициенты фондов и Джини. Коэффициент фондов показывает соотношение доходов 10% наиболее обеспеченных жителей страны к доходам 10% наименее обеспеченных жителей страны. По рекомендации ООН, данный коэффициент не должен превышать 8-10.

Коэффициент Джини (индекс концентрации богатства) показывает степень расслоения общества, выраженную в отличии структуры распределения доходов от абсолютного равенства

в распределении доходов. Чем ближе данный коэффициент к 1, тем более неравномерно распределены доходы. Если данный коэффициент равен 0, то наблюдается совершенное равенство распределения доходов, если он равен 1, то наблюдается совершенное неравенство доходов (один человек получает все доходы, а остальные ведут натуральное хозяйство). В большей части стран Европы данный коэффициент колеблется между 0,24 и 0,36. Изменение данных коэффициентов по данным государственной статистики Казахстана приведено в таблице 3.

Таблица 3 – Изменение коэффициентов Джини и фондов в Казахстане за 2009-2015 годы по данным Комитета по статистике на конец года

Коэффициенты	Годы						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Коэффициент Джини	0,267	0,278	0,290	0,284	0,276	0,278	0,275
Коэффициент фондов	5,33	5,72	6,07	5,86	5,63	5,66	-

Можно увидеть, что за анализируемый период наблюдается существенное уменьшение обоих коэффициентов, что говорит о снижении общего уровня поляризации в обществе.

Двумя другими показателями, отражающими степень расслоения в обществе, являются показатели глубины и остроты бедности. Глубина бедности – это степень отклонения дохо-

дов бедных семей от величины прожиточного минимума. Данный коэффициент показывает, как далеко за чертой бедности находятся домохозяйства. Острота бедности показывает степень неравенства среди бедных. Чем выше данные коэффициенты, тем более остро стоит проблема бедности и неравенства в обществе (таблица 4).

Таблица 4 – Изменение глубины и остроты бедности в Казахстане с 2001 по 2013 год (по данным официальной статистики)

Показатели бедности	Годы						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Глубина бедности	1,3	1,1	0,9	0,5	0,4	0,4	0,5
Острота бедности	0,3	0,3	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1

Динамика показателей бедности аналогична динамике коэффициентов фондов и Джини и говорит о некотором снижении остроты проблемы бедности в Казахстане.

Если в Казахстане в 2001 году обеспеченность базовыми предметами длительного пользования (холодильник, телевизор, стиральная

машина) в городе была существенно выше, чем на селе, то к 2010 году ситуация практически выровнялась. Доля семей, обладающих телевизорами и холодильниками, на селе и в городе практически одинакова: данные предметы быта есть практически в каждой семье. При этом если доля городских семей, имеющих телевизоры, с

2001 года выросла на 8,6%, то доля сельских семей с телевизорами выросла на 18,9%.

По данным на конец 2014 года, показатели по основным пунктам выросли, включая и такой параметр, как информационно-коммуникативные технологии (персональные компьютеры, ноутбуки, мобильные телефоны и т.д.), где рост наиболее существенный [3].

В то же время обеспеченность сельских домохозяйств Казахстана предметами длительного пользования не первой необходимости (компьютерами, сотовыми телефонами, домашними кинотеатрами и посудомоечными машинами) существенно отстает от городских домохозяйств. Единственный показатель, по которому сельские домохозяйства опережают городские в 2010-2014 году – это обеспеченность автомобилями. Для 2001 года характерен одинаковый уровень обеспеченности

автотранспортом для городских и сельских домохозяйств.

Структура основных источников доходов может служить еще одним индикатором изменения материального благополучия домохозяйств. В Казахстане основным показателем улучшения благосостояния домохозяйств как в городе, так и на селе является существенное сокращение домохозяйств без источников доходов за 10 лет. У городских домохозяйств структура основных источников доходов в целом изменилась не сильно: произошло увеличение домохозяйств, для которых основным источником доходов является заработная плата за счет сокращения доли домохозяйств без источников дохода и домохозяйств с пенсиями и социальной помощью как основными источниками доходов.

Данные о структуре денежных доходов домохозяйств на конец 2 квартала 2015 г. представлены в таблице 5.

Таблица 5 – Структура денежных доходов домохозяйств Казахстана за 2015 г.

Основные источники доходов		Доля в денежном доходе, %
Доходы от трудовой деятельности	Всего	80,1
	из них:	
	доход от работы по найму	69,4
	доход от самостоятельной занятости и предпринимательской деятельности	10,7
Социальные трансферты	пенсии	13,6
	пособия	2,6
	АСП и жилищная помощь	0,0
	стипендии	0,4
Доход от собственности		0,4
Материальная помощь от родственников, алименты и прочие доходы		2,9
Денежный доход – всего		100,0

Структура основных доходов для сельских домохозяйств с 2001 по 2010 год изменилась существенно. Доля домохозяйств, для которых основным источником дохода является заработная плата, увеличилась на 19%, в первую очередь, за счет существенного снижения домохозяйств, для которых основным источником дохода является доход от продажи сельскохозяйственной продукции.

Одним из показателей изменения благосостояния семей в Казахстане является обеспеченность коммунальными услугами, в частности

доступ к водопроводной холодной и горячей воде. В целом по Казахстану доступ к холодной водопроводной воде в 2010 году имеют 98% городских и 74,5% сельских домохозяйств. В то же время доступ к водопроводной воде у 45,5% сельских жителей осуществляется через колонки на улице. Централизованное водоснабжение внутри дома есть только у 25,5% сельских семей.

Обеспеченность горячей водопроводной водой существенно ниже, чем обеспеченность холодной водопроводной водой, особенно на се-

ле. Почти 78,8% городских семей и только 4,1% сельских семей в 2010 году имели доступ к горячей водопроводной воде. Изменения, произошедшие с 2001 года, коснулись только городских семей, доля домохозяйств, обеспеченных централизованной горячей водой, выросла к 2010 году на 10,6%. Доля сельских казахстанских семей, обеспеченных горячей водопроводной водой, осталась практически неизменной.

Заключение

Объективная взаимозависимость технических, экономических и социальных факторов в развитии регионов нуждается в разработке оптимальной системы показателей. Разнообразие определений систем показателей является следствием разных подходов к социальным исследованиям.

Формируя систему показателей социального развития, следует помнить, что она должна иметь следующие характеристики:

- интегральный характер показателей, который связывает разные сферы и уровни социального развития;

- фиксировать запланированные и фактические результаты, а не промежуточное состояние общественного развития;

- иметь внутреннюю структурированность характера показателей, которые связывают степень развития экономических и социальных результатов;

- способность к фиксации не только количественных изменений, но и качественных состояний.

Выделены основные социальные индикаторы, определяющие развитие регионов:

Демография. Численность населения, динамика изменения численности населения, густота (количество жителей на 1 кв.км), урбанизированность (удельный вес населе-

ния, которое проживает в городах), структура семей.

Занятость. Численность трудоспособного населения, уровень безработицы, структура рабочей силы по возрастному и половому признакам, текучесть кадров по профессиональным группам, наличие вакансий по разным профессиональным группам, по содержанию работы, предложение рабочей силы по одним и тем же группам.

Социальная структура. Образовательная структура населения, количество студентов на 1 тыс. населения, количество лиц с высшим образованием, численность научных работников, профессиональная структура населения, количество работников, занятых в материальном и нематериальном производстве.

Жилищные условия. Удельный вес семей, которые проживают в собственном жилье, величина жилой площади, которая приходится на одно лицо.

Общественная жизнь. Наличие общественных организаций (деловых, профессиональных, этнических, религиозных, политических), участие населения в этих организациях, уровень общественных проблем, которые поднимаются локальными средствами массовой информации, программы, инициированные общественными организациями.

Охрана здоровья. Количество врачей в расчете на 1 тыс. населения, количество больничных кроватей на 1 тыс. населения, величина детской смертности, величина средств, которые выделяются на здравоохранение из бюджета в расчете на одного жителя.

Преступность, алкоголизм, наркомания. Количество содеянных преступлений, в т.ч. по степени тяжести, количество лиц, осужденных за совершение преступлений, количество лиц, которые страдают алкогольной зависимостью, количество наркоманов.

Литературы

1 Мониторинг уровня жизни населения в Республике Казахстан. Электронные таблицы. 1 квартал 2015 года. – Астана: Комитет по статистике, 2015.

2 Бюллетень Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. Качество жизни населения. Серия 11. – Астана: Комитет по статистике, 2015 – [3 Бюллетень Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. Сведения о благоустройстве домохозяйств Республики Казахстан. Серия 11. – Астана: Комитет по статистике, 2014 – \[134\]\(http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersLivingStandart?_afzLoop=16744468193139832#%40%3F_afzLoop%3D16744468193139832%26_adf.ctrl-state%3Drd19y408u_26 05.10.2015</p></div><div data-bbox=\)](http://www.stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publication-sOper/homeNumbersLivingStandart?_afzLoop=16625332275746970#%40%3F_afzLoop%3D16625332275746970%26_adf.ctrl-state%3D9dh2btjg0_4 01.10.2015 г.</p></div><div data-bbox=)

4 http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsOper?_afLoop=29055416684017#%40%3F_afLoop%3D29055416684017%26_adf.ctrl-state%3D48ec7daxt_79 05.10.2015

References

1 Monitoring of living standards in the Republic of Kazakhstan. Spreadsheets. 1st quarter of 2015. – Astana: Committee on Statistics, 2015 –

2 Bulletin of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. The quality of life of the population. Series 11 – Astana: Committee on Statistics, 2015 – http://www.stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper/homeNumbersLivingStandart?_afLoop=16625332275746970#%40%3F_afLoop%3D16625332275746970%26_adf.ctrl-state%3D9dh2btjg0_4 01.10.2015.

3 Bulletin of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. Information on the well-being of households of the Republic of Kazakhstan. Series 11 – Astana: Committee on Statistics, 2014 – http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersLivingStandart?_afLoop=16744468193139832#%40%3F_afLoop%3D16744468193139832%26_adf.ctrl-state%3Drdl9y408u_26 05.10.2015

4 http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsOper?_afLoop=29055416684017#%40%3F_afLoop%3D29055416684017%26_adf.ctrl-state%3D48ec7daxt_79 05.10.2015

Курманжанова К.К.,
Кенжакимова Г.А.

**Проблемы социальной
интеграции детей с ограничен-
ными возможностями
в контексте развития
инклюзивного образования**

Kurmanzhanova K.K.,
Kenzhakimova G.A.

**Problems of social integration
of children with disabilities in
the context of development of
inclusive education**

Құрманжанова Қ.К.,
Кенжакимова Г.А.

**Инклюзивті білім беруді
дамыту контексіндегі
мүмкіндігі шектеулі
балалардың әлеуметтік
интеграциясы мәселелері**

Данная статья посвящена проблемам социальной интеграции детей с ограниченными возможностями здоровья, а также испытывающих определенные трудности в ходе образовательного процесса. Дается анализ инклюзивному образованию, которое способствует разнообразию потребностей учащихся, следовательно, социальной интеграции ребенка в общество. Установлено, что чем старше дети с ограниченными возможностями, тем сложнее интеграция. Тип нарушений оказывает разное влияние на интеграцию в дошкольном и школьном возрасте. Опыт зарубежных стран подтверждает, что инвестирование человеческого капитала в образование, начиная с раннего детства до зрелого возраста, способствуют существенным отдам для экономики общества. Что касается и лиц с ограниченными возможностями, получение образования в обычных школах улучшит и ускорит процесс социальной интеграции лиц, способствуя их правильной социализации. В современных условиях инклюзивное образование выступает в качестве приоритетной стратегии обучения и воспитания нетипичных детей.

Ключевые слова: инклюзивное образование, социальная интеграция, новые методы и технологии, ограниченные возможности, роль родителей, процесс, дошкольный и школьный возраст, социализация.

This article deals with the problems of social integration of children with disabilities, as well as experiencing some difficulties in the educational process. Today, inclusive education seeks to develop an approach to teaching and learning, which will be more flexible to meet different needs in the education and upbringing of children. The principle of inclusive education lies in the fact that mainstream schools accept children with special educational needs, regardless of their social status, physical, emotional and intellectual development and create conditions for them on the basis of psycho-pedagogical techniques, oriented to the needs of these children. Special schools for children with special needs even more separated from the child's normal life, creating a barrier of its proper integration into society. The analysis of inclusive education, which contributes to the diversity of students' needs, therefore, the social integration of the child into society. Social integration occurs when a continuum of services, including educational environment, will meet the requirements and needs of the child. For integration into the culture of their peers affected by age, gender and type of violation of the child. It was found that the older children with disabilities, the more difficult integration. Type disorders has different effects on the integration of preschool and school age. International experience confirms that the investment of human capital in education, from early childhood to adulthood, contribute substantial returns to the economy of the society. What applies to persons with disabilities to education in mainstream schools will improve and accelerate the process of social integration of persons contributing to their proper socialization. In modern conditions of inclusive education has been a priority strategy for training and education of atypical children. Therefore, inclusive education is a complex product of the impact of various factors on the person. In general, inclusive education appears the most promising direction for the successful social integration of children, expanding the academic prospects of atypical children, while allowing them a certain cognitive, communicative, social, psychological experience necessary for successful adaptation to the existing conditions of life and further integration into society. Education as a public good characteristic for the formation of the welfare state provides its citizens equal rights to social values. Through education a person has an equal opportunity to receive social status in society, thereby socializing, as well as reducing the risk of social exclusion of the individual from society.

Key words: inclusive education, social integration, new methods and technologies, limited opportunities, the role of parents, the process of preschool and school age, socialization.

Бұл мақалада мүмкіндігі шектеулі балалар және білім беру процесінің барысында қиындықпен кездесетін балалардың әлеуметтік интеграциясына басты назар аударылған. Бүгін, инклюзивті білім беру балаларды оқыту және тәрбиелеу ісіндегі әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін барынша икемді болады, ол оқыту мен оқудың жаңа көзқарастарын дамытуда. Инклюзивті білім беру балалардың әлеуметтік жағдайына, физиологиялық, эмоционалдық және интеллектуалдық дамуына ықпал ете отырып, психологиялық-педагогикалық әдістердің оның тиісті интеграциясына ықпал ету болып табылады. Инклюзивті оқыту – ерекше мұқтаждықтары бар балалардың жалпы білім беретін мектептердегі оқыту үрдісін сипаттауда қолданылады. Демек, инклюзивті оқыту негізінде балалардың қандай да бір дискриминациясын жоққа шығару, барлық адамдарға деген теңдік қатынасты қамтамасыз ету, сонымен бірге оқытудың ерекше қажеттілігі бар балаларға арнайы жағдай қалыптастыру идеологиясы жатыр. Осы бағыт балаларды оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру жағдайын қалыптастырады.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, әлеуметтік интеграция, инклюзивті білім берудегі жаңа әдістер, инклюзивті білім берудегі ата-аналардың рөлі.

**ПРОБЛЕМЫ
СОЦИАЛЬНОЙ
ИНТЕГРАЦИИ ДЕТЕЙ
С ОГРАНИЧЕННЫМИ
ВОЗМОЖНОСТЯМИ
В КОНТЕКСТЕ
РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВ-
НОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Введение

В условиях развития цивилизации инклюзивное образование представляет собой перспективную форму обучения всех детей, так как включенный процесс образования предполагает организацию учебной деятельности, удовлетворяющую образовательные потребности каждого ребенка. При этом улучшаются возможности социальной интеграции учащихся, формируются необходимые предпосылки для включения каждого ребенка в общество.

В мире давно принято уделять особое внимание детям с ограниченными возможностями, их возможности получать достойное образование и их потребности во внимании, понимании и заботе взрослых людей.

В настоящее время у родителей, чьи дети имеют ограниченные физические возможности, есть два варианта выбора учебного заведения общего среднего образования:

- специализированная школа;
- общая образовательная школа с возможностями обучения ребенка с ограниченными физическими возможностями.

Интегрированное обучение выступает как одна из форм альтернативного обучения, базовыми принципами которого являются: ранняя коррекция, образовательная психокоррекционная помощь каждому ребенку, обоснованный психолого-медико-педагогический отбор детей для интегрированного обучения, наличие положительной системы и отношений со стороны социума и др. Интеграция детей с ограниченными возможностями в учреждение для нормально развивающихся сверстников происходит с учетом уровня развития каждого ребенка и обеспечения реального выбора модели интеграции.

Основная часть

В современной науке и практике для обозначения и описания процесса, в котором здоровые дети и дети с ограниченными возможностями здоровья обучаются и воспитываются вместе, используются такие термины, как интеграция, мейнстриминг, инклюзия. Термин «интеграция» произошел от латинского слова

integrare – процесс становления и поддержания социальных взаимодействий и взаимоотношений между деятелями, являющийся одним из функциональных условий существования и равновесия социальной системы наряду с адаптацией, достижением цели и сохранением ценностных образцов [1].

В социальной работе термин «социальная интеграция» появился в XX в. и использовался первоначально преимущественно в США применительно к проблемам расовых, этнических меньшинств, с 60-х годов XX в. термин вошел в речевой оборот Европы и стал применяться в контексте проблем людей с ограниченными возможностями здоровья.

К началу XXI века интеграция в широком социально-философском смысле понимается как форма жизнедеятельности, совместной жизни обычных людей и людей с особыми физическими потребностями, что предусматривает участие человека с ограниченными возможностями во всех социально-экономических процессах, во всех ступенях образования, в процессе отдыха, на работе, в реализации различных социальных ролей и функций.

Зарубежные ученые рассматривают интеграцию как возможность совместной жизни и учения обычных детей и детей с ограниченными возможностями здоровья при поддержке и сопровождении этого процесса мерами экономического, организационного, дидактического и методического характера.

Мейнстриминг (от англ. *mainstream*, т.е. выравнивание, приведение к распространенному образцу) – понятие, используемое в зарубежной литературе. Мейнстриминг относится к такой стратегии, когда ученики с инвалидностью общаются со сверстниками на праздниках, в различных досуговых программах, а если они даже и включены в классы массовой школы, то, прежде всего, для того, чтобы повысить свои возможности социальных контактов, но не для достижения образовательных целей [2].

Существуют различные интерпретации содержания этих понятий. Норвежский специалист Г. Иттерстад полагает, что принцип инклюзии продолжает школьную реформу 1970-х гг., которая была направлена на обеспечение интеграции детей с инвалидностью в «нормальные» классы школ по месту жительства. Проблему, возникшую при проведении данной реформы, она видит в том, что интеграция рассматривалась как задача индивида или группы лиц с особыми образовательными потреб-

ностями, которые и должны были приспособиться к условиям массовой школы. Тогда как инклюзия направлена на изменение условий обучения в школах так, чтобы сами эти условия были приспособлены к нуждам всех категорий учащихся. Отсюда возникает понятие «приспособленного обучения», которое означает приспособление школы к ученику, а не наоборот и призвано навести мосты между подходами специальной педагогики и массовой школой [3]. Э.И. Леонгард с соавторами: считает, что «Интеграция рассматривается как процесс ассимиляции, требующий от человека принимать нормы, характерные для доминирующей культуры, и следовать им в своём поведении» [4].

Инклюзивное образование начало развиваться в рамках глобальных изменений с точки зрения понимания прав человека, его достоинства, особенностей, а также ряда факторов, определяющих его статус и влияющих на обеспечение его прав. Введение понятия инклюзивного образования Саламанкской Декларацией лиц с особыми потребностями (1994 г.) и принятие Декларации ЮНЕСКО о культурном разнообразии (2001 г.) отражают осознание ценностей человека и различий между людьми [5].

Так, Дж.П. Холл (Hall J.P.) отмечает, что у полного включения в образовательную среду есть много сторонников из-за длительной истории исключения инвалидов. Однако, Холл считает, что упускают из виду ценность культуры инвалидов, которая создается, когда у людей с ограничениями жизнедеятельности есть возможность общаться и учиться рядом с другими людьми, которые разделяют подобные жизненные ситуации. В среде детей, не имеющих инвалидности, ребенок с нарушениями будет всегда чувствовать себя стигматизированным и одиноким, вне сообщества себе подобных. Движение в направлении полного включения может ослабить способность людей с инвалидностью как социальной группы эффективно защищать себя, поскольку, как показывает история движения за права инвалидов, существенные завоевания в области защиты этих прав происходили, когда у людей с особыми потребностями была возможность объединиться против общей несправедливости [6].

Инклюзивное обучение и воспитание – это долгосрочная стратегия, рассматриваемая не как локальный участок работы, а как системный подход в организации деятельности общеобразовательной системы по всем направлениям в целом. Инклюзивная форма обучения касается

всех субъектов образовательного процесса: детей с ограниченными возможностями здоровья и их родителей, нормально развивающихся учащихся и членов их семей, учителей и других специалистов образовательного пространства, администрации, структур дополнительного образования. Поэтому деятельность общеобразовательного учреждения должна быть направлена не только на создание специальных условий для обучения и воспитания ребенка с особыми потребностями, но и на обеспечение взаимопонимания как между педагогами (специалистами в области коррекционной и общей педагогики), так и между учащимися с ОВЗ и их здоровыми сверстниками [7].

Методологические основания становления инклюзивного обучения представляют собой совокупность исходных философских основополагающих позиций, принципов, категорий, представлений, определяющих направление и характер осмысления объективной действительности, общие частные методы ее познания, научного проникновения в ее сущность и закономерности развития для осуществления целенаправленного, разумного воздействия на мир и взаимодействия с ним [8].

По данным ООН, в мире насчитывается примерно 450 миллионов людей с нарушениями психического и физического развития. Это составляет 1/10 часть жителей нашей планеты. Данные всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) свидетельствуют, что число детей-инвалидов в мире достигает 13% (3% детей рождаются с недостатками интеллекта и 10% детей с другими психическими и физическими недостатками), всего в мире около 200 миллионов детей с ограниченными возможностями жизнедеятельности [9]. В уставе ООН говорится, что каждый человек имеет право на удовлетворение разносторонних социальных потребностей в познании, общении и творчестве. Это говорит о том, что вопрос инвалидности не ограничивается медицинским аспектом, он в большей степени является социальной проблемой неравных возможностей. Человек со статусом «инвалидности» имеет право выйти из изоляции, участвовать в нормальной повседневной жизни общества, при этом получая образование [10].

В современный век развития цивилизации и в век развития социальных государств понятие «инклюзивное образование» становится реальностью, и с каждым днем все больше и больше государств внедряют в образовательную практику новую модель включенного образования.

Инклюзивное образование способно решать многие задачи, это касается экономических, психологических, социальных, образовательных проблем детей с ограниченными возможностями здоровья. В исследовании, которое проводилось в 2006 году Verhanu, сосредоточены восемь благоприятных факторов на уровне системы организации включенного образования, которые способствуют полной интеграции учащихся с особыми потребностями в школьной жизни:

- финансирование и распределение ресурсов;
- законодательство, рулевые политика и политические директивы;
- сотрудничество, взаимодействие и координация на разных уровнях системы школьного образования и за ее пределами;
- анализ и оценка результатов обучения;
- социальная и физическая установка школы;
- педагогические методы, разработка учебного плана и организация классов комнатного типа;
- профессионализм, компетентность и повышение квалификации со стороны школьного персонала;
- участие родителей в процессе принятия решений;
- технические средства и приспособления учебной программы [11].

К сожалению, слишком мало комплексных исследований, которые исследовали уровень участия и степень включенности детей с ограниченными возможностями в обычную систему образования, но имеющиеся исследования показывают, что включение оказывает положительное влияние на учеников.

Заключение

Образование должно быть адаптировано к условиям и потребностям каждого ученика. Ряд правительственных организаций финансируют исследования, чтобы исследовать участие и включение учащихся с ограниченными физическими возможностями на различных уровнях системы образования, в частности на индивидуальном, классном и школьных уровнях.

Несмотря на смешанные результаты в различиях между теорией инклюзивного образования и его практики, анализ проводимых исследований, в целом, показывает, что на нескольких уровнях инклюзивное образование предпочтительно сегрегации. Учащиеся с особыми потребностями в инклюзивных школах показывают хорошую успеваемость, учащиеся делают значительный прогресс в инклюзивной обстановке,

что служит предпосылкой для построения позитивных социальных отношений. Инклюзивное образование должно строиться в частности на организационных и системных уровнях. Справедливость в образовании является одной из принципиальных политических задач в течение нескольких десятилетий. Все дети, несмотря на физические, социальные, интеллектуальные и другие особенности, должны быть обязательно включены в систему образования и воспитываться со своими сверстниками. Но как показывает зарубежный опыт, для реализации поставленных целей потребуется много времени, а главное – участие и взаимодействие всех взрослых участников образовательного процесса, работающих с ребенком с особыми образовательными потребностями, т.к. только при этом условии возможно решение проблем инклюзивного образования.

Перед инклюзивным образованием стоит задача удовлетворять надлежащим образом широкий спектр образовательных потребностей в рамках формального и неформального образования. Являясь не просто второстепенным вопросом, касающимся методов возможного вовлечения некоторых обучающихся в основной процесс образования, инклюзивное образование представляет собой подход, позволяющий изыскивать методы трансформации образовательных систем для удовлетворения потребностей широкого круга обучающихся. Оно направлено на то, чтобы позволить учителям и учащимся не испытывать неудобств в условиях многообразия и рассматривать его скорее не как проблему, а как задачу и фактор, способствующий обогащению среды обучения. В наше время инклюзивное образование, становясь реальностью, неуклонно «приобщает» и «втягивает» в себя все страны мира.

Литература

- 1 Парсонс Т. Система современных обществ / пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева; под ред. М.С. Ковалевой. — М.: Аспект Пресс, 1998.
- 2 Формирование специального образовательного пространства региона для детей с ограниченными возможностями здоровья: материалы научно-практического семинара / авт.-сост. О.Н. Безрякова, М.Л. Баранова, Р.И. Маетная, И.С. Володина, А.В. Дорохина. — Ростов н/Д., 2012. — С. 4.
- 3 Итгерстад Г. Инклюзия – что означает это понятие и с какими проблемами сталкивается норвежская школа, претворяя его в жизнь? // Психологическая наука и образование. – 2011. – №3. – С. 41-49.
- 4 Леонгард Э.И., Краснова Н.А., Пирожник Н.Т., Прудникова М.С. Инклюзивное образование в различных условиях интеграции // Инклюзивное образование. Выпуск 1. – М., 2010. – С. 139-148.
- 5 Шеманов А.Ю. Другой как ценность в современной культуре. // Протеатр. Феномен «особого искусства» и современная культура (с приложением реестра «особых театров»). – М., 2008. – С. 163-167.
- 6 Hall J. P. Narrowing the breach: Can disability culture and full educational inclusion be reconciled? // Journal of Disability Policy Studies. Winter. – 2002. – V. 13. – № 3. – P. 144-152.
- 7 Ковалев Е.В., Староверова М.С. Образовательная интеграция (инклюзия) как закономерный этап развития системы образования // Инклюзивное образование. Выпуск 1. – М.: Центр «Школьная книга», 2010. – С. 272.
- 8 Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекций: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений и слушателей ИПК и ФПК. – М.: Прометей, Юрайт, 1998. – С. 464.
- 9 Блинков Ю.А. Медико-социальная экспертиза лиц с ограниченными возможностями. – М., 2005. – С.8.
- 10 Гусева Н.К. Основы социальной защиты больных и инвалидов в РФ. – Н. Новгород: НГМА, 1999. – С.5.
- 11 Berhanu, G. (2006). Framgångsfaktorer för delaktighet och jämlikhet [Favorable factors to enhance participation and equality]. Specialpedagogiska institutet.

References

- 1 Parsons T. Sistema sovremennyh obshhestv / per. s angl. L.A. Sedova i A.D. Kovaleva; pod red. M.S. Kovalevoj. — M.: Aspekt Press, 1998.
- 2 Formirovanie special'nogo obrazovatel'nogo prostranstva regiona dlja detej s ogranichennymi vozmozhnostjami zdorov'ja: materialy nauchno-prakticheskogo seminaru / avt.-sost. O.N. Bezryakova, M.L. Baranova, R.I. Maetnaja, I.S. Volodina, A.V. Dorohina. — Rostov n/D., 2012. — S. 4.
- 3 Itterstad G. Inkluzija – chto oznachaet jeto ponjatje i s kakimi problemami stalkivaetsja norvezhszkaja shkola, pretvorjaja ego v zhizn'/? // Psihologicheskaja nauka i obrazovanie. – 2011. – №3. – S. 41-49.
- 4 Leongard Je.I., Krasnova N.A., Pirozhnik N.T., Prudnikova M.S. Inkluzivnoe obrazovanie v razlichnyh uslovijah integracii // Inkluzivnoe obrazovanie. Vypusk 1. – M., 2010. – S. 139-148.

- 5 Shemanov A.Ju. Drugoj kak cennost' v sovremennoj kul'ture. // *Proeatr. Fenomen «osobogo iskusstva» i sovremennaja kul'tura (s prilozheniem reestra «osobyh teatrov»)*. – M., 2008. – S. 163-167.
- 6 Hall J. P. Narrowing the breach: Can disability culture and full educational inclusion be reconciled? // *Journal of Disability Policy Studies*. Winter. – 2002. – V. 13. – № 3. – P. 144-152.
- 7 Kovalev E.V., Staroverova M.S. Obrazovatel'naja integracija (inkluzija) kak zakonomernyj jetap razvitija sistemy obrazovanija // *Inkluzivnoe obrazovanie. Vypusk 1*. – M.: Centr «Shkol'naja kniga», 2010. – С. 272.
- 8 Lihachev B.T. Pedagogika. Kurs lekcij: uchebnoe posobie dlja studentov pedagogicheskikh uchebnyh zavedenij i slushatelej IPK i FPK. – M.: Prometej, Jurajt, 1998. – S. 464.
- 9 Blinkov Ju.A. Mediko-social'naja jekspertiza lic s ogranichennymi vozmozhnostjami. – M., 2005. – С.8.
- 10 Guseva N.K. Osnovy social'noj zashhity bol'nyh i invalidov v RF. – N. Novgorod: NGMA, 1999. – S.5.
- 11 Berhanu, G. (2006). Framgångsfaktorer för delaktighet och jämlikhet [Favorable factors to enhance participation and equality]. Specialpedagogiska institutet.

Мямешева Г.Х., Мусалин А.А.

**Исламский банкинг
в устойчивом развитии
Республики Казахстан**

В статье рассматривается концепция устойчивого развития в экономическом, социальном и экологических аспектах. Сетевое общество с глобальным капитализмом не соответствует принципам устойчивого развития. В «электронно-управляемом глобальном казино» для финансовых потоков не работает рыночная логика. В качестве альтернативных моделей глобального капитализма анализируются теоретическая модель хозяйственной этики А.Риха и практика исламской экономики на примере исламского финансирования и исламского банкинга. Преимущества исламского банкинга заключаются в справедливом распределении рисков между инвестором и заемщиком, в стабильности финансовых институтов, отсутствии интегрированного рынка долговых обязательств, устойчивости. Устойчивая, стабильная, прозрачная исламская финансовая система и экономика может стать актуальной моделью развития и передового опыта по устойчивому развитию для многих стран мира.

Ключевые слова: устойчивое развитие, глобальный капитализм, хозяйственная этика, исламское финансирование, исламский банкинг.

Myamesheva H.G., Musalin A.A.

**Islamic Banking in the
sustainable development of the
Republic of Kazakhstan**

The article discusses the concept of sustainable development in economic, social and environmental aspects. Network society with global capitalism does not correspond to the principles of sustainable development. In the «electronically-controlled global casino» the market logic does not work for financial flow. As an alternative model of global capitalism are analyzed the A. Rih's theoretical model of economic ethics and practice of Islamic economics as an example of Islamic finance and Islamic banking. According to Rih, the fundamental purpose of economy (economy system) is to serve the life, being as a survival tool for human. The humane aim of the Economy is to create conditions for a decent human existence- status of the person involved in overall work process, defining this process and supporting public share responsibility for it. The public aim of the economy is that economics benefits are distributed fairly as possible, as the use of the social product was available as the maximum allowable for the most disadvantaged and highest level of education opportunities according to the abilities.

Man as a part of the created world, but not a “crown” of the creation, is included in the interconnected and interdependent nature of the environmental body. In Islamic world man acts only as the manager of all resources owned by Allah. Man strives for success through the observance of religious laws, but economic activity – is only a part of his religious duties. Actively participating in economic activities, a Muslim brings great benefit to Islam and society.

Financial and economic activities in Islam are always connected with society, with common good and individual benefit. Islamic economic system acts on the principle: production – according to possibilities, consumption – for piety. The Islamic financial system is based on the following principle: capital gains; investments- in the real economy sector (production and trade), deals with real assets; partnership with spread risks and profits; money – is a measure of a cost.

The advantages of Islamic banking are in the fair spreading risks between investors and borrowers, in stable financial institutes, the absence of integrated market of liabilities and sustainability. Threats of the Islamic banks are that there is no experience in implementation on the post-Soviet space, a lack of qualified experts in the field of Islamic banking, in the lack of interest of businessmen in joining into their business share capital, the lack of quality investment projects and companies, in a wrong attitude to Islamic products, in the low literacy level in the field of Islamic finance. The most common myths are about charity, free of charge of Islamic banking, new way of the Islamization, financing the terrorism and specific Muslims' banks. Steady, stable, transparent Islamic financial system and the economy can become an actual model of development and advanced experience for sustainable development in many countries of the world.

Key words: sustainable development, global capitalism, economic ethics, Islamic financing, Islamic banking.

Мямешева Г.Х., Мусалин А.А.

**Ислам банкингі Қазақстан
Республикасының тұрақты
дамуында**

Мақалада тұрақты дамудың тұжырымдамасы экономикалық, әлеуметтік және экологиялық аспектілер арқылы қарастырылады. Желілік қоғам ғаламдық капитализммен бірге тұрақты дамудың ұстанымдарына сәйкес келмейді. Исламдық қаржыландыру және исламдық банкингінің мысалында А.Рихтың шаруашылық этиканың теориялық моделі және исламдық экономиканың практикасы ғаламдық капитализмнің балама модельдері ретінде талданады. Мұсылман әлемінің қаржы жүйесінің құрылымы, оның идеялық негіздері, исламдық банкингінің ерекшеліктері мен принциптері, оның артықшылықтары мен қауіп-қатерлері көрсетіледі. Тұрақты және шарифат принциптеріне негізделген ислам қаржы жүйесі мен экономикасы, әлемнің көптеген елдеріне тұрақты даму жолында өзекті даму мен озық тәжірибенің үлгісі болуы мүмкін.

Түйін сөздер: тұрақты даму, әлемдік капитализм, экономикалық этика, исламдық қаржыландыру, исламдық банкинг.

ИСЛАМСКИЙ БАНКИНГ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Мы живем в умном мире. Умный мир – это мир рассудка, расчета и учета. Умному миру очень далеко до разумного. Разум включает творчество и апеллирует к человеку. Ум без нравственности ведет мир к катастрофе. Об этом говорили представители естественных, социальных и социогуманитарных наук. Об этом предупреждал и Акоп Назаретян (1991), говоря о законе эволюционных корреляций – о существовании глубоко закономерных зависимостей между информационным объемом, инструментальной мощью и морально-этическими качествами интеллекта. Интеллект – это инструмент агрессии с разрушительными амбициями, он должен быть уравновешен нравственными принципами – иерархией ценностей. Мы сейчас живем при очень высокой степени внутреннего разнообразия. «А выдержать и синтезировать необходимую степень разнообразия смогут те цивилизации, которые окажутся способными сделать ядром своего отношения к окружающему терпимость – высший критерий интеллектуальной зрелости, – отработать высокоэффективные механизмы компромиссных решений, гармонизации интересов». Чтобы стать универсальным, интеллект должен стать мудрым» [1]. Об этом говорит и концепция устойчивого развития.

Термин «устойчивое развитие» ввела в употребление Международная комиссия по окружающей среде и развитию (Комиссия Брундтланд) в 1987 году. Под **устойчивым развитием** понимают такую стратегию развития, которая не только удовлетворяет потребности настоящего времени, но и заботится о будущих поколениях, не ставит под угрозу способность будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности. Оно содержит два ключевых понятия: понятие потребностей и понятие ограничений. Понятие потребностей включает и потребности беднейших слоев населения, необходимые для их существования. Именно последние должны быть предметом первостепенного решения. Ограничения связаны и обусловлены состоянием технологии и организацией общества, которые позволяют или не позволяют окружающей среде удовлетворять нынешние и будущие потребности».

В концепции устойчивого развития выделяют три аспекта: экономический, социальный и экологический:

1. Экономический аспект предполагает **оптимальное использование ограниченных природных ресурсов и применение экологичных природо-, энерго- и материалосберегающих технологий.** Сюда входят добыча и переработка сырья, создание экологически приемлемой продукции, минимизация, переработка и уничтожение отходов.

2. Социальный аспект акцентирует внимание на **сохранение стабильности существующих социальных и культурных систем и сокращение числа разрушительных конфликтов между людьми.** Справедливое распределение ресурсов и возможностей между всеми членами человеческого общества, сохранение культурного капитала и многообразия являются необходимыми составляющими данного аспекта. Неотъемлемым правом любого человека должен быть некоторый гарантированный минимальный уровень жизни. Идея соблюдения прав будущих поколений также относится к социальному аспекту концепции устойчивого развития. Природные ресурсы Земли – это общим наследием – нынешнего и будущих поколений – всего человечества.

3. Экологический аспект устойчивого развития затрагивает вопрос **обеспечения целостности и жизнеспособности биологических и физических природных систем,** определяющих глобальную стабильность всей биосферы. Понятие природных систем и ареалов обитания понимается широко как первая и вторая (культура) природа, включая города, их способности к изменениям и самовосстановлению.

Самым главным в достижении устойчивого развития будет смена ценностных установок, ценностного сознания как на личном, так и на общественном уровне. Необходимы не столько новые технологии и инвестиции, сколько социальные новации, смена приоритетов и целей развития цивилизации, смена парадигмы сиюминутной выгоды на парадигму развития будущих поколений [2]. С этой позицией согласны и другие мыслители.

По мнению профессора социологии Калифорнийского университета в Беркли Мануэля Кастеллса, сетевое (информационное) общество с глобальным капитализмом и новой экономикой, основанной на IT-технологиях, также неустойчиво. Новый капитализм характеризуется тремя чертами: экономическая деятельность глобальна, основными источниками производительности и конкурентоспособности выступают новые идеи, новое знание и обработка информации, в основе ее структуры находятся в первую очередь сети

финансовых потоков. В «электронно-управляемом глобальном казино» для финансовых потоков не работает рыночная логика. Как и любой экономике ей присущи подъемы и спады, и кризисы. Никто не застрахован от Интернет-депрессии. Подлинная экономическая власть перешла в руки глобальных финансовых сетей. Мировой рынок выступает как автомат – сеть машин, запрограммированных на одну единственную ценность – добычу денег ради денег. Происходит рост бедности и социального неравенства, превращение бедности в нищету – в «четвертый мир». Кроме экономической нестабильности нынешняя разновидность глобального капитализма неустойчива в экологическом и социальном отношении, значит, способна к саморазрушению и нежизнеспособна в глобальной перспективе. Поэтому необходима фундаментальная перестройка глобального капитализма [3, с. 155-185].

Изменения в мировой экономике не могли остаться незамеченными и для других ученых. Швейцарский ученый – экономист и теолог Артур Георг Рих предлагает свой выход из проблем национальной и мировой экономики в работе «Хозяйственная этика» (1984, 1990). Экономика, согласно А. Риху, имеет свое фундаментальное назначение и гуманную цель. Фундаментальное назначение экономики (системы хозяйствования) состоит в том, что она служит жизни, является для человека средством выживания. Гуманная цель экономики заключается в том, что она должна создать предпосылки для достойного существования человека – статус личности, участвующей в общем процессе труда, определяющей этот процесс и несущей долю общественной ответственности за него. Общественная цель экономики заключается в том, чтобы экономические блага распределялись по возможности справедливо, чтобы наиболее обездоленным была доступна как максимально допустимая доля в пользовании общественным продуктом, так и высший уровень возможностей для получения образования по способностям. Человек как часть сотворенного мира, а не «венец» творения, включен во взаимосвязанный и взаимозависимый экологический организм природы. Он, как уполномоченный бога на Земле, должен сохранить жизнь природе, а не воевать против нее (экологическая цель экономики). Эти четыре ключевых аспекта цели экономики – фундаментальная, гуманная, социальная и экологическая базируются на ценностях. Первая – на благосостоянии, вторая – на статусе личности, третья – на выравнивании распределения жизненных условий, четвертая

– на бережном отношении к природе при использовании ее богатств. Все цели экономики должны быть взаимосвязаны и дополнять друг друга. А. Рих понимает идеальную экономику как справедливую и человечную, гуманную. Гуманность основывается на общечеловеческом опыте веры, надежды и любви. Вера – это доверие, верность по отношению к людям, обществу, миру. Надежда – это доверие к будущему, уверенность в глобальных замыслах и мечтах, путь реального воплощения их в жизни. Любовь – это чувство, в котором надежда и доверие находятся в единстве, слиты. Любовь живет в реальном настоящем и является вершиной нравственного отношения к человеку. Без доверия человеческое бытие теряет свой смысл, без надежды остаются смирение и отчаяние, без любви в жизни доминирует страх. Социальная справедливость, по А.Риху, исходит из теологического понимания справедливости как человечности на основе веры, надежды и любви. Человеческая (христианская) справедливость проявляется в обществе посредством критериев: тварности (творение Бога), критической дистанции (отсутствие абсолютного могущества отдельных социальных институтов и структур, монологизма), относительного признания (частичное признание относительного, существующего мира, структур), соотносительности (видение ситуации в контексте и сравнении, солидарности (солидарность с другими людьми, диалогическое со-бытие и бытие для других), со-тварности (общность судьбы с живой и неживой природой), соучастия (любовь к ближнему, братская любовь к людям). А. Рих выдвигает идею построения экономики, соответствующую ее изначальному предназначению и целям, экономику в тесной связи с этикой, с принципами соучастия и партнерства [4]. Почему данные идеи остались не востребованными практикой Запада, в развитых странах, хотя его концепцию изучают студенты-экономисты в университетах разных стран мира? Почему подобные идеи «работают» в исламском мире, спасают экономику этих стран от кризисов и потрясений? На наш взгляд, это связано с тем, на какую почву попадают данные идеи. Исламское общество является традиционным с ценностями коллективизма, а западный мир – мир индивидуализма с соответствующей ей атрибутикой. Рассмотрим секреты «исламского чуда».

В условиях мирового экономического кризиса многие страны обращают свой взор на исламскую экономику, исламский путь развития как альтернативную модель экономической

деятельности и экономического развития [5, с.147-189]. Экономический кризис 2008 года, обрушившийся на мир, затронул все государства, однако в гораздо меньшей мере коснулся стран исламского мира. Ежегодный прирост финансовых учреждений исламской экономики во время кризиса составил 15%. Сектор исламского финансирования (исламский банкинг) остается самым динамичным в глобальной финансовой системе: он увеличивается на 10-15% в год [6, с.267-268]. Роль исламского финансирования в последние годы повышается во всем мире. Согласно данным агентства Thomson Reuters, активы исламского банкинга на 2015 год составили более 1,6 трлн. долларов США [7, с.10].

Исламское финансирование наиболее развито в Малайзии, ОАЭ, Катаре, Брунее, Кувейте, Саудовской Аравии и Бахрейне. В настоящее время исламские финансы активно осваивают все новые территории, прежде всего западных стран. Альтернативный банкинг, как его называют эксперты, уже крепко пустил корни в Великобритании, США, Франции и других европейских странах. Во многом это обусловлено особенностями исламской экономической и финансовой системы, которая основывается на реальной экономике и работает с реальными активами, а не связана с займами под проценты.

В исламском мире человек выступает лишь как распорядитель всех ресурсов, владельцем которых является Аллах. Человек стремится к успеху через соблюдение религиозных законов, а экономическая деятельность – это лишь часть его религиозных обязанностей. Активно участвуя в экономической деятельности, мусульманин приносит большую пользу и исламу, и обществу [8, с.7]. То есть финансовая и экономическая деятельность в исламе, как и другая деятельность, всегда связана с социумом, с общественной пользой и индивидуальной выгодой. Исламская экономическая система работает по принципу: производство – по способностям, потребление – по благочестию (довольствоваться малым соответственно идеалу умеренности и самоограничения). В соответствии с нормами исламской этики признают богатство, которое заработано честным трудом, а также наследство или дар. [6, с.265]. Экономические отношения в исламе регулируются моральными нормами, стремятся обеспечить стабильность экономической системы, оптимальность в использовании ресурсов, защитить права человека и окружающей среды, дать возможность полноценно пользоваться земными благами. Основу всех социальных инсти-

тутов и общественных отношений в исламском мире образуют принципы справедливости, умеренности и всеобщего блага [9, с. 8-9]. Справедливость в исламской экономике становится не только моральной и юридической категорией, но и экономической категорией. С точки зрения Шариата, все виды отношений между людьми – это честный и справедливый договор или контракт с правами и обязанностями широкого спектра [10, с. 62-63].

Исламское финансирование представляет собой финансовую систему, базирующуюся на принципах ислама и направленную на устранение оплаты и получение ссудных процентов во всех формах. Наряду с исламским банкингом в эту систему входят исламское страхование, исламское налогообложение, исламский рынок ценных бумаг, исламские финансовые организации [9, с.8]. Исламский банкинг – это банковская система, функционирующая на основе исламских принципов уважения, запрете риба и отсутствия процентов. Исламский банк – это ассоциация собственников капитала (акционеров) и инвесторов (вкладчиков), иницилирующих лечение финансовых «заболеваний» в инвестировании, банковском деле, страховании и экономическом развитии [8, с. 34]. Исламские банки – это важнейшие элементы исламской финансовой системы, они выполняют те же функции, что и традиционные банки – обеспечивают работу национальной платежной системы и выступают в качестве финансовых посредников. Главная особенность исламского банка – получение дохода без взимания процентов в качестве участника проекта, разделяя и прибыль, и риски. Банк также может участвовать в торговле, извлекая прибыль из наценки между себестоимостью приобретения товара и ценой его реализации [6, с. 265].

Таким образом, исламская финансовая система базируется на следующих основных принципах:

– деньги не могут и не должны возникать из денег: приращение капитала не может происходить в сфере денежного оборота;

– доход инвесторов должен быть связан с инвестициями в реальный сектор экономики (в производство и торговлю), а совершаемые сделки должны быть обеспечены реальными активами, а не строиться на займах под проценты производных финансовых инструментов;

– отношения между участниками должны строиться на основе партнерства с разделением рисков и доходов: исламская финансовая компа-

ния и ее клиент по совершаемым сделкам должны разделять оговоренную сторонами прибыль и обоюдно нести расходы в случае возникновения убытков;

– деньги не являются товаром, они лишь мерило стоимости.

В исламской финансовой системе также существуют запреты, такие как:

Риба – любой ссудный процент, то есть кредиты, облигации, депозиты с фиксированной доходностью. Запрещено давать деньги под проценты и совершать обмен товара на аналогичный товар с приростом.

Гарар – спекуляция, излишняя неопределенность в отношении предмета договора и его условий. Все сделки должны быть четкими, прозрачными и неизменными до момента завершения сделки.

Майсир – прибыль, возникшая из случайного стечения обстоятельств, то есть азартные игры, сделки, пари.

Харам – запрет на финансирование точно определенных секторов экономики и согласно исламским нормам. Исламской финансовой компании запрещается финансировать производство табака, алкоголя, оружия, наркотиков, а также производство и распространение порнографии, определенные виды развлечений и т.д. [8, с. 10-17], [9, с. 11-17].

Особенности и преимущества исламских банков ярче всего видны при сравнении их деятельности с работой традиционных банков:

1. Если традиционный банк имеет гарантированные выплаты по инвестиционным депозитам, то в исламском банке такого нет.

2. В традиционном банке определена и гарантирована ставка процента по депозитам, в исламском банке этого нет.

3. В исламском банке механизм определения ставки процента по депозитам связан с прибыльностью банка, доходностью инвестиций, в традиционном банке такая зависимость отсутствует.

4. В традиционном банке вкладчики в прибылях и убытках банка не участвуют, а в исламском банке участвуют.

5. В исламском банке используются исламские финансовые продукты, в традиционном банке такое невозможно.

6. В традиционном банке всегда есть право выносить решение о выдаче кредита в зависимости от обеспечения, в исламском банке при участии вкладчика в прибыли и убытках исламского банка последний, как правило, не имеет

право дискриминировать клиентов в зависимости от имеющегося у них залога [6, с. 268].

7. Деятельность традиционного банка основана на процентной кредитной ставке и дополнительных комиссиях, то в исламском банке есть процентная надценка, но нет комиссий и штрафов.

8. Целью традиционного банка является максимизация прибыли, то в исламском банке – разделение прибыли и убытков.

9. Традиционный банк стремится минимизировать риск, в то время как исламский банк – разделить риски.

10. Деятельность традиционного банка регулируется государством, тогда как исламский банк регулируется с двух сторон – со стороны государства и шариатского совета.

11. Деятельность традиционного банка характеризует внешняя устойчивость баланса, а исламский банк – внутренняя устойчивость баланса.

12. В деятельности традиционного банка нет никаких морально-этических ограничений, а исламский банк строится на базовых морально-этических нормах.

13. Деятельность традиционного банка – это кредитные отношения: заемщик – банк-вкладчик, а деятельность исламского банка – инвестиционные отношения: заемщик – банк-вкладчик [8, с. 35].

Исламский банк наряду с финансово-экономическими функциями выполняет и социальные функции. В то время как традиционный банк всегда интересуют сугубо экономические и финансовые функции: привлечение и аккумуляцию временно свободных средств, посредничество в кредитах, платежах между отдельными самостоятельными субъектами и операциях с ценными бумагами, стимулирование накоплений в хозяйстве, регулирование денежного оборота, консультации и представление экономической и финансовой информации. Основными социально-экономическими функциями исламских банков являются следующие: мобилизация финансовых ресурсов, инвестиционная деятельность, представление подробной информации о клиентах, социокультурная функция, содействие социальной справедливости, консолидация общества. Мобилизация финансовых ресурсов происходит в странах с низким уровнем личного дохода, где на сбережения остается небольшая сумма. А также исламские банки работают с мелкими клиентами. В исламе не приветствуется бесцельное накопление денег. Инвестиционная деятельность характеризуется тем, что в цен-

ные бумаги размещают меньшую долю активов, работают не ради личной выгоды банка, а для общества, фокусируют внимание на долгосрочных проектах и мелких проектах. Представление подробной информации о клиентах можно получить за умеренную плату, если это не коммерческая тайна. Обе стороны несут риски, поэтому более тщательно изучают клиента и хранят данные о них в специальной базе данных. Социокультурная функция, содействие социальной справедливости, консолидация общества относятся к социальным функциям исламских банков. Социокультурная функция состоит в развитии исламской морали, в балансе между материальными и духовными началами – соединении денег с законами морали, а также равновесие между правами и обязанностями в экономической сфере. Содействие социальной справедливости в мусульманском мире предполагает реализацию принципа на практике. Исламский банк как символ политической и национальной независимости постколониальной эпохи должен консолидировать мусульманское общество. Основные экономические функции и исламских банков, и традиционных одинаковы – быть финансовыми посредниками в перераспределении капитала. Однако вместо традиционных банковских и инвестиционных продуктов исламский банк предлагает свои специфические продукты и услуги: мурабаха, мушарака, иджара, мудароба, вакала, такафул, сукук [8, с. 35-39].

В Казахстане исламское финансирование рассматривается как один из альтернативных источников фондирования экономики страны в целях содействия ее диверсификации и дальнейшему росту. Основной целью развития исламского финансирования в Казахстане является необходимость привлечения внешних долгосрочных инвестиций для реализации планов индустриального развития, диверсификация инвестиционных потоков, а также предоставление населению альтернативных источников финансирования. В своем ежегодном Послании народу Казахстана «Новое десятилетие – новые возможности» 29 января 2010 года Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев отметил о необходимости формирования отечественного фондового рынка в качестве регионального центра исламского банкинга с выходом Алматы в десятку ведущих финансовых центров Азии.

Сравним преимущества и угрозы, которые могут быть связаны с функционированием исламского банкинга в светских странах, а также

в Казахстане. Преимущества исламского банкинга заключаются в справедливом распределении рисков между инвестором и заемщиком, в стабильности финансовых институтов, отсутствии интегрированного рынка долговых обязательств, устойчивости – фиксированной цены на кредит, наличие в мусульманских странах правила закят – обязательного отчисления 2,5% от стоимости имущества, прибыли в случае достижения нисаба (облагаемого минимума) для передачи нуждающимся, микропроекты в интересах бедных. Угрозы, которые может таить исламский банкинг, состоят в том, что нет опыта внедрения на постсоветском пространстве – Казахстан сам является первопроходцем в данном направлении, недостаток квалифицированных экспертов в сфере исламского банкинга, казахстанские предприниматели не готовы к вхождению в свой бизнес долевого капитала, отсутствие качественных инвестиционных проектов, компаний, эмитентов, неправильное отношение к исламским продуктам, повышения уровня грамотности в вопросах исламских финансов [11]. Последние две угрозы тесно связаны с мифами об исламском банкинге и исламских финансах. Наиболее распространенными являются мифы о благотворительности, бесплатности исламских банков, о новом способе исламизации мира, о финансировании терроризма, о специфическом банке мусульман.

Миф 1. О благотворительности, бесплатности исламских банков. Базируется на беспроцентности исламского финансирования. Исламские финансовые организации – это коммерческие организации, главной целью которых является получение прибыли, для покрытия расходов на содержание персонала, имущества, и для выплаты дивидендов акционерам и инвесторам. В данном случае исламские финансовые институты имеют право на добавление так называемой «наценки», которая складывается из учета будущей инфляции, рисков, нормы прибыли и, таким образом, конечная цена исламского банковского продукта соответствует средним рыночным ценам. Также ошибочным является то мнение, что исламское финансирование безвозмездно может списать заём, который клиент не в силах погасить, что проблемные кредиты прощаются и просто так списываются.

Миф 2. Об исламизации мира. Исламский банкинг задуман как новый способ исламизации мира. На сегодняшний день доля исламских финансов в разрезе мировой финансовой индустрии составляет около 2%, а в Казахстане не

достигает 1%. Из семимиллиардного населения планеты численность людей, исповедующих ислам, составляет по различным данным порядка 1.4 млрд. человек. Полагать в такой ситуации о существовании плана по «исламизации» мира при помощи исламских финансов неразумно.

Миф 3. О финансировании терроризма. Считают, что исламские банки поддерживают международный терроризм. Исламские финансы являются частью международной системы и регулируются в своей деятельности Национальным банком и надзорными органами. Исламская финансовая организация регулируется шариатским контролем, со стороны государства в рамках общего законодательства и регулированием международного уровня. Со стороны государства исламский финансовый рынок регулируется соответствующими законами и нормативно-правовыми актами Республики Казахстан. На международном уровне основную роль в развитии и регулировании исламских финансовых организаций играют: Исламский банк развития (IDB), Бухгалтерская и аудиторская организация для исламских финансовых институтов (AAOIFI), Международный генеральный совет исламских банков и финансовых институтов (CIBAFI), Совет по исламским финансовым услугам (IFSB).

Миф 4. Исламский банкинг создан только для мусульман. Распространено заблуждение, что ссуды исламского банка, в первую очередь, выдаются верующим мусульманам и расцениваются как помощь ради Всевышнего. Однако для того, чтобы воспользоваться услугами исламских финансовых организаций, не имеет значения, какого вероисповедания придерживается клиент, он может быть даже атеистом. Таким образом, в Малайзии вначале были открыты так называемые «исламские окна» – подразделения крупнейших традиционных банков Maybanki CIMB в виде филиалов, предоставляющих исламские финансовые услуги. Со временем, за счет популярности среди местного населения, особенно среди немусульман, данные подразделения превратились в отдельные банки Maybank и CIMB Islamic. Это объясняется высоким спросом, прозрачностью и выгодностью продукции исламской финансовой системы.

Несмотря на то, что Казахстан находится «еще в начале пути» (Кайрат Келимбетов, 2015), Казахстанский Al Hilal Islamic Bank входит в топ 15 стран с лучшими исламскими банками [6, с. 268]. Этот банк был открыт в РК

в соответствии с соглашением между Правительством РК и Правительством ОАЭ 11 июня 2009 года, после принятия 12 февраля 2009 года Закона РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам организации и деятельности исламских банков и организаций исламского финансирования». В 2010-2011 гг. был разработан второй пакет законодательных актов по деятельности исламских банков, в (ноябрь) 2012 г. принят третий законопроект по исламскому страхованию, в (февраль) 2013 г. был принят четвертый законопроект по исламскому лизингу [9, с. 197-

215]. В 2015 году подписан закон об исламском финансировании [12].

Таким образом, устойчивая, стабильная, прозрачная исламская финансовая система и экономика могут стать актуальной моделью развития и передового опыта по устойчивому развитию для многих стран мира. А у Казахстана появилась уникальная возможность стать лидером исламского финансирования во всей Центральной Азии и СНГ, поскольку Казахстан сегодня является «пионером» среди этих стран по внедрению законодательства для развития исламского финансирования – теоретиком и практиком одновременно.

Литература

- 1 Назаретян А.П. Интеллект во Вселенной: истоки, становление, перспективы. – М.: Недра, 1991. – 221 с.
- 2 Синицина Е. Концепция устойчивого развития // cloudwatcher.ru/analytics/2/view/72
- 3 Капра Ф.Скрытые связи. – М.: ООО Издательский дом «София» 2004. – 336 с.
- 4 Рих А. Хозяйственная этика. – М.: Посев, 1996. – 810 с.
- 5 Бурханов К., Булекбаев С. Казахстанский путь в дилемме: Восток или Запад? – Астана: Елорда, 2010. – 336 с.
- 6 Хусейнова Д.К., Хусайнов М.К. Теоретические основы исламского банкинга// Бизнес в законе. – 2012. – № 3. – С. 265-269.
- 7 A new frontier for Islamic finance// Kazakhstan Islamic finance. – Almaty: National bank of Kazakhstan. 2016. – 135 p.
- 8 Бертаева К.Ж. Исламский банкинг. – Алматы, 2015. – 157 с.
- 9 Оналтаев Д.О. Исламские финансы. – Алматы, 2015. – 282 с.
- 10 Ахметов Р.У. Понятия и принципы функционирования банков в исламских странах.//Материалы Республиканской научной конференции магистрантов (магистерские чтения) на тему: «Казахстанское право: новые вызовы и перспективы их преодоления» Алматы, 15 ноября 2014. / отв.ред.Н.С.Туякбаева. – Алматы, 2014. – С.62-67.
- 11 Исламский банкинг: за и против – Интервью – Блог Ибрагимовой Ляззат...damu.kz/7716 . Исламский банкинг мода или панацея?// . KAZAKHSTAN №2, 2010 год <http://www.investkz.com/journals/72/753.html>
- 12 Бурдин В. В 2015 в Казахстане станут доступны депозиты исламского банкинга // http://prodengi.kz/publikacii/v_2015_v_kazahstane_stanut_dostupny_depozity_islamskogo_bankinga/#hcq=kMXYFGp

References

- 1 Nazaretyan A.P. Intelligence in the universe: the origins, formation, prospects.-M.: Bowels, 1991.-221p.
- 2 Sinitsina E. The concept of sustainable development // cloudwatcher.ru/analytics/2/view/72
- 3 Capra F. Hidden connections. – M.: LLC Publishing House “Sofia”, 2004. – 336p.
- 4 Rih A. Economic ethics. – M.: Crop 1996 -810p.
- 5 Burhanov K. Bulekbaev C. Kazakhstan’s way in a dilemma: East or West? – Astana: Elorda, 2010. – 336p.
- 6 Huseynova D.K, Khusainov MK Theoretical Foundations of Islamic banking // Business in law- 2012. – №3. – 265-269 p.
- 7 A new frontier for Islamic finance // Kazakhstan Islamic finance. – A.National bank of Kazakhstan. 2016. – 135 p.
- 8 Bertaeva K.J. Islamic banking-Almaty, 2015. – 157 p.
- 9 Onaltaev D.O.Islamic finance- Almaty, 2015. – 282 p.
- 10 Ahmetov R.U. Concept and principles of bank functioning in Islamic countries.// Materials of Republican scientific conference of graduate (master read) on the theme: “Kazastanskoe Law: New Challenges and Perspectives of overcoming them” Almaty, 15 November 2014- res; N.S. Tuyakbaeva. – Almaty, 2014. – 62-67 p.
- 11 Islamic banking: the pros and cons – Interview – Ibragimova Lyazzat’s blog...damu.kz/7716., Is Islamic Banking fashion or panacea?//. KAZAKHSTAN №2, 2010 <http://www.investkz.com/journals/72/753.html>
- 12 Burdin B.B. 2015 Kazakhstan will become available for deposits of Islamic banking // http://prodengi.kz/publikacii/v_2015_v_kazahstane_stanut_dostupny_depozity_islamskogo_bankinga/#hcq=kMXYFGp

Мямешева Г.Х., Тулешева А.А.

Медиа в формировании человеческого капитала

Myamesheva G.H.,
Tulesheva A.A.

Media in the formation of human capital

Мямешева Г.Х., Тулешева А.А.

Медиа адам капиталын қалыптастыруында

Данная статья затрагивает такую тему, как медиа в формировании человеческого капитала. В содержательном плане человеческий капитал включает запас здоровья, знаний, способностей, которые капитализируются при определенных условиях: Человеческий капитал — главный фактор формирования и развития инновационной экономики и экономики знаний как следующего высшего этапа развития. Мерой человеческого капитала, жизнеспособности и жизнестойкости общества становится его способность обеспечивать себя социальным пространством для созидательной, творческой деятельности. Общеизвестно, что образование — важнейший фактор формирования человека как личности. Последствия применения медиа могут быть как позитивными, так и негативными, к оценке той или иной технологии нельзя подходить односторонне. Планируя использование электронных средств в учебно-воспитательном процессе, обучающиеся должны проанализировать те возможные прямые и косвенные воздействия на личность, которые и будут определять направления его развития.

Ключевые слова: человеческий капитал, медиа, медиаобразование, категория.

This article touches upon such subject as media in formation of the human capital. In the substantial plan the human capital includes a stock of health, knowledge, abilities which are capitalized under certain conditions: The human capital — the main factor of formation and development of innovative economy and economy of knowledge, as following highest stage of development. His ability to provide itself with social space for creative, creative activity becomes a measure of the human capital, viability and resilience of society. It is well-known that education — the most important factor of formation of the person as persons. consequences of application of media can be as positive, so and negative, it is impossible to approach an assessment of this or that technology unilaterally. Planning use of electronic means in teaching and educational process, trained have to analyse those possible straight lines and indirect impacts on the personality which will define the directions of his development.

Human capital — the main factor of formation and development of innovative economy and knowledge economy as the next higher stage of development. One controversial issue is the question of human capital formation, the definition of which is an important aspect in the consideration of the whole system of recovery of human capital. Human capital formation is necessary to investigate how the process of searching, renewing and improving high quality productive characteristics of the person with whom he acts in social production. The factors that affect the formation of human capital may be combined in the following groups: socio-demographic, institutional, integration, social, mental, environmental, economic, industrial, demographic, socio-economic. Classification of types of human capital may arise for different reasons and in different order as presented in the literature on this issue.

In Kazakhstan, the total investment in human capital is at the level of 9% of GDP. The President Of The Republic Of Kazakhstan N. A.Nazarbayev in his annual address emphasized the importance of formation and development of human capital, which is the main national wealth for sustainable development and joining the ranks of the world's most competitive countries. Turning to the history you can see that the concept of human capital dates back to early times. The economic condition of our country is growing every day. And contribution of innovation in this development cannot be overemphasized. With government support, through the development of human capital is necessary to create equipment and technology to meet the modern world requirements, to publish and to apply them in practice, as is done in advanced countries. Human capital is a strategic direction of development of the state. At the present stage of innovative economic growth of the state increases the value of human capital.

A measure of human capital, viability and resilience of a society is its ability to provide a social space for constructive, creative activities.

Key words: human capital, media, media education, category.

Бұл тақырыпта медиа адам капиталын қалай қалыптастырады деген мәселе қозғалады. Мазмұндық тұрғыдан, адами капиталдың қамтитын қоры денсаулық, білім, қабілеттілік, олар белгілі бір жағдайларда капиталдандырылады: Адам капиталы — инновациялық экономика мен білім экономикасын дамыту және қалыптастырудағы жоғары даму кезеңінің басты факторы. Адам капиталының өлшемі, оның әлеуметтік кеңістіктегі жасампаз шығармашылық қызметі үшін өзін қамтамасыз етуге қабілетті өміршең және өмірге төзімді қоғамға айналады. Жалпыға мәлім болғандай, білім — адамның жеке тұлға ретінде қалыптасуының ең маңызды факторы. Медианы қолдану салдарының оң болғаны секілді теріс болуы да мүмкін, бағалау нәтижесінде сол немесе өзге технологияларға біржақты қарауға болмайды.

Түйін сөздер: адами капитал, медиа, медиа білімі, категория.

МЕДИА В ФОРМИРОВАНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

«Человеческий капитал – это сформированный в результате инвестиций и накопленный человеком определенный запас здоровья, знаний, навыков, способностей, мотиваций, которые целесообразно используются в процессе труда, содействуя росту его производительности и заработка» [1].

Впервые в 1961 году словосочетание использовал американец Теодор Шульц, а его последователь – Гэри Беккер развил эту идею с 1965 года, обосновав эффективность вложений в человеческий капитал и сформулировав экономический подход к человеческому поведению. За его теорию он получит в 1992 году Нобелевскую премию по экономике.

Первоначально под человеческим капиталом понималась лишь совокупность инвестиций в человека, повышающая его способность к труду – образование и профессиональные навыки. В дальнейшем понятие человеческого капитала существенно расширилось. Последние расчёты, сделанные экспертами Всемирного банка, включают в него потребительские расходы – затраты семей на питание, одежду, жилища, образование, здравоохранение, культуру, а также расходы государства на эти цели.

Человеческий капитал в широком смысле – это интенсивный производительный фактор экономического развития, развития общества и семьи, включающий образованную часть трудовых ресурсов, знания, инструментарий интеллектуального и управленческого труда, среду обитания и трудовой деятельности, обеспечивающие эффективное и рациональное функционирование человеческого капитала как производительного фактора развития.

В содержательном плане человеческий капитал включает запас здоровья, знаний, способностей, которые капитализируются при следующих условиях:

- потоковый, накопительный запас способностей человека по фазам жизнедеятельности;
- целесообразность использования запаса способностей, что ведет к росту производительности труда;
- прирост производительности труда закономерно приводит к росту заработков работника;
- увеличение доходов мотивирует работника делать дополнительные вложения в свой человеческий капитал, кумулятивно его накапливать.

Человеческий капитал – главный фактор формирования и развития инновационной экономики и экономики знаний как следующего высшего этапа развития [2].

Одним из спорных остается вопрос формирования человеческого капитала, определение которого является важным аспектом в рассмотрении всей системы восстановления человеческого капитала. Формирование человеческого капитала нужно исследовать как процесс поиска, возобновления и усовершенствования высококачественных продуктивных характеристик человека, с которыми он выступает в общественном производстве. Факторы, от которых зависит формирование человеческого капитала, возможно объединить в следующие группы: социально-демографическая, институциональная, интеграционная, социально-ментальная, экологическая, экономическая, производственная, демографическая, социально-экономическая. Из этого можно сделать вывод,

что категория человеческий капитал является сложным системным объектом социально-экономического исследования. Классификация видов человеческого капитала возможна по разным основаниям и в разных целях, что и представлено в литературе по этой проблематике. Практически все исследователи признают реальность и решающую роль интеллектуального капитала. Действительно, интеллектуальные продукты могут фиксироваться на материальных носителях (книги, отчеты, дискеты, файлы баз данных), оформляться как интеллектуальная собственность и включаться в хозяйственные операции в виде вложений в капитал, продажи лицензий, купли-продажи, учета как нематериального актива. Исследования интеллектуального капитала наиболее продвинуты и доведены до методик его эффективного использования. Это позволяет использовать результаты научного анализа интеллектуального капитала для изучения других видов человеческого капитала.

Таблица 1 – Структура видов человеческого капитала [2]

Неотчуждаемые виды человеческого капитала (неликвидный капитал)	Отчуждаемые виды человеческого капитала (ликвидный капитал)
Капитал здоровья (биофизический)	Социальный капитал
Культурно-нравственный капитал	Клиентский капитал (бренд-капитал)
Трудовой капитал	Структурный капитал
Интеллектуальный капитал	Организационный капитал
Организационно-предпринимательский	

Данная классификация видов человеческого капитал позволяет рассматривать и оценивать человеческий капитал на уровне отдельного человека (микроуровень – индивидуальный человеческий капитал), отдельного предприятия или группы предприятий (мезоуровень – человеческий капитал фирмы) и государства в целом (макроуровень – национальный человеческий капитал). В структуре индивидуального человеческого капитала можно выделить капитал здоровья, культурно-нравственный капитал, трудовой, интеллектуальный и организационно-предпринимательский капитал.

Для Казахстана улучшение человеческого капитала имеет стратегическое значение. Это обусловлено требованиями XXI века, где решающим фактором развития стран выступает не столько их материально-производ-

ственная база, сколько человеческий капитал, включающий креативные трудовые ресурсы, высокопроизводительные знания, интеллектуальный капитал и инновационные технологии во всех сферах жизнедеятельности и экономики, а также качество жизни, обеспечивающие в совокупности конкурентоспособность экономики страны в условиях глобализации.

Различные страны, стремясь укрепить свои конкурентные позиции, стараются развивать национальный человеческий капитал. В Казахстане показатель суммарного вложения в человеческий капитал находится на уровне 9% ВВП. Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в своем ежегодном послании особо отметил важность формирования и развития человеческого капитала, являющегося главным национальным богатством для стабильного разви-

тия и вхождения в ряды мировых конкурентоспособных стран. Обратившись к истории можно узнать, что понятие человеческого капитала берет начало с ранних времен. Экономическое состояние нашей страны растет с каждым днем. И вклад инноваций в это развитие переоценить невозможно. «Инновационное развитие – это не только использование новой техники и технологий, но и их создание». При государственной поддержке, посредством развития человеческого капитала необходимо создавать технику и технологии, соответствующие современным мировым требованиям, публиковать и применять их на практике, как это делается в передовых развитых странах. Человеческий капитал является стратегическим направлением развития государства. На современном этапе инновационного обеспечения экономического роста государства возрастает значение человеческого капитала [3].

Мерой человеческого капитала, жизнеспособности и жизнестойкости общества становится его способность обеспечивать себя социальным пространством для созидательной, творческой деятельности. Общеизвестно, что образование – важнейший фактор формирования человека как личности. В учреждениях образования человек с раннего возраста постигает грамоту, усваивает национальные и общечеловеческие ценности, изучает наследие народа, достигает высшей степени культуры и раскрывает другие способности. Высказывания великого ученого Абу-Наср Аль-Фараби о содержании значения образования, о его месте в сущности человека и по сей день являются важными инструментами просветительской деятельности. Идеи образовательной, социальной направленности великих ученых-просветителей занимают важное место в современных условиях общественных изменений. Действительно, нет такой идейно-духовной силы, источника мощности как знания. Поэтому во всем мире новая идеология в первую очередь опирается на неодолимую силу знаний. В связи с этим формирование эффективной системы образования в структуре государства должно соответствовать экономическим потребностям. И в силу этого проводится огромная работа по созданию национальной модели отечественного образования. В нашей стране поэтапно осуществляются установленные приоритеты в сфере образования. С целью достижения высоких качественных результатов в системе образования в учебный процесс внедряются современные методики и технологии обучения, распространяется передо-

вой опыт обучения в системе профессионально-технического образования, ведутся работы по достижению уровня передовых учебных заведений всеми учреждениями образования, по повышению качественного уровня педагогического состава, по внедрению системы независимого утверждения квалификации [4].

Но время меняется, и если раньше для обучения применялись определенные методы, то сейчас это место занимает масс-медиа.

Медиа – это обширное понятие, которое включает в себя всю совокупность информационных средств и приемов, служащих для передачи конкретному потребителю сообщения (печатное слово, музыкальная композиция, радиопередача и т.п.) в той или иной форме. Как правило, термин медиа не употребляется самостоятельно, а служит частью сложнообразованного слова (медиа-маркетинг, медиа-реклама, масс-медиа, медиаплан, медиапланирование, медиахолдинг), которое является его частным вариантом [5].

Говоря медиа, часто подразумевают:

- средства распространения рекламы.
- вся совокупность средств аудио-, теле- и визуальной коммуникации.

В медиаобразовании под термином «медиа» понимаются технические устройства, предназначенные для создания, записи, копирования, тиражирования, хранения, распространения, восприятия информации и обмена ее между автором сообщения и массовой аудиторией. При этом медиа рассматривается как комплексное средство освоения человеком окружающего мира (в его социальных, моральных, психологических, художественных, интеллектуальных аспектах).

Существуют различные подходы к классификации медиа в зависимости от параметров, положенных в основу классификации. Традиционно средства массовой информации и коммуникации делятся по способу передачи информации (печать, радио, кино, телевидение, видео, компьютерные сети и др.) и по каналу восприятия (визуальные, аудиальные, аудиовизуальные). Эти классификации основаны прежде всего на различии используемых в медиа кодов, знаковых комплексов. В периодической печати представлена двоичная знаковая система: естественный язык в печатной форме и иконические знаки (фотографии, рисунки, карикатуры), а также разного рода шрифтовые выделения, способы расположения текста (верстка) и т.д. Применительно к радио следует говорить о триаде: устная речь + естественные звуки (шумы) + музыка. В аудиовизуальных СМИ

(телевидении, документальном кино) триада преобразуется в тетраду благодаря наличию такого важного способа передачи информации и воздействия на аудиторию, как «живое» изображение.

Если рассмотреть современные медиа в рамках классификации по каналу восприятия, то под ними в узком смысле понимаются те цифровые / электронные медиа, которые делают возможным мультимедийность – интеграцию различных медиа в некоторое компьютерное представление – гипертекстовую структуру, нелинейный текст; интер-активность и моделирование. Сегодня к электронным медиа относятся радио, эфирное, кабельное, спутниковое телевидение, видео, компьютерные сети и игры.

В социально-педагогическом плане медиа можно классифицировать по следующим критериям: месту использования (индивидуальные, групповые, массовые, домашние, рабочие и др.), содержанию информации (идеологические, политические, нравственно-воспитательные, познавательно-обучающие, эстетические, экологические, экономические), функциям и целям использования (получение информации, образование, общение, решение бытовых проблем, развлечение, социальное управление), результату воздействия на личность (развитие кругозора, самопознание, самовоспитание, самообучение, самоутверждение, самоопределение, регуляция состояния, социализация) [6].

С точки зрения возможностей использования в образовательном процессе электронные медиа группируются в рамках функционального подхода по следующим признакам:

- степень универсальности (количеству выполняемых функций);
- возможность подготовки или представления информации;
- возможность работы с аудио- или видеоматериалами;
- возможность работы со статическими или динамическими видеодокументами;
- возможность работы с макро- или микро-объектами.

С точки зрения универсальности наибольший спектр работ позволяет выполнить компьютер. Менее универсальными устройствами можно считать, например, мультимедийные проекторы, которые однако обеспечивают работу практически с любым источником видео- и аудио- информации.

Классифицируя технические средства по признаку подготовки или демонстрации информации, выделяются три группы:

– Устройства для представления уже готовых данных (видеоплеер для CD или DVD дисков, слайд-проектор, проигрыватель CD и др.)

– Устройства для подготовки данных (фотоаппарат, цифровая фотокамера, аналоговая и цифровая видеокамера, звукозаписывающая аппаратура).

– Устройства, позволяющие подготовить и продемонстрировать имеющиеся материалы (компьютер, видеомагнитофон, музыкальный центр).

Одним из самых существенных признаков классификации технических средств в настоящее время выступает форма представления данных. По этому признаку выделяют два больших класса устройств:

- с аналоговой записью данных,
- с цифровой записью данных.

Относительно социальных функций современных медиа существует множество мнений, которые постоянно меняются, потому что меняется сам предмет. В целом анализ классификаций Я.Н. Засурского, Е.П. Прохорова, А. Саркисяна, А.В. Федорова, Л.Н. Федотовой, И.Д. Фомичевой, И. Хмары позволяет разделить функции медиа на следующие основные группы:

1) информационная: сообщение о положении дел, разного рода фактах и событиях;

2) аналитическая (оценочная, функция критики): часто изложение фактов сопровождается комментарием к ним, их анализом и оценкой;

3) познавательно-просветительская (образовательная): передавая многообразную культурную, историческую, научную информацию, масс-медиа способствуют пополнению фонда знаний своих читателей, слушателей, зрителей;

4) нравственно-воспитательная: медиа отображают морально-эстетические приоритетные образцы общественного поведения, принципы нравственности и эстетического вкуса, представления о добре и зле;

5) функция воздействия (идеологическая, социально-управленческая, регулятивная): медиа влияют на взгляды и поведение людей, особенно в периоды так называемых инверсионных изменений общества или во время проведения массовых социально-политических акций;

6) гедонистическая (рекреационная, эстетическая): направлена на обеспечение досуга, приятного времяпрепровождения, отдыха, восстановления сил, удовлетворения эстетических потребностей аудитории.

Наряду с перечисленными функциями ученые говорят о явно не выраженных, латентных

функциях медиа, сущность которых заключается в скрытом воздействии на общественное сознание. Из представленных видов нагрузки каждое конкретное медиасредство выполняет, как правило, только одну или несколько функций, в процессе реализации которых возможно несколько результативных вариантов: функциональный, когда в той или иной мере осуществляется определяемая основной функцией задача; дисфункциональный, при котором достигается эффект, обратный предписанной функции; нефункциональный, связанный с побочными эффектами, не отвечающими основной задаче; афункциональное воздействие, или отсутствие каких-либо явных результатов.

Часто медиа могут вызвать негативные социальные тенденции. В данном случае имеют место следующие девиации функций медиа:

- обилие информационных потоков приводит к дезориентации личности;

- склонность к крайнему негативизму, являющемуся причиной различных фобий, или к излишнему оптимизму и приукрашиванию событий, что, в свою очередь, может вызвать фрустрационные эффекты, дисфункции ожиданий и разочарование;

- патологическая зависимость от определенных жанров, демонстрируемых медиасредствами: новостей, сериалов, криминальной хроники и сенсаций и т.д.;

- представление в позитивном ракурсе наркотиков, алкоголя, сигарет, межэтнических стереотипов – всё это проникает в современное искусство, молодежную субкультуру и контркультуру;

- массовизация культуры и, как следствие, понижение планки духовных потребностей и создание ложных идеалов и героев.

Но если есть минусы, то определенно должны быть плюсы:

- стимулирование международного сотрудничества;

- создание систематического международного сотрудничества с последующим обменом ресурсами и опытом;

- глобальное образование;

- становление глобальной общественной сферы;

- распространение системы коммуникативных ценностей;

- человеческие способности, расширенные технологиями возможностей;

- защита многообразия в диалоге с универсальностью.

Рассматривая электронные медиа с точки зрения реализации их образовательных функций, важное значение приобретает классификация соответствующих медиапродуктов и способов их применения в учебно-воспитательном процессе. Если в зарубежной науке речь идет прежде всего об информационных технологиях обучения и соответствующем им программном обеспечении, то в отечественной дидактике важная роль отводится таким понятиям, как электронные издания и электронные ресурсы.

Влияние электронных медиа на личность обучаемого может быть выражено в большей или меньшей степени: от локального, касающегося ограниченного круга психических явлений (например, использование компьютерного сленга), до глобальных, свидетельствующих об изменении личности в целом (Интернет-зависимость, синдром хакера и т.п.).

Внедрение любых высоких технологий в различные сферы деятельности часто направлено, главным образом, на освобождение человека от рутинных операций и, как следствие, создание условий для его развития. Так и внедрение медиа постепенно делает ненужными многие умения и навыки, формы деятельности. Однако нецелесообразное использование медиа может привести к серьезным потерям. Например, широкое и не всегда оправданное использование микрокалькуляторов даже в начальной школе ведет к утрате навыков устного, быстрого счета и т.п. В итоге это приводит к тому, что учащиеся не могут правильно оперировать самим понятием числа, поскольку не прочувствовали основные операции с числами.

Современные медиа обеспечивают легкость получения разнообразной информации. Широкому внедрению медиа обязательно должны сопутствовать специальные меры, направленные на эмоциональное развитие личности. Опасность технократического мышления, формирующегося под прямым и косвенным влиянием информационных технологий, по мнению психологов, состоит в том, что для такого мышления характерны «примат средства над целью, цели над смыслом и общечеловеческими интересами, смысла над бытием и реальностями современного мира, техники (в том числе и психотехники) над человеком и его ценностями».

«Трансформирующаяся повседневность под давлением потока информации осуществляет захват всех новых сфер жизни, стирая различия между «высоким» и «низким», «авангардом» и «мейнстримом», «арт-хаусом» и «массовым»,

«внутренним» и «внешним», создает новую среду коммуникантов, которые обладают собственными стратегиями поведения и особым языком выражения» [7]. Как уже отмечалось выше – *die Sprache spricht*, язык – это не просто способ коммуникации, но и прежде всего – способ мышления. Когда в Интернете диалог происходит одновременно между тысячами людей, то это не может не влиять ни на само мышление, ни на язык. Известный отечественный лингвист Максим Кронгауз делает вывод, что в Интернете появляется способность «говорить и говорить письменно. До Интернета большая часть русскоговорящих была «немой» в письменном отношении. С одной стороны, человек, который впервые входит в Интернет, говорит: «О, ужас! Здесь же абсолютно безграмотно разговаривают». Очень низкий средний уровень грамотности, потому что такие массы никогда не были вовлечены в процесс письменного общения. Таким образом, средний уровень упал. Но уровень всего народа, если говорить о культуре речи, сильно вырос. Все учатся говорить письменно». Таким образом, возникает совершенно иная стилистика, грамматика и культура речи. «Массовые коммуникации создают унифицированное массовое общество, которое не переносит различий, оригинальности, тонкого вкуса. Их всех уравнивает потребность в сенсации, экстраординарном событии, при этом массмедиа или рынок общественного мнения допускает строго дозированные версии оригинальности». Люди теряют многие образовательные навыки, которые так важны при личном общении – умение «читать» настроение человека и его язык жестов, умение выждать правильную паузу, прежде чем начать говорить. Аргумент к авторитету в социальных медиа перестает работать, поскольку все находится в одинаковых условиях: более того, Интернет уравнивает не только современников, но и тех, кто создавал культуру в прошлом. Имеет смысл обратиться к старому и известному, но очень показательному примеру, когда на одном из специализированных сайтов (на котором собираются профессионалы) некто Борис выложил несколько своих стихотворений, после чего последовал шквал неодобрительных отзывов по поводу его творений. А потом оказалось, что это был попросту розыгрыш или эксперимент, а стихи принадлежали Борису Пастернаку. Конечно, вбив несколько строчек в поисковик, можно было легко обнаружить, что стихи принадлежат великому мэтру, но никому и в голову не пришло этого делать. И надо от-

метить, что это произошло в социальной группе, считающей себя профессионалами, знатоками поэзии. Культура становится максимально доступной, но вместе с тем ценность собственных знаний человека уменьшается. Память попросту становится рудиментом. Интересны мысли В.В. Савчука о десакрализации книги: посредством новых медиа, книге возвращается статус рукописи. «Сегодня книга – твердая копия и лишь одна из возможных распечаток компьютерного оригинала, постоянно дополняемого и дописываемого. Тем самым разрушается устоявшаяся ценностная шкала: рукопись – предварительное состояние, книга – окончательное, рукопись можно править, книгу – нет. Рукопись, прошедшая редакторскую правку, цензуру, рецензирование, теряет способность к коррекции, переписыванию и дополнению, приобретая статус окончательного канонического текста. Его место занимает компьютерный текст. Именно он становится матричным, всегда актуальным к прочтению, сохраняя при этом свойства рукописи: податливость исправлениям и обратимость написанного; он делается похожим более на рукописный список, чем на тиражный (уже неизменяемый) экземпляр книги, возвращая результат творческих усилий в «дописьменную ситуацию», в ситуацию постоянно корректирующей текст устной традиции. Он дает качество ремесленности, характерное древнему способу самовоплощения».

Николас Карр в своей книге «Гуггл превращает нас в дураков?» [8] говорит о том, что благодаря медиа кардинально меняется способ, которым мыслим. Уже больше 10 лет мы проводим много времени онлайн. Исследование или поиск какой-либо информации, которые ранее занимал недели в библиотеках, теперь требует всего лишь нескольких минут и Гуггла под рукой. Конечно, можно приводить массу аргументов в пользу новых медиа, но важно помнить то, что еще в 1960-ых годах отмечал Маршалл Маклюэн – медиа являются не просто пассивными каналами информации. Они не только обеспечивают нас пищей для размышлений, но и определяют сам процесс мышления. И, к сожалению, благодаря Интернету, способность к концентрации и глубокому размышлению уменьшается. Наше сознание уже ожидает информацию в таком виде, в котором Интернет ее распространяет. Если когда-то все мы ныряли с аквалангом в мире текстов, то теперь парим над водой на гидроциклах.

Таким образом, последствия применения медиа могут быть как позитивными, так и

негативными, к оценке той или иной технологии нельзя подходить односторонне. Планируя использование электронных средств в учебно-воспитательном процессе, обучающиеся должны проанализировать те возможные прямые и косвенные воздействия на личность, которые и будут определять направления его развития.

Относительно дидактических и воспитательных возможностей новых медиа существуют различные точки зрения. Большинство же исследователей сходятся во мнении, что применение новых информационных технологий в учебном процессе позволяет достигнуть нового качества знаний, причем этот образовательный потенциал заложен в самой идее информационных средств.

Литературы

- 1 Корчагин Ю.А. Человеческий капитал и процессы развития на макро- и микроуровнях. – Воронеж: ЦИРЭ, 2004. – С. 106.
- 2 Ключков В.В. Человеческий капитал и его развитие. – М., 2008.
- 3 Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию РК на 2010-2014 годы, от 19 марта 2010 года № 958.
- 4 Послание Президента РК Н.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» от 14 декабря 2012 года.
- 5 <http://www.slovotop.ru/10/media.html>
- 6 Media education. Paris: UNESCO, 1984. P. 8; Педагогический энциклопедический словарь. – М., 2002. – С. 138; International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (2001). – Vol. 14. – Oxford, 2001. – P. 9494; Федоров А. В. Терминология медиаобразования // Искусство и образование. – 2000. – № 2. – С. 35 и др.
- 7 Шелухо М. В. Влияние социальных медиа на сферу образования // Педагогическое мастерство: материалы II междунар. науч. конф. (г. Москва, декабрь 2012 г.). – М.: Буки-Веди, 2012. – С. 26-32.
- 8 Carr N. Is Google Making Us Stupid? Электронный ресурс URL: [<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2008/07/is-google-making-us-stupid/306868/>]

References

- 1 Korchagin Y.A. Chelovechesky kapital and from the process upswing nA makro- and micro levels. – Voronezh: TSIRE, 2004. – S. : 106.
- 2 Klotchkov V.V. Chelovechesky kapital and the plug razvitie. – M., 2008.
- 3 Gosudarstvennaya programma on forsirovannomu industrialno-innovatsionnomu upswing RK nA 2010-2014, from 19 years in 2010 marta number 958;
- 4 Poslanie Prezidenta RK N.Nazarbaeva narodu Kazahstana “Strategiya” Kazahstan-2050 “: New politichesky course sostoyavshegosya gosudarstva” 14 dekabrya 2012 years.
- 5 <http://www.slovotop.ru/10/media.html>
- 6 Media education. Paris: UNESCO, 1984. P. 8; Pedagogichesky entsiklopedichesky slovar. M., 2002, pp 138; International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (2001). Vol. 14. Oxford, 2001. R. 9494; A. V. Fedorov Terminologiya mediaobrazovaniya // Arts & obrazovanie. 2000. № 2. S. 35, and others.
- 7 Sheluho M.V. Influence of Social Media on education // Pedagogical skills: Materials II Intern. scientific. Conf. (Moscow, December 2012). – M. : Buki, Vedi, 2012. – P. 26-32.
- 8 Carr N. Is Google Making Us Stupid? Electronic resource URL: [<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2008/07/is-google-making-us-stupid/306868/>]

Рахимбеков К.Е.,
Садибеков Е.О.

Построение индексов оценки властей и протестного потенциала в регулярных количественных исследованиях общественного мнения (омнибус опросах) во Всероссийском центре изучения общественного мнения и в Левада-Центре

Rakhimbekov K.E.,
Sadibekov E.O.

Building evaluation index of power and protest potential in regular quantitative public opinion research (omnibus poll) The Russian Public Opinion Research Center and The Levada Center

Рахимбеков К.А.,
Садибеков Е.О.

Қоғамдық пікірді зерттеулердің Ресейлік Орталығында және Левада-Орталығындағы ұдайы өткізілетін сандық қоғамдық пікірді зерттеулердегі наразылық әлеуеті және билік бағалау индекстерін құрастыру

В статье рассматриваются процедуры построения индексов в количественных исследованиях общественного мнения (омнибус опросах) двух авторитетных российских организаций – Всероссийского центра изучения общественного мнения и Левада-Центра. Омнибус-опросы занимают особое место в деятельности двух организаций и уже давно стали играть видную общественную роль. На основе омнибус опросов выявляются различные индексы, которые постоянно публикуются и широко цитируются. В методике омнибус-опросов внимание уделяется построению выборки и индексов. Внимание к индексам, таким образом, связано с тем, что они являются важным условием достоверности исследований.

В статье также рассматриваются приемы борьбы российских организаций против политического давления. Результаты омнибус-опросов стали играть заметную роль в общественной жизни. Ввиду этого вопрос о независимости исследований оказывается очень важным. Независимость исследований может обеспечиваться конкуренцией и постоянной публикацией результатов в СМИ, но и эти приемы могут быть недоступны. Исследования общественного мнения, с одной стороны, способны укреплять демократический режим, с другой стороны, зависят от него, и как правило, могут развиваться только в его условиях.

Ключевые слова: омнибус-опрос, Левада-центр, ВЦИОМ, индексы, одобрение властей, рейтинги, протестный потенциал.

The article deals with the construction of the index procedure in quantitative studies of public opinion (omnibus surveys) carried out in two competent organizations in Russia – the Russian Public Opinion Research Center (RPORC) and the Levada-center (LC). On the basis of an omnibus revealed various indices which are constantly published and widely cited. The results can be seen as a tool to assess and thus control of the authorities, as a public institution in the system of checks and balances, as the validation of election tool or as a whole, as one of the tools of a democratic society. Omnibus surveys can provide data on the approval of the authorities, and the dynamics of approval ratings affect the activity of the authorities, those politicians and officials who want to remain in power. Sociologists, understanding the boundaries of public opinion should focus on ensuring the reliability and independence of the results. Reliability is ensured with methodology, scientific procedures. The omnibus methodology consists with the construction of the sample and indexes. Attention to the indexes, so due to the fact that they are important for reliability.

Indices in the RPORC and LC can be divided into three groups: the approval of the authorities (politicians), the ratings; assessment of the situation in the country and the potential for protest; socio-economic. The methodology of the index construction allows for greater freedom of action. Indexes can be expressed in charts, tables, rankings. The technique of index construction seems straightforward; it is not require profound knowledge of math. There are always the simplest operations of addition, subtraction, multiplication and grouping are used. Simplicity allows verifying accuracy, understanding limitations of indices to a wide range of citizens and scientists. The article also discusses methods of struggle with political pressure in LC and RPORC. The results of the omnibus surveys have begun to play a prominent role in public life. In view of this the question of the independence of research is very important. Independence can be ensured by competition and constant publication of the results in the media, but these methods may not be available. Studies of public opinion, on the one hand are able to strengthen the democratic regime, on the other hand depend on it, and as a rule, can only develop its conditions.

Key words: omnibus survey, Levada Center, RPORC, index, ratings, approval of the authorities, potential for protest.

Мақалада беделді екі ресейлік – Бүкілресейлік қоғам пікірін зерттеу орталығы (БҚПЗО) және Левада-центр (ЛО) ұйымдарында жүзеге асырылатын, қоғамдық пікірді сандық зерттеулердегі іріктеуді құру әдісі зерттеледі. Омнибустық сауалнамалар екі ұйымның қызметінде ерекше орын алады және ұзақ уақыт бойы көрнекті қоғамдық рөл атқаратын болған. Омнибустық сауалнамалар негізінде үнемі жарияланып, кеңінен қолданылатын әртүрлі көрсеткіштер анықталады. Омнибустық сауалнамалар әдісінде іріктеу мен көрсеткіштердің құрылуына көңіл бөлінеді. Көрсеткіштерге назар аудару, оның зерттеудің нақтылы талабы болуына байланысты.

Сондай-ақ, мақалада ресейлік ұйымдардың саяси қысымға қарсы күресу тәсілдері қарастырылады. Омнибус сауалнамаларының нәтижелері қоғамдық өмірде көрнекті рөл атқара бастады. Осыған сәйкес зерттеудің тәуелсіздігіне байланысты сұрақтар өте маңызды болып табылады. Зерттеулердің тәуелсіздігі бәсекелестік пен нәтижелерді үнемі БАҚ-та жариялап тұруды қамтамасыз етуі мүмкін, бірақ мұндай амалдардың өзі де қол жетімсіз болуы мүмкін. Қоғамдық пікірді зерттеу, бір жағынан, демократиялық режимді нығайтса, екінші жағынан, оған тәуелді болып келеді. Дегенмен қоғамдық пікірді зерттеу тек демократиялық режим жағдайында дами алады.

Түйінді сөздер: омнибустық сауалнамалар, Левада орталығы, БҚПЗО, көрсеткіштер, биліктің бекітуі, рейтингтер, наразылық әлеуеті.

**ПОСТРОЕНИЕ
ИНДЕКСОВ ОЦЕНКИ
ВЛАСТЕЙ И ПРОТЕС-
ТНОГО ПОТЕНЦИАЛА
В РЕГУЛЯРНЫХ
КОЛИЧЕСТВЕННЫХ
ИССЛЕДОВАНИЯХ
ОБЩЕСТВЕННОГО
МНЕНИЯ (ОМНИБУС
ОПРОСАХ) ВО ВСЕ-
РОССИЙСКОМ ЦЕНТРЕ
ИЗУЧЕНИЯ ОБЩЕ-
СТВЕННОГО МНЕНИЯ И
В ЛЕВАДА-ЦЕНТРЕ**

Введение

При изучении общественного мнения нужно иметь в виду, что оно имеет некоторые ограничения: не является хорошим средством философского поиска, может уступать в компетентности профессиональным мнениям, в нем могут преобладать не гуманистические идеалы, а общественные страхи, пороки (например, ксенофобия, этноцентризм), оно подвержено манипуляциям [1]. Кроме того, исходя из логики некоторых религий, общественное мнение не может устанавливать, что есть добро или зло. Этот вопрос обсуждается в рамках проблематики этического (не культурного) релятивизма [2]. Несмотря на эти ограничения, исследования общественного мнения полезны, особенно как демократический инструмент в контроле деятельности властей [3].

Определив ограничения, социологам следует сосредоточить внимание на обеспечении достоверности. Достоверность обеспечивается методикой и научными процедурами. В методике омнибус-опросов внимание уделяется построению выборки и индексов. Изучение методики построения индексов (показателей, индикаторов), таким образом, связано с тем, что они являются важным условием достоверности исследований. В Левада-центре (ЛЦ) и Всероссийском центре изучения общественного мнения (ВЦИОМ) существует большое количество индексов. Те из них, которые строятся на основе регулярного омнибусного опроса, можно разделить на три группы: одобрение властей (политиков), рейтинги; оценки положения дел в стране и протестного потенциала; социально-экономические. В настоящей статье рассматриваются первые две группы.

Основная часть

Выявление показателей одобрения деятельности властей (политиков), составление рейтингов является одним из ключевых и популярных исследований организаций. В ЛЦ выявляются показатели одобрения деятельности В. Путина, Д. Медведева, правительства, губернаторов, государственной думы. Разберем показатель одобрения деятельности В. Путина (рис. 1,

табл. 1). На вопрос «Вы в целом одобряете или не одобряете деятельность Владимира Путина на посту президента (премьер-министра) России?» есть три ответа «Одобряю», «Не одоб-

ряю», «Затрудняюсь ответить». Распределение ответов выражается в процентном отношении, после чего для наблюдения динамики строятся таблицы и графики.

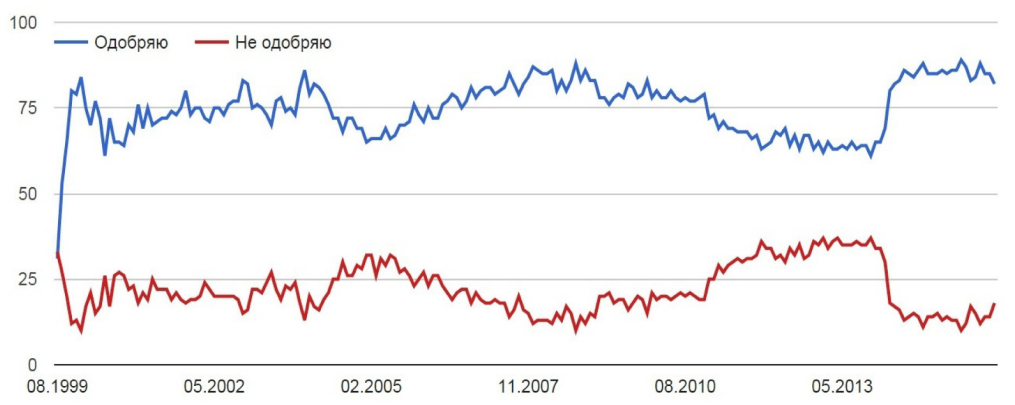

Рисунок 1 – Одобрение деятельности В. Путина (ЛЦ)

Таблица 1

	08.1999	05.2002	02.2005	11.2007	08.2010	05.2013	01.2016
Одобряю	31	75	66	84	78	64	82
Не одобряю	33	20	32	15	20	35	18
Нет ответа	37	5	3	1	2	1	1

Таким же образом выявляются и выражаются другие перечисленные показатели одобрения. Опрос осуществляется каждый месяц. В январе 2016 г. деятельность Д.Медведева одобряют 56%, не одобряют – 42%, правительства – 50% и 48%, губернаторов – 52% и 47%, государственную думу – 42% и 57% [4].

В ВЦИОМ на основе omnibusов также выявляются оценки властей. К ним относятся оцен-

ки доверия политикам, рейтинг политических партий, электоральный рейтинг политиков, одобрение деятельности государственных и общественных институтов, оценка работы министров.

Оценки доверия политикам представляет собой персонализированные рейтинги по признаку доверия и недоверия (табл. 2). Индекс доверия определяется как разница оценок доверия и недоверия. Данный рейтинг обновляется каждую неделю.

Таблица 2 – Рейтинг доверия политикам (ВЦИОМ)

Доверие	07.02.2016	Недоверие	07.02.2016	Индекс доверия	07.02.2016
Путин В.В.	61.6	Жириновский В.В.	23.5	Путин В.В.	59
Лавров С.В.	9.0	Зюганов Г.А.	8.4	Лавров С.В.	9
Медведев Д.А.	7.7	Медведев Д.А.	5.6	Шойгу С.К.	5
Шойгу С.К.	5.7	Путин В.В.	2.6	Медведев Д.А.	2
Жириновский В.В.	5.4	Миронов С.М.	1.8	Прохоров М.Д.	-0

Продолжение таблицы 2

Доверие	07.02.2016	Недоверие	07.02.2016	Индекс доверия	07.02.2016
Зюганов Г.А.	3.1	Прохоров М.Д.	0.8	Миронов С.М.	-1
Миронов С.М.	0.7	Шойгу С.К.	0.3	Зюганов Г.А.	-5
Прохоров М.Д.	0.3	Лавров С.В.	0.1	Жириновский	-18

Аналогичным образом строятся рейтинги одобрения деятельности государственных институтов (Табл. 3). Интересным представляется рейтинг одобрения деятельности общественных институтов. (Табл. 4).

Таблица 3 – Одобрение деятельности государственных институтов (ВЦИОМ).

Одобрение	07.02.2016	Неодобрение	07.02.2016	Инд. одобрения	07.02.16
Президент России	82.8	Правительство России	29.2	Президент России	71
Председатель Правительства РФ	64.0	Председатель Правительства РФ	25.2	Председатель Правительства РФ	39
Правительство России	61.0	Президент России	11.4	Правительство России	32

Таблица 4 – Одобрение деятельности общественных институтов (ВЦИОМ)

Одобрение	Январь, 2016	Неодобрение	Январь, 2016	Индекс одобрения	Янв., 2016
Российская армия	82,5	Судебная система	39,9	Российская армия	72
РПЦ	72,1	Оппозиция	38,0	РПЦ	57
СМИ	61,2	Правоохранит. органы	34,7	СМИ	32
Правоохранительные органы	51,4	Политические партии	29,2	Общественная палата	16
Политические партии	41,7	Профсоюзы	34,9	Правоохранит. Органы	15
Общественная палата	41,0	СМИ	26,6	Политические партии	8
Судебная система	38,9	Общественная палата	22,4	Профсоюзы	3
Профсоюзы	35,9	РПЦ	12,9	Судебная система	-2
Оппозиция	31,0	Российская армия	9,7	Оппозиция	-6

Наличие нескольких похожих по названию показателей оценки властей в ВЦИОМ может дезориентировать. Так, где искать оценку деятельности текущего президента РФ, чтобы сопоставить её с оценкой одобрения, полученной в ЛЦ? Можно искать в четырех показателях: 1) оценки доверия политикам;

2) оценки одобрения деятельности государственных институтов; 3) оценки властей; 4) выборы президента (электоральный рейтинг политиков). Только после некоторого изучения можно понять, что оценки властей в ЛЦ сопоставимы с оценками государственных институтов в ВЦИОМ (табл. 5).

Таблица 5 – Сравнение результатов ВЦИОМ и ЛЦ

ЛЦ (одобрение деяти В.Путина)	Январь, 1999	Май, 2002	Февр., 2005	Нояб., 2007	Август, 2010	Май, 2013	Январь, 2016
Одобряю	31	75	66	84	78	64	82
ВЦИОМ (одобрение института президентства)	Январь, 1999	Май, 2002	Февр., 2005	4 ноября, 2007	8 августа 2010 (президент – Д.Медведев)	12 мая 2013	17 января 2016
Одобряю	-	-	-	81,1	66,4	65,1	83,9

Отдельного рассмотрения заслуживают оценки одобрения политики и протестного потенциала. В ЛЦ строятся индикаторы одобрения дел в стране (рис. 2, табл. 6) [5].

Рисунок 2 – Оценка текущего положения дел в стране (ЛЦ)

Таблица 6 – Оценка текущего положения дел в стране (ЛЦ)

Дела в стране идут сегодня в целом в правильном направлении, или страна движется по неверному пути?	08.1999	05.2002	02.2005	11.2007	08.2010	05.2013	01.2016
В правильном направлении	8	37	31	55	48	40	45
События ведут нас в тупик	82	47	58	32	32	40	34
Затрудняюсь ответить	10	16	11	13	20	20	21

Таким же образом в ЛЦ представляются оценки россиянами обстановки на Северном Кавказе (благополучная, напряженная, критическая, затрудняюсь ответить) [6] и отношение к США, странам ЕС, Украине, Грузии, Беларуси, Китаю (хорошо, плохо, затрудняюсь ответить) [7]. В ВЦИОМ аналогичным «одобрению положения дел в стране» являет-

ся Индекс оценки властей (рис.3, табл. 7) [8]. Индекс определяется как разница положительных и отрицательных оценок, при этом «отчасти устраивает, отчасти нет» условно принимается как положительная. Также строятся индексы отдельно по вопросам оценки экономической, социальной и внешней политики.

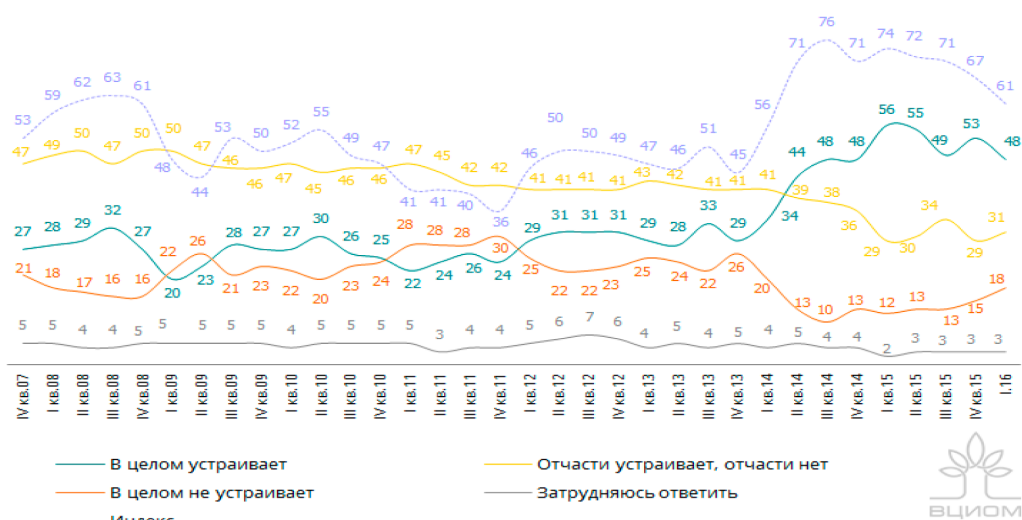

Рисунок 3 – Индекс оценки властей (ВЦИОМ)

Таблица 7

В какой мере Вас устраивает политика, которую проводят власти нашей страны?	4 кв. 2007	3 кв. 2010	2 кв. 2013	1.2016
В целом устраивает	27	26	28	48
Отчасти устраивает, отчасти нет	47	46	42	31
В целом не устраивает	21	23	24	18
Затрудняюсь ответить	5	5	5	3
Индекс	53	49	46	61

Потенциал протестных настроений выявляется и в ЛЦ [9] и в ВЦИОМ [10]. В ЛЦ определяется отдельно потенциал протестов с политическими требованиями и протестов с

экономическими требованиями (рис. 4, табл. 8). При этом по ответам респондентов выявляется и возможность протестов, и возможность участия в них самих респондентов.

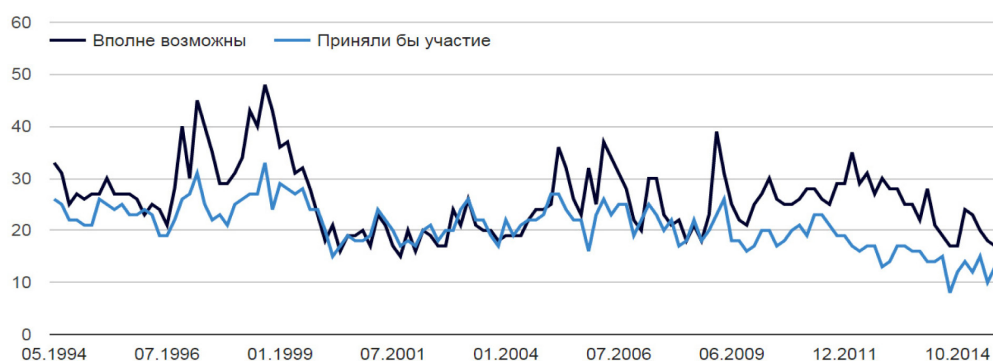

Рисунок 4 – Потенциал протеста с экономическими требованиями (ЛЦ)

Таблица 8 – Потенциал протеста с экономическими требованиями (ЛЦ)

	09.1999	05.2002	03.2005	11.2007	08.2010	04.2013	10.2015
Вполне возможны	28	19	36	22	25	25	18
Приняли бы участие	24	21	27	17	18	17	11

В ВЦИОМ определяется Индекс протестного потенциала (рис. 5, табл. 9). Методика построения индекса здесь немного более сложная, чем в ЛЦ (который, как правило, не высчитывает индексы, а фиксирует простое распределение ответов и графически представляет их). Ответу «вполне возможны» присваивается коэффициент 0,9, «маловероятны» – 0,1, «затрудняюсь ответить» – 0,5. Коэффициенты умножаются на доли

распределенных ответов, полученные значения складываются и образуют Индекс протестного потенциала. Таким образом, $ИПН=0,9 \times \text{доля ответивших «вполне возможны»} + 0,1 \times \text{долю ответивших «маловероятны»} + 0,5 \times \text{долю ответивших «затрудняюсь ответить»}$. По данной методике также определяются и Индекс общественного протестного потенциала и Индекс личного протестного потенциала.

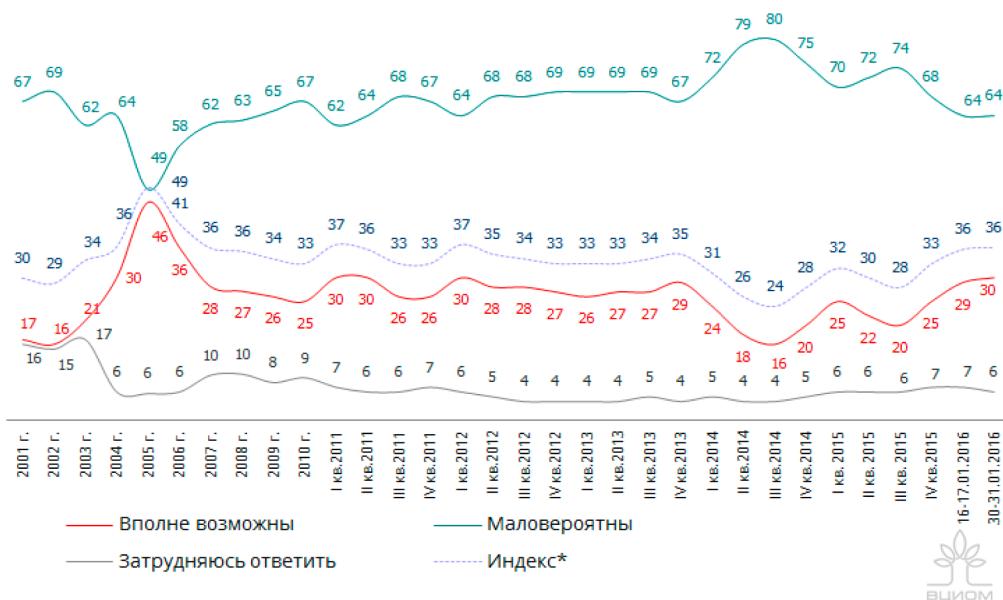

Рисунок 5 – Индекс общественного протестного потенциала (ВЦИОМ)

Таблица 9 – Индекс общественного протестного потенциала (ВЦИОМ)

Как Вы думаете, насколько возможны сейчас в нашем городе / сельском районе массовые акции протеста выступления против падения уровня жизни, несправедливых действий властей, в защиту своих прав?	09.1999	05.2002	2005	2007	2010	2 кв. 2013	4 кв. 2015
Вполне возможны	17	16	46	28	25	27	25
Маловероятны	67	69	49	62	67	69	68
Затрудняюсь ответить	16	15	6	10	9	4	7
Индекс	30	29	49	36	33	33	33

Завершая изучение методики составления индексов, можно отметить, что она допускает большую свободу действия. Можно создать самые разные индексы, но задача исследователя состоит в том, чтобы он отражал актуальные проблемы. Иногда индексами называют простое соотношение ответов на вопрос, иногда доли ответов умножаются на условно принятые коэффициенты. Индексы могут выражаться в графиках, таблицах, рейтингах. Кроме того, методика кажется несложной, в том числе не требует глубоких знаний математики. Здесь всегда применяются простейшие операции сложения, вычитания, умножения и группировки. Это позволяет проверить достоверность и понять ограничения индексов широкому кругу граждан и ученых.

Результаты омнибус-опросов стали играть заметную роль в общественной жизни, поэтому вопрос о независимости исследований оказывается важным.

В Казахстане общественное мнение изучают ЦИОМ Казахстан, Институт общественного мнения, ОФ Стратегия, Бисам Централ Азия и др. Заметно, что организации не публикуют на сайтах результатов количественных исследований и не составляют индексы (рейтинги) одобрения властей, индексы протестных настроений. Это говорит о том, что организации либо не проводят таких исследований либо делают это только для властей. Если второе, то это сильно отличается концептуально от того, что делают в ВЦИОМ и ЛЦ. Возможно, ситуация связана с политическим давлением.

В интервью Сноб.Ру директор ВЦИОМа В.Федоров называет два приема, которые помогают бороться с политическим давлением. Первое, что позволяет публиковать достоверные результаты – это конкуренция. Организации имеют одинаковый метод и объем выборки, многие индексы у них схожи и поэтому результаты можно сопоставлять. Кроме двух организаций в России действуют и другие. Результаты разных организаций теоретически не должны сильно отличаться. Второе, это постоянная публикация ре-

зультатов на сайте, в СМИ. «Чем больше мы публикуем, тем больше нас цитируют, и тем больше к нам придет заказчиков. Если мы не опубликуем какие-то рейтинги (а мы их публикуем каждый четверг вечером), что подумают о нас журналисты «Сноба», «Ведомостей», «Коммерсанта»? Видимо, что что-то произошло, что-то негативное. Поэтому, когда мы в свое время эту практику завели, мы фактически создали для себя инструмент, который может нас обезопасить от давления такого рода. Мы не можем не публиковать данные, даже если результат хуже некуда» [12].

Два приема обеспечения независимости действенны, но понятно, что и они могут быть недоступны. Организации по изучению общественного мнения, с одной стороны способны укреплять демократический режим, с другой стороны, зависят от него, и, как правило, могут развиваться в его условиях.

Заключение

Несмотря ограничения, исследования общественного мнения полезны, особенно как демократический инструмент в контроле деятельности властей. На основе омнибус-опросов выявляются различные индексы, которые постоянно публикуются и широко цитируются. Внимание к методике построения индексов связано с тем, что они являются важным условием достоверности исследований.

В ЛЦ и ВЦИОМе существует большое количество индексов. Те из них, которые строятся на основе регулярного омнибусного опроса, можно разделить на три группы: одобрение властей (политиков), рейтинги; оценки положения дел в стране и протестного потенциала; социально-экономические. В настоящей статье рассматривались первые две группы.

Методика составления индексов предполагает большую свободу и при изучении оказывается несложной. Независимость исследований от политического давления может обеспечиваться конкуренцией и постоянной публикацией результатов.

Литература

- 1 Интернет-страница Полит.ру. Стенограмма публичной лекции Ю. Левады от 16.12.2004, <http://polit.ru/article/2005/01/04/levada/>.
- 2 Ратцингер И. (Бенедикт XVI) Вера – Истина – Толерантность.
- 3 Телевизионная программа «Школа злословия», НТВ, интервью с Ю.Левада от 07.11.2005.
- 4 Интернет-страница Левада-центра Индикаторы одобрения органов власти. <http://www.levada.ru/indikatory/odobrenie-organov-vlasti/>

- 5 Интернет-страница Левада-центра Индикаторы положения дел в стране <http://www.levada.ru/indikatory/polozhenie-del-v-strane/>
- 6 Там же
- 7 Интернет-страница Левада-центра Индикаторы отношения к странам <http://www.levada.ru/indikatory/otnoshenie-k-stranam/>
- 8 Интернет-страница ВЦИОМ Индекс оценки властей http://wciom.ru/news/ratings/ocenka_vlastej/
- 9 Интернет-страница Левада-центра Индикаторы положения дел в стране
- 10 Интернет-страница ВЦИОМ Индекс протестного потенциала http://wciom.ru/news/ratings/protestnyj_potencial/
- 11 Интернет-страница ВЦИОМ. Опрос об опросах. Политизированная критика опросов общественного мнения не дала результата. 03.02.2016 <http://wciom.ru/index.php?id=236&uid=115571>
- 12 Интернет-страница проекта Сноб.ру. Интервью директора ВЦИОМа В.Федорова от 20.08.2013. <https://snob.ru/selected/entry/64052?v=1456837558>

References

- 1 Internet-stranica Polit.ru. Stenogramma publichnoj lekcii Ju. Levady ot 16.12.2004, <http://polit.ru/article/2005/01/04/levada/>.
- 2 Ratcinger I. (Benedikt XVI) Vera – Istina – Tolerantnost'.
- 3 Televezionnaja programma «Shkola zloslovija», NTV, interv'ju s Ju.Levada ot 07.11.2005.
- 4 Internet-stranica Levada-centra Indikatory odobrenija organov vlasti. <http://www.levada.ru/indikatory/odobrenie-organov-vlasti/>
- 5 Internet-stranica Levada-centra Indikatory polozhenija del v strane <http://www.levada.ru/indikatory/polozhenie-del-v-strane/>
- 6 Там же
- 7 Internet-stranica Levada-centra Indikatory otnoshenija k stranam <http://www.levada.ru/indikatory/otnoshenie-k-stranam/>
- 8 Internet-stranica VCIOM Indeks ocenki vlastej http://wciom.ru/news/ratings/ocenka_vlastej/
- 9 Internet-stranica Levada-centra Indikatory polozhenija del v strane
- 10 Internet-stranica VCIOM Indeks protestnogo potenciala http://wciom.ru/news/ratings/protestnyj_potencial/
- 11 Internet-stranica VCIOM. Oproso ob oprosoh. Politizirovannaja kritika oprosov obshhestvennogo mnenija ne dala rezul'tata. 03.02.2016 <http://wciom.ru/index.php?id=236&uid=115571>
- 12 Internet-stranica proekta Snob.ru. Interv'ju direktora VCIOMa V.Fedorova ot 20.08.2013. <https://snob.ru/selected/entry/64052?v=1456837558>

ВЕСТНИК КАЗНУ СЕРИЯ ПСИХОЛОГИИ И СОЦИОЛОГИИ

<p>РАЗМЕР ШРИФТА <input type="button" value="A"/> <input type="button" value="A"/> <input type="button" value="A"/></p> <p>КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА бизнес: высшее образование глобализация жастар интеграция компетентность культура модель МОЛОДЕЖЬ мотивация образование развитие семья социализация социальная защита социальная работа средний класс стресс университет Ценности ценностные ориентации</p> <p>УВЕДОМЛЕНИЯ Просмотреть Подписаться</p> <p>ЯЗЫК Выбрать язык <input type="button" value="Русский"/></p>	<p>ГЛАВНАЯ О НАС ВХОД РЕГИСТРАЦИЯ ПОИСК ТЕКУЩИЙ ВЫПУСК АРХИВЫ</p> <hr/> <p><i>Главная > Архивы > Том 55, № 4 (2015)</i></p> <h2>ТОМ 55, № 4 (2015)</h2> <h3>ВЕСТНИК КАЗНУ. СЕРИЯ ПСИХОЛОГИИ И СОЦИОЛОГИИ</h3> <hr/> <h4>СОДЕРЖАНИЕ</h4> <h5>ПСИХОЛОГИЯ</h5> <p>Қарттармен әлеуметтік жұмыс кезінде орын алатын бірқатар психологиялық мәселелер. Некоторые психологические проблемы в социальной работе с лицами пожилого возраста. N. S. Akhtaeva, Sh. K. Tolendi</p> <p>Қазақ әдет-ғұрыптарының күйзеліске әсер етуі. Влияние казахских народных обычаев и традиций на стресс. N. S. Akhtayeva, B. E. Smagulov</p> <p style="text-align: right;">PDF</p>	<p>КОНТЕНТ ЖУРНАЛА</p> <p>Поиск <input type="text"/></p> <p>Область поиска <input type="button" value="Все"/> <input type="button" value="Найти"/></p> <p>Просматривать По выпускам По авторам По названию</p> <p>ПОЛЬЗОВАТЕЛЬ</p> <p>Имя пользователя <input type="text"/></p> <p>Пароль <input type="text"/></p> <p>☐ Запомнить меня</p> <p><input type="button" value="Войти в систему"/></p> <p>OPEN JOURNAL SYSTEMS</p> <p>Помощь</p>
--	--	---

<http://bulletin-psysoc.kaznu.kz/index.php/1-psy>

Сайтта 2010 ж. бастап журналдың архивіне қолжетімділік бар және де мақаланың толық нұсқасын PDF форматында жүктеуге болады

Садырова М.С.,
Абдикерова Г.О.

**Выбор профессии как основа
профессиональной
мобильности выпускников
высших учебных заведений**

Статья посвящена анализу влияния выбора профессии молодежи в контексте изменения спроса рынка труда. Авторами акцент делается на то, что молодой специалист, попадая на рынок труда, оказывается в положении одной из самых слабо защищенных в социальном отношении категории населения.

На основе анализа конкретного социологического исследования по теме «Профессиональный потенциал молодежи» с охватом 500 респондентов г. Алматы и г. Шымкент выявлены стратегии выбора профессии и требования к будущей работе выпускников вузов. Авторами показаны основные требования, выдвигаемые будущим специалистам к работе:

Анализируя результаты социологического исследования, проведенного в 2015 году по трудовым ценностям, стратегии занятости и стиля работы современной молодежи, авторами выявлены следующие тенденции: большая часть молодых людей понимают концепцию высшего образования как «знание необходимые для общего развития», «ключ для сделать карьеру», «документом, необходимым для жизни». Авторами показаны основные факторы, влияющие на трудоустройство современной молодежи, как «отсутствие опыт работы», «функциональное несоответствие профессионального образования к требованиям рабочего места», «нет знакомых».

Ключевые слова: выпускники, высшие учебные заведения, выбор профессии, занятость, мотивация.

Sadyrova M.S., Abdikerova G.O.

**Choice of profession as a basis of
professional mobility
of hei graduates**

This article analyzes the impact of the choice of profession of youth in the context of changes in labor market demand. The authors of the emphasis is on the fact that young professional, entering the labor market is in the position of one of the most poorly protected socially population.

Based on the analysis of a particular case study on "professional potential of young people", covering 500 respondents in Almaty and Shymkent identified strategy of choice of profession and requirements for the future work of graduates. The authors show the main demands made of future professionals to work:

Analyzing the results of the survey conducted in 2015 on labor values and strategies of employment and work style of the youth of today the following trends authors identified: most young people understand the concept of higher education as a "knowledge necessary for the overall development," "key to make a career", "document required for life". The authors show the main factors affecting the employment of the youth of today as "lack of experience", "functional mismatch vocational education to the demands of the workplace", "no friends".

Key words: Graduates of higher education, career choices, employment, motivation.

Садырова М.С.,
Әбдікерова Г.О.

**Мамандық таңдау – жоғары
оқу орындары түлектерінің
кәсіби мобильділігі ретінде**

Мақала еңбек нарығы сұранысының өзгеруі жағдайындағы жастардың мамандық таңдауын зерттеуге арналған. Авторлар жас маманның еңбек нарығындағы әлеуметтік тұрғыдан әлсіз қамтамасыз етілген топ екендігіне аса назар аударады.

Алматы және Шымкент қалаларында «Жастардың кәсіби потенциалы» тақырыбы бойынша 500 респондент арасында жүргізілген нақты социологиялық зерттеу нәтижесінде жоғары оқу орындары түлектерінің мамандық таңдау стратегиялары мен болашақ мамандығына қоятын талаптары анықталған. Қазіргі жастардың мамандық таңдау және жұмысбастылық стратегияларын талдай келе авторлар келесі бағыттарды айқындайды: жастардың басым бөлігі жоғары білімді «жалпы дамуға қажетті білім», «мансап жасау кілті», «өмірге қажетті құжат» ретінде қабылдайды. Екінші бөлігі өз мамандығы бойынша жұмыс жасауға бағытталған. Мақалада қазіргі жастардың жұмысқа орналасуындағы негізгі фактор ретінде мамандық бойынша тәжірибенің болмауын, алған кәсіби білімнің жұмыс орны талаптарына сәйкес келмеуін, таныстың болмауын көрсетеді.

Түйін сөздер: түлектер, жоғары оқу орындары, мамандық таңдау, жұмысбастылық, мотивация.

**ВЫБОР ПРОФЕССИИ
КАК ОСНОВА
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
МОБИЛЬНОСТИ
ВЫПУСКНИКОВ
ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ
ЗАВЕДЕНИЙ****Введение**

В Казахстане начиная 90-х годов XX века, с переходом на новые формы государственного управления и ведения хозяйствования, коренным образом изменились образовательные стратегии молодёжи, конкретные решения о выборе профессии и учебного заведения профессиональной подготовки, реальном трудоустройстве. Недостаточность профессионального знания и опыта, несоответствие содержания вузовского образования к современным требованиям рынка труда, усиление конкуренции и т.д. выводят часть выпускников высших учебных заведений из сегмента эффективной занятости. Молодой специалист, попадая на рынок труда, оказывается в положении одной из самых слабо защищенных в социальном отношении категорий населения. На рынке труда выпускник сталкивается с определенными трудностями, которые осложняют поиск работы. Во-первых, выпускникам приходится осваиваться в новой обстановке, в которой имеет место жесткая конкуренция, складываются свои правила поведения и общения. Во-вторых, знания, полученные в вузе, зачастую не находят должного практического применения. В-третьих, бывшие студенты недостаточно владеют информацией о ситуации на рынке труда, требованиях работодателей. Найти работу по соответствующей полученной специальности молодому специалисту не всегда удается.

Поддержка и развитие конкурентоспособности молодежи является актуальным и стратегическим приоритетом государственной политики Республики Казахстан. Трудоустройство является результатом процесса перехода выпускников из системы высшего образования на рынок труда. Жизненный старт молодежи непосредственно связан с состоянием сферы занятости и институтов рынка труда. Рынок труда коренным образом поменял экономическую и социальную приоритетность секторов экономики, отраслей, предприятий, профессий. Поменялись и модели получения доходов. Все это и многие другие черты российского рынка труда в совокупности существенно воздействуют на формирование образовательных стратегий молодежи, конкретные решения при выборе профессии и учебного заведения профессиональной подготовки, реальном трудоустрой-

стве. Как отмечает А.М. Канагатовой, молодежь восприняла ценности рынка, поставив популярность жизненных стратегий социального успеха на первые места: среди целеполагающих ценностей молодежи доминирует образование, которое оказывается на самых верхних ступенях иерархии, а также принцип индивидуального планирования собственной жизни самим человеком, личная инициатива, ценность свободы личности, ее суверенитет, свободная конкуренция, плюрализм, важность влиятельных друзей и знакомых, помощь «нужных» людей, гедонистические ценности, прагматизм [1]. Следовательно, в настоящее время, в связи с быстро меняющейся ситуацией на рынке труда, становится крайне острой проблема выбора профессии и эффективной профессиональной мобильности выпускников высших учебных заведений.

Важнейшей закономерностью процесса профессионализации является профессиональное отношение людей к трудовой деятельности, выбору профессии. Закрепление людей за конкретными видами труда – это первый этап профессионализации. Профессиональная деятельность есть способ и сфера личностного самовыражения. От правильности выбора зависит и удовлетворенность трудом, а поскольку труд составляет основное содержание и сущность жизни, то удовлетворенность самой жизнью, счастье человека. Следовательно, профессия определяет и социальное, и материальное положение человека. Выбор профессиональной деятельности выступает как акт самостоятельного выбора профессии, а это предполагает диалектическое соотношение моментов «хочу», «могу», «надо» в результате преломления достоверной информации через собственное сознание. Решающим остается факт выбора самой личностью той или иной профессии. Важно учитывать трудовые ориентации молодежи, ее жизненные планы, субъективные оценки и предпочтения в мире профессии. Акт выбора профессии можно рассматривать как разрешение противоречия, сторонами которого являются субъективные предпочтения индивида и внешняя по отношению к нему социальная ситуация, определяющая возможности реализации этих предпочтений.

Формирование образовательных стратегий молодежи, конкретные решения при выборе профессии и учебного заведения профессиональной подготовки, реальном трудоустройстве во многом предопределяются состоянием и развитием рынка труда. Исследуя перемены в структуре занятости и образовательных стратегий молоде-

жи, Г.А. Чередниченко подчеркивает, что именно под влиянием сигналов, идущих от рынка труда и занятости, формируются ориентации и реальные опции молодежи в сфере образования [2]. На перемещения в сфере труда оказывают влияние особенности поведения людей в выборе профессии.

Различаются две модели такого поведения молодежи:

Первая – все профессии и занятия относительно равноценны в социально-экономическом плане, индивиды же ориентируют себя на равные виды труда с учетом своих предрасположенностей, желаний и способностей.

Вторая – в представлениях общества существуют явно «хорошие» и явно «плохие» в социально-экономическом плане виды труда, и все, естественно, ориентируются на «хорошие». Обе модели поведения при выборе профессий и занятий существуют в реальности, они конкурируют между собой, хотя при определенных условиях та или иная модель может быть доминирующей.

Профессиональный выбор связан с реализацией таких социальных ценностей, как возможность для творчества, квалифицированного роста и продвижения, получения материального вознаграждения, включения в определенную сферу трудовой деятельности, общественного признания. Интересы, установки, ценностные ориентации в отношении профессии вырабатываются у индивидов в процессе социализации под воздействием семьи, школы, малой группы, средств массовой коммуникации. В сознании индивида образуется иерархия профессий по привлекательности, шкала предпочтений, дифференцированных в зависимости от его социального происхождения, условий воспитания, типа местожительства и др. В процессе профессионального выбора может возникать противоречие между интересами, личными планами, склонностями индивида и внешней по отношению к нему ситуацией, вследствие чего личные планы индивидов могут существенно меняться. Устойчивость интересов, установок индивидов обуславливает профессиональный выбор по убеждению, а не по случайному стечению обстоятельств. Это является предпосылкой для высокой трудовой отдачи и качества работы, удовлетворенности трудом работника.

Внешние ограничения при профессиональном выборе обусловлены характером социальных отношений и социальных перемещений, уровнем развития производительных сил и сис-

темы образования, демографической ситуацией в обществе и т.п., что определяет структуру вакансий по профессиям и соответствующую структуру подготовки кадров. Несоответствие объективных потребностей общества в кадрах, сложившихся структур в системе по подготовке и субъективных планов индивидов порождает профессиональную диспропорцию, деквалификацию, «инфляцию дипломов». Особенно острой становится необходимость гибкого механизма профессиональной ориентации, способного реагировать как на динамизм личных типов в отличии от профессионального выбора, так как и на изменения в сфере труда, в связи с изменениями социально-экономического развития общества. Как отмечает О. Богословская, находясь перед выбором жизненного пути, молодые люди должны анализировать свои ресурсы (интересы, способности), оценивать возможность коррекции несоответствий между своими психологическими особенностями и требованиями избираемой профессии, прогнозировать свое дальнейшее трудоустройство, изучая ситуацию

на рынке труда. Естественно, что каждый представитель молодого поколения в перспективе хочет, чтобы работа была престижной, то есть перспективной и хорошо оплачиваемой. По результатам исследования О. Богословской, оценка престижности будущей профессии оказывает основное влияние на принятие решения о получении того или иного образования [3].

На основе анализа конкретного социологического исследования по теме «Профессиональный потенциал молодежи» с охватом 500 респондентов г. Алматы и г. Шымкента выявлены стратегии выбора профессии и требования к будущей работе выпускников вузов.

Мотивы поступления в вуз среди выпускников являются одним из основных условий для дальнейшего самореализации и формирования личностного роста на рынке труда. Согласно результатам опроса, выпускники ориентируются, прежде всего, на желание получить профессию, высшее образование как ценность и инструмент достижения жизненных целей (таблица 1).

Таблица 1 – Распределение респондентов по мотивам поступления в вуз, в %

№ п/п	Мотивы	в %
1	желание получить диплом данного вуза	30,0
2	желание получить профессию	37,3
3	вуз готовит конкурентоспособных специалистов	13,3
4	влияние родителей	8,0
5	имелись бюджетные места	3,7
6	студенческая жизнь	1,3
7	небольшая стоимость обучения в этом учебном заведении	3,3
8	профилирование в школе	0,3
9	маленький конкурс или его отсутствие	1,3
	Всего	98,7

Сопоставительный анализ выше приведенных данных с результатами исследования российского ученого Л.М. Сер показывает, что российскую молодежь устроило бы следующее: высокий заработок – этого ожидают 79% молодежи, далее следует интересное содержание работы – 48%, хорошие условия труда – 40%, наличие социальных гарантий – 30%, наличие возможности профессионального роста – 27%,

творческая работа, предполагающая инициативу – 19%. Намерены искать работу по критерию ее престижности – 19%, полезности обществу – 13% молодежи. Получить хорошую работу в первую очередь помогает, по мнению 50% опрошенной молодежи, наличие высокой квалификации и знаний [4]. Данные показывают рациональный подход современной молодежи к выбору будущей работы.

Данные исследования выявили, что почти каждый второй респондент ориентируется получить диплом данного вуза, что свидетельствует о нацеленности на получение высшего образования выбранного им вуза. Также следует отметить, что доминирующим фактором значимости в будущей работе для выпускников является возможность заработать, иметь деньги для личных нужд – 32,3% выпускников обозначили этот фактор как один из ведущих, что объясняется ориентацией

молодежи на материальный успех и благополучие. Около 22,0% опрошенных выпускников нацелены на возможности карьеры, а каждый пятый выпускник вуза ориентирован на возможность самореализации (12,3%), проявить себя. Настораживает то, что выпускники вузов наименьшую роль в значимости будущей профессии отводят творческому характеру и инновационности труда, самостоятельности, соответствию профессиональным способностям (таблица 2).

Таблица 2 – Распределение респондентов по значимости в будущей работе (%)

Значимость в будущей работе		в %
1	возможность заработать, иметь деньги для личных нужд	32,3
2	возможность карьеры	22,0
3	творческий характер	4,0
4	коллектив	3,7
5	возможность самореализации, проявить себя	12,3
6	достижение признания	
7	соответствие способностями	1,7
8	польза людям	
9	возможность профессионализма	2,0
10	престиж должности	0,7
11	самостоятельность	0,7
12	современные технологии	0,7

В результате проведенного социологического исследования в Южном регионе Казахстана среди выпускников вузов выявлены основные требования, выдвигаемые будущими специалистами к работе: прежде всего высокий заработок – этого ожидают 79,0% молодежи, далее следуют интересное содержание работы – 48%, хорошие условия труда – 40,0%, наличие социальных гарантий – 30,0%, наличие возможности профессионального роста – 27,0%. Респондентам так же важны такие критерии работы, как престижность – 19,0%, творческая работа, предполагающая инициативу – 19,0%, полезность обществу – 13,0% молодежи. Получить хорошую работу в первую очередь помогает, по мнению 50% опрошенной молодежи, наличие высокой квалификации и знаний.

Однако, для респондентов так же существенное значение имеет наличие связей и знакомств

(40%). В структуре требований будущему месту работы молодежь также отметила такие качества, как готовность трудиться с полной отдачей сил (28%), инициативность и предприимчивость (23%), дисциплинированность, исполнительность, ответственность (20%).

Молодежь при выборе будущей профессиональной деятельности особое внимание отводит содержанию и условиям труда. На вопрос «Для Вас в работе важно?» для молодых специалистов наиболее значимым фактором в работе является уровень заработной платы – 25,4%. т.е. молодые специалисты обозначили этот фактор как один из ведущих, что объясняется ориентацией молодежи на материальный успех и благополучие. Для 18,3% опрошенных значимость в работе – это интересная работа. 10,2% молодых специалистов – условия для профессионального роста и карьеры. 17,8%

считают самым важным в работе результат. 4,6% молодых специалистов предполагают интеллектуальное и личностное развитие, то есть

стремятся к приобретению нового знания и опыта, что является одним из важнейших условий развития и роста специалиста (таблица 3).

Таблица 3 – Распределение молодых специалистов по наиболее значимым факторам в работе, в %

Важность в работе	
высокая зарплата	25,4
интересная работа	18,3
гарантия сохранения рабочего места	7,1
результаты труда	17,8
хорошие отношения с коллегами по работе	5,6
хорошие условия для карьерного роста	10,2
возможность для личностного и профессионального роста	4,6
комфортные условия труда, обеспеченность необходимыми средствами труда и инновационными технологиями	4,1
достижение материальных благ	1,5
справедливое отношение руководства к персоналу	1,5
легкость и прибыльность работы	1,5
другое	2,5

Один из ключевых вопросов исследования является определение степени приверженности выпускников вузов избранной профессии, т.е. насколько тесно связана их работа с полученной профессией и насколько они удовлетворены своей профессией. Для выявления признаков, оказывающих наибольшее влияние на распределение молодых специалистов по вопросу о связи текущей работы с полученной профессией, рассмотрим результаты опроса.

На вопрос «Ваша специальность, по которой Вы работаете сейчас» 59,0% респондентов работают по специальности, т.е. Другими словами, трудоустройство по специальности означает, что содержание работы, права и обязанности специалиста полностью связаны с полученной в учреждении профессионального образования специальностью. Около 23,9% опрошенных считают, что их текущая работа близка к полученному диплому в учебном заведении. Еще 17% имеют работу, которая по должности не совпадает с полученным образованием, т.е. не соответствует полученному диплому.

Таким образом, более половины работников опрошенных работают по специальности, но при

этом важно учитывать, что ситуация не характеризуется как благоприятная, так как и есть показатель трудоустройства не по специальности – 17,0%, что свидетельствует о несбалансированности количества выпускаемых специалистов и запросов рынка труда.

Для сравнительного исследования был проведен социологический опрос с охватом 300 респондентов г. Саратова (Россия) при содействии центра региональных социологических исследований Саратовского государственного университета им. Н.Г. Чернышевского (май-август 2015 г.). Результаты исследования показывает, что среди 45,7% респондентов специальность и полученное высшее образование соответствуют, 36,4% – близка к образованию, полученному в учебном заведении, 34,1% – не соответствует образованию, полученному в учебном заведении. В то же время, данные показывают, что только около 46% молодежи реализовали профессиональный потенциал по выбранной им специальности. Но около 37,0% молодых людей остаются нереализованным профессиональным потенциалом в ракурсе полученного профессионального образования. Данный

факт свидетельствует о высоком уровне профессиональной мобильности среди молодежи, остаются не реализованными полученные профессиональные знания. Латентными показателями здесь являются мотивы выбора профессии, динамика отношения к выбранной профессии в ходе обучения, ситуация на рынке труда и т.д.

На профессиональный потенциал молодых специалистов оказывает влияние соответствие уровня их квалификации требованиям рабочего места. По данному критерию нами выделены три группы молодых специалистов (таблица 4):

1 группа респондентов характеризуется соответствием уровня квалификации требованиям рабочего места (60,7%). В данной группе высокий процент удовлетворенности трудом и

больше шанса на совершенствование профессионального потенциала.

2 группа респондентов характеризуется тем, что работа требует более высокой квалификации (14,8%). Данная группа респондентов в связи с недостаточным уровнем профессионального образования и опыта испытывают трудности в профессиональности деятельности. Дальнейшее профессиональное развитие зависит от мотивации самого молодого работника.

3 группа респондентов занимается трудом, который ниже или не соответствует их квалификации (30,2%). В данной группе низкий уровень профессиональной мотивации, высокий уровень неудовлетворенности трудом. Профессиональный потенциал молодого специалиста остается полностью нереализованными.

Таблица 4 – Соответствует ли уровень Вашей квалификации требованиям вашей работе

Пол	Соответствие уровня образования и квалификации							Всего
	работа соответствует моей квалификации	работа требует более высокой квалификации	требования немного ниже моей квалификации	требования гораздо ниже моей квалификации	работа не соответствует моей квалификации	затрудняюсь ответить	другое	
Жен	81	14	8	0	4	3	7	117
	69,2%	12,0%	6,8%	0,0%	3,4%	2,6%	6,0%	100,0%
Муж	55	13	4	1	0	1	2	76
	72,4%	17,1%	5,3%	1,3%	0,0%	1,3%	2,6%	100,0%
Всего	136	27	12	1	4	4	9	193
	70,5%	14,0%	6,2%	0,5%	2,1%	2,1%	4,7%	100,0%

Выводы

Анализируя результаты социологического исследования, проведенного в 2015 году по трудовым ценностям, стратегии занятости и стиля работы современной молодежи, выделены следующие тенденции:

– большая часть молодых людей понимает концепцию высшего образования как «знания, необходимые для общего развития», «ключ для делать карьеру», «документом, необходимым для жизни»;

– больше, чем половина молодежи, работает или хочет работать по своей специальности;

– «низкая зарплата по специализации», «сложно найти работу по специальности» и «не любят выбранную профессию» являются главными причинами занятости молодежи не по специальности;

– основными причинами при трудоустройстве современной молодежи являются «отсутствие опыт работы», «функциональное несоответствие профессионального образования к требованиям рабочего места», «нет знакомых».

Идет процесс изменения приоритетов, обуславливающих выбор профессии и удовлетворенность работой. Если в предыдущие десятилетия среди факторов, определяющих выбор профес-

сии и удовлетворенность работой, решающее значение имели интерес к ней, престиж в обществе, возможность реализовать свои способности и идеалы, то ныне акцент делается прежде всего на материальном факторе. При этом именно интерес является главным доминирующим фактором при выборе специальности. Молодые люди достаточно четко представляют, какие возможности дает им та или иная вузовская специальность для дальнейшего продвижения по социальной лестнице, будущего труда и материального благополучия.

С точки зрения перемещений имеет значение и такое явление, как время выбора труда (включая не только профессию, но и место работы). Относительно ранний выбор профессии создает человеку предпосылки для лучшей адаптации и квалификации и, следовательно, способствует более стабильной профессионально-трудовой карьере. Однако именно ранний выбор может быть ошибочным. Что создает

предпосылки перемены труда в будущем, способствует как раз нежелательным изменениям в профессионально-трудовой карьере.

С социологической точки зрения особое значение имеют профессиональные желания и мотивы выбора профессии личностью. В индивидуальном развитии личности до выбора профессии возникают различные желания выбрать профессию. Даже лица, работающие по специальности, уже освоившие профессию, выражают зачастую желание выбрать новую профессию. Профессиональное желание формируется в конкретных социальных условиях, оно носит временный и прежде всего обусловленный возрастом характер. В связи с этим профессиональные желания личности подвержены быстрой изменчивости. Причины изменчивости профессиональных желаний личности, с одной стороны, лежат в развитии самой личности, с другой стороны, в очень различных и дифференцированных внешних воздействиях.

Литература

- 1 Канагатова А.М. Молодежь Казахстана. // Вестник КазНУ. Серия философии и культурологии. – 2011. – № 2. – С. 36.
- 2 Чередниченко Г.А. Перемены в структуре занятости и образовательных стратегии молодежи. Грани российского образования. – М.: Центр социологических исследований, 2015. – С. 278.
- 3 Богословская О. Мотивация получения высшего образования в контексте выбора профессии // Высшее образование в России, 2006. – №5. – С. 44.
- 4 Сер Л.М. Развитие механизмов профессионального самоопределения вузовской молодежи в России: Автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – М., 2007. – С. 18.

References

- 1 Kanagatova A.M. Youth of Kazakhstan. / Bulletin of the KazNU. Series Philosophy and Cultural Studies. – 2011. – № 2. – P. 36.
- 2 Cherednichenko G.A. Changes in the structure of employment and education of youth strategy. The faces of the Russian education. M.: Center for Sociological Research. – 2015. – P. 278.
- 3 Bogoslovskaya A. Motivation for higher education in the context of the choice of profession. Higher education in Russia. – 2006. №5. – P. 44.
- 4 Ser L.M. Development of professional self-determination of high school youth mechanisms in Russia. Abstract for the degree of candidate of economic sciences. – M., 2007. – P. 18.

Сарсенова Ә.Б.

**Жоғары оқу орны
түлектерінің жұмысқа орналасу
жүйесін салыстырмалы талдау**

Жоғары оқу орнын аяқтау және еңбек нарығына шығу – жас маманның өміріндегі маңызды оқиғаның бірі. Осы кездегі қабылданған шешім түлектің одан әрі карьерасына және өмірлік жолына әсер етуі мүмкін. Жастардың жұмыс іздеу үрдісіндегі басты көрсеткіш ол жұмыс іздеу тәсілдері мен стратегиялары болып табылады. Трансформациялық өзгеру процесінде, қазіргі қазақстандық қоғамда жоғары оқу орны түлектерінің жұмысқа орналасу стратегиясын зерттеу өзекті болып отыр. Жастардың жұмысбастылық мәселесі көптеген елдердің басты, өткір мәселесіне айналды. Мақалада Түркия мен Қазақстан жоғары оқу орны түлектерінің жұмысқа орналасу жүйесіне салыстырмалы талдау жасалынып, еңбек нарығына жас мамандардың шығу жолдары мен жұмыс іздеу әдістері белгіленіп, жұмыс іздеу барысында екі елдің жастары түрлі әдістерді қолданатыны айқындалды. Түркияда жұмыссыздықты жою және жастар жұмысбастылығын дамыту, кеңейту мақсатында Iskur, жұмысбастылықты қамтамасыз ету жөнінде Түркия агенттіктің рөлі қарастырылады.

Екі елдің жастары үшін жұмысқа орналасуда басты кедергілердің бірі кәсіби дайындық пен практикалық тәжірибенің төмен деңгейі екені айқындалды.

Түйін сөздер: жоғары оқу орны түлектері, жұмысқа орналасу стратегиясы, еңбек нарығы, жастардың жұмысбастылығы, ISKUR, интернет ресурстары.

Sarsenova A.B.

**Comparative analysis of job
search graduates**

Completion of high school and entering the labor market – one of the most important events in the life of a young specialist adopted on this point solution can greatly affect future career and the entire way of life. For college graduates find themselves, their place in life is impossible without having a job corresponding to their abilities, needs and opportunities, and for this we need to find their place in the labor market.

The main criterion of job search for young professionals is to find ways of working and employment strategy. Study employment of graduates of higher educational institutions in conditions of constant transformation changes in the modern Kazakh society is overdue. Youth employment has become the most acute problem in the youth policy of many countries. In the article is a comparative analysis of graduate employment system in Kazakhstan and Turkey, ways to find work and a way out of young professionals in the labor market are highlighted. It is revealed that there are significant differences in job search techniques. The role of Iskur in order to regulate the employment of young people and to prevent the unemployment rate in Turkey is considered in the article.

For the modern society it is particularly important to understand of what constitutes the modern youth, it is potential, values, preferences. According to the analysis are many sided employment strategies and job search of graduates of Kazakhstan and Turkey revealed. So, for example Kazakhstan graduates are mainly on traditional values. For domestic graduates the problem of their marital status and expansion of their friends to activate their network of interactions is actual nowadays.

So the first jobs were found with the help of parents and friends by means of ties. As for Turkish university graduates the Internet – resources, ISKUR employment agency regulation most contributed in finding a job. It can be assumed that graduates of this country are more adapted to the market conditions. For both countries, significant barriers to employment of graduates was the low level of training and experience.

Key words: graduates, employment strategy, labor market, youth employment, ISKUR, Internet resources.

Сарсенова А.Б.

**Сравнительный анализ
системы поиска работы
выпускников вузов**

Основным критерием поиска работы для молодых специалистов является способы поиска работы и стратегия трудоустройства. В условиях постоянных трансформационных изменений в современном казахстанском обществе исследование трудоустройство выпускников высших учебных заведений актуально. Занятость молодежи стало самой острой проблемой в молодежной политике многих государств. В статье делается сравнительный анализ системы трудоустройства выпускников Казахстана и Турции, выделены способы поиска работы и пути выхода молодых специалистов на рынок труда, также выявлено что, существуют значительные различия способов поиска работы. В целях регулирования занятости молодежи и по предотвращению безработицы в Турции рассматривается роль Iskur.

Для обеих стран значимым барьером в трудоустройстве выпускников стал низкий уровень профессиональной подготовки и практического опыта.

Ключевые слова: выпускники вузов, стратегия трудоустройства, рынок труда, занятость молодежи, ISKUR, интернет-ресурсы.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ ТҮЛЕКТЕРІНІҢ ЖҰМЫСҚА ОРНАЛАСУ ЖҮЙЕСІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Кіріспе

Жоғары оқу орны түлектері жоғары және кәсіби білім деңгейлері бар, яғни арнайы жоғары білім алған жас адамдар категориясына жатады және жастар ретінде заманауи тенденциясы мен қоғамның өзгеру қайшылықтарымен тығыз байланысты. Олардың еңбекке деген қатынасынан елдің экономикасының дамуына қаншалықты үлес қосатындығы байланысты. Олар негізінен жұмысбасты тұрғын халықтың негізгі бөлігін құрап, елдің жан-жақты дамуына елеулі үлес қосып жатыр.

Жастардың жұмысқа орналасуы – мемлекеттік жастар саясатын жүзеге асырудағы ең күрделі мәселелердің бірі. Жастардың жұмысбастылығының едәуір мәселелері елімізде нарықтық экономика мен еңбек нарығын қалыптастыру үрдісінде халықтың жұмысбастылық құрылымында маңызды өзгерістердің, жұмысшылардың түрлі категорияларына сұраныспен туындайды. Қоғамның дамуына байланысты жаңа мамандардың пайда болуы үшін кәсіби мамандардың қажеттілігі туындап отыр. Еңбек нарығының талаптарына сәйкес мамандарды дайындау бейіні мен көлемінің теңсіздігі жоғары оқу орнын бітірген түлектердің жұмысқа орналасу мәселесін қиындатады.

Көптеген ғалымдар мен мамандар түлектердің жұмысқа орналасу мәселесін зерттеп, жұмыссыздық көрсеткішін төмендету зерттеу жұмыстарының мақсаты болып отыр. Мысалы, жастардың өмір сүру қызметін, соның ішінде жұмысқа орналасу мәселесін жан-жақты қарастырған ресей зерттеушілері М.К. Горшкова және Ф.Э. Шерегиннің фундаменталді еңбектерін атап өтуге болады [1].

Түркияда Çelik «Анкара мен Шанлыурфадағы жастар жұмыссыздығы» атты докторлық диссертациясында жастардың жұмыссыздығына әсер ететін факторларды анықтап, өмір сүру стратегияларын қарастырды [2]. Түрік зерттеушісі Демирай жоғары білімі бар түлектердің жұмысбастылық жағдайын, жастар арасындағы жұмыссыздық және Түркиядағы жоғары оқу орны түлектерінің жұмысбастылық мәселесін жан-жақты зерттеген.

Ал, Е.И. Беглова еңбек нарығында жас мамандардың жағдайын зерттей келе, «жас маман – жоғары кәсіби мекеменің түлегі,

ресей еңбек нарығының тікелей қатысушыларының бірі болып табылады» деп анықтама береді [3, 172 б.]

Жастардың жұмысбастылығы тек дағдарыс кезеңінде ғана емес, сонымен бірге еңбек нарығының тұрақты даму жағдайында да өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Бұл мәселені шешу үшін тиімді жұмысқа орналасу қажет. Яғни, мемлекеттік органдардың, жұмыс берушілердің ықпал етуі арқылы жұмысбастылықты қамтамасыз ету.

Сәтті жұмысқа орналасу сонымен қатар, еңбек нарығында ЖОО түлектерінің мінез-құлық стратегиясына байланысты. Әлеуметтану ғылымында қалыптасқан тәсілдер еңбек нарығында жас мамандардың экономикалық мінез-құлқының басты үш стратегиясы туралы түсініктерді тудырады: прагматикалық, парықсыз-конформистік және кәсіби-еңбектік.

Экономикалық мінез-құлықтың прагматикалық стратегиясы жұмысқа материалды әл-ауқаттың көзі ретінде қарау қатынасына негізделеді. Осындай стратегияны ұстанатын жас мамандар еңбек нарығына еш қиындықсыз бейімделеді, айналысатын жұмыс түрін қиындықсыз ауыстырады, жаңа жұмыс табатын әлеуметтік белсенді топ болып табылады. Олар көбінесе өздеріне жұмысқа орналасуға көмек беретін мемлекеттік жастар саясатына және жұмыспен қамту орталықтарына емес, өз күшіне көбірек сенеді. Экономикалық мінез-құлықтың парықсыз-конформистік стратегиясы барлық жұмыстар бірдей, жұмыс істемесе тіптен жақсы деген көзқарасқа негізделеді. Осы стратегияны қолдаушылар еңбек құндылықтарға бағытталған емес. Олар жұмысқа жағымсыз міндет ретінде қарайды. Жұмыс жасаған жағдайда ол таза, әрі жеңіл және жайлы өмір сүру мүмкіндігін беруге қажет. Экономикалық мінез-құлықтың кәсіби-еңбек стратегиясы үшін жұмысқа кәсіби өсу тәсілі ретінде, жеке қабілеттердің дамуы, қоғамда өзінің орнын алу сияқты бағыттар тән. Жастардың мұндай топтары орнықты әлеуметтік-кәсіби стереотиптермен ерекшеленеді. Бұлар білікті, адал жұмысшалар [4, 66-67].

Сонымен қатар, түлектердің жұмысқа орналасу жүйесінің басты бөлімінің бірі жұмыс берушілер болып табылады. Жас мамандарды дайындау саласында ЖОО мен жұмыс беруші арасындағы ұзақ мерзімді серіктестік қатынасты орнату мен дамыту еңбек нарығында сұранысқа сай мамандарды дайындау сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Жұмыс берушілердің талаптары ресей зерттеушілері Н.Н. Бондаренко, М.Д. Красильни-

кова және т.б. зерттеулерінде кеңінен қарастырылған [5]. Олардың пікірінше, бүгінгі күні жұмыс беруші талапты жақсы қоятын тапсырыс беруші және түлектің потенциал сапасын бағалаушы ретінде қарастырады. Қазіргі таңда жоғары білім қажеттілік ретінде қабылданғанымен, тұрақты жұмыс орнын табуға кепілдік бере алмайды. Онымен қоса, көп жағдайда жұмыс берушілер алдын ала түлектерден шеберлік пен білім трансформациясын талап етеді. Жұмыс беруші еңбек нарығында өзінің ұйымына қажет жұмысшыны таба алмайды, сол себепті оған жұмысшылардың бейімделуі, қайта оқытуына ресурстарды жұмсайды.

Негізгі бөлім

Бүгінгі таңда жас мамандардың еш тәжірибесіз және еңбек өтіліміңіз жұмысқа орналасуы екіталай. Жұмысқа орналасуда көп мүмкіншіліктер болу үшін біреулер екінші жоғары білім алып жатады, шетел тілін, компьютерлік курстарды оқып жатады. Осындай күрделі, әрі лажсыз жағдайда дұрыс бағыт қажет. Жұмысбастылық саласындағы өзгерістер жас маманнан үлкен жауапкершілігін, пысықтықты, өз өміріне жауапкершілікпен қарау ептілігін талап етеді. Алайда, жаңа технологияларға қатысты терең білімдері бар мықты мамандар барлық уақытта, барлық жерде сұранысқа ие болады.

Жоғары оқу орны түлектерінің жұмысқа орналасу мәселесі, тек Қазақстанға емес сонымен қатар көптеген мемлекеттерге де қатысты. Түркия елінің тұрғын халқының көп бөлігін жастар құрағандықтан, осы елдің жас мамандарының жұмысқа орналасу механизмдерін қарастыратын боламыз.

TÜİK, İşgücü İstatistikleri (еңбек статистикасы) мәліметіне сүйенсек, жастар арасында білім деңгейі бойынша жоғары білімі бар жас мамандардың жұмысбастылық көрсеткіші жоғары деңгейде екенін байқауға болады. Жоғары білім бар жас мамандар 71,9%, кәсіби орта білімі барлар 58,3% құрап отыр [6, б.176]. Жоғары білімнің бар болуы елдің экономикалық өсу деңгейін арттырып, жұмыссыздықтың себептерін азайтатыны сөзсіз. Яғни, экономикалық өсу жұмысбасты халықтың өсуіне негіз болады.

Жас түлектердің жұмысқа орналасу мәселе бойынша Түркияда көптеген тың зерттеулер жүргізілді. Соның ішінде, Aygülen Kayahan Karakul зерттеу нәтижелерін негізге ала отырып аталмыш мәселені қарастыратын боламыз. Ал, Қазақстанда бұл проблеманы талдау мақсатында

ғылыми жоба аясында жүргізілген әлеуметтанулық зерттеу нәтижелерін пайдаланамыз.

Жаңа жоғары оқу орнын бітіріп, еңбек нарығына шыққан жастардың алдында көптеген қиындықтар туындайды. Соның бірі еңбек өтілімі жоқ жас мамандар үшін жұмыс іздеу күрделі міндеттердің бірі болып табылады. Екі елдің де ЖОО түлектері жұмыс іздеу барысында түрлі әдістерді пайдаланады.

Зерттеу нәтижелеріне сүйенсек, жұмыс іздеудің негізгі көзі ретінде Қазақстандық жастар үшін мыналар болып табылады: 36,5% респонденттер жұмыс іздеу барысында таныстардың көмегіне жүгінген. 29,2% жас мамандар тікелей жұмыс берушілер арқылы жұмысқа орналасқан. Сұралғандардың 21,9% ата-аналары көмектескен, интернет көмегін 5,2% респонденттер пайдаланған екен. Жұмысбастылық жөнінде мемлекеттік бағдарламалар бойынша 3,6% сұралғандар қолданса, 2,1% БАҚ арқылы жұмысқа орналасқанын көрсетеді. 3,6% респонденттер арнайы жұмыспен қамту қызметтерінің көмегіне жүгінген және 1,6% респонденттерге жәрмеңкелер вакансиясы арқылы жұмыс орындарын іздегенін. Демек, қазақстандық жастар жұмыс іздеу ресурстарының негізгі көзі ретінде таныстардың байланысын есептейді, одан кейінгі кезекте жұмыс берушілермен тікелей сұқбаттасу арқылы жұмыс орындарын тапқан.

Ал, Түркияда 80,5% респонденттер интернеттегі хабарламаларға жүгінген, 77,8% İŞKUR'-ге тіркелу арқылы, Интернеттегі жұмыс іздеу сайттарына тіркелу арқылы 72,2% жұмыс орнын тапқан екен. Ал 59,3% түйіндемемді бірнеше жұмыс орындарына тарату арқылы іздесе, 50,1% отбасы мүшелері, туыстардың ақпарат беру арқылы пайдаланған, жұмыс берушілерге тікелей өздері бару арқылы 48,2% жұмыс іздеу ресурстары ретінде пайдаланған. Ең аз пайдаланылған индикатор ретінде өз ісімді ашу 8,2%, Шетелде жұмыс жасауға талпындым 5,9%, Газетке хабарлама беру арқылы 1,1% [7, 128]. Жастар жұмыс іздеген кезде, бір мезетте бірнеше әдістерді пайдаланады. Қазіргі кезде әлеуметтік желілердің маңыздылығы артып келе жатқанын зерттеу нәтижелерінен байқап отырмыз.

Біздің елдің жастары үшін жұмыс іздеуде таныстардың ролі басым болып келсе, ал түрік жастары үшін интернеттегі хабарландырулар негізгі болып отыр. «Нарықтық жағдай, сонымен бірге кадрлық агенстволардың техникалық және технологиялық жабдықталуы олардың көп бөлігі өз қызметтерінде технологияны, соның ішінде

интернетті пайдалануға мүмкіндік туғызды» [8, б. 6-9] Жұмыс іздеудің заманауи мүмкіндіктеріне байланысты интернет жұмыс іздеудің жолын жеңілдетті. Интернет арқылы жұмыс іздеу төрт бағытта нәтижелі болуы мүмкін: арнайы ресурстарға түйіндемені орналастыру, арнайы ресурстардан бос жұмыс орындарын қарау, әлеуметтік желілер арқылы бос жұмыс орындарын қарау, электронды пошта арқылы вакансияларға сұрату жіберу.

İşkur – жұмысбастылықты қамтамасыз ету жөніндегі Агенттіктің түрік жастарының жұмысқа орналасу мәселесінде ерекше орынға ие. Оған жоғарыда көрсетілген зерттеулер нәтижесінен көруге болады. Жас мамандарда İŞKUR кәсіби білім беру бағдарламасы бойынша әртүрлі фирмалардағы жұмыс орындарында тәжірибеден өтуге жіберіп отырады. Сонымен қатар, әлеуметтік желілерде жеке хабарландырулар «өзі туралы хабарлама» беру тиімді әдістердің бірі екенін көрсетіп отыр. Яғни, жұмыс іздеуші жас маман өз білімі мен білімділігін өзіне пайдалы шарттарды қоя отырып «сатуды» білдіреді.

Жас маманның еңбек нарығында тиімді жұмысбастылығына әсер ететін факторға уақыт, яғни жұмыс іздеу процесінің ұзақтығы жатады. Жас маманға ЖОО аяқтағаннан кейін қысқа мерзім ішінде жұмысқа орналасу маңызды.

Қазақстанда 45,8% жас мамандар 1 ай – 3 ай мерзім ішінде жұмысқа орналасқан. 18,2% респонденттер үшін жұмыс іздеу ұзақтығы 3 айдан 6 айға дейінгі аралықты құрады. 13,0% сұралғандар 6 ай – 9 ай аралығында жұмыс іздеген екен. 9,4% жас мамандар бір жыл ішінде (9 ай 1 жыл) жұмыс іздеумен айналысқан, 8,9% респонденттер бір жылдан артық уақыт жұмыс іздеген.

Түркияда зерттеуге қатысқан 59,8% респонденттер 0-1 жыл (465 адам) жұмыс іздеу ұзақтығын құраса, 34,6% зерттеуге қатысушылар (269 адам) 1,1 жыл – 4 жыл жұмыс іздеу мерзімін құрады, ал 5,6% жас мамандар 4 жыл және одан көп жыл уақытты жұмыс іздеумен өткізген [7,96].

Жұмыс іздеу барысындағы жоғары оқу орны түлектері арасында жұмыс таба алмаудың бірнеше себептері кездеседі. Қазақстанда зерттеу барысында жас мамандарға «Жұмыс іздеу барысында қандай кедергілермен кездестіңіз?» деген сауал қойылды. Сұрау нәтижесі бойынша, жас мамандардың көп бөлігі еңбек өтілімінің болмауы, практикалық білімнің, тәжірибенің жетіспеуі секілді қиындықтармен (48,3%) кездескен екен. 15,2% респонденттер менің

мамандығым бойыншы сұраныстың аз болуы деп есептейді. 11,8% жас мамандар үшін кедергілердің бірі жалақысы төмен төленетін мамандық деп есептесе, 3,9% жемқорлық сияқты қиындықтармен кездескен [9, 163]. А.Монтаевтың зерттеу нәтижелері де біздің зерттеуіміздің нәтижелерін дәлелдеп отыр. Яғни, қазақстандық жоо түлектері жұмысқа орналасуда басты кедергілер ретінде кәсіби дайындық пен практикалық тәжірибенің төмен деңгейі; одан кейінгі себеп жұмыс орындарына бәсекелестіктің жоғары болуы; еңбек нарығының жағдайы туралы түлектердің ақпараттануының төмен деңгейі; стихиялы еңбек миграциясы деп атап өтеді. Оның зерттеулеріне қатысқан түлектердің пікірінше, ЖОО құрылымдары, жұмысқа орналасу агенттіктері жоғары оқу орнын бітірген түлектердің жұмысбастылық мәселесіне әсер етпейді [10, б. 79].

Aygülen Kayahan Karakul зерттеу нәтижелеріне сүйенсек, жұмыс іздеудің қиындықтары ретінде алдыңғы үш себептер анықталды. Олар: *білім деңгейлері сәйкес келмеу; жалақы мөлшерінің төмен болуы; әлеуметтік орта кең емес болғандықтан жұмыс табу қиынғы соқты деп көрсетіледі.*

Одан кейінгі орында жас мамандар деп көрсетеді. Соның салдарынан көптеген жастар мамандығы бойынша жұмысқа орналасудан бас тартады. Бұндай жағдай жас мамандардың еңбегін пайдаланудың төмен тиімділігіне алып келеді. Яғни, жоғары білімі бар мамандарды «қайта шығару» туралы және оларды дайындау сапасымен қанағаттанбауы туралы мәселелер туындайды. Кейінгі себептерге, *жұмыс берушілер жас мамандарды жұмысқа ала бермейді; мен бітірген ЖОО еңбек нарығында танымал емес болғандықтан; экономикалық дағдарыстың салдарынан жұмыс таба алмай жүрмін; бұл кездейсоқтық болғандықтан жұмыс таба алмай жүрмін* сияқты жұмысты іздеу барысында жас мамандардың алдында қиындықтар кездескенін анықтайды [7, б.156- 158].

Бұдан байқап отырғанымыз, екі елдің еңбек нарығына шыққан жас маман білім деңгейлерінің сәйкес келмеу немесе практикалық білімнің жетіспеу салдарынан көп қиындық көрген.

Жұмыс орнын таңдауда жас мамандарға жалақы мөлшері сияқты индикаторды ескеру маңызды болып табылады. Қазақстанда 20,9% респонденттер айына 30000-40000 теңге жалақы алса, 40000-50000 теңге шамасында жалақыны 29,1% респонденттер құраса, 50000-70000 теңге 22,4% зерттеуге қатысушылардың жалақы мөлшерін құрап отыр. 70000-90000 теңге 5,1%,

ал жоғары жалақыны 16,3% респонденттер алатынын көруге болады. Көріп отырғанымыздай, жастар арасында жоғары көрсеткішті орташа жалақы мөлшері 40000-50000 теңге табыс мөлшері болып отыр.

Түркия мемлекетіндегі зерттеулер нәтижесі бойынша, жас мамандардың орташа айлық көрсеткіші төмендегідей. Жұмыс тәжірибесіне сәйкес 27% жас мамандардың жалақы мөлшері 750 TL (лира) құрайды, 26,6% жастардың жалақысы 751-1000 TL және 21,2% респонденттер 1001-1500 TL аралығында жалақы алатынын көрсетті, 14,3% зерттеуге қатысушылар 1501 – 2000 TL; 8% ЖОО түлектері 2001 – 3000 TL-ға дейін жалақы мөлшері құрайды. Ал, 2,8% жастардың жалақысы 3001 TL және одан жоғары құрайтынын атап өтті [7, б.117].

Бірақ қазіргі жағдайда кәсіби білім мен дағдылардан басқа түлектің жеке сапалары, оның өзін-өзі көрсету дағдылары, еңбек нарығындағы белсенділігі үлкен рол атқарады. Біздің ойымызша, түлектердің еңбек нарығында өз орнын жылдам таба алмауына әсер ететін әлеуметтік-психологиялық факторларды да атап өтуге болады. Олар: жұмыс орнын таңдауда өз мақсаттарының жоқ болуы, еңбек нарығы туралы білімінің болмауы, еңбек нарығына дағдылану мінез-құлқының жоқтығы, соның ішінде ең басты түйіндемені дұрыс құрастыра алмау және жұмыс берушімен сұқбаттасу кезінде өзін көрсете алмау.

Қорытынды

Екі елдің жастарының жұмыс іздеу сипатын талдай келе, жоғары оқу орны түлектерінің жұмысқа орналасуға қатысты қиындықтар кездесіп жататыны байқалды. Жұмыс іздеу барысында қазақстандық түлектер дәстүрлі құндылықтарға көбірек негізделеді, яғни жас мамандар жеке байланыстардың, ата-ананың көмегіне, жұмыс берушілерге тікелей жолығу жағдайлары әсер етеді.

Түрік жастары қазақстандық жастарға қарағанда жұмыс іздеу көздері әлдеқайда өзгеше болып келеді. Олар: интернеттегі хабарламаларын, жұмысбастылықты қамтамасыз ететін ІШKUR Агенттігіне тіркелу, интернеттегі жұмыс іздеу сайттарына тіркелу арқылы жұмыс орындарын тапқан. Демек, бұл елдің жастарына еңбек нарығында өзбетінше және белсенді жұмыс іздеуге бағытталған мінез-құлықтың дағдылары мен әдістердің бар болуы тән болып отыр.

Қалай Түркия, солай Қазақстан жоғары оқу орны түлектері жұмысқа орналасуда тәжірибенің жоқтығы жұмыс іздеуде кедергі болатын басты факторы ретінде байқап отырмыз. Қаржылық сипаттан басқа, жұмыс тәжірибені жию қажеттілігінің маңызы зор болып табылады. Себебі, түлектердің кәсіби тәжірибенің жоқтығы жұмысқа орналасуда кедергі болатынының көріп отырмыз. Яғни тәжірибесіз жұмысқа тұру оңайға соқпайды, ал жұмысқа орналаспау салдарынан қажетті тәжірибені жинау мүмкін емес. Сол себепті екі елдің түлектері үшін жоғары оқу орында оқып жүрген уақытта еңбек нарығына ерте араласып, түрлі жұмыстарға орналасу бұл мәселенің оң шешімі болар еді. Ертерек жұмысқа орналасу университетті аяқтаған уақытта тұрақты еңбек

статусын қамтамасыз етуге мүмкіндік берері анық. Қорытындылай келе, жоо түлектері өздерінің кәсіби стратегияларын құру шеберлігі мен білімдердің қалыптасуы бойынша арнайы курстарды өтуге мұқтаж. Бұл еңбек нарығында қажетті білімдер мен шеберлік тапшылығын білдіреді. Осыдан кәсіби бейімділік жүйесін одан әрі жетілдіру, кәсіп, өндіріс беделін арттыру, жоғары оқу орны түлектердің кәсіби бабында көтерілуді қамтамасыз етеді. Яғни, жоғары кәсіби білім жүйесінде және түлектердің жұмысбастылық мәселесіне қатысты жұмысбастылықты реттейтін мекемелерде реформалау қажеттілігі туындап отыр. Жоғарыда айтылғандардың барлығы екі елдің жұмыс іздеу стратегия бағыттарының әр түрлі болып келуі туралы айтуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

- 1 Горшков М.К., Шереги Ф.Э. Молодежь России: социологический портрет. – Второе издание, дополненное и исправленное. – М.: Институт социологии. РАН, 2010.
- 2 Çelik, K. (2006). Unemployment Experience of Youth in Ankara and Şanlıurfa. Yayınlanmamış doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 3 Беглова Е.И. Безработица молодежи: первоочередная проблема современного рынка труда / Е.И. Беглова // Экономические науки. – 2010. – №10. – С.172 -176.
- 4 Гладкова И.А. Стратегии поведения выпускников вуза на рынке труда//Содействие профессиональному становлению личности и трудоустройству молодых специалистов в современных условиях. Сборник материалов Всероссийской заочной научно-практической конференции (Белгород, 15 – 18 декабря 2009.) С. 66-67. <https://esstu.ru/uportal/document/download.htm%3Bjsessionid=AAE0B7F6D50EB0250EEDE944A49FD948?documentId=13341>
- 5 Бондаренко Н.Н. Запросы работодателей к качеству профессиональной подготовки работников// Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. – 2005. – № 3; Красильникова М.Д. Работодатели о современном состоянии рабочей силы и профессиональном //Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. – 2005. – № 3.
- 6 Seyda Erden Özsoy // Mesleki eğitim – istihdam ilişkisi: türkiye’de mesleki eğitimin kalite ve kantitesi üzerine düşünceler. Electronic Journal of Vocational Colleges- Aralık 2015 4. UMYOS Özel Sayısı. 176 s.
- 7 Aygülen Kayahan Karakul. Türkiye’de üniversite mezunlarının işsizliğinin eleştirel bir çözümlemesi. // Eğitim bilimleri enstitüsü eğitim yönetimi ve politikası anabilim dalı eğitim ekonomisi doktora programı. Ankara Temmuz, 2012, 341 Sayfa.
- 8 Гутгарц Р. Д. INTERHET и кадровые услуги: монография // Материалы ежегодной конференции профессорско-преподавательского состава ИГЭА 22-27 марта 1999 г. – Иркутск, 1999. – С. 6-9.
- 9 Сарсенова Ә.Б. Жас мамандардың жұмыс іздеу стратегиясы: қиындықтары мен шешу жолдары (статистикалық-элеуметтанулық талдау)// IX Международная научная конференция. Инновационное развитие и востребованность науки в современном Казахстане. – Алматы, 2015. – 163 б.
- 10 Монтаев А.Б. Социально – экономические стратегии выпускников вузов на постсоветском пространстве: сравнительный анализ России и Казахстана. Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук. – Саратов, 2015. – С. 79. Қолжетімді ресурсы: http://www.sgu.ru/sites/default/files/dissertation/2015/12/23/montaeв_disertaciya.pdf

References

- 1 Gorshkov M.K., Sheregi F.Je. Molodezh’ Rossii: sociologicheskij portret. – Vtoroe izdanie, dopolnennoe i ispravlennoe. – M.: Institut sociologii. RAN, 2010.
- 2 Çelik, K. (2006). Unemployment Experience of Youth in Ankara and Şanlıurfa. Yayınlanmamış doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 3 Beglova E.I. Bezrabotica molodezhi: pervoocherednaja problema sovremennogo rynka truda / E.I. Beglova // Jekonomicheskie nauki. – 2010. – №10. – S. 172 -176.
- 4 Gladkova I.A. Strategii povedenija vypusnikov vuza na rynke truda//Sodejstvie professional’nomu stanovleniju lichnosti i trudoustrojstvu molodyh specialistov v sovremennyh uslovijah. Sbornik materialov Vserossijskoj zaochnoj nauchno-prakticheskoj konferencii (Belgorod, 15 – 18 dekabrja 2009.) S. 66-67. <https://esstu.ru/uportal/document/download.htm%3Bjsessionid=AAE0B7F6D50EB0250EEDE944A49FD948?documentId=13341>

- 5 Bondarenko N.N. Zaprosy rabotodatelej k kachestvu professional'noj podgotovki rabotnikov// Vestnik obshhestvennogo mnenija: Dannye. Analiz. Diskussii. – 2005. – № 3; Krasil'nikova M.D. Rabotodateli o sovremennom sostojanii rabochej sily i professional'nom //Vestnik obshhestvennogo mnenija: Dannye. Analiz. Diskussii. – 2005. – № 3.
- 6 Ceyda Erden Özsoy // Mesleki eğitim – istihdam ilişkisi: türkiye'de mesleki eğitimin kalite ve kantitesi üzerine düşünceler. Electronic Journal of Vocational Colleges- Aralık 2015 4. UMYOS Özel Sayısı. 176 s.
- 7 Aygülen Kayahan Karakul. Türkiye'de üniversite mezunlarının işsizliğinin eleştirel bir çözümlemesi. // Eğitim bilimleri enstitüsü eğitim yönetimi ve politikası anabilim dali eğitim ekonomisi doktora programı. Ankara Temmuz, 2012, 341 Sayfa.
- 8 Gutgarc R. D. INTERHET i kadrovye uslugi: monografiya // Materialy ezhegodnoj konferencii professorsko-prepodavatel'skogo sostava IGJeA 22-27 marta 1999 g. – Irkutsk, 1999. – S. 6-9.
- 9 Sarsenova A.B. Zhas mamandardyn zhumys izdeu strategijasy: kiyndyktary men sheshu zholdary (statistikalyk-aleu-mettanulyk taldau)// IH Mezhdunarodnaja nauchnaja konferencija. Innovacionnoe razvitie i votsrebovannost' nauki v sovremennom Kazahstane. – Almaty, 2015. – 163 b.
- 10 Montaeв A.B. Social'no – jekonomicheskie strategii vypusnikov vuzov na postsovetskom prostranstve: sravnitel'nyj analiz Rossii i Kazahstana. Dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni kandidata sociologicheskikh nauk. – Saratov, 2015. – S. 79. Kolzhe-timdi resurs: http://www.sgu.ru/sites/default/files/dissertation/2015/12/23/montaeв_disertaciya.pdf

ЦЕНТР ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИННОВАЦИЙ

Центр «Психологических технологий и инноваций»
создан на основании приказа ректора № 68 от 24.04.2012.

Основные направления научной деятельности:

- анализ и разработка инновационных технологий, как в прикладной, так и научной психологии;
- проведение научно-исследовательских работ, связанных с разработкой и внедрением новых инновационных технологий, стимулирующих повышение самооффективности и продуктивности человека в разных сферах жизни и в системе образования, в частности;
- разработка новых инновационных технологий в сфере прикладной и практической психологии;
- проведение фундаментальных, прикладных, инновационных, научных и др. исследований по проблемам гармонизации внутреннего мира и самооэффективности человека в различных сферах жизнедеятельности;
- обеспечение психологических услуг населению (психологическая диагностика, консультирование, экспертиза, тренинговая деятельность);
- повышение психологической грамотности и практических навыков специалистов психологических служб разных сфер и проведение сертификации деятельности практических психологов.

Контактные данные: г. Алматы, пр. аль-Фараби 71.
КазНУ им. аль-Фараби. Факультет философии и политологии. Центр психологических технологий и инноваций.

Тел.: 292-57-17, вн.: 2131.

E-mail: Fatima.Tashimova @kaznu.kz

Сияз Г.Н., Әбдікєрова Г.О.

Болашақ әлеуметтік жұмыс мамандарының өзін-өзі дамытуындағы еңбек мотивациясының рөлі

Мақалада әлеуметтік жұмыс мамандарының өзін-өзі дамытуға себеп болатын ішкі-сыртқы кәсіби мотивациялық факторлар теориялық тұрғыдан негізделді. Тұлғаның мотивациясы оның мінез-құлық құрылымында маңызды орынды ала отырып, максатқа бағытталған қозғалысын анықтайтын негізгі түсініктердің бірі болып табылады. Алайда индивидтің мотивациясын әлеуметтік шындықтан бөлек зерттеу мүмкін емес. Әлеуметтік жұмыскердің мотивация мәселесін зерттеудегі дағды – бұл берілген мәселені индивидуалды әрекеттер социопсихологиялық талдау арқылы зерттеудің қажеттігі, мотивациялық процестердің өзекті әлеуметтік құбылыстармен байланысын ашу болып табылады. Сондай-ақ мотивациялық фактор алған білімнің икемділік пен дағдыға айналуын қамтамасыз ете отырып, тұлғаның кәсіби өсу мен шеберлікке жетуінің құралы. Еліміздегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың өзгеруі, еңбек сферасындағы ауқымды қайта құрулар қарқынды бәсекелестік қатынастың пайда болуы, тұлғаның нарықтық бәсекелестік қатынастар шеңберінде өзін-өзі тануында тұрақтылықты қамтамасыз етуде мемлекеттің рөлінің бейтараптанғанын көрсетеді. Осындай түрдегі құндылықтардың өзгеруі әлеуметтік-экономикалық процестерде тұлғаның индивидуалды деңгейіне, оның өзінің алдына мінез-құлық үлгісіне деген жауапкершіліктер қояды. Әлеуметтік жұмыскерлердің өзін-өзі жетілдіру мотивтері қарастырылды. Болашақ әлеуметтік жұмыскерлердегі кәсіби құндылықтары зерттеді.

Түйін сөздер: әлеуметтік жұмыс, өзін-өзі кәсіби дамыту, мотивация, рухани құндылықтар.

Siyaz G.N., Abdikerova G.O.

The role of motivation in self-realization of future specialists of social work

In article theoretical based external and internal motivational factors, professional self-realization of specialists of social work. Motivation takes the leading place in the structure of behavior and is one of the main concepts that are used to explain the driving forces, activities in General. However, it is impossible to investigate the motivation of the individual in isolation from social reality. The sociologist approach to the problem of motivation is to view the necessity of studying this problem through a socio-psychological analysis of individual actions, disclosure of communications motivational process with the actual social situation. It should also be noted that the motivational factor provides a transformation of knowledge, abilities, skills in tools for personal and professional growth, thus contributing to the achievement of professional skills. High level of motivation to work promotes the full utilization of abilities and skills of workers, increase economic growth. From a high level of intrinsic motivation depends not only social and creative activity of workers, but the final results of enterprises in their multifaceted socio-economic activities, including in the provision of services to the public social security bodies. The change in the socio-economic situation in our country, large-scale transformations in employment accompanied by high intensity of competition and the leveling of a role of the state as a guarantor of stability, offering particular individual autonomy in the question of personal self-determination within the framework of competitive market relations. Often the prospects for the development of society increasingly depend not on how developed the mechanisms of the subordination of the personality to the needs of society, and on how actively implements mechanisms of combinations of abilities and needs of the individual with the interests and needs of society. Examined the motives of self-realization social workers. Investigated the professional values of future social workers.

Key words: social work, professional fulfillment, motivation, moral values.

Сияз Г.Н., Абдикєрова Г.О.

Роль мотивации в самореализации будущих специалистов социальной работы

В статье теоретически основаны внешние и внутренние мотивационные факторы, профессиональные самореализации у специалистов социальной работы. Мотивация занимает ведущее место в структуре поведения личности и является одним из основных понятий, которое используется для объяснения движущих сил, деятельности в целом. Однако невозможно исследовать мотивацию индивида в отрыве от социальной реальности. Подход социолога к проблеме мотивации – это взгляд на необходимость изучения данной проблемы посредством социопсихологического анализа индивидуальных действий, раскрытия связи мотивационного процесса с актуальной социальной ситуацией. Зачастую перспективы развития общества все более зависят не от того, насколько развиты механизмы подчинения личности потребностям общества, а от того, насколько активно реализуются механизмы сочетания способностей и потребностей личности с интересами и потребностями общества. В статье рассмотрены мотивы самореализации социальных работников, исследованы профессиональные ценности будущих социальных специалистов.

Ключевые слова: социальная работа, профессиональная самореализация, мотивация, моральные ценности.

**БОЛАШАҚ
 ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС
 МАМАНДАРЫНЫҢ
 ӨЗІН-ӨЗІ
 ДАМУЫНДАҒЫ
 ЕҢБЕК МОТИВАЦИЯ-
 НЫҢ РӨЛІ**

Әлеуметтік жұмыс – кәсіби қызмет ретінде дамыған елдер қоғамында көпжылдық тарихқа және үлкен мәнге ие, ал Қазақстан қоғамына соңғы онжылдықта ғана осы мамандықтың маңыздылығы мен болашағы туралы түсінік келді. Кәсіби қызметтің қалыптасуына халыққа қызмет көрсету тәжірибесі, әлеуметтік қызмет көрсетулер, жаңа әлеуметтік мекемелерді құру, әлеуметтік жұмыс мамандарының мәртебесін арттыру болып табылады. Құқықтық-нормативтік бағытта заңдық негізді дамыту, халықты әлеуметтік қорғау мен қолдауға бағытталған стандарттарды жасау, мамандықтың мәртебесін арттыру шаралары бүгінгі күннің басты міндеті. Қазақстанда әртүрлі кәсіби сферада әлеуметтік жұмыс орын алған ішкі-рухани жағдайлар, бұрынғы күрделі әлеуметтік-экономикалық талаптардың көрінісі. Қазір елімізде әлеуметтік жұмыс жаңғыру үстінде. Шет елдік тәжірибелерді белсенді алу мен оны бір мезгілде елімізде нақты қажеттіліктерге сай бейімдеу процесі жүруде.

Мамандық таңдау – айтарлықтай күрделі және ұзақ мотивациялық процесс: мамандықты дұрыс таңдау көбінше адамның өз кәсіби өмірінің қанағаттандырылуымен байланысты. Мамандықты танымдық таңдау адамның өзіндегі әлеуметтік құндылықтарының бағытталуымен жүзеге асады. Егер адам үшін, қоғамдық мәртебе маңызды болса, онда мамандық сәннен шықпаған, қоғамдағы мәртебелі мамандық таңдалады. Әдетте мамандық мәртебесінің екі түрі көрсетіледі – экономикалық және мәртебелік. Экономикалық мәртебе ұсынылатын материалдық марапаттау деңгейіне байланысты (өзекті немесе потенциалды) таңдауда және кәсіби жолын жүзеге асыру (мамандық таңдау, кәсіби өзін-өзі анықтау). Мамандықтың экономикалық мәртебесіне оған деген тұрақты сұраныс; еңбек нарығында тұлғалардың сабақтас мамандықтар арасында берілген мамандыққа бәсекелестігі. Мамандықтың беделді мәртебесі (беделділік) берілген еңбек түрінің мазмұндылығы (шығармашылық функция үлесімен, шығармашылық сипатымен) және мамандықтың атақтылық деңгейімен анықталады.

Сонымен, әлеуметтік жұмыс мамандығының беделінің ауқымды өсуімен де, ол бәрібір қоғам өмірінен жоғары бола алмайды. Мамандықтың экономикалық мәртебесі жөнінде-

гі объективті ақпараттар бойынша және кәсіби топтардың биліктік ресурстарын зерттеу нәтижесінде алынған ақпараттар бойынша әлеуметтік жұмыскер мамандығының әлеуметтік мәртебесі айтарлықтай төмен. М.Ю. Горбунова әлеуметтік жұмыс төңірегіндегі кәсіби мотивациялық факторларды (мотиватор) келесідей көрсетеді [1]:

Кәсіби құзыреттілік, теориялық білімдер мен тәжірибелік дағдылардан тұрады.

Кәсіби құндылық, кәсіби кодекстің негізгі принциптері.

Альтруистік мотивация – бұл рухани парыз және көңіл білдіру мотивіне негізделген ішкі тұлғалық мотивация. Е.И. Комаров Мәскеу әлеуметтік университеті әлеуметтік жұмыс менеджменті кафедрасы жетекшілері арасында алынған зерттеуінде келесі дифференциалды жүйені ұсынады [2]:

Кез келген қызмет түрінің мотивін зерттеуде тәжірибелік мәні маңызды болады. Әсіресе, бұл мәселе, қызметтің жаңа түрлеріне, оның ішінде әлеуметтік жұмыс үшін өзекті. Қазақстанда соңғы жылдары орын алған экономикалық, саяси, демографиялық процестер әлеуметтік сфераны өзгертті. Бұл жағдайда әлеуметтік көмек пен қолдаумен, реабилитация және әлеуметтік қызмет көрсету (қарттар, мүгедектер, қиын өмірлік жағдайдағы азаматтар, ата-ананың қамқорлығынан айрылған жетім және қараусыз қалған балалар, тыл жұмысшылары, саяси репрессия құрбандары, аз қамтылған азаматтар) мәселесі маңыздана түседі.

Әрбір мамандық өзге мамандықтарға ұқсас және өзіне тән құндылықтарымен спецификалық болып келеді. Мамандықтың кәсіби құндылықтары жеке адам мен қоғам өміріндегі рөлі мен мәртебесіне негізделеді. Жеке мансаптағы сәттілік мамандық сәттілігінің синониміне айналады. Берілген тезис, әсіресе әлеуметтік жұмыскерлердің кәсіби мотивациясын қолданғанда жақсы іске асады. Қазақстанда онжылдықтар көлемінде кейбір мамандықтарда әртүрлі тәсілмен материалдық қамсыздандыру үшін ұжымдық құндылықтардың қоғамдық мәні ауысты. «Қоғамдық пайда» мамандықтың жоғары мәртебесі немесе факторы ретінде қабылданбады, мамандарды ынталандыру өз шеңберінде қалып қойды. Әсіресе, маңыздысы «мамандық» түсінігі елімізде тұрақталмаған, құрылымсыз. Қазіргі Қазақстанда кәсіби құрылым әлеуметтік мәртебе мен беделді анықтауда өзінің бастапқы күйін жоғалтуда, мамандықтың жүйелік құндылықтарына мән берілмейді. Халықты әлеуметтік қорғау жүйесіндегі кадрлық «жетіспеушілік»

жартылай мамандармен, осы саланың маманы еместермен толы. Әлеуметтік жұмыскерлердің ішкі альтруистік мотивациясы материалдық игіліктерді алуға әлсіз, осындай ретпен мамандықты әлеуметтанулық анықтауларда Т.Парсонс бірінші ретте мамандардың қоғамдық қызығушылықтарға мән берілетінін атап көрсетеді.

Әлеуметтік жұмыскердің кәсіби қызметінің сәттілігіне құндылықтар жүйесі көп әсер етеді. Көмек көрсетуші мамандықтар ішіндегі бірден бір маңыздысына әлеуметтік жұмысты жатқызуға болады, кәсіби қызметке деген жеке мотивтер жүйесі мен құндылықтардың берілуімен анықталады. Н.Б. Шмелева құндылықтарды альтруистік мінез-құлықтық әрекеттерді; кәсіп алдындағы этикалық жауапкершіліктер құндылығы; өзін-өзі жетілдірудегі қажеттіліктермен байланысты, өзіне деген сенімділік, тұлғаның өзін-өзі жетілдіруі, қызметте кәсібилікке жету [3]. Кәсіби құндылықтар жүйесі, жоғарғы ішкі мотивацияның әсерінен дамиды. Т. Парсонс кәсіби рөлге деген критерийді жеткілікті түрде анық белгілеуге болады деп тұжырымдайды. Бірінші критерий – қалыптасқан арнайы дайындық талаптары, білім берудің дұрыстығы және білім алған индивидтердің құзыреттілігі. Оқу процесі маманға құндылықтар бағытын түзуші интеллектуалдық компоненттерді беру процесіне ие. Екінші критерий – бұл алынған кәсіби білімдерді дағды түрінде жүзеге асыру. Үшінші критерий – еркін мамандардан олардың құзыреттілігі өздерінің барлық әлеуметтік сферасындағы қызығушылықтарда қолданылады, еңбекте альтруистік мотивациялы орын алады.

Т. Парсонс мамандар мотивациясына анықтама беруге ұмтыла отырып, әртүрлі ұғымдағы түсінігі бойынша негізгі мотив жеңіске жету деп санады. Біреулер үшін жеңіс – өз қызметіндегі техникалық мақсаттарға жету, яғни іскер адам жауапкершілігін алған фирманың табысқа жетуі. Жеңістің басқаша түсінігі – бұл кәсіби топта жоғары деңгейге жету, «мойынсұну». Ол әлеуметтік жұмыста тәжірибенің сипаты мен бағасымен, өз саласында кәсіби артықшылықтар мен абыройға ие болумен өлшенеді. Е.А. Яблокова және Л.И. Катаева әлеуметтік жұмыстағы жетістік феномені әлеуметтік маңызды нәтижеге жетудің нәтижесінің өнімділігі, нәтижелігі, мәдени техникалық, еңбекті ұйымдастырудағы іс-әрекет нәтижесімен барабар деп көрсетеді. Бұл кәсіби қызмет жетістігінің объективтілік критерийінің аталуы. Жетістіктің субъективті критерийі бар, субъектінің іс-әрекетінің жеке жағда-

йында, іс-әрекетке деген қанағаттандыру ретінде анықталады [4].

Осы критерийлерді біріктіргенде белгілі болғаны: қызметте жетістікке жету қанағаттандыру күйін туындатады, жетістіктер мотивациясы, өзін-өзі дамыту, қызметте жеке тұлғалық потенциалын арттыру мен жоғары нәтижеге жетуге деген ынталандыру.

Әлеуметтік жұмыстағы өзін-өзі жетілдірудің маңызды детерминаты адам басқаратын негізгі мотивтер болып табылады. Мотивтің мәні, Е.П. Ильин көзқарастарына сүйене отырып мотив іс-әрекеттегі негізгі аралық білім, адамның іс-әрекеті мен қызметтері [5]. Э.Декидің пікірі бойынша кәсіби қызметте екі негізгі тенденциялар: құзыреттілікке және шеберлікке ұмтылу. Адам қандай да бір іс-әрекетте қаншалықты өзін құзырлы және нәтижелі сезінетін болса, онда соншалықты шеберлікке деген мотивациясы көрінеді, берілген іс-әрекет маманның өзін-өзі дамытуына әсер етеді.

Жалпы, еңбек мотивтері қызметтің нақты түрін таңдағанда жүзеге асады. Т.Парсонстың «мамандық таңдаудағы сілтеме» моделіне сәйкес әлеуметтік-психологиялық мамандықтарда (әлеуметтік жұмыс жататын) үміткердің кәсіби жарамдылығын қорытындылағанда тек:

- үміткерлерде әлеуметтік-психологиялық қызметке арнайы қабілеттіліктер (психологиялық және физикалық қасиеттер) болуын анықтау;
- әр түрлі әлеуметтік мамандықтарда нормативті талаптардың қойылуы;
- таңдалған мамандықтың нормативтік талаптарына сай үміткердің жеке тұлғалық негіздерінің дұрыс берілуі.

Ғылыми-әдістемелік жағынан мамандықты дұрыс таңдау, біріншіден таңдалған әлеуметтік жұмыскер мамандығының қоғам мен халықтың нақты топтарының қызығушылығымен сәйкестігі, екіншіден, еңбек сферасы әрекеттерін анықтау жеке тұлғалық қабілеттіліктерін ең жоғарғы деңгейде беру, ашылу, үшіншіден, әлеуметтік сферада тұлғаның тұрақтылық әрекетіне бейімділігі, төртіншіден, таңдалған сферада кәсіби қалыптасу мен абыройдың пайда болуы.

Мотивация және ынталандыру түсініктерінің өзара байланысын көпшілік авторлар сипаттай келе, мотивация өзін-өзі дамытумен байланысты еңбек процесіндегі шығармашылық ішкі мотивация секілді түсіндіріледі; ал құралдық мотивация индивидтің еңбекке әрекет ету құралы – сыртқы мотивациясы ретінде [6]. Оның ішінде қарапайым жұмысшылар мен аз тәжірибелі мамандарда сыртқы мотивация басым.

Бұл анықтама, кәсіби қызмет «адам-адам» сферасында дұрыс емес. Еңбекте әрекет етуі бойынша әлеуметтік жұмыскерлер жұмысшылар секілді қарапайым еңбек түрімен қамтылған, төменгі жалақыға ие деген дәлел бүгінгі күнде сәйкес келмейді. Әлеуметтік жұмыстағы еңбек жоғарғы ішкі мотивациямен ынталандырылады.

Б.М. Генкин ішкі мотивация жұмыстың мазмұны мен мәнімен анықталады деп санайды, яғни еңбек процесін сипаттаушы стимулдар әсерінен қалыптасады. Ол сыртқы мотивацияны дәлелді түрде «ынталандыру» түсінігімен теңестіреді. Б.М. Генкин ішкі мотивацияның екі аспектісін белгілейді: құрамды және рөлдік, мұнымен әдебиеттерде ішкі және сыртқы мотивация бірдей жинақталмағанын көрсетеді және ынталандыру түсінігінің экономикалық мотивацияда таралғандығын айтады [7]. Ынталандыру экономикалық мотивация түрінде елімізде әлеуметтік жұмыс саласында айтарлықтай дамымаған. Бұл мамандардың дамуындағы кемшіліктердің бірі. Әлеуметтік жұмыстағы басты ішкі стимул болып әлеуметтік жұмыс мамандарының қоғамға, адамдарға, көмекті қажет етушілерге пайда әкелуі болып табылады. Сонымен бірге клиенті болып табылатын ұдайы қызықты адамдармен әңгімелесу, олар тарапынан сыйластық, жұмыста өзіндік деңгейі, алғашқы қадам жасай алу, еңбектің мазмұны мен маңыздылығы.

ЖОО-ғы студенттердің оқу процесіндегі кәсіби мотивациясы ретінде тұлғаның болашақ кәсіптік қызметін зерттеуін оятып, бағыттайтын санасында орын алған факторлар мен процестердің жиынтығы ретінде түсіндіріледі. Кәсіби мотивация кәсібилік пен тұлғалықтың ішкі қозғаушы күші ретінде көрінсе, оның қалыптасқан ең жоғарғы деңгейі кәсіби өзін-өзі дамыту.

Әлеуметтік жұмыс жүйесіндегі кәсіби қызмет, халықтың жеке топтарын қамтамасыз ету, оңалту, қолдау көрсетумен байланысты тапсырмаларды шешу және ол жақсы ұйымдастырылған жоспарлау, әлеуметтік саясатты жүзеге асыру, ресурстарды, бағдарламаларды дамыту. Ресурс деп кадрлық ресурстар білім мен дағдыдан бөлек әлеуметтік тәжірибеге қатысы бар, жұмыстың нәтижелігін көрсететін жоғары тұлғалық сапаларға ие мамандар түсіндіріледі. Отандық әдебиеттерде әлеуметтік жұмыскердің негізгі тұлғалық ерекшелігі не деген сұрақ көтеріледі. Әлеуметтік сала өкілдері адамдарға қажетті игіліктерін өтеу, жақсылық жасау [8]. Әлеуметтік жұмыскерлердің қызметі адамгершілік белгіге негізделіп және ол гуманистік құндылықтармен реттеледі, құн-

дылықты бағдар рөлін зерттегенде тұлғалық және кәсіби сапалар маңызды орынға ие болады. Әлеуметтік жұмыскердің тұлғалық сапасы әлеуметтік саланың өкілі ретінде оның кәсіби іске жарамдылығы мен бәсекелестігі. Мамандардың тұлғалық моралдық сапаларын қалыптастыру қоғам мен мамандықтың рухани құндылықтарын сіңіру жолымен қызметке сенім және қажеттіліктер процесіне айнала отырып жүреді. Әлеуметтік жұмыскердің тұлғалық қасиеттері, қоғамдық адамгершіліктің көтерілуіне, әлеуметтік мәселелердің шешілуіне әсер етеді.

Әлеуметтік жұмыскер жақсы шеберлік пен дағдыға адам туралы ғылымнан терең білімге ие болуы керек. Білім мен шеберліктің шығармашылыққа тұлғалық қасиеттер және қабілеттіліктермен үйлесімділігі кәсіби қызметке дайындық ретінде қарастырылады. Әлеуметтік жұмыс қоғамда маңызды – делдал функциясын атқарады. Ол азаматтық қоғам үшін маңызды әлеуметтік институтқа айналуда. Қазіргі кезде елімізде әлеуметтік саланың дамуы заңды түрде алға жылжуда әлеуметтік жұмыскерлердің бәсекеге қабілеттілік мәселесінің орнауы, әлеуметтік қызмет кадрлық потенциалының мәні және оны күшейту жолдарын ашу, түрлі категориядағы әлеуметтік жұмыс бойынша мамандарды дайындау, қайта даярлау.

Осы теориялар негізінде ҚазҰУ-да әлеуметтік жұмыс мамандығына қатысты болашақ әлеуметтік жұмыскерлердің мотивациясының әдістемелік инструментарийін жасауға негіз болды. Одан мынадай гипотеза алынды: мотивациясының деңгейі оқудың нәтижелілігі мен деңгейіне, кәсіби әрекеттерді орындауға, кәсіби маманның қалыптасуына әсер етеді. Әлеуметтік жұмыс мамандығында оқитын студенттердің мамандық-

ты таңдаудағы мотивациясын зерттеудің нәтижесін көрсету. Мамандық таңдауда, олардың қабілеттері мен мүмкіндіктерін бағалау негізінде жеке талаптарының белгілі бір деңгейін көрсетеді. Қазіргі уақытта, әлеуметтік қызметкердің мотивация мәселесі толық зерттелген жоқ. Сол себепті әлеуметтік қызметкердің өз жұмысына қызығушылығы бар ма? немесе осы процеске тартылған әлеуметтік жұмыскердің еңбектің нәтижесіне деген қызығушылық бар ма, немесе ол тек процеске жай ғана қатысушы ма? Не үшін студент «Әлеуметтік жұмыс» мамандығында оқиды, және ол кейіннен әлеуметтік қызметте жұмыс жасайды ма? – деген сұрақтар жауапсыз қалып жатады.

Зерттеуге «әлеуметтік жұмыс» мамандығының 1-4 курс аралығындағы 40 студент қатысты. Зерттеудің келесі әдістері қолданылды: анкеталық әдіс және жазбаша эссе «Не үшін мен әлеуметтік жұмыс мамандығын таңдадым» жұмысын талдау.

Анкеталық сауалнаманың нәтижесі «әлеуметтік жұмыс» мамандығының студенттеріндегі жетекші мотивтерінің бірі «адамдарға пайда алып келу» (сұралғандардың 85%). Болашақ жұмыстарын бағалауда студенттер жұмыстың шығармашылық, қызықты сипатына назар аударады (79%). Қызықты факт «Таңдалған мамандықтан нені күтесіз?» – сұрағына «жоғарғы табысты» тек 6% көрсеткен. Респонденттер әлеуметтік сферадағы мансаптық өсуді жоғары бағаламайды. Сондықтан жауап алған респонденттердің 10%-ы «олар таңдаған мамандығым бойынша жоғары мансапты иелену мүмкіндігі мені тартады» – деген нұсқаны таңдаған. Кестедегі деректер жетекші мотивацияға қатысты топтастырылған:

1-кесте – «Сіз әлеуметтік жұмыс мамандығынан не күтесіз» деген сұраққа жауаптар

Жетекші мотивация	Маңызды критерийлер	Респонденттердің % саны
Елеулі мотивация	Жұмыстың қызықты, шығармашыл сипаты	95
	Менің қабілеттіліктеріммен, дағдыларыммен, еркіндігіммен сәйкес келеді	74
	Заманауи техника, технологиямен байланыс	7
	Өз потенциалымды жүзеге асыру мүмкіндігі	28
Әлеуметтік маңыздылық мотивтері	Адамдарға пайда әкелу мүмкіндігі	85
	Сый-құрметке, мойынсұнуға жету	11
Мәртебелік мотивтер:	Жоғары жалақы алу мүмкіндігі	6
	Жоғары орынды иелену мүмкіндігі	10
	Мамандықтың жоғары мәртебесі	35

Осылайша, респонденттер үшін ең маңызды фактор жұмыстың мазмұны болып табылады. Екінші орында – кәсіби бағдары. Мәртебелік мотивтер «әлеуметтік жұмыс» мамандығын таңдауда айтарлықтай мәнге ие емес. Мамандықты таңдаудың басты мазмұны және әлеуметтік мәні жақсы көрсеткіштерді көрсетті, мұндай мотивациясыз болашақ әлеуметтік қызметкерлерден шебер маман шығуы мүмкін емес.

Бірінші курс студенттеріне «Мен не үшін әлеуметтік жұмыс мамандығын таңдадым?» жазбаша эссе жұмысына 1 курстан 21 студент қатысты. Нәтиже бойынша әлеуметтік жұмыс мамандығының бірінші курс студенттерінің бір жақты көзқарасқа ие деп тұжырым жасауға болады. Олардың көпшілігіне мамандықты және «әлеуметтік жұмыс» мамандығының аумағын білмеу тән болды. Көмек көрсету объектісі ретінде студенттердің көпшілігі (68%) тек қарттар мен балаларды көрсеткен. Мамандықтың негізгі мотиві адамдармен жұмыс істеу және оларға көмек көрсетуді (96%) таңдаған.

Зерттеудің нәтижесіне қарай респонденттерді екі топқа бөлуге болады. Біріншісі мамандықты таңдаудағы гуманистік мотивтер эмоциялық компоненттер көрсетілген. Екінші компенсаторлық мотивация (альтруистік мотивацияға қарағанда, мәртебелік мотивацияның жоғарылығы) деп сипатталады. Компенсаторлық кәсіби мотивация әлеуметтік жұмыскерге қарсы көрсеткіш болып табылады. Болашақ әлеуметтік жұмыс мамандарының мотивациялық мінез-құлқы олардың адамгершілік қасиеттерімен тікелей байланысты. Әлеуметтік жұмыс саласында қызмет етуші мамандардан ең басты талап етілетіні, ол – рухани құндылықтар, гуманизм қасиеті болып табылады. Сондай-ақ тиімді кәсіби қызметті жүзеге асыру үшін адамдарға жеткілікті мейірімділік, көмектесуге деген ниеттен бөлек теориялық білім негізінде оқу процесінде тәжірибеден өтудің арнайы бағдарламаларын әзірлеу мен іске асырудың жүйесін жасау қажет. Алынған зерттеу нәтижелері әлеуметтік қызметкерлерді даярлау және кәсіптік білім беру тиімділігін арттыру мәселесін анықтады.

Әдебиеттер

- 1 Горбунова М.Ю. Социокультурная мотивация в структуре социальной работы / М.Ю. Горбунова. – Саратов: Саратовский гос. техн. ун-т, 2004.- 112 с.
- 2 Комаров Е.И. Мотивация труда социальных работников // Российская энциклопедия социальной работы. – Т.1. – С. 361-364.
- 3 Шмелева Н.Б. Ценностные ориентации, мотивации и психологические установки в профессиональной подготовке социального работника / Н.Б. Шмелева // Российский журнал социальной работы. – 2005. – №1. – С.115-124.
- 4 Яблокова Е.А. Теоретические проблемы профессионализма работников социальных служб / Е.А. Яблокова, Л.И. Катаева // Профессиональное мастерство работников социальных служб: Материалы II Национальной конференции Ассоциации работников социальных служб. / сост. отв. ред. А.М. Панов, Л.В. Топчий, Э.А. Манукян. – М.: Социальная работа, 2010. – С. 14-26.
- 5 Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2011. – С.84
- 6 Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П.Штомпка. – М.: Логос, 2005. – 664 с.
- 7 Генкин Б.М. Экономика и социология труда: учебник / Б.М. Генкин. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2007. – С. 116-117.
- 8 Медведева Г.П. Этика социальной работы: учеб. пособие для студентов вузов / Г.П. Медведева. – М.: Ключ-С, 2009. – 96 с.

References

- 1 Gorbunova M.Ju. Sociokul'turnaja motivacija v strukture social'noj raboty / M.Ju. Gorbunova. – Saratov: Saratovskij gos. tehn. un-t, 2004.- 112 s.
- 2 Komarov E.I. Motivacija truda social'nyh rabotnikov // Rossijskaja jenciklopedija social'noj raboty. – Т.1. – С. 361-364.
- 3 Shmeleva N.B. Cennostnye orientacii, motivacii i psihologicheskie ustanovki v professional'noj podgotovke social'nogo rabotnika / N.B. Shmeleva // Rossijskij zhurnal social'noj raboty. – 2005. – №1. – С.115-124.
- 4 Jabloкова E.A. Teoreticheskie problemy professionalizma rabotnikov social'nyh sluzhb / E.A. Jabloкова, L.I. Kataeva // Professional'noe masterstvo rabotnikov social'nyh sluzhb: Materialy II Nacional'noj konferencii Associacii rabotnikov social'nyh sluzhb. / sost. отв. ред. А.М. Panov, L.V. Topchij, Je.A. Manukjan. – М.: Social'naja rabota, 2010. – С. 14-26.
- 5 Il'in E.P. Motivacija i motivy / E.P. Il'in. – SPb.: Piter, 2011. – S.84
- 6 Shtompka P. Sociologija. Analiz sovremennogo obshhestva / P.Shtompka. – М.: Logos, 2005. – 664 s.
- 7 Genkin B.M. Jekonomika i sociologija truda: uchebnik / B.M. Genkin; – М.: NORMA-INFRA, 2007. – S. 116-117.
- 8 Medvedeva G.P. Jetika social'noj raboty: ucheb. posobie dlja studentov vuzov / G.P. Medvedeva. – М.: Kljuch-S, 2009. – 96 s.

Сырманова Б.Н.
**Әлеуметтік жұмыстың
пәнаралық әдістерінің мәні**

Әлеуметтік жұмыс ғылым ретінде осы саланың зерттеушілері тарапынан жүргізілетін және оның теориялық негіздерін құрастыра отырып, қоғамның әлеуметтік шынайылығын анықтауға бағытталатын жүйелі құрылым болып табылады. Әлеуметтік жұмыс саласы әмбебап болғандықтан ол өзге де қоғамдық ғылымдардың принциптері және кешендерімен тығыз байланысты. Олардың қатарында философиялық, әлеуметтік ғылымдарының принциптерін атауға болады. Ал әлеуметтік жұмыстың тікелей принциптері қатарына гуманизм, әділеттілік, альтуризм, қоғамдық және топтық, сондай-ақ жеке қызығушылықтарды үйлестіру жатады.

Әлеуметтік жұмыс барысында қолданылатын көптеген әдістердің пәнаралық сипаты басым болып келеді. Бұл әлеуметтік жұмыстың әмбебаптығының бір белгісі болып табылады. Бұл әдіс-тәсілдер көбінесе объектіге тікелей байланысты қолданылады. Әлеуметтік қызметкер жұмыс түрін объектінің жағдайына қарай таңдап, сонымен қатар өзінің маманданған бағытына қарай таңдауы мүмкін.

Түйін сөздер: әлеуметтік психология, әлеуметтік педагогика, оптимистік гипотезалар, методологиялық қызмет, аутотренинг.

Syrmanova B.N.
**The value of interdisciplinary
methods of social work**

Researchers social work carried out in this industry, both from science and its theoretical foundations with the preparation of the calculations of aim on the social structure of a society is a system. Principles of social sphere and other social Sciences, is closely associated with complexes, because it is universal. Including philosophy, the social Sciences, we can distinguish and principles. And principles of social work directly into the ranks of humanism, justice, altruism, group and public and private interests, coordination. The interdisciplinary nature of social work used in the course of numerous work methods is a priority. This is a symptom of social work is mabatini. These methods are most often applied directly to the associated object. Select the type of object, depending on the state of social work, and specializing in the selection can be in the side.

Social work in the first place, interdisciplinary nature, and taking into account that it is a universal type of, its methodological principles of integrated clear that the principles of other sciences. The principle of universal social assistance to the client during the religious, ideological, racial, age nature eliminate discrimination in all its existence. Only one reason for the service, that must be carried out on the need of the client. The article will be of practical psychology, social work place. It is used in social work, social and educational, is the center of the main psychological methods. For example, the social perception of the social teaching methods, require the use of mechanisms of social thinking. Plays a special role in the psychology of social work and social activities. Social action related to the study of society and the human personality and.

The role of social and psychological methods in social work great, but not really. Important role in the activities of social workers requiring theoretical knowledge and specific practical skills, including the basic, social-psychological, pedagogical, organizational, legal and medico-social methods is performs. Function of psychology in social work can distinguish theoretical and methodological. The service of theoretical knowledge in psychology (social work) social work, aims, objectives, content, ways and means of forming sustainable links between both individual and collective-psychological phenomena, processes and satellite looks.

We can say that the process of formation of social work as a branch of science still in the process. The specifics of social work as a science is the relationship of knowledge and skills. Maybe because knowledge of the theoretical and practical foundations of social work in conjunction with over. This feature of social work as a branch of science and therefore can not form other.

Key words: social psychology, social Pedagogy, optimistic hypotheses, methodological service, auto-training.

Сырманова Б.Н.
**Значение междисциплинарных
методов социальной работы**

Междисциплинарный характер социальной работы, применяемые в ходе многочисленных методов является приоритетным. Этот признак социальной работы является многообразным. Эти методы чаще всего применяются в непосредственной связи с объектом.

Социальная работа в первую очередь носит междисциплинарный характер, и принимая во внимание, что это универсальный вид, его методологические принципы это принципы комплексной науки.

В социальной работе они выполняют теоретические и методологические функции. Можно сказать, что процесс становления социальной работы как отрасли науки все еще в процессе. Специфику социальной работы как науки представляет собой взаимосвязь знаний и умений.

Ключевые слова: социальная психология, социальная педагогика, оптимистические гипотезы, методологическая деятельность, аутотренинг.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ ПӘНАРАЛЫҚ ӘДІСТЕРІНІҢ МӘНІ

Кіріспе

Әлеуметтік жұмыс ғылым ретінде осы саланың зерттеушілері тарапынан жүргізілетін және оның теориялық негіздерін құрастыра отырып, қоғамның әлеуметтік шынайылығын анықтауға бағытталатын жүйелі құрылым болып табылады.

Әлеуметтік жұмыс саласы әмбебап болғандықтан ол өзге де қоғамдық ғылымдардың принциптері және кешендерімен тығыз байланысты. Олардың қатарында философиялық, әлеуметтік ғылымдарының принциптерін атауға болады. Ал әлеуметтік жұмыстың тікелей принциптері қатарына гуманизм, әділеттілік, альтуризм, қоғамдық және топтық, сондай-ақ жеке қызығушылықтарды үйлестіру жатады. [1]

Әлеуметтік жұмыс барысында қолданылатын көптеген әдістердің пәнаралық сипаты басым болып келеді. Бұл әлеуметтік жұмыстың әмбебаптығының бір белгісі болып табылады. Бұл әдіс-тәсілдер көбінесе объектіге тікелей байланысты қолданылады. Әлеуметтік қызметкер жұмыс түрін объектінің жағдайына қарай таңдап, сонымен қатар өзінің маманданған бағытына қарай таңдауы мүмкін.

Әлеуметтік жұмыс мамандығы өркениетті елдердің көпшілігіне танымал. Россияда ол жер реформасын жүргізу кезеңінде (1864 ж.) көрінді. Әлеуметтік қызметкердің ролін жерді иеленушілер атқарды → (соқыр, кедей, қараусыз қалған балалар, үйі жоқ кәрі жастағы адамдарға көмек көрсету арқылы).

XX ғасырда партиялық және кәсіподақтық қызметкерлер де өте көп қызмет атқарды. Осы кезеңнің басында білім жүйесіне әлеуметтік кадрларды жерге байланысты курс бойынша дайындау орын алды. Оқу жоспарларында шеберлік курстары болмағанымен, оларды дайындаудың методикалық негіздері осы мәселеге сай қалыптасты. Мектеп, жетім балалар үйі, арнайы мекемелерден тәрбиешілер мен оқытушылардың іс-әрекетінің ажырамас жағы әлеуметтік-педагогикалық жұмыс. А.С. Макаренко, К.А. Сухомлинский еңбектерінде әлеуметтік қызметтің шеберліктері мәселелері қарастырылған [2].

Әлеуметтік қызметкердің негізгі элементі – әлеуметтік іс-әрекеттің өзекті кеңістіктерін анықтау. Қазіргі кезеңдегі негізгі мәселелер әлеуметтік көмекті қажет ете-

тіндерді анықтау, бұлар алкогольизм мен наркоманияның профилактикасы, семьяның беріктігін қалыптастыру, жұмыссыздықтың алдын алу, еңбек нарығының әлеуметтендірілуі. Психологиялық-педагогикалық аспект мұндай жұмыстарда олардың өз белсенділіктерін жұмылдыруға негізделеді. Әлеуметтік қызметкердің шеберлігі оның мәдени деңгейіне, жалпы және кәсіби білімінің дәрежесіне байланысты. Әлеуметтік жұмыс ғылыми білімнің бір саласы ретінде мазмұны әлеуметтік-гуманитарлық және пәнаралық өзінің мінез-құлқына қарай интегративті, қоғамдық және жаратылыстанулық ғылымдар секілді бола алады.

Әлеуметтік жұмыс, ең алдымен, пәнаралық сипатқа ие және оның қызметінің әмбебап түрі екенін ескере отырып, оның методологиялық ұстанымдарына басқа ғылымдардың интеграцияланған ұстанымдары келетіні айқын. Әмбебап ұстаным клиентке әлеуметтік көмек көрсету барысындағы діни, идеологиялық, нәсілдік, жастық сипаттағы болмысын барлық дискриминацияларды жояды. Қызмет көрсету тек бір себеп, яғни – клиенттің көмекке мұқтаж болуы бойынша жүргізілуі керек [3].

Әлеуметтік технологиялар комплексті сипатқа ие болады. Олар социологиялық, экономикалық, құқықтық, психологиялық, медициналық, педагогикалық жүйелерді де қамтиды.

Педагогикалық принциптер тұлғаның оқу-тәрбиелік процес барысында қалыптасуын бейнелейді. Педагогикалық принциптердің негіздері – идеология, гносеология, психология, әлеуметтік жұмыстың алдыңғы қатарлы тәжірибелері. Әлеуметтік жұмыста педагогиканың көптеген принциптері қолданылады. Олар бір-бірімен тығыз байланысты, соған қарамастан оларды дидактикалық және тәрбиелеу принциптері деп бөлуге болады. Әлеуметтік жұмыс адамдардың мәдениетін, әлеуметтік мінез-құлықтың дағдыларын қалыптастыратын оқу процесі ретінде де қарастырылады.

Әлеуметтік үйрену процесінде тәжірибелі әлеуметтік қызметкерлер білімді, дағдыны қалыптастырудағы жүйелілік және бір ізділік принциптерін сақтап отырады.

Дидактикалық принциптердің тәрбиелік маңызы зор. Алайда, арнайы тәрбиелік принциптерді де бөліп көрсетуге болады.

Адамдарға сенуді бақылап, тексеріп отырушысы және педагогикалық ыңғайды ұштастыру әлеуметтік жұмыстағы гуманизм принциптерінің көрінісі болып табылады.

Әлеуметтік жұмыстың маңызды педагогикалық элементі – бұл адамның дүниетанымдық

көзқарастарын айқындайтын гуманистік құндылықтарды қалыптастыру. Басқа адамдармен бірлесе жұмыс істеуге, көмектесуге дайын болуға үйрету. Әлеуметтік педагогика белсенді болуға бағыт береді. Әлеуметтік жұмыстың қажетті педагогикалық элементтерінің бірі әлеуметтік іс-әрекеттер, дағдылар мен икемділіктерді қалыптастыру, адамның өздеріне көмек көрсете білу қабілетін қалыптастыру.

Әлеуметтік жұмыс тұлғаның өзін тәрбиелей білу қабілетін қалыптастыру арқылы әлеуметтік мінез-құлығының нәтижелі болуына, үзіліссіз білім алу жүйесіне енуіне мүмкіндік береді.

Әлеуметтік жұмыстың педагогикалық мазмұнын мінез-құлықтарды жөндеу және адамдарды қайтадан тәрбиелеу арқылы да көрінеді. [4]

Адамдардың санасын қалыптастыру әдістері.

Әлеуметтік сана адамның топ құрамындағы оқу-еңбегін, қоғамдық іс-әрекетінің мотивацияларын айқындайды. Оның негізінде еңбек міндеттерінің жекелік және топтық маңыздылығын көрсету жатыр. Белсенді іс-әрекет арқылы кәсіби өсу, әлеуметтік мәртебесін көтерудің перспективасын ашып көрсету маңызды. Іс-әрекеттің мотивін қалыптастыруға еңбекке саналы қарау, инициатива және творчествоның үлгілері көмектеседі.

Әлеуметтік үйрену. Оның мәні социумдағы мәдени элементтердің тұлғалық іс-әрекетте өзектендірілуі. Әлеуметтік жұмыстың педагогикалық аспектілері әлеуметтік перспективаларды қалыптастыру әдістерін қолдануда көрінеді. Митингілерде, әңгімелесуде, деприванттар (сыртқы информацияларды алулары шектеулі, әдетте, қоғамнан шеттеп қалған адамдар) алдында жеке инструктаж жүргізгенде олар тұлғаның жаңа сапаларымен, технологиялық тәсілдерімен, еңбек өндірістік білімдерімен қарулана алады. Тұлғаның коллективке енгізу әдістері де педагогикалық сипатқа ие болады. Мұның тәрбиелік және білімдік мәні қазіргі кезеңде әлеуметтік жұмысты ұйымдастырудағы демократизмнен көрінеді. Оқу-еңбектік, дене шынықтыру, көркем және де басқа да іс-әрекеттің түрінде табысқа жетуге алып келетін әдістер де құнды педагогикалық ерекшеліктерге толы. Кейде оның арнайы тәсілдері де қолданылады: еңбекті ғылыми тұрғыда ұйымдастыру, жеке ерекшеліктерді есепке алу, психологиялық негізделген эффективті көмек.

Тұлғаның дамуында оның белсенділігі ерекше роль атқарады. Белсенділіктің нәтижелілігі көптеген жағдаймен анықталады. Соның бірі тұлғаның даму деңгейі мен іс-әрекетінің сипаты.

Оқу-еңбектік міндеттер, қоғамдық тапсырмалар, қарым-қатынас түрлері тұлғаның даму деңгейіне сай болуы тиіс. Егер осы аталған жағдайлар бұзылса, онда іс-әрекет тұлға үшін қол жетпес нәрсеге айналып, оның дамуына кедергі келтіруі мүмкін.

Тұлғаның дамуында қоршаған әлеуметтік ортаның интеллектуалдық байлығы, адамға деген жақсы қарым-қатынасы әлеуметтікке үйренудің оған жақсы әсер етуіне алып келеді.

Коллектив адамның интеллектуалдық дамуына, жан-жақты дамуына әсерін тигізеді. Тұлғаның коллективте дамуы, онда жетекшінің (наставник) болуы арқылы өте тиімдірек болды деп айтуға болады.

Жетекші ретінде → коллективтегі, жоғары, кәсіби дайындығы, әлеуметтік тәрбиесі, мәдениеті бар адамды айтуға болады. Тұлғаның дамуы творчествоның әр түрлеріне қатысу арқылы да тиімді жүреді. Проблемалар қою арқылы оқыту, үйрену, қайтадан үйрену процесіндегі зерттеулердің квалификациясын көтеру де ойлауды дамытады.

Тұлғаның дамуына өзінің мүдделеріне қызығушылығына сәйкес оның түрлі творчестволық топтарға кіруі де көмектеседі. Экономикалық талдау бюросы, конструкторлық топтар, экологиялық комиссиялар, өзін-өзі басқару органдары – бұл да және көптеген басқа да қоғамдық-өндірістік іс-әрекеттердің түрлері тұлғаның дамуына тиімді әсерін тигізеді.

Әлеуметтік жұмыста әлеуметтік және психологиялық әдістердің рөлі үлкен, бірақ ерекше емес. Әлеуметтік қызметкерлердің қызметіндегі маңызды рөлді нақты теориялық білімдерді және тәжірибелік дағдыларды талап ететін, оның ішінде негізгісі әлеуметтік-психологиялық, педагогикалық, ұйымдастырушылық, құқықтық және медициналық-әлеуметтік болып табылады және тағы басқа әдістерді орындайды.

Әлеуметтік жұмыстағы психологияның теориялық және методологиялық қызметтерін бөліп көрсетуге болады. Психологияның теориялық қызметі (әлеуметтік жұмыстағы) әлеуметтік жұмыстың мақсаты, міндеттері, мазмұны, жолдары және құралдары арасында тұрақты байланыстарды қалыптастырудан және индивидуалдық, коллективтік-психологиялық құбылыстар, процестер және заңдылықтардан көрінеді.

Методологиялық қызмет → психологияның әлеуметтік-педагогикалық процестерді зерттеуде, өзгерген әлеуметтік ортада тұлғаны әлеуметтендіру әдістерін қолданудан көрінеді. Психоло-

гия сонымен бірге әлеуметтік жұмыста түсіндіру, диагностикалық, жобалау, болжау қызметтерін атқарады. Психологияның түсіндіру әдісі (әлеуметтік жұмыстығы) оның көмегімен тұлғаның әлеуметтену процесінің ішкі мәнін, мазмұнын анықтап, осының негізінде әлеуметтік жұмыстың стратегиясы мен тактикасын таңдауға мүмкіндік береді. Психологияның көмегімен әлеуметтік-педагогикалық міндеттерді шешудің маңызды сипаттамалары ашылып, әлеуметтік көмек көрсету барысында адамдардың белсенділіктерін көтеру жолдары айқындалады.

Психологияның диагностикалық қызметі әлеуметтік жұмыста екі позиция бойынша → тұлғаның, оның әлеуметтік саланың диагностикасы түрінде көрінеді. Әлеуметтік жұмыстағы психологияны жобалау процедурасы әлеуметтік-психологиялық ситуацияларды бейнелеу тәсілдерін және осымен байланысты әлеуметтік жұмысты ұйымдастырудың түрлері, әдістері, мазмұны сияқты мәселелерді анықтауды қамтиды. Әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекеттерді жобалаудың психологиялық тәсілдерінің маңыздылығы психологияның әлеуметтік жұмыста қолданылатын басқа пәндермен (педагогика, социология, медицина, құқық) де байланысты болады.

Психологияның болжау қызметі → тұлға үшін перспективасы бар білімді анықтаудан және осыған сүйене отырып тұлғаны әлеуметтік дамудың, адамдардың әлеуметтік өзіне көмектесе білу деңгейін көтерудің міндеттерін анықтаудан көрінеді.

Әлеуметтік жұмыс әлеуметтік ақтауды тиімді ететін психологиялық жұмыстың прогнозтикалық (болжау) қызметінің жүйелі түрде жүргізілуінен ұтып отырады.

Әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың басты мақсаты – тұлғаны әлеуметтендіру болып табылады. Әлеуметтенудің психологиялық компоненттері → этнопсихологиялық, социопсихологиялық, топтық және жекелік сипаттамалардан тұрады.

Әлеуметтенудің психологиялық моделінің органикалық бөлігі тұлғаның әлеуметтік сезімдерін, көңіл-күйін, бағыттарын қалыптастыру болып табылады. Әлеуметтену процесі тұлғаның жоғары өзіндік белсенділігін талап етеді. Оның негізінде, тұлғаның барлық жақтарына әсерін тигізетін өзін-өзі реттеу қабілеттері қалыптасады. Яғни тұлғаның мотивтер, қызығушылығы, мүддесі т.б. жақтарына.

Әлеуметтік жұмыстың тиімділігі бірқатар факторлармен – экономикалық, материалдық не-

гіздерін басқару, педагогикалық, психологиялық факторлармен байланысты.

Психологиялық құралдар адамдардың әлеуметтік жұмыс жүйесіне деген сенімдерін қалыптастырады. Психологиялық талдау (өзіндік әрекеттерге талдау жүргізу арқылы) әлеуметтенудің негізгі құралы ретінде тұлғалық сапалардың негізгі рөліне назар аударады. Әлеуметтік қатынастар да психологиялық компоненттерден (мүдделер, қажеттілік, сезім, бағдарлар, идеал т.б.) тұрады. Олардың да атқаратын ролі ерекше деп айтуға болады.

Әлеуметтік іс-әрекет құрылымында психологиялық сипатты элементтер – мотивация, психологиялық талдау, басқару кездеседі.

Әлеуметтік жұмыстың психологиялық қамтамасыз етілуі өзіне мотивацияларды дамытуды органикалық түрде қамтиды. Мұндағы психологиялық ыңғай (подход) прагматикалық, утилитарлық, альтруистік мотивтерді жұмылдыруға мүмкіндік береді. Сонымен бірге субъектілер мен объектілерді, әлеуметтік жұмыстың процесстері мен нәтижелеріне психологиялық талдау да маңызды.

Психологиялық методика әлеуметтік жұмыстың мотивациясының сапасын бағалауға, ал психологиялық талдау – адамдардың (оқу, еңбек, көркем, спорттық, қоғамдық т.б.) іс-әрекеттердің барлық түрлерінің тиімділігін көтеруге мүмкіндік беретін стимулдарды қолдануды негіздеуге көмектеседі. Әлеуметтік жұмыстың психологиялық қамтамасыз етілуі оны басқарумен тікелей байланысты.

Әлеуметтік басқарудың психологияландырылуы социумның тәрбиелік және дамыту әсерлерінің тиімділігін көтереді.

Әлеуметтік іс-әрекеттің мақсаты күрделі сипатқа ие болады, ал олардың негізгі өзегі әлеуметтік қорғау процесіндегі тұлғаның өзіндік іс-әрекеттері үшін жақсы психологиялық жағдайларды жасаумен байланысты. Мысалы, әлеуметтік қызметкер жұмыссыздың білімдік, кәсіби дайындық, мәдени деңгейіне диагноз жасай отырып, оның қайтадан оқу процесі арқылы жаңа мамандықты меңгеріп еңбекке қатыса алатындығын сендіреді.

Әлеуметтік іс-әрекет мазмұны бірқатар психологиялық аспектілерді – әлеуметтік қажеттіліктерді, мүдделерді, мотивтерді, араласа білу тәсілдерін, адам мен топтарды қабылдауды, адамдардың өмір сүруінің жақсы жағдайларын қалыптастыруды қамтиды.

Әлеуметтік жұмыстың құралдары да өзіне бірқатар психологиялық элементтерді: ин-

формация беру, инструкциялармен таныстыру, рекомендация, сендіру, талдаудың әркілі түрлері.

Әлеуметтік жұмыстың психологиялық негізі тұлға теориясын құрайды. Әлеуметтік жұмыс тұлғаны типтестірумен байланыстыра отырып, осыған сәйкес стратегиялар мен тактикаларды айқындайды. Практикада теория акцентуация сипатындағы негізгі орынға ие болады.

Мысалы, мінез-құлықтың жағымды және жағымсыз жақтары анықталып, жанжалдық ситуациялар айқындалып, осыған сәйкес психотехникалық жаттығулар, педагогикалық нұсқаулар беріледі.

Әлеуметтік жұмыста топтардың психологиялық теориясы негізгі орынға ие болады. Топтардың құрылымы айқындалады: лидерлік, жауапкершілік, перспектива, өзіндік іс-әрекеттер, әлеуметтік тәжірибе. Әлеуметтік жұмыстағы психологиялық білім жүйесінің қажетті элементі → психологиялық қатынас (араласу) теориясы.

Әлеуметтік үйрену тұлғаны қарым-қатынас жасай білу дағдыларымен қаруландырады. Әлеуметтік жұмыстың міндеттерін шешуде әлеуметтік даулар теориясы (жеке-тұлғалық, жекелік-топтық және топаралық) ерекше роль атқарады.

Жекешелендіру және жіктеудің психологиялық теориялары да қолданылады. Жекешелендіру ыңғайы (подход) әрбір іс-әрекетке өте қажет нәрсе. Мұнда психологиялық феномендер: темперамент, мінез-құлық, ойлау, сөйлеу тағы басқа қолданады. Әлеуметтік жұмыстың дифференциясы стратификациялық-психологиялық белгілерге негізделіп, балалар мен ересектер, жастар мен қарттар, денсаулығы мықты адамдар мен аурулар, ой еңбегі мен дене еңбегімен айналысушылар, мәдениетті, білім мен мәдениеті аз, жоғары маманданған, тәжірибелі және тәжірибесіз т.б. айырмашылықтарды есепке алады. Әлеуметтік жұмыстағы психологиялық білімнің негізгі компоненті талантты адамдар психологиясы. Әлеуметтік жұмыс адамның қабілеттері, мінез-құлықтарының ерекшеліктерін есепке алуы қажет.

Әлеуметтік жұмыстағы психологиялық білім жүйесі бейімделмеген және қоғамнан шеттеп қалған адамдардың теориясы мен практикасын да қамтиды.

Мұндай топтар контингенті өте көп. Олардың өз іштерінде де психологиялық белгілері бойынша стратификация орындалады. Сонымен бірге мүгедектер психологиясы, зейнеткер адамдардың мүмкіншіліктерін дұрыс қолдана алмауға байланысты мәселелер орын алып отыр.

Олардың әлеуметтік-психологиялық рольдерін анықтау әлеуметтік жұмыс үшін маңызды.

Бұл психологиялық әдістер социумды жетілдіруге, әлеуметтендіру міндеттерін шешуге бағытталады. Психологиялық әдістер → жеке және топтық болып бөлінеді.

Психодиагностикалық әдістер → бұлар тұлғаның, коллективтің, әлеуметтік-психологиялық сапаларын зерттеумен тәрбиелеу, экономикалық қатынастарды зерттеу міндеттерімен байланысты.

Психологиялық консультация → оның негізінде индивидтің және топтың іс-әрекеттерінің қалыптастырылуы жүзеге асырылады.

Психологиялық іріктеу, таңдау (отбор) → кадрларды қайтадан оқыту сферасын таңдау, топтарды құру т.б. қолданады.

Әлеуметтік-психологиялық тренинг және ауто тренинг → кеңінен қолданылатын әдіс. Бұл әдістер тұлғаның сапаларын, қарым-қатынастарды және іс-әрекеттің тәсілдерін, әдістерін оперативті түрде қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Мінез-құлықтарды, мотивация, қарым-қатынас, өз-өзін бағалауға түзету жасау (коррекция) әдістері. Клиент өзінің тұлғалық құрылымындағы жеткіліксіз жерлерді, кемшіліктерді біліп, мінез-құлықтың жаңа моделдерін басшылыққа алып, оны қолдану үшін жаттығуды жүзеге асыра бастайды.

Психотерапия әдісі → бұл әдіс тұлға үшін ең маңызды рольге ие болды.

Олар тұтас құрылымдық жағынан психологиялық өзгертулер енгізумен байланысты. Мұндай әдістерге (тренинг, ойындар, погружение) жатқызуға болады. Бұлар жүйкелік, қатты әсер ету сипатына ие болады.

Әлеуметтік қызметкерлер – лидер, әлеуметтік психолог ролдерінде өзін көрсете білуі қажет.

Әлеуметтік қызметкерлер практикалық психолог ретінде өзін көрсете білуі қажет. Оның іс-әрекеті клиенттің практикалық мәселелерін шешумен байланысты.

Әлеуметтік қызметкерлер өзінің кәсіби ерекшеліктері жағынан – әрі педагог және психолог. Психологиялық құралдар арқылы ол социономикалық ситуацияға диагноз жасап, оның қатысушыларын айқындап, әлеуметтік технологияда қолдану қажеттігін негіздейді.

Педагогикалық әдістер арқылы ол ақпараттар беріп отырады, жұмыс топтарын құрып, коллективтік жұмысты ұйымдастыруды сендіреді, социум мен тұлғаны өзгертуге

бағытталған мәселелерді шешуге қажетті білімнің өзектілігін көтеріп, қажетті дағдылармен қаруландырады.

Әлеуметтік жұмыста практикалық психология негізгі орынға ие болады. Ол әлеуметтік жұмыста қолданылатын әлеуметтік-педагогикалық, психологиялық тәсілдердің негізгі ортасы болып табылады. Мысалы, әлеуметтік үйрету әдістері әлеуметтік қабылдау, әлеуметтік ойлау механизмдерін қолдануды талап етеді. Әлеуметтік жұмыста әлеуметтік іс-әрекеттердің психологиясы ерекше роль атқарады. Әлеуметтік әрекет социум мен адам тұлғасын зерттеу мен өзгертумен байланысты.

Мамандар персоналды тәрбиелеуде жағымды, оптимистік гипотезаларға сүйенуді дұрыс деп есептейді. Қандай қиын жағдай болмасын әлеуметтенудің міндеттерін шешуге көмектесетін факторлар, адамдар, адамдық сапалар табылады. Ірі әлеуметтік міндеттер коллективтік іс-әрекет арқылы жүзеге асырылады.

Қорытынды

Әлеуметтік жұмыс түсінігі қоғамдық өмірдің құбылысы ретінде күрделі құрылым болып табылады. Жалпы соңғы уақыттарда әлеуметтік жұмыс түсінігі мен қызметін айқындауда оның ғылыми, оқу үдерісі және арнайы тәжірибелік қызмет түрін бөліп қарастыруда. Әрине әлеуметтік жұмыстың бұл үш түрі де өзара тығыз байланысты. Дегенмен әрқайсысының өзіндік ерекшелігі бар. Әрине әлеуметтік ғылым ретінде жекелей дамып қана қоймайды. Әлеуметтік жұмыс саласы техникалық және жаратылыстану ғылымдарымен де тығыз байланысты. Сондықтан осы саланың жұмысында пәнаралық байланысты ерекше байқауға болады. Өйткені әлеуметтік жұмыс саласы медицинамен қатар, философия, әлеуметтану, психология, педагогика, құқықтану және өзге де арнайы қоғамдық пәндермен тығыз байланысты. Ғылым ретінде әлеуметтік жұмыс саласы әлі де болса қалыптасу үдерісі барысында деп айтуға болады. Білім мен біліктің ұштасуы әлеуметтік жұмыстың ғылым ретіндегі ерекшелігін білдіреді. Өйткені әлеуметтік жұмыс өн бойында білімнің теориялық және тәжірибелік негіздерін ұштастыра алады. Сол себепті де бұл ерекшелік әлеуметтік жұмыс саласын өзге ғылымдардан өзгеше етіп қалыптастыра алады. Сөзсіз кез келген ғылымның өзіне тән заңдылық, әдіс-тәсілдер мен әдіснамалық негіздері болатыны белгілі.

Әдебиеттер

- 1 Қылышбаева Б.Н., Дуйсенова С.М. Әлеуметтік жұмыстағы басқару, ұйымдастыру және әкімшілік: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 63 б.
- 2 Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности: учебное пособие. – М., 2008. – 51 с.
- 3 Сарсенова Ж.Н. Әлеуметтік жұмыс: оқу құралы. – Алматы, 2004. – 42 б.
- 4 Социальная работа / под ред. И.А. Зимней. – 73 с.

References

- 1 Kylyshbaeva B.N., Dujsenova S.M. Aleumettik zhumystagy baskaru, ujymdastyru zhane akimshilik: oku kuraly. – Almaty: Kazak universiteti, 2012. – 63 p.
- 2 Tehnologii social'noj raboty v razlichnyh sferah zhiznedejatel'nosti: uchebnoe posobie. – M., 2008. – 51 s.
- 3 Sarsenova Zh.N. Aleumettik zhumys: oku kuraly. – Almaty, 2004. – 42 b.
- 4 Social'naja rabota / pod red. I.A. Zimnej. – 73 s.

3-бөлім
ШЕТЕЛДІК ӘРІПТЕСТЕРДІҢ МАҚАЛАЛАРЫ

Раздел 3
СТАТЬИ ЗАРУБЕЖНЫХ КОЛЛЕГ

Section 3
ARTICLES OF FOREIGN COLLEAGUES

Бердібаева С.Қ., Гарбер А.И.,
Садықова Н.М.,
Байжұманова Б.Ш.,
Бердібаев С.Қ., Файзулина А.К.

**Кәсіби білім берудің
дуалды жүйесі: мәселелер
және келешегі (Германия
мысалында)**

Berdibayeva S.K., Garber A.I.,
Sadykova N.M.,
Baizhumanova B.Sh.
Berdibayev S.K., Faizulina A.K.

**Dual system of professional
education: problems
and prospects
(On the example of Germany)**

Бердибаева С.Қ., Гарбер А.И.,
Садықова Н.М., Байжұманова
Б.Ш., Бердибаев С.Қ., Файзу-
лина А.К.

**Дуальная система профес-
сионального образования:
проблемы и перспективы (на
примере Германии)**

Мақалада Германиядағы кәсіби білім берудің дуалды формасын дамыту тәжірибелері мен маңыздылығы қарастырылады және қолөнерге оқытуды дамытудың дәстүрлі негізін нарықтық жаңа әлемге сәйкес жетілдіру жолдары талданады.

Германиядағы дуалды жүйе кәсіпорынның кадрларды дайындау процесіне үнемі қатысып отыруын қарастырады, себебі кадр дайындауға кәсіпорындар көп шығын жасаса да оның қайтарымы нәтижелі болатынын, яғни сапалы кәсіби білімге кеткен шығындардың болашақ капиталға сенімді үлес қосатынын түсінуде.

Мақалада сонымен қатар Бремер зерттеу институтының зерттеулері талданады, бұл зерттеуде дуалды кәсіби білім берудің пайдалы және жағымсыз жақтары баяндалады.

Зерттеуде көрсетілгендей дуалды білім беру процесі қоғамның білім саласындағы потенциалын сақтайды және білікті жұмыс орындарына деген оқушылардың ынтасын жоғарылатады. Білім берудің дуалды жүйесі практикаға бағдарланған білім беруге ұмтылғандар үшін де тиімді болып отыр. Мақаланың қорытындысында Германиядағы дуалды кәсіби білім беруді дамыту мәселесі бойынша жүзеге асырылған ғылыми іс-сапардың нәтижелері беріледі және Қазақстанда дуалды білім берудің неміс моделін қолданудың тиімділігі негізделеді.

Түйін сөздер: дуалды білім, дуалды білім беру жүйесі, алғашқы кәсіби білім, практикаға бағдарланған білім беру, өндіріс пен білім берудің интеграциясы.

This article discusses and analyzes the relevance and expertise of the dual form of professional education in Germany and improving the basics of resuscitation traditions of apprenticeship in the relevant market of the modern world.

The dual system in Germany provides for the involvement in the process of training enterprises, which are at a fairly substantial costs associated with the training of workers, as is well known that the cost of high-quality professional training are a reliable contribution to capital.

This dual form is interested not only in learning outcomes, but also in the content of education, its organization, etc. This determines the importance of the dual system as at raining model that allows you to close the gap, the mismatch of production and educational spheres in the training of professional personnel.

A system of "the trial" of professional education, which has become a model for the future of Germany, and thanks to this form of training, it should be the development of the latest innovations in any field.

The article also discusses the study of the Bremen Research Institute, where the positive and negative aspects of the dual professional education have been investigated.

Dual educational process, as summarized in the study maintains educational potential of society and increases the number of students in accordance with the requirement of employment in qualified jobs. The dual education system also supports those who want to practice-oriented education.

In conclusion, the article gives the results of a scientific mission on the development of a dual professional education in Germany and proves the efficiency of the German model of education - dual education in Kazakhstan.

Key words: dual education, system of dual education, primary professional education, practice-oriented education, the integration of production and education.

В статье рассматриваются и анализируются актуальность и опыт развития дуальной формы профессионального образования Германии и совершенствование основы реанимации традиций ремесленного обучения в условиях рыночного современного мира. Рассматривается система «триального» профессионального образования, которая становится моделью уже будущего для Германии, и благодаря этой форме обучения оно должно стать освоением самых последних инноваций в какой-либо сфере. В статье также рассматриваются исследования Бремерского исследовательского института, где были исследованы положительные и отрицательные моменты дуального профессионального образования. В заключении статьи даются результаты научной командировки по проблемам развития дуального профессионального образования в Германии и обосновывается эффективность использования немецкой модели обучения – дуального образования, в Казахстане.

Ключевые слова: дуальное образование, система дуального образования, первичная профессиональная образования, практико-ориентированное образование, интеграция производства и образование.

^{1*}Бердібаева С.Қ., ²Гарбер А.И., ¹Садықова Н.М.,
³Байжұманова Б.Ш., ³Бердібаев С.Қ., ¹Файзулина А.К.

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

²Лейпциг университеті,
Германия, Лейпциг қ.

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

*E-mail: berdybaeva_sveta@mail.ru

**КӘСІБИ БІЛІМ
БЕРУДІҢ ДУАЛДЫ
ЖҮЙЕСІ:
МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ
КЕЛЕШЕГІ (GERMANIA
МЫСАЛЫНДА)**

Білім беру жүйесінің шешетін басты міндеттерінің бірі өндіріспен тығыз байланыста болып, әрі интеграциялауға байланысты кәсіби дайындаудың жаңа моделін қалыптастыру болып табылады. Осы міндеттерді шешуде Германиядағы кәсіби білім берудің дуалды формасын дамыту тәжірибелерінің маңызы өте зор, қолөнерге оқытуды дамытудың дәстүрлі негізін жаңа уақыт талабына орай жетілдіру мен кәсіби оқытуды дамыту үшін біздерге үлкен тәжірибелік жолды көрсете алады.

Дуалды білім беру жүйесі дегеніміз таңдаған мамандығы бойынша білімді 2 оқу орнында алады, яғни білім беру мәселесіне 2 мекеме қатысады.

Бір жағынан, ол кәсіби мектеп, ал екінші жағынан, оқытатын кәсіпорын, екеуі де бір-біріне тәуелсіз серіктестіктер болып саналады.

Германияда кәсіби білім беру жүйесін «дуалды» деп атайды, себебі қажетті кәсіби практикалық білімдер мен дағдыларды кәсіпорында алса, ал теориялық білімді, жалпы білімді кәсіби мектептерде алып, екі жақты құрылымнан құрылады [1].

Европадағы басқа мемлекеттерге қарағанда Германияда кәсіби білім берудің дуалды жүйесі жастарды алғашқы еңбек нарығында интеграциялануға мүмкін етеді. Дуалды білім беру жүйесінің неміс моделі, сондай-ақ Австрия мен Швейцарияда да таралған.

Статистикалық мәліметтер бойынша Еуропаның өзінде 25-ке дейінгі жұмыс іздеген жастардың саны 6 млн адамды құрап отыр. Испания мен Грецияда бұл көрсеткіштер бойынша мәліметтер 50%-дан асып кеткеніне біраз болғаны белгілі. Ал Германияда жұмыссыз жастардың көрсеткіші бар болғаны 8% ғана көрсетеді, яғни барлық континенттер бойынша ең төменгі көрсеткіш.

Бұл күндері Италия мен Испанияда дуалды кәсіби білім беру мәселесіне өте қатты ден қойылуда. Нидерландияда дуалды кәсіби білім берудің тұтастай жүйесін жасау қолға алынған.

Германияда алғашқы кәсіби білім алу дуалды білім беру аясында жасалады. Көп адамдар ойынша дуалды білімді жоғары оқу орнына түсе алмағын жастар алады деп, алайда шындығында жағдай басқаша болып отыр, жастардың 60%,

яғни 1.6 млн адам оқытудың осы формасын тандап отыр [2]. Кәсіби білім берудің осы моделі жас адамға кәсібін жақсы меңгеруіне қатты көмектеседі.

Оқушыларға орынды көбінесе кіші және орташа кәсіпорындар беріп отыр (80%). Бұл күндері жастар кәсіпорындарда оқып, шәкірт ақылар алады. Жастардың басым көпшілігі (55%) мектептен кейін мемлекет ұсынған 350 ресми мамандықтардың бірін «дуалды жүйеде» алады.

Эксперттердің айтуынша экономикалық даму мен бәсекеге қабілеттілікте әлемдік нарықта тұрақтылыққа ие болған Германия осы дуалды білім берудің негізінде кадрларды дайындауға қол жеткізіп отыр. Дуалды білім берудің сәттілігі оған қатысатындардың барлығына және мемлекетке де тиімді болып отыр [3].

Дуалды жүйе арқылы кадр дайындауға кәсіпорындар көп шығын жасаса да оның қайтарымы нәтижелі болатынын, яғни сапалы кәсіби білімге кеткен шығындардың болашақ капиталға сенімді үлес қосатынын түсінуде.

Сонымен қатар олар тек оқыту нәтижесіне ғана емес оны ұйымдастыру мен мазмұнына да қатты қызығушылық туғызуда. Сондықтанда кәсіби дайындаудың моделі ретінде дуалды білім берудің маңыздылығын көрсетеді және кәсіби кадрларды дайындаудағы өндіріс пен білім беру сфералары арасындағы алшақтықты жоюды мүмкін етеді.

Германия үшін болашақтың моделін «триалды» кәсіби білім беру деп атайды. Оқытудың осы үшінші жағы ең соңғы жаңа инновацияларды қандай да бір сферада игеруге мүмкіндік береді. Әсіресе нәтижелі болады деп кепіл беретін мамандықтар технологиялық өндірістер мен металл индустриясымен байланысты болып отыр.

Осы моделдің авторларының ұйғаруы бойынша білім беру мекемелерінде жетіліп жатқан инновациялық тренингтер білім сапасын көтере отырып, кәсіпорынның шығаратын шығынын азайтып, тиімділікті көтереді.

Дуалды жоғары білім беру үшке бөлінеді [4]:

Оқытудағы интеграциялану: классикалық жоғары оқу орнындағы білім беру қандай да бір мамандық бойынша практикалық кәсіби білім берумен біріктіріледі (білім беру мамандықтар тізімі стандартталған). Оқуды бітіруші жоғары білім мен кәсіби, арнайы білім алғаны туралы диплом алады.

Кәсіби іс-әрекетте интеграциялану: бұл кімде аяқталған кәсіби білімі немесе сол мамандық

бойынша көп жылдық жұмыс тәжірибесі бар адамдарға арналады, яғни кәсіби біліктілікті көтерумен байланысты оқыту формасы жүзеге асады.

Практикада интеграциялану: бұл оқытудың қосарлы түрі, ұзақ практиканы белгілі бір кәсіпорында өткізуді жоспарлайтын оқыту формасын айтады.

Германияда білім беру жүйесі 3 заңмен және бір қағидамен реттелінеді: кәсіби оқыту жайлы заң (BBiG); кәсіби оқытуды көздейтін заң; кәсіби оқыту бойынша жастарға арналған заң (BerBiFG); еңбекті қорғау туралы заң (JArbSchG); мамандық жайлы қағида (HWO).

Ал жекелей басқа кәсіптер кәсіпке арналған арнайы дайындықты талап ететін оқу міндеттерімен реттелінеді (Ausbildungsverordnungen).

Жастар неге дуалды білім алуды тандайды? Дуалды білім алудың артықшылықтары [5]:

Практикаға, нақты оқу міндеттерін шешуге жақындастырылған оқыту;

Оқытудың барлық мерзімінде шәкірт ақы төленеді;

Оқыту өткізілген сол кәсіпорында жұмыс алу ықтималдылығы өте жоғары (мәселен 2010 жылы бітірушілердің 61% сол оқытқан кәсіпорындарда жұмысқа орналасқан);

Еңбек нарығында дуалды кәсіби білім алғандар көбірек жұмыс таба алады;

Кәсіби білім беру бойынша алынған неміс дипломы халықаралық деңгейде мойындалған;

Біліктілікті жетілдіру мен университеттегі оқуды жалғастыру сәтті карьера жасаудың кепілі болады;

Оқи жүріп оқушылар кәсіпорынның барлық бөлімдерімен толық таныса алады;

Оқу процесінде міндетті түрде алған теориялық білімдері кәсіпорындағы практикамен ұштастырылуға негізделіп жасалады.

Соңғы кездері дуалды кәсіби білім берудің классикалық жүйесі практикалық білімді жоғарғы мектеп деңгейінде орындау үшін көптеген жұмыстар жасауда.

Өз кезегінде мемлекет те дуалды білім беру жүйесіндегі оқу орындарының санын ұлғайтып отыр. Экономикалық тұрғыдан мұндай білім алу өзін өзі қаржыландырумен қамтамасыз етіледі. Бремер зерттеу институты Германиядағы дуалды білім берудің пайдасын талдады: әрбір білім беретін орынның таза табыс көзі жылына 800 еуроны құрайды екен [6].

Зерттеуде көрсетілгендей дуалды білім беру процесі қоғамның білім саласындағы потенциалын сақтайды және білікті жұмыс

орындарына деген оқушылардың ынтасын жоғарылатады. Білім берудің дуалды жүйесі практикаға бағдарланған білім беруге ұмтылғандар үшін де тиімді болып отыр.

Алайда дуалды білім беру моделінің өзіне тән бірнеше қиындықтары мен мәселелері де жеткілікті. Ең негізгі мәселе білім берудің теориялық және практикалық бөлімдерінің арақатынасына байланысты туындайды.

Дуалды білім беру жүйесінің позитивті имиджіне қарамастан кәсіпорындар оқыту үшін берілетін орындарды төмендетіп отыратыны байқалады.

Ұсынылған оқу орындары және оларға деген сұраныстардың құрылымдық сәйкессіздігі: ұсынылатын оқу орындары сол кәсіпорындар қай аймақта орналасуына байланысты және солардың қажеттіліктеріне қарай оқу орындарын ұсынуға тырысады.

Сондықтанда кейбір мамандықтар жастар үшін қызықты емес, әрі кейде сол ұсынылатын орындарға оқушылар толмай қалатын жағдайлар да кездеседі.

Оқушылардың жеткіліксіз тұлғалық кемелденуі де мәселені ушықтырады: орта білімі бар аттестаты болса да, оқушылар дуалды білім беру жүйесі аясында қойылатын талаптарға әрдайым сәйкес келе бермейді.

Берілетін білімдер сапасы толық жоғарғы деңгейді қамти алмайтын кездер де болады. Оқытудың мазмұны мен оқыту әдістері көбінесе сол кәсіпорыннан тәуелді болады және оның практикалық іс-әрекет ерекшелігімен анықталады.

Теория мен практиканың осындай комбинациясы бір жағынан осы модельдің табыстылығының кепілі болса, ал басқа жағынан кәсіби дайындаудың біркелкілігін үнемі қамти бермейді. Осыған байланысты дуалды кәсіби беру аясында серіктестікті қамтитын кәсіби мектептердің оқытушыларының біліктілігін арттыру қажеттілігі жайлы сұрақтар міндетті түрде туындайды [7].

Дуалды білім беру концепциясы сенімді түрде өрістеуде: теориялық білім алып жатқан жерден, практикалық білімді беретін дуалды білім беру элементі болып табылатын кәсіпорын сол маңайда орналасқан; кәсіпорын оқыту процесінде зерттелінеді; оқушылар мен кәсіпорын келісім шартпен байланыстырылған; осындай келісім шарт кейбір елдерде кейін жоғарғы мектепке түсудің шартына айналып отыр.

Бұл келісім шарт оқу жоспарымен, практикалық сабақтардың өту фазаларымен жә-

не оқытудың келесі сатысына өтуге берілетін рұқсатпен реттелінеді. Оқу жоспарына байланысты да кейбір қиындықтар болып отырады, мәселен оқу жоспарымен ортақ келісу үшін оқу орны мен кәсіпорын арасында байланыс орнатудың өз ерекшеліктері болады, сондықтанда дуалды оқу жүйесін ұйымдастыруда осы жағына көп мән беріледі.

Сонымен қатар оқытудың мазмұны мен формасына байланысты және практикалық сабақтардың санына қатысты келіспеушіліктер туындайды. Практикалық семестрді оқу жоспарына интеграциялауда да шешілмей жатқан сұрақтар кездеседі. Оқушылармен жұмыс үнемі толыққанды болмай жатады.

Дуалды оқыту сонымен қатар кәсіби колледждерде қолданылады. Алайда «дуалды жүйе» барлық мамандықтарды толық қамтымайды. Мәселен оған мемлекеттік қызмет сферасына байланысты мамандықтар кірмейді.

Сапаның жоғарғы Европалық стандарттары, өндірістегі жаңа технологиялар, өнімдерді тарату жылдамдығы жұмыскерден үнемі өзін оқыту, яғни біліктілігін көтеріп отыруды талап етеді. Кәсіпорындар жылына осы бағытта көптеген қаржылар бөліп жатса да технологиялық прогрестердің жылдамдығы адам мүмкіндіктерінен озып кетуде.

Жекеменшік өндіріс пен мемлекеттік кәсіби мектептердің бірлескен әрекеті заңдармен реттелінеді, міне осы жағдай дуалды білім берудің өз ерекшелігін бекітеді. Жалпы мақсатқа жету үшін осы екі оқу бағыты өз күштерін бірге жұмылдырады.

Базалық кәсіби оқытудың өндірістік компоненті ретінде дуалды жүйе Қазақстандық білім беруге де аса тиімді болары сөзсіз, әрине өз қиындықтары да жеткілікті, әрі қоғамда әлеуметтік-экономикалық мәселені туындатуы да мүмкін.

Сондықтанда «дуалды оқыту» мәселесі бойынша білім беру мен еліміздің экономикасындағы заңдар мен нормативті құжаттардың ерекшеліктерін және әлемдік интеграциялық процестердің дамуын ескере отырып пайдалы жағын алуымыз керек.

Дуалды білім берудің европалық тәжірибесін ғылыми зерттеуде тек европалық әріптестердің жеткен жетістіктерін ғана талдап қоймай, қазіргі жаңа уақытта өндіріс пен мектептерді кооперациялауда туындайтын мәселелер мен қиындықтарды жеңу тәсілдері мен механизмдерін зерттеу мүмкіндіктеріне қол жеткізу қажет.

Осылайша нақты кәсіпорындардың нарық еңбегіндегі қажеттіліктеріне және жастардың

мансаптық және әлеуметтік күтулеріне бағдарланған болашақ мамандарды дайындауда дуалды жүйені құру, кәсіби білім беру мен кәсіпорындардың өзара әрекетін қамтамасыз етудің жаңа сапалы деңгейін жасай отырып, мамандарды дайындаудың жаңа сапалы мазмұнын қамтамасыз етуге болады.

Тараз мемлекеттік педагогикалық институт аясында жұмыс жасап жатқан «Жоғарғы педагогикалық білім беруді модернизациялау: Тараз мемлекеттік педагогикалық институты мен Назарбаев интеллектуалды мектебінің инновациялық ынтымақтасу мысалында педагогикалық кадрларды дайындауға оқытудың дуалды жүйесін ендіру мен тарату» атты мемлекеттік грант есебінен қазақстандық бірнеше ғалымдар (профессорлар К.Ж. Бұзаубақова, Ж.Т. Сарыбекова, С.Қ. Бердібаева) үстіміздегі жылдың маусым-шілде айларында (28.06.-14.07.2015) арнайы ғылыми іс-сапармен Германияда Лейпциг университетінде болып, осы дуалды білім беру жүйесі бойынша тәжірибелер алмасты.

Ғылыми іс-сапар барысында Лейпциг университетінің екі профессорымен алдын ала келісім бойынша арнайы кездесу өтті және Германиядағы дуалды білім беру жүйесіне қатысты көптеген тәжірибелер алынды.

«Дуалды білім берудің мемлекеттік стандартына» қатысты «Германиядағы білім берудің дуалды жүйе концепциясы» бойынша бір-

неше бағытта жұмыстар жүзеге асырылды. Атап айтсақ, педагогтарға кәсіби білім берудің дуалды жүйесі концепциясы, болашақ мамандарды дайындаудағы оқытудың дуалды жүйесі аясында кәсіби білім беру бойынша Лейпциг университетінің оқу жоспарларын талдау, Лейпциг университетіндегі педагог мамандарды дайындаудағы модульды оқыту бағдарламасымен танысу, оқу практикаларының құрылымы мен түрлері туралы тәжірибелер.

Сонымен қатар Лейпциг университетінің кітапханасында Германиядағы дуалды білім беру бойынша ғылыми-әдістемелік әдебиеттермен таныстық, соның негізінде заңды құқықтық актілерді талдай отырып Германиядағы дуалды білім берудің әдістемелік потфолиосы жинақталды.

Лейпциг университетінің профессоры, Anatoli Rakhkochkine (халықаралық және мәдениаралық салыстырмалы білім беру кафедрасы) мырзамен келісім шартқа қол қойылды, осы келісім шарт негізінде бірлескен зерттеу жобаларының жоспары талқыланды.

Сонымен қатар, осы Лейпциг университетінің профессоры, Konrad Reschke мырзамен кездесу барысында (клиникалық психология кафедрасы) психологтарға арналған стресс жағдайындағы жұмыстар бойынша Қазақстанда ұйымдастырылатын мастер кластың жобасы талқыланды. Көптеген ғылыми тәжірибелер мен идеялар алып қайттық, ендігі міндет соларды жүзеге асыру.

Әдебиеттер

- 1 «Дуалды білім беру» деген не <http://www.s-hb.de/duale-ausbildung-de/>
- 2 Екі жақты оқыту experti: [HTTP://www.bundesregierung.de/](http://www.bundesregierung.de/)
- 3 Екі жақты кәсіби білім беру халықаралық ренессансқа әкеле ме? Ұсыныс: кәсіби суреттемені интернационализациялау бойынша бастама: [//image-ungsklick.de](http://image-ungsklick.de)
- 4 Екі жақты зерттеу – кәсіби тәжірибені зерттеп білу: <http://www.hochschulkompass.de/studium/run>
- 5 Германиядағы оқытудың екі жақты жүйесі: [/http://www.faz.net](http://www.faz.net)
- 6 Екі жақты оқытудың experti: <http://www.dradio.de>
- 7 Германиядағы кәсіби білім берудің келешегі мен жағдайы [/HTTP://vt_061205](http://www.vt_061205.de)

References

- 1 What is meant “dual education”?: <http://www.s-hb.de/duale-ausbildung-de/>
- 2 Export dual training: <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Artikel/2013/04/2013-04-24-exportschlager-duale-ausbildung.html>
- 3 It Comes to an international renaissance of dual professional education? Recommendation: initiative for internationalization of professional images, at: <http://image-ungsklick.de/a/70186/kommt-es-international-zu-einer-renaissance-the-dual-vocational-training/>
- 4 Dual studies - Study and professional experience: <http://www.hochschulkompass.de/studium/rund-ums-study/study-forms/dual-studium.html>
- 5 Astheimer S. Dual system training made in Germany: [/http://www.faz.net/aktuell/beruf-chance/arbeitswelt/dual-system-education-made-in-germany-12089806.html](http://www.faz.net/aktuell/beruf-chance/arbeitswelt/dual-system-education-made-in-germany-12089806.html)
- 6 Export dual training: <http://www.dradio.de/df/sendungen/europaheute/2114058>
- 7 M. Weichhold state and future of vocational training in Germany / lectures of the federal Freedom of Science: http://bund-freedom-of-science.de/downloads/texte/vt_061205_reichhold.pdf

4-бөлім

КОНФЕРЕНЦИЯЛАР

Раздел 4

КОНФЕРЕНЦИИ

Section 4

CONFERENCES

Коновалов С.А.,
Шаукенова З.К.,
Джаманбалаева Ш.Е.,
Биекенова Н.Ж., Кокушева А.А.

**Новые импульсы
сотрудничества социологов
тюркских стран**

Kononov S.A.,
Shaukenova Z.K.,
Dzhamanbalaeva Sh.E.,
Biekenova N.Zh., Kokusheva A.A.

**New impact to the cooperation
of sociologists of Turkic countries**

Коновалов С.А.,
Шаукенова З.К.,
Джаманбалаева Ш.Е.,
Биекенова Н.Ж., Кокушева А.А.

**Түркі елдері
әлеуметтанушыларының
ынтымақтастығындағы
жаңа серпіндер**

В статье члены делегации VI Международного Конгресса Ассоциации социологов Тюркского мира дают обзор о прошедшем в Стамбуле (Турция, 3-4 декабря 2015 г.) мероприятии, которое было посвящено истории, обществу и ценностям тюркоязычных стран. В докладах спикеров прозвучали актуальные проблемы социологии, обсуждалось сотрудничество социологов в рамках тюркского пространства для обмена опытом. По итогам Конгресса социологов Тюркского мира выявлена особая феноменология и вклад тюркоязычных стран в современную этническую, социальную и политическую палитру мира. Социологи пришли к ряду важных заключений и организационных решений, был достигнут ряд важных результатов.

Ключевые слова: Ассоциация социологов Казахстана, турецкая социология, Конгресс, сотрудничество.

In the article the delegation of the VI International Congress of the Association of sociologists of Turkic World gives an overview about past event in Istanbul (Turkey, December 3-4, 2015), which focused on the history, society, and values of Turkic-speaking countries. The reports of the speakers were shown current problems of sociology, they discussed about sociologists cooperation in the framework for the exchange of experience of the Turkic space. As a result of the Congress of the Sociologists of Turkic World it revealed a special phenomenology and contribution to the Turkic-speaking countries in the modern ethnic, social and political diversity of the world. Sociologists reached to some important conclusions and organizational solutions, made a number of important results.

Key words: Association of Sociologists of Kazakhstan, Turkish sociology, Congress, cooperation.

Аталмыш мақалада, Түркі әлемінің әлеуметтанушылар Ассоциациясының VI Халықаралық Конгрессіне қатысқан делегацияның мүшелері Стамбұл қаласында өткен түркі елдерінің тарихы, қоғам мен құндылықтар мәселесіне арналған іс-шараға шолу жасайды. Спикерлердің баяндамасында әлеуметтанудың өзекті мәселелері, түркі кеңістігі шеңберінде тәжірибемен алмасу үшін әлеуметтанушылардың ынтымақтастық орнатуы жайлы мәселелер қозғалды. Түркі әлемінің әлеуметтанушылары Конгрессінің қорытындысы бойынша ерекше феноменология және әлемнің заманауи этностық, әлеуметтік және саяси әралуандылығына түркі әлемінің қосқан үлесі айқындалды. Әлеуметтанушылар бірқатар маңызды қорытынды жасап, маңызды шешімдер қабылдады.

Түйін сөздер: Қазақстан әлеуметтанушылар Ассоциациясы, түрік әлеуметтануы, Конгресс, ынтымақтастық.

¹ Центр стратегических разработок и анализа Администрации Президента Республики Казахстан, социологов Казахстана, Республика Казахстан, г. Астана

² Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, Республика Казахстан, г. Алматы

³ Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы

*E-mail: biekenova_n@mail.ru

НОВЫЕ ИМПУЛЬСЫ СОТРУДНИЧЕСТВА СОЦИОЛОГОВ ТЮРКСКИХ СТРАН¹

В 1913-1915 годах в Стамбульском университете была открыта специальность «Социология». Ее продвижение и включение в учебные программы происходило благодаря видному историческому деятелю Турции – Зия Гокалп. Турецкая социология, как и Турция XX века, была тесно связана с Францией. Первая кафедра социологии была создана во Франции, в Сорбонском университете в 1880 году. Поэтому идеи французской революции вместе с социологией быстро проникли и закрепились в Турции.

Стамбульский университет был основан в 1453 году, а в 20-х годах XX века на литературном факультете Стамбульского университета открывается отделение социологии, еще до преобразования университета в светский вуз. То есть, в определенном смысле, социология проложила дорогу Турции к светскому образованию, образу жизни, модели государственности. В развитии и становлении турецкой социологии важную роль также сыграли Сабахаттин, Нежметдин Садык, Мехмет Иззет, Зия Улкен, Бакен Сезер. Социология в Турции стала частью становления и развития страны как независимого государства. Социология оформила платформу гражданского патриотизма.

100-летию социологии Турции был посвящен состоявшийся 3-4 декабря 2015 года в Стамбуле VI Форум социологов Тюркских стран [1]. Этот форум был также приурочен к 10-летию сотрудничества между социологами Тюркских стран. Десятилетний опыт развития Союза социологов тюркоязычных стран, созданный решением первого Конгресса социологов Тюркских стран, прошедшем в 2005 году в Коджаели (Турция) стал важным поводом собрания социологов из Тюркских стран. За прошедший период состоялось пять конгрессов, и нынешний в Стамбуле стал шестым. Из шести конгрессов – три конгресса прошли в Турции (2005, 2009 и 2015), два – в Казахстане (2008 и 2014) и один – в России, город Уфа (2011).

На втором Конгрессе социологов тюркских стран в 2008 году в Алматы было принято решение об избрании президен-

¹Члены казахстанской делегации на VI Международном конгрессе Ассоциации социологов Тюркского мира (Стамбул, 3-4 декабря 2015)

том Союза социологов Тюркских стран декана факультета литературы Стамбульского факультета, профессора Коркут Туна, вице-президентом был избран глава казахстанской социологической ассоциации Марат Тажин. На Конгрессе социологов Тюркских стран в 2014 году президент Ассоциации социологов Казахстана (АСК) М.М. Тажин был единогласно избран главой Союза социологов Тюркских стран. Это стало оценкой вклада казахстанских социологов, президента АСК в развитие отношений между социологами Тюркских стран и в целом лидерства казахстанской социологии [2, с.33].

За период своего создания казахстанская социологическая ассоциация совершила прорыв, преодолев маргинальные и локальные границы, встраиваясь в общемировой социологический дискурс. В частности, это можно проиллюстрировать на динамике отношений Ассоциации социологов Казахстана с Международной социологической Ассоциацией (МСА). В 2008 году конгресс социологов тюркских стран впервые посетила вице-президент МСА Жан Мари Фритц. В 2014 году в работе Астанинского социологического форума, посвященном Дню Первого Президента Республики Казахстан, принял участие Сари Ханафи, сменивший госпожу Ж.М.Фритц на посту вице-президента МСА по сотрудничеству с национальными ассоциациями. Но, безусловно, знаковым событием для казахстанской социологии стал приезд в нашу страну в 2012 году Майкла Буравого, президента МСА, патриарха мировой социологии и автора концепта публичной социологии.

Все эти события вывали неподдельный интерес к Казахстану, социологии в Казахстане и, в целом, в тюркском мире. Ведь Турция, например, это достаточно известная часть мирового социологического пространства. Майкл Буравой, будучи вице-президентом МСА, был в России. Казахстанская социологическая ассоциация же, хотя с марта 2003 года и является членом МСА, для мирового социологического общества оставалась малоизвестной.

Таким образом, нынешний Конгресс социологов Тюркских стран был очень важным и ожидаемым. К нему шла длительная подготовка, прежде всего турецкой стороны. Основным хедлайнером турецких социологов выступает Хаяти Тюфекчиоглу, являющийся сегодня главой департамента социологии Арельского университета в Стамбуле, основанного в 2007 году. Сегодня этот университет проявляет себя как один из передовых и прогрессивных вузов в Турции.

Профессор Тюфекчиоглу осуществляет очень активную работу в Казахстане еще с того времени, когда он был атташе по культуре посольства Турции в Казахстане. Затем он возглавлял Институт Евразии в Стамбульском университете и сегодня работает в Арельском университете Стамбула, часто посещает Казахстан с лекциями в регионах (Актобе, Алматы, Астана).

Следует сказать, что проведению форума помимо Арельского университета оказал содействие госорган Турции – ТИКА (Агентство сотрудничества и координации Турции). При этом глава попечительского совета и основатель Арельского университета, доктор Кемаль Гозукар предложил социологам из тюркских стран учиться в этом вузе и обещал содействовать этому вплоть до предоставления льгот и преференций.

С приветственными словами к участникам Конгресса обратились ректор Арельского университета Мехмет Чиви, председатель VI Конгресса социологов тюркских стран Зейнеп Карахан Услу, вице-президент Ассоциации социологов Казахстана С.Т. Сейдуманов, руководитель казахстанской делегации.

В Стамбул приехали представители ведущих вузов Казахстана, основные социологические школы – алматинская и астанинская, в составе делегации находились молодые ученые, докторанты PhD – научные сотрудники Института философии, политологии и религиоведения, играющего главную роль в развитии казахстанской гуманитарной науки [3]. Были представлены также НПО, в частности, помимо АСК – Конгресс философов Казахстана. В рамках форума был заключен меморандум о сотрудничестве между философами Азербайджана и Казахстана.

В Стамбул приехал актив казахстанской социологии, который буквально накануне провел Астанинский социологический Форум, на котором присутствовали ученые из Азербайджана, Армении, Беларуси, России, США, Турции. В Казахстане встреча социологов состоялась во Дворце мира и согласия, что было очень символично.

VI Конгресс социологов Тюркского мира еще более настоятельно подтвердил особую феноменологию и вклад тюркоязычных стран в современную этническую, социальную и политическую палитру мира. По итогам форума социологи пришли к ряду важных заключений и организационных решений, был достигнут ряд важных результатов.

Во-первых, социологи могли лучше понять характер социальной и политической стратифи-

кации стран. Например, выступление доктора Вейсел Бозкурта показало характер политической дифференциации турецкого общества в рамках электоральных кампаний. Показано наличие основных партийно-политических сил – Партии справедливости и развития и Народно-Республиканской партии. Первая партия больше ориентирована на консервативные настроения, исламистские течения, а вторая на сохранение традиций кемализма, умеренную либерализацию и гражданский национализм.

Во-вторых, участники конгресса увидели различия в восприятии роли религии, особенно ислама в обществах тюркского мира. В этом плане большой резонанс вызвало выступление профессора Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан) Айгуль Забировой. В своем докладе она привела ряд цифр и показателей о различиях исламского и религиозного опыта в Турции, Казахстане и Азербайджане, а также в Узбекистане и в Центральной Азии в целом. Так, в Турции приверженность к исламу чаще проявляют высшие и нижние слои, тогда как в Казахстане и Азербайджане – средний класс. В Турции религию воспринимают больше как практику, в Казахстане – как повод совершать добрые дела.

В-третьих, важными были сообщения доктора С.Халилова из Азербайджана, проживающего и работающего в настоящее время в Турции, о важности тюркского опыта модернизации. Заместитель директора департамента социологии Арельского университета, доктор Сердар Йылмаз представил подробный контент отдельных казахскоязычных СМИ в Казахстане по поводу восприятия тюркского мира в РК. Социологи Азербайджана отмечали проблемы нравственной дегенерации и недоверия среди народов в тюркском пространстве, которые следует преодолеть.

Между тем, участники форума пришли к выводу о наличии трудностей перевода. У каждого тюркского народа есть своя лингвистическая модель восприятия и коммуникации с окружающим миром. Для турецкого народа, Азербайджана больше подходит неторопливая и многословная беседа. При этом турецкий и азербайджанский языки отличаются определенной мягкостью и мелодичностью. Казахский язык более твердый в произношении и предпочитает большую краткость и меньшую эмоциональность. Участники форума пришли к выводу, что для тюркских форумов за основу следует брать международные языки, прежде всего английский. В качестве ра-

бочих – турецкий, русский, азербайджанский, казахский и кыргызский языки.

Помимо эмоциональной стороны и впечатлений от поездки в Стамбул, важно отметить итоговую часть. В общих чертах ее подвел в завершении форума в Тепекенте 4 декабря вице-президент АСК С.Т. Сейдуманов. Им были выдвинуты четыре важных тезиса, раскрывающие дальнейшие перспективы развития социологии и коммуникации социологов тюркоязычных стран и народов.

(1) Это приведение названия ассоциации социологов в соответствии с терминологическим рядом, созданным на уровне межстрановой дипломатии. В рамках тюркского сотрудничества сформированы институты – Тюркская парламентская ассамблея (ТюркПА), Тюркская академия, ТЮРКСОЙ (Организация по совместному развитию тюркской культуры и искусства). В этой связи, предложено переименовать Союз социологов Тюркских стран в Тюркскую социологическую ассоциацию (ТюркСА).

(2) При этом ТюркСА будет усилена в институциональном и организационном плане. На форуме было подтверждено председательство в Ассоциации тюркских социологов М.М. Тажина, являющегося президентом АСК. Назначены вице-президенты ТюркСА: от Казахстана – С.Т. Сейдуманов, от Турции – Хаяти Тюфекчиоглу, от Кыргызстана – Х.И. Исаев. Также принято решение о создании Исполкома ТюркСА и назначении его генеральным секретарем З.К. Шаукеновой и по 10 членов Исполкома от каждой ассоциации.

(3) Принято решение об организации от каждой стороны ТюркСА не менее чем 1 мероприятия в 3 года с выделением не менее 5 путевок для каждой страны-партнера, имеющей статус независимого государства (3 – административно-территориальной единицы внутри страны, 1 – для малых регионов и народностей) в страну-проведения за счет принимающей стороны. Есть четкий план, что следующий конгресс ТюркСА пройдет не далее, чем в июне 2017 года в Алматы и Астане в рамках четвертой конференции глав национальных социологических ассоциаций (МСА).

(4) Главы делегаций Конгресса социологов тюркских стран пришли к соглашению о консолидированной позиции при участии в форумах Международной социологической ассоциации. Среди ближайших форумов, где необходимо будет выработать общие подходы, следует выделить:

– Третий форум социологов МСА (Вена, Австрия, июль 2016 года);

– Третий мировой социологический конгресс (Торонто, Канада, июль 2018 года).

Таким образом, сотрудничество социологов в рамках тюркского пространства получает новые импульсы. Многое будет зависеть от активности самих социологов. При этом казахстанские социологи проявили себя как наиболее консолидированная группа в рамках тюркской ассоциации. Казахские социологи показали, что готовы к реализации крупных мероприятий. При этом социология в Казахстане стала лидером среди всех общественно-гуманитарных наук. Хотя до следующего Конгресса еще год, однако, в этом году Казахстан проводит Второй казахстанский

Конгресс философов. Опять же большую роль и вклад в развитии сотрудничества философов играют представители тюркоязычных стран, в частности, Азербайджана, Турции, а также России.

Мы видим, как социология может приносить большой эффект для развития страны и ее имиджа, конструирования международных отношений. Социология трансформировалась в элемент «мягкой мощи», по которому государство не только продвигается на внешнем уровне или наращивает свою конкурентоспособность, но и становится, демонстрирует, реализует себя как состоявшееся государство.

Литература

- 1 Коновалов С.А. Об итогах VI Конгресса социологов Тюркских стран в Стамбуле // Адам Әлемі. – №3-4 (64-65). – 2015. – С. 250-257
- 2 Шаукенова З.К., Нысанбаев А.Н., Абдирайымова Г.С. Реальность казахстанского общества: социологический проект // Социологические исследования. – 2014. – № 8. – С. 30-37.
- 3 VI Международный конгресс Ассоциации социологов Тюркского мира «История, общество и ценности тюркоязычных стран» // Программа и тезисы. – Стамбул, 2015. – 43 с.

References

- 1 Konovalov S.A. Ob itogah VI Kongressa sociologov Tjurkskih stran v Stambule // Adam Әlemi. – №3-4 (64-65). – 2015. – S.250-257
- 2 Shaukenova Z.K., Nysanbaev A. N., Abdirajymova G. S. Real'nost' kazahstanskogo obshhestva: sociologicheskij proekt // Sociologicheskie issledovaniya. – 2014. – № 8. – S. 30-37.
- 3 VI Mezhdunarodnyj kongress Associacii sociologov Tjurkskogo mira «Istorija, obshhestvo i cennosti tjurkojazychnyh stran» // Programma i tezisy. – Stambul, 2015. – 43 s.

Авторлар туралы мәліметтер

- Аймағанбетова О.Х. – психол.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Файзуллина А.К. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Әдилова Э.Т. – психология ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
- Айтқұлова А.Б. – психология магистрі, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Шорманбаева Д.Г. – Ph.D., Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті
Алимбаева Р.Т. – психол.ғ.к., доцент, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Лазарева Е.А. – психология магистрі, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Кабакова М.П. – психол.ғ.к., доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Ахметова А.Т. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қамзанова А.Т. – Ph.D, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Ахтаева Н.С. – психол.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Шерова Қ.Т. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Бапаева М.Қ. – психол.ғ.к., доцент, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
Бапаева С.Т. – психология магистрі, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
Жуматаева М.С. – 2 курс магистранты, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
Бердібаева С.Қ. – психол.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Молдағалиев М.Ж. – Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті
Садықова Н.М. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Сатиева Ш.С. – психол.ғ.д., профессор, Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті
- Бердібаев С.Қ. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Белжанова К.А. – Т.К. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы
Жұбаназарова Н.С. – психол.ғ.к., доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Садықова Н.М. – психол.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қалымбетова Э.К. – психол.ғ.к., доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Оспанова А.Ш. – 2 курс магистранты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Баймолдина Л.О. – Ph.D, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Ниязова А.Е. – 2 курс магистранты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қамзанова А.Т. – Ph.D, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Сабирова Р.Ш. – психол.ғ.к., доцент, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Тунгускова Д.Ю. – 2 курс магистранты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Джакупов М.С. – 2 курс докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Төлегенова А.А. – Ph.D, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Биекенов К.У. – әлеумет.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Биекенова Н.Ж. – әлеуметтану магистрі, ҚР БҒМ Ғылым комитеті философия, саясаттану және дінтану институты
- Веровкин А.В. – әлеумет.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Шабденова А.Б. – 1 курс докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Дүйсенова С.М. – әлеуметтік жұмыс магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Исмуханова Г.Г. – әлеумет.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Сансызбаева А.Р. – 2 курс магистранты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Кенжакимова Г.А. – әлеумет.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазбекова А.А. – 2 курс магистранты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Бұрханова Д.К. – Ph.D, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Құрманжанова К.К. – 2 курс магистранты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Мямешева Г. Х. – филос.ғ.к., доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Мусалин А.А. – экономика магистранты, ХБУ
Тулешева А.А. – магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Рахимбеков К.Е. – әлеуметтану магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Садиев Е.О. – саясаттану магистрі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Әбдікерова Г.О. – әлеумет.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Садырова М.С. – әлеумет.ғ.д, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Сарсенова Ә.Б. – 2 курс докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Сияз Г.Н. – 2 курс магистранты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Сырманова Б.Н. – Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
Гарбер А.И. – Лейпциг университеті
Байжұманова Б.Ш. – психол.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Бердібаев С.Қ. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Коновалов С.А. – Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігі Стратегиялық әзірлемелер және талдау орталығының сектор меңгерушісі, Қазақстан әлеуметтанушылары қауымдастығының халықаралық байланыстар бойынша үйлестірушісі, әлеуметтану ғылымдарының докторы, доцент, Қазақстан әлеуметтанушылар академиясының академигі
Шаукенова З.К. – әлеумет.ғ.д, профессор, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының директоры, ҚРҰҒА корреспондент-мүшесі,
Джаманбалаева Ш.Е. – әлеумет.ғ.д, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті әлеуметтік даму жөніндегі проректор
Биекенова Н.Ж. – ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының ғылыми қызметкері
Кокушева Ә.А. – PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Раздел 1 Психология Психология

<i>Aimaganbetova O.H., Faizullina A.K., Adilova E.T.</i> Peculiarities of intra-cultural study of ethnic identity in marginal students	4
<i>Алимбаева Р.Т., Айтқұлова А.Б., Шорманбаева Д.Г., Кабакова М.П.</i> Отношение казахстанской молодежи к феномену полигинии	12
<i>Алимбаева Р.Т., Лазарева Е.А., Кабакова М.П.</i> Агрессивное поведение современного подростка	18
<i>Ахметова А.Т., Камзанова А.Т.</i> Психологические особенности обучения ментальной арифметике	24
<i>Ахтаева Н.С., Шерова Қ.Т.</i> Мүмкіндігі шектеулі баласы бар отбасылардың негізгі әлеуметтік-психологиялық мәселелері.....	32
<i>Бапаева М. Қ., Бапаева С.Т., Жұматаева М.С.</i> Болашақ психологтардың кәсіби маңызды сапаларын дамыту – маманның іс-әрекетті табысты орындауының негізі	40
<i>Бердібаева С.Қ., Молдағалиев М.Ж., Садықова Н.М., Сатиева Ш.С., Бердібаев С.Қ., Белжанова К.А.</i> Адам капиталын бағалау көрсеткіші ретіндегі стратегиялық психология.....	50
<i>Zhubanazarova N.S., Sadikova N.M.</i> The relationship of the world image and lifestyle	56
<i>Қалымбетова Э.К., Оспанова А.Ш., Баймолдина Л.О., Файзуллина А.К.</i> Басқару жүйесінің қызметкерлерге әсер ету механизмінің психологиялық ерекшеліктері	62
<i>Niyazova A.E., Kamzanova A.T.</i> Features of staffs' psychological wellbeing in higher education system of Kazakhstan	72
<i>Сабирова Р.Ш.</i> Опыт изучения особенностей переживания беременности: необходимость психологического сопровождения	80
<i>Тунгускова Д.Ю., Джакупов М.С., Толегенова А.А.</i> Эмоциональная компетентность как фактор благополучия детей и подростков.....	86

2-бөлім Раздел 2 Социология Социология

<i>Биекенов К.У., Биекенова Н.Ж.</i> Энергоэкологические идеи Нурсултана Назарбаева	94
<i>Verevkin A.V., Shabdenova A.B.</i> Institute of parenthood in the context of the changing socio-economic conditions and strategies of life of modern family	100
<i>Дүйсенова С.М.</i> Әлеуметтік жүйе ретінде ұйымның рөлі	108
<i>Istukhanova G.G., Sansyzbayeva A.R.</i> A competency-based approach: training specialists with higher education in Kazakhstan.....	114
<i>Кенжакимова Г.А., Қазбекова А.А.</i> Изучение формирования аддикций в зарубежных социально-психологических концептах	122
<i>Кенжакимова Г.А., Бурханова Д.К.</i> Анализ статистических показателей приоритетов и тенденций социально-экономического развития регионов Казахстана.....	128

<i>Курманжанова К.К.</i> Проблемы социальной интеграции детей с ограниченными возможностями в контексте развития инклюзивного образования	136
<i>Мямешева Г.Х., Мусалин А.А.</i> Исламский банкинг в устойчивом развитии Республики Казахстан	142
<i>Мямешева Г.Х., Тулешева А.А.</i> Медиа в формировании человеческого капитала.....	150
<i>Рахимбеков К.Е., Садибеков Е.О.</i> Построение индексов оценки властей и протестного потенциала в регулярных количественных исследованиях общественного мнения (омнибус опросах) во Всероссийском центре изучения общественного мнения и в Левада-центре	158
<i>Садырова М.С., Абдикерова Г.О.</i> Выбор профессии как основа профессиональной мобильности выпускников высших учебных заведений.....	168
<i>Сарсенова Ә.Б.</i> Жоғары оқу орны түлектерінің жұмысқа орналасу жүйесін салыстырмалы талдау	178
<i>Сияз Г.Н., Әбдікерова Г.О.</i> Болашақ әлеуметтік жұмыс мамандарының өзін-өзі дамытуындағы еңбек мотивацияның рөлі	184
<i>Сырманова Б.Н.</i> Әлеуметтік жұмыстың пәнаралық әдістерінің мәні	190

3-бөлім Раздел 3
Шетелдік әріптестердің мақалалары Статьи зарубежных коллег

<i>Бердібаева С.Қ, Гарбер А.И., Садықова Н.М., Байжұманова Б.Ш., Бердібаев С.Қ., Файзулина А.К.</i> Кәсіби білім берудің дуалды жүйесі: мәселелер және келешегі (Германия мысалында).....	198
--	-----

4-бөлім Раздел 4
Конференциялар Конференции

<i>Коновалов С.А., Шаукенова З.К., Джаманбалаева Ш.Е., Биекенова Н.Ж., Кокушева А.А.</i> Новые импульсы сотрудничества социологов тюркских стран	204
Авторлар туралы мәліметтер.....	209

CONTENTS

Section 1 Psychology

<i>Aimaganbetova O.H., Faizullina A.K., Adilova E.T.</i> Peculiarities of intra-cultural study of ethnic identity in marginal students	4
<i>Alimbaeva R.T., Aitkulova A.B., Shormanbayeva D.G., Kabakova M.P.</i> Attitude of youth in kazakhstan to the polygyny phenomenon	12
<i>Alimbaeva R.T., Lazareva E.A., Kabakova M.P.</i> Aggressive behavior of modern teenagers	18
<i>Akhetova A.T., Kamzanova A.T.</i> Psychological features of mental arithmetics' learning	24
<i>Akhtaeva N.S., Sherova K.T.</i> The main problems that happen in families, which have children with disabilities	32
<i>Bapaeva M.K., Bapaeva S.T., Zhumataeva M.S.</i> Professionally significant qualities are properties, positively working upon the effective implementation of activities by personality	40
<i>Berdybaeva S.K., Moldagaliyev M.Zh., Sadykova N.M., Satieva Sh.S., Berdybaev S.K., Belzhanova K.A.</i> Strategic psychology assessment of human capital	50
<i>Zhubanazarova N.S., Sadikova N.M.</i> The relationship of the world image and lifestyle	56
<i>Kalymbetova E.K., Ospanova A.Sh., Baimoldina L.O., Faizullina A.K.</i> Psychological features of mechanisms of influence of the management system to the employees	62
<i>Niyazova A.E., Kamzanova A.T.</i> Features of staffs' psychological wellbeing in higher education system of Kazakhstan	72
<i>Sabirova R. Sh.</i> Study of features of pregnancy experience: the need of psychological support	80
<i>Tunguskova D.Y., Dzhakupov M.S., Tolegenova A.A.</i> Emotional competence as a factor of well-being of children and adolescents	86

Section 2 Sociology

<i>Biyekenov K.U., Biyekeva N.Zh.</i> Energyeffective ideas of Nursultan Nazarbayev	94
<i>Verevkin A.V., Shabdenova A.B.</i> Institute of parenthood in the context of the changing socio-economic conditions and strategies of life of modern family	100
<i>Duysenova S.M.</i> The role of the organization as social system	108
<i>Ismukhanova G.G., Sansyzbayeva A.R.</i> A competency-based approach: training specialists with higher education in Kazakhstan	114
<i>Kenzhakimova G.A., Kazbekova A.A.</i> Study of addictions formation in foreign socio-psychological concepts	122
<i>Kenzhakimova G.A., Burkhanova D.K.</i> Analysis of statistical indicators of priorities and tendencies of socio-economic development of the regions of Kazakhstan	128

<i>Kurmanzhanova K.K.</i> Problems of social integration of children with disabilities in the context of development of inclusive education	136
<i>Myamesheva H.G., Musalin A.A.</i> Islamic Banking in the sustainable development of the Republic of Kazakhstan	142
<i>Myamesheva G.H., Tulesheva A.A.</i> Media in the formation of human capital.....	150
<i>Rakhimbekov K.E., Sadibekov E.O.</i> Building evaluation index of power and protest potential in regular quantitative public opinion research (omnibus poll) The Russian Public Opinion Research Center and The Levada Center.....	158
<i>Sadyrova M.S., Abdikerova G.O.</i> Choice of profession as a basis of professional mobility of HEI graduates	168
<i>Sarsenova A.B.</i> Comparative analysis of job search graduates	178
<i>Siyaz G.N., Abdikerova G.O.</i> The role of motivation in self-realization of future specialists of social work	184
<i>Syrmanova B.N.</i> The value of interdisciplinary methods of social work.....	190

Section 3
Articles of foreign colleagues

<i>Berdibayeva S.K., Garber A.I., Sadykova N.M., Baizhumanova B.Sh. Berdibayev S.K., Faizulina A.K.</i> Dual system of professional education: problems and prospects (on the example of Germany).....	198
---	-----

Section 4
Conferences

<i>Konovalov S.A., Shaukenova Z.K., Dzhamanbalaeva Sh.E., Biekenova N.Zh., Kokusheva A.A.</i> New impact to the cooperation of sociologists of Turkic countries.....	204
Авторлар туралы мәлімет.....	209